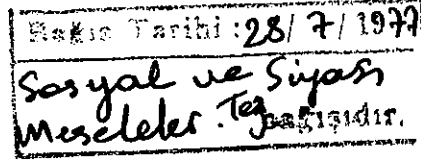

823.7
F73

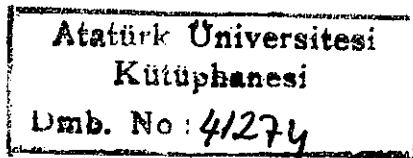

E. M. FORSTER'İN ROMANLARINDA
S O S Y A L V E S İ Y A S İ M E S E L E L E R

- Doktora Tezi -

M. Ruhi Esengün

Erzurum, 1977

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	III
Kısaltmalar	V
Giriş	1
Notlar	24
Bölüm I : Din Çatışması	28
Notlar	98
Bölüm II : Irk ve Kültür Çatışması	104
Notlar	197
Bölüm III : Politik Çatışma	203
Notlar	311
Sonuç	318
Bibliyografya	325

Ö N S Ö Z

Edebiyat ile sosyal, kültürel, ekonomik ve siyâsî olayların ilişkisi meselesi, eskiden beri üzerinde durulan ve edebî çevrelerde tartışma konusu edilen bir meseledir. Son zamanlarda, özellikle memleketimizde, sosyal bir muhtevâsı bulunmayan, toplumsal bir mesaj taşımayan edebî eserlere itibâr edilmez olmuş, toplumun dertlerini, sıkıntılarını, problemlerini ele alıp işleyen, bunları teşhir edip tedavi yollarını gösteren romanlar "toplumsal roman" yahut "millî roman" olarak nitelendirilmeğe başlanmıştır. Edebiyat tarihine baktığında, büyük sanatkârların; insanın ve toplumun meselelerini ele almakta, bunları teşhir ve tahlil etmekte ilim adamlarından ve filozoflardan daha başarılı oldukları, onlardan daha fazla okuyucu ve taraftar topladıkları görülür. Her edebî eser gibi romanın da, hangi maksatla yazılmış ve hangi gayeye yönelik olursa olsun, yazıldığı devrin sosyal, siyâsî ve kültürel durumu hakkında --hiç değilse dolaylı olarak -- bilgi edinebileceğimiz birer kaynak olduğuna şüphe yoktur.

Bu araştırmamızın hedefi, Edward Morgan Forster'in romanlarındaki meseleleri, yazıldıkları devrin sosyal, kültürel ve tarihî hadiselerinin ışığında incelemek; yazarın bu meseleleri ele alış tarzını, belirttiği fikir ve kanaatleri, getirdiği teklif ve hâl çarelerini belirlemek olacaktır. Asıl kaynak olarak kullanacağımız romanları dışında, çeşitli yerlerde yayınlanmış makale, deneme, mektup, röportaj gibi tâli kaynaklardan ve tenkitçilerin kendisi hakkında ileri sürdükleri

fikir ve kanaatlerden istifade etmek sûretiyle, mukayeseli bir slp takip ederek sonuca varmağa çalışacağız.

Forster'in romanlarından aldığımız ve bu araştırmada örnek veya kaynak olarak kullandığımız cümle ve pasajların alındığı romanların adlarını ve sayfa numaralarını, sayfa düzenini bozmamak ve okuyucuya kolaylık sağlamak bakımından dip notu olarak vermek yerine cümle bitiminde parantez içinde göstermeği uygun bulduk. Yazarımızın romanları dışındaki diğer eserlerinden ve hakkında yazılmış kitap ve makalelerden aldığımız parçalara ait bilgileri yine yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı sayfa sonunda değil, her bölümün bitiminde toplu halde vermeği tercih ettik. Sık sık başvurduğumuz romanların adları ile, kaynak olarak kullandığımız makalelerin yayınlandığı dergi ve gazete adları için kısaltmalar kullandık.

Araştırmamızda kullandığımız kaynakların temininde yardımlarını esirgemeyen meslekdaşım Sayın Dr. M. Reşit Kkboyacı'ya, çalışmamızın her safhasında bize yol gösteren; büyük bir sabır ve ilgi ile yardım ve mzaherette bulunan sayın hocam Prof. Dr. Ahmet E. Uysal'a teşekkür etmeği borç bilirim.

M. Ruhi Esengün

K I S A L T M A L A R

E. M. FORSTER'İN ESERLERİ:

Yayınlandığı tarih

WA	<u>Where Angels Fear to Tread</u>	1905
LJ	<u>The Longest Journey</u>	1907
RV	<u>A Room with a View</u>	1908
HE	<u>Howards End</u>	1910
AA	<u>Alexandria</u>	1922
PP	<u>Pharos and Pharillon</u>	1923
PI	<u>A Passage to India</u>	1924
GLD	<u>Goldsworthy Lowes Dickinson</u>	1934
AH	<u>Abinger Harvest</u>	1936
TC	<u>Two Cheers for Democracy</u>	1951
HD	<u>The Hill of Devi</u>	1953
MT	<u>Marianne Thornton</u>	1956
MC	<u>Maurice</u>	1971

DİPNOTLARINDA KULLANILAN SÜRELİ YAYINLAR:

AmR	<u>American Review</u>
AnR	<u>Antioch Review</u>
AsR	<u>Asiatic Review</u>
Ath	<u>Athenaeum</u>
AtM	<u>Atlantic Monthly</u>
AWR	<u>Anglo-Welsh Review</u>

Bn	<u>Bookman</u>
BM	<u>Blackwood's Magazine</u>
CE	<u>College English</u>
CF	<u>Canadian Forum</u>
ChR	<u>Chicago Review</u>
CJ	<u>Cambridge Journal</u>
CoR	<u>Contemporary Review</u>
CQ	<u>Critical Quarterly</u>
Cr	<u>Criterion</u>
DlR	<u>Diliman Review</u>
DUJ	<u>Durham University Journal</u>
DuR	<u>Dublin Review</u>
EDH	<u>Essays by Divers Hands</u>
EFT	<u>English Fiction in Transition</u>
Ec	<u>Encounter</u>
EIC	<u>Essays in Criticism</u>
ELT	<u>English Literature in Transition</u>
ES	<u>English Studies</u>
ESA	<u>English Studies in Africa</u>
Ex	<u>Explicator</u>
Fm	<u>Forum</u>
FG	<u>Foreground</u>
HM	<u>Harpers Magazine</u>
Ind	<u>Independent</u>
IM	<u>Irish Monthly</u>
JAAC	<u>Journal of Aesthetics and Art Critics</u>
KR	<u>Kenyon Review</u>

Lr	<u>Listener</u>
LHY	<u>Literary Half Yearly</u>
LuR	<u>Lugano Review</u>
MFS	<u>Modern Fiction Studies</u>
MLR	<u>Modern Language Review</u>
Nat	<u>Nation</u>
NA	<u>Nation and Athenaeum</u>
NAR	<u>North American Review</u>
NC	<u>Nineteenth Century</u>
NL	<u>New Leader</u>
NR	<u>New Republic</u>
NS	<u>New Statesman</u>
NSN	<u>New Statesman and Nation</u>
NW	<u>Newsweek</u>
NYT	<u>New York Times</u>
PMLA	<u>Publications of Modern Language and Literature</u>
REL	<u>Review of English Literature</u>
SAQ	<u>South Atlantic Quarterly</u>
Sc	<u>Scrutiny</u>
SnR	<u>Southern Review</u>
Sp	<u>Spectator</u>
ST	<u>Sunday Telegraph</u>
TC	<u>Twentieth Century</u>
TCL	<u>Twentieth Century Literature</u>
UKCR	<u>University of Kansas City Review</u>
UTQ	<u>University of Toronto Quarterly</u>
YR	<u>Yale Review</u>

G İ R İ Ő

Çok yönlü bir yazar olmasına rağmen edebî eser olarak sadece altı roman yazmış bulunan E.M. Forster, Batı dünyasında ancak büyük klasik yazarlara nasip olan geniş bir ilgi ve rağbet görmüştür. Memleketimizde ise, filoloji öğrencileri ve İngiliz Edebiyatı ile uğraşan ihtisas sahibi kimselerin dışında pek az insanın tanıdığı yazarın romanlarından sadece biri dilimize çevrilmiştir.¹ Edebî cephesinin yanında, zamanının sosyal ve siyâsî olayları ile yakından ilgilenmiş ve her vesile ile düşüncelerini duyurmak istemiş olması da kendisine bir fikir adamı hüviyeti kazandırmıştır. Cemiyet-i akvâm'ın kuruluşunu desteklemesi, Sovyet Hükûmeti'nin Boris Pasternak'a karşı giriştiği haksız muameleyi protesto edişi², İngiliz Hükûmeti'nin, komünistleri devletin kilit noktalarından tasfiye kararı üzerine "National Council of Civil Liberties" üyeliğinden istifa etmesi³, Milletlerarası Yazarlar Konferansı'nın (PEN) toplantılarına katılması, 1946 da Stockholm PEN kongresinin, harpte düşmana yardım eden yazarların kara listesini çıkarmak kararına karşı çıkışı⁴, "Lady Chatterley's Lover" dâvâsında sanıklar lehinde şahâdette bulunması, BBC de çeşitli konularda tartışmalara katılması, bütün yazı ve konuşmalarında demokrasiyi, basın hürriyetini, insan haklarını savunurken zulme, baskıya, sansüre, harplere ve totaliter rejimlere karşı çıkması onun, edebî çalışmalarının dışında da faal bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

Birbirine zıt doktrinlerin çarpıştığı bir fikir ortamı içinde, 19 uncu yüzyıl siyâsî düşüncesi, eski rejimle birlikte

Çöken sosyal düzeni yeniden kurmakla meşgul bulunuyordu. Ama hepsi de kendi plânından son derece emin bir sürü mimar vardı.⁵

İşte Forster, 19 uncu yüzyıl İngiltere'sinin sosyal hayatında önemli rol oynamış bulunan entellektüel-aristokrat bir çevrede kendisini buldu. Ana tarafından büyük dedesi olan Henry Thornton'un da dâhil bulunduğu, orta sınıfın üst tabakasına mensup, kültürlü, varlıklı, din sahasında reforma taraftar (Evangelical Reformers) olan ve 1790-1835 yılları arasında ortaya çıkan Clapham Sect adlı gurup; parlamentoda, kilisede, şehir hayatında, üniversitelerde, sivil ve askerî hizmetlerde, sivil ve askerî hizmetlerde çok çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca, mahkûmlara, körlere, kocaları harplerde ölen dul kadınlara, sıkıntı içindeki yabancılara yardım; düello ile, tehlikeli sporlarla, sarhoşlukla, fesat ve kargaşalık çıkaranlarla ve müstehcen yayınlarla mücadele konusunda yapılan çalışmaları desteklemişlerdir.⁶ Burjuva prensiplerine dayalı bu aydınlar aristokrasisi, bir takım sosyal bağlar ve evlilikler sonucunda, Victoriya döneminde bir dizi guruplar ve birlikler kurmuşlardı.⁷ İşte, 19 uncu yüzyılın başlarında dine, ahlâka bağlı olup ekonomik hayatta liberalist görüşü benimseyen Clapham topluluğunun 20 nci yüzyıldaki vârisleri sayılan Bloomsbury bu birliklerin sonuncusu olup üyelerinin çoğu dine ve ahlâkî davranışlara inanmıyor, ekonomiyi hükûmetin kontrol etmesini, endüstrinin devlet elinde bulunmasını savunuyorlardı.⁸ Adını, Londra'da, üniversitenin ve British Museum'un da bulunduğu bir semtten alan, Virginia ve Leonard Woolf etrafında toplanmış bulunan yazarlar, sanatkârlar ve tenkitçiler gurubu Bloomsbury,

yazarımızın hayatında önemli bir yer işgal eder. Bu topluluğun üyeleri arasında Vanessa ve Clive Bell, Duncan Grant, Lytton Starchey, Rofer Fry, Goldsworthy Lowes Dickinson ve iktisatçı Maynard Keynes gibi zamanın ileri gelen fikir ve sanat adamlarını görüyoruz. Topluluk üyelerinin bazıları birbirlerine akrabalık bağları ile de bağlı idiler. Dickinson ve Keynes hâriç diğerleri politika sahasından çekilmiş ve kendilerini sanata vermişlerdi. Sanatta, edebiyatta, ahlâkta geleneksel ölçüleri kabul etmeyen bu gurubun üyeleri arasında Forster'in de birçok dostu ve meslekdaşı bulunmasına rağmen o, bu hareketin merkezinde değil, çevresinde yer almıştır.⁹ Onu, 19. yüzyıl optimizminden çok Bloomsbury'ye yakın olmakla nitelendiren Bradbury, buna rağmen kendisini bu gurubun temsilcisi saymamaktadır.¹⁰ Yazarımızı bu guruba katılmaya zorlayan sebebin Leonard Woolf ile olan yakın dostluğu olduğunu söyleyen yazarlar da vardır.¹¹ Bloomsbury'nin dünya görüşünü, ana hatlarıyla, yazarımızın şu ifadesinde bulmak mümkündür:

"Biz, ekonomik işleri hükûmetin bir laissez-faire rûhu içinde düzenlemesi gerektiğine, toplum hayatında aristokratik bir ruh içinde siyâsîdemok-rasiye inanıyorduk." ¹²

Forster'in Bloomsbury ile olan ilişkisini anlayabilmek için bu gurubun fikir ve düşünce ortamını hazırlayan G.E. Moore'un Principia Ethica adlı felsefî eserini göz önünde bulundurmak gereklidir. Moore'un, bu eserinde, estetik zevklere ve şahsî ilişkilere verdiği önem, Utilitarian'ların ahlâkî değerlerine karşı çıkması, aksiyon dünyasına, çalışma ve iş hayâtına karşı beslediği kayıtsızlık, din uğruna dünyevî zevkleri fedâ eden

"asceticism" aleyhtarlığı, Forster'in de dünya görüşünü yansıtan önemli hususlardır. Herne kadar kendisi, Moore'un bu eserini okumamış ise de dolaylı olarak etkisinde kalmış olduğu anlaşılmaktadır.¹³

Forster, inanç ve fikirlerinin birçoğunu, Cambridge'de geçirdiği yıllara borçludur. Üç yıl süreyle öğrenci olarak bulunduğu King's College'da, çocukluğunda okumuş olduğu özel okulların (public school) birçok yönleriyle kötü ve sakat bir müessesesi olduğunu anlamış, hayatta "ekip çalışmasından ve kriketten daha hayati şeyler bulunduğunu"¹⁴ öğrenmiştir. Forster'in okuduğu yıllarda Cambridge Üniversitesi, duygulu gençlerin sığınağı hâline gelmişti. Öğrencilerin çoğu araştırmacı idi. O günlerde geçerli olan başarı, sportmenlik ve binicilik gibi şeylere ilgi duymayan kimselerdi.¹⁵ Babalarının sosyal hayatta buldukları tatmin duygusunu, onlar Forster'in nesli olarak, sanatta bulmuşlardı.¹⁶ Yazarımızın Cambridge'de okuduğu süre zarfında, Dickinson ve Moore'un etkisinde kaldığı, romanlarında ortaya idealizm-ampirizm, ferdiyetçilik-toplumculuk, dindarlık-sağduyu arasındaki çatışmadan belli olmaktadır.¹⁷ Dickinson'ın kendisine en büyük yardımı, onu, McTaggart, Bertrand Russel ve özellikle G.E. Moore ile tanıştırması olmuştur. Dickinson, Shelley gibi, iki fert arasında kurulacak sevgi ve aşk bağlılığında ilâhî bir taraf bulunduğuna inanıyordu. Bu yönüyle yazarımız üzerinde önemli bir etkisi olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Forster, "bende vukubulan böyle bir diriliş ve uyanışı herkesten önce ona borçluyum." demektedir.¹⁸ Herne kadar Forster, McTaggart'ın öğrencisi değil idiyse de, dostları vasıtasıyla onun tesirinde kaldığı

söylenebilir. Zira McTaggart, şahsî dostluk konusunda "fertler arasında, birbirlerinin tabiatını anlayacak nitelikte bir ilişkiye, ferdî hareket ve davranışları aşp, sadece şahsiyet üzerinde karar kılacak bir dostluğa" inanıyordu.¹⁹

Forster'in liberal görüşlerinin temelinde S. Mill'in büyük bir etkisi olduğu, Mill'in şahsî hürriyeti savunması, fertten yana oluşu ile Forster'in siyâsî ve ekonomik görüşleri arasında yakın bir ilişki ve paralellik bulunduğu ileri sürülmüştür.²⁰ Yazarımız liberalizm anlayışını şöyle açıklıyor:

"Ben Viktorya liberalizminin kalıntısıyım."²¹

Forster'in fikir hayatının önemli bir safhasını da Independent Review teşkil eder. İlk sayısını okuduktan sonra "yeni bir çağın başladığı" na inanan yazarımızı bu derginin daha sonraki sayılarında devamlı olarak yazı yazmıştır. "Derginin asıl hedefi siyâsî idi. Mütecâviz emperyalizm ve Joe Chamberlain'in 'Himâye Kampanyası' ile savaşmak, dış politikada makûl düşüncüyü, içerde de yapıcı politikayı savunmak için kurulmuştu."²² Bu dergi, Forster'in sanatı ile liberal politika arasındaki ilişkiyi açıkça belirtmekle beraber, Liberal Parti'nin tutarsızlığı ve zayıflığı onun politikadan imtina etmesine yardımcı olmuştur.²³ Çeşitli vesilelerle, sanatını, politik inançlar yerine ikame etmek istediğini belirtmiştir:

"En çok saygı duyduğum insanlar, kendilerini ölümsüz, toplumu ebedî farzedip, buna göre hareket edenlerdir. Her iki faraziye de yanlıştır: yemek yemeğe, çalışmaya ve sevmeye devam etmek zorunda olduğumuz, insanî ruhun

girmesi için birkaç deliği dâimâ açık bulundurmamız şartıyla her ikisi de doğru kabul edilebilir." 24

Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Forster, ne toplumu ferde tercih eden bir sosyalist, ne de fert lehine toplumu feda eden bir ferdiyetçidir. O, bunlardan her ikisinin de hakkını teslim eden bir hümanist olarak nitelendirilebilir. En doğru hükmü yine kendi ifadesine bırakalım:

"Mizac itibariyle ferdiyetçiyim, meslek itibariyle yazarım, kitaplarımda şahsî ilişkilerinve özel hayatın önemi üzerinde durmuşumdur, çünkü bunlara inanıyorum." 25

diyen yazarımız, ferdiyetçi olduğu nispette toplumcu da olduğunu belirtmek ister:

"Biz yeryüzünde, ne kendimizi, ne de toplumu kurtarmak için değil, her ikisini de kurtarmağa çalışmak için bulunuyoruz." 26

Forster'in kendi ifadesiyle de açıkça belirttiği hümanist cephesi yanında, onun Froydçu, Hegelci, mistik, natüralist, nominalist, moralist ve reformist olduğunu ileri süren yazarların bu iddialarında kısmen gerçek payı bulunduğu düşünülebilir. Yazarımızın felsefesi hakkında en doğru görüşü belirten McDowell, onun görüşlerini ve zihniyetini çeşitli kaynaklardan beslenerek geliştirmiş bir kimse (etlektik) olduğunu ifade etmiştir.

Forster, politik hayatta aktif bir görev almamış, hiçbir siyâsî partiye girmemiştir. Ancak, "toplumun ferde baskı yaptığı, bir toplumun diğerini ezmeğe çalıştığı" zaman toplum olay-

ları ile ilgilendiğini belirtmiştir.²⁷ Zaman zaman İngiliz Hükûmetinin hizmetinde çalışmış, 1920 de İşçi Bakanlığı'nın isteği ile hazırladığı rapor (The Government of Egypt) sömürge politikasını iğneleyici bir belge olup ezilenlere karşı duyduğu içten gelen sempatinin etkisiyle yazılmıştır. Yazarımızın sola meyyâl bir zihniyet sahibi olduğunu ileri süren yazarlara karşılık F. Crews, onun solculuğunun müphem olduğunu, işçi sınıfının kötü durumu ve sefaleti karşısında fazla hassasiyet göstermediğini, prensip olarak solcu programların gerektirdiği "kuvvetlerin temerküzü" esasına karşı olduğunu ifade etmektedir.²⁸

Sonuç olarak, Forster, insan haklarına, ferdin ve toplumun bağımsızlığına, insanî ilişkilere, basın hürriyetine, demokrasiye, tabiata bağlı; totaliter rejimlere, insanların putlaştırılmasına, savaşa, makineleşmeğe, sömürgeciliğe, tabiatın tahribine karşıdır.

Zamanının sosyal, ekonomik ve siyâsî olaylarını bu kadar yakından takip etmiş bir yazarın romanlarını da aynı açıdan, yani sosyal ve politik meseleler yönünden ele almağa degeceği inancıyla bu araştırmaya girişmiş bulunmaktayız.

Yazarımızın romanları üzerinde bu güne kadar yapılmış bulunan araştırmaların büyük çoğunluğu, eserlerdeki problemleri ferdî plânda ele almış, insanlar arasındaki zıtlıkları, anlaşmazlıkları ve çatışmaları toplumsal olmaktan çok, şahsî meseleler olarak değerlendirmişlerdir. Tenkitçilerin çoğunluğunun, fertler arasındaki zıtlıkları ve anlaşmazlıkları teşhiste birleştiklerini ancak, bunu değişik formül ve kalıplarla ifade ettiklerini

görüyoruz. Bunların en önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür: akıl-kalp, dimağ-his, zekâ-hikmet, gerçek-sahte, gerçek-hayâl, doğru-yalan, samimiyet-iki yüzlülük, gösteriş-tevâzu, madde-mânâ, ruh-beden, hümanist ruh-maddeci ruh, açık fikirli-derdar görüşlüler, kültürlü insan-mutaassıp insan, şâirâne şahsiyet-donuk şahsiyet, gerçek hayat-mistik hayat, gerçek âlem-sembolik âlem, kültürel hayat-iş hayâtı, fikir adamı-iş adamı, kültür dünyası, hareket dünyası, yenilikler-gelenekler, tabiat dünyası-gelenekler dünyası, şahsî ilişkiler âlemi-iş âlemi, iç hayat-pratik hayat, duygu ve ihtiras âlemi-orta sınıfın yavan dünyası, iç âlem, dış âlem, ebedî-fânî, şüphe-imân v.s.

Çeşitli ifadelerle ortaya konulan bu zıtlıklar, Forster'in bütün romanlarının şahsî meseleler yönünden ortak yanı olarak kabul edilmektedir. Bunlara ilâveten, bütün romanların ortak temasının: insan neslinin idâmesi (Richards, Crews, Zwerdling); insanın zayıflığı ve karmaşıklığı (Moore, Shusterman); insan şahsiyetinin olayların ve zamanın etkisiyle gelişmesi (Zwerdling); insanların birbirleriyle dostluk ilişkileri kurup anlaşma sağlaması (Shahani, Watt, Moore); insanın iç dünyasının başarıya ulaşmada yetersiz kalışı (Brower); insanın kurtuluşu ve mutluluğu (Godfrey); iş adamlarının insan hayatında daha önemli bir rol oynadığı ve herşeyin bağlı olduğu (Holt), şeklinde değerlendirildiğini görüyoruz.

Bu ortak özelliklerin yanında, romanları tek tek ele alıp, çatışmaları değişik yönlerden değerlendiren yazarlar tespitlerini şöyle ifade etmişlerdir: Room with a View'daki çatışma ortaçağ

ile klasik çağın, Gotik ile Yunan'ın, pagan değerler ile aşırı dindar kimselerin, ışık ile karanlığın mücadelesi (Stone); bir başkasına göre ortaçağ ile Rönesans'ın, samimi dindarlarla müesseseseleşmiş dinin temsilcilerinin çatışması (Wilde); bazılarına göre ise geleneklerin yıkılışının ifadesidir (Marcus). Where Angels Fear to Tread'deki zıtlıklar: kuzey-güney, sıcak-soğuk, (Karl-Magalaner); paganizm-İngiliz kibri (Macaulay); arasındadır. Howards End'deki zıtlıkların, mâzi ile hâlin mücadelesi (Hoy, Shahani); mâzi ile geleceğin çarpışması (Thomson-McDowell); kadın-erkek savaşı (Crews); ferdî hayat ile büyük şehrin problemleri (Macaulay); iki ideolojinin mücadelesi (Rose); kır hayatı ile şehir hayatının farklılığı (Brander, Wilde, Brower, Harrison); olduğu ileri sürülmektedir. The Longest Journey'deki asıl mesele toplumun mirasçısının kim olacağı (Truitt); "noble savage" i temsil eden tabiat çocuğu ile aydın şehirliler (Tindall); çatışan dünyalar arasında gerçeğin araştırılması (Warner); kültür ve cehâlet (Burra); ve iyi ile kötü (Savage) arasındadır.

{ A Passage to India'daki zıtlıkların tek tek fertler arasındaki dostluk ilişkileri yönünden ele alan ve bu yönüyle tahlil edilmesi gerektiğini ileri sürenlerin yanında (Gillie, Moody, Gowda, Brander); romanı, iki medeniyetin çatışması olarak anlayıp değerlendirenler de vardır (Bradbury, Beer).

Romanların sosyal açıdan taşıdığı anlamın ihmâl edilemeyeceğini, asıl çatışmanın toplumsal plânda cereyân ettiğini görüp eserleri toplumsal yönden ele alan yazarlar, bu meseleleri şöyle ortaya koyuyorlar: Where Angels Fear to Tread'sosyal bir romandır (Zwerdling); önemli olan iki toplumun kültür bakımından gös-

terdiği fark ve yabancı kültürün İngilizler üzerindeki etkisidir (Trilling, Shahani). Howards End'in asıl teması sınıf çatışmasıdır (Crews, Truitt, Shahani, Stone); siyâsî ve ekonomik güçlerle liberalizmin kavgasıdır (McDowell, Bradbury); A Passage to India'ya gelince, bu eserin sosyal meseleleri konu edinen bir roman olduğunu (Truitt); en önemli zıtlığın ırk çatışması olduğunu (Burra, Gilomen, Erskine); kast, din, kültür, ırk ve milliyet farklarının doğurduğu bir mücadele ortamı ihtivâ ettiğini (Levine, Parry, Zimmermann, Chaudhuri); idare edenlerle idare edilenler, İmparatorluk ile sömürge toplumu arasındaki çok çeşitli ve karmaşık zıtlıkları anlattığını (Frederick-Magalaner, Erskine-Thomas, McDowell) belirterek eserin bu açıdan incelenmesi gereğini ileri süren tenkitçiler çoğunluktadır.

Ancak, hemen hemen bütün yazarların üzerinde birleştiği ve her okuyucunun kolaylıkla kavrayabildiği bir mesele vardır ki bu da Forster'in bütün romanlarında özellikle üzerinde durduğu ve büyük bir ilgi ve itina ile işlediği "şahsî dostluklar ve insanî ilişkiler" meselesidir. Howards End'de "only connect" (yeter ki bağlanınız) şeklinde formüle ettiği bu meselede o kadar ileri gider ki vatanını herhangi bir dostuna feda edebileceğini söyler:

"...vatanıma mı yoksa bir dostuma mı ihanet etmek arasında bir tercih yapmak zorunda kalsaydım, vatanıma ihanet edecek cesaret ve metaneti kendimde bulabileceğimi sanıyorum." 29

Eserlerini okuyan herhangi bir kimsenin öncelikle şahsî ilişkilere ve hoş görüye önem vermiş olduğunu görebileceğini,³⁰

"birbirimizi sevmegi ümid etmesek bile birbirimize tahammül etmegi öğrenmemiz gerektiği"³¹, milletlerarası dostluğun konferanslarla değil ancak şahsî temaslarla kurulabileceğini³², belirten Forster, "laissez-faire" prensibinin ekonomi dünyasında değil ancak manevî hayatta geçerli bir doktrin olabileceğini³³ ileri sürüyor. Buna rağmen, yazarımız bu düşüncelerinin bir ümit, bir ideal olmaktan ileri gidemiyeceğini de bilmektedir. Nitekim, bir başka yazısında "Bana göre, bütün insanları sevmek imkânsızdır, hatta buna kalkışmak bile akıllı bir davranış olmaz. Ama insanlardan daha az nefret etmek, daha hoşgörülü olmak, sinirimize dokunan, hatta emniyetimizi tehdit eden insanlara ve ırklara tahammül etmek mümkündür."³⁴ demekle bunu itiraf ediyor. Sevginin, hoşgörünün, ancak özel hayatta büyük bir güç olabileceğini, ama toplum hayatında işe yaramıyacağını³⁵, şahsî ilişkilerin artık hor görülmeğe başlandığını, bunların burjuva zevkleri olarak telakki edildiğini³⁶ müşahade etmiş olan yazarımız, bu satırları yazdığı tarihten 14-15 yıl önce romanlarında büyük bir iddia ile işlemiş bulunduğu "şahsî ilişkiler ve dostluk" idealinden vazgeçmiş, yahut bunların geçersizliğini anlamış görünüyor. Romanlarını daha sonraki bir tarihte yazmış olsaydı, toplumda işe yaramadığını belirttiği şahsî dostluk ilişkilerine belki hiç dokunmayacak, romanlarında böyle bir mesaja yer vermemiş olacaktı. Demek oluyor ki, toplumlar arasındaki ilişkileri inceleyeceğimiz bu araştırmada, hemen hemen her yazarın temas ettiği şahsî ilişkiler meselesini yeniden ele almakla ilgi çekici ve geçerli bir çalışma yapmış olmayacağımıza ve bunun, şimdiye kadar söylenenlerin tekrarından başka birşeye yaramıyacağına inandığımız için üzerinde durmayacağız.

Öte yandan, bazı tenkitçiler, Howards End'deki mücade-
nin bir sınıf çatışması olduğu konusunda ısrar etmektedirler.
Bunlardan W.H. Truitt, gerek Howards End'in, gerek The Longest
Journey'in konusunun sınıf düşmanlığı, romanların asıl mesele-
sinin de bu çatışmanın halli olduğunu ileri sürüyor ve bu roman-
ların temasının sınıf bilinci, devrim, proleteryanın öncüsü olan
burjuva aydını ve işçi sınıfı gibi klasik Marksist doktrinden
alınmış kavramlara dayandığını, sosyal adâletsizliğe karşı müca-
dele eden aydın sınıfının kaderini yansıttığını, Forster'in ta-
rih anlayışının da Marksçı olduğunu, onun, tarihi gelişim içinde
burjuva toplumunun sonunun geldiğini, işçi sınıfının hâkimiyetin-
deki daha üstün bir toplum biçiminin kaçınılmaz olduğunu anlatmak
istediğini ileri sürüyor.³⁷ Buna karşılık W. Stone, romandaki
fakir gencin (Leonard Bast) "Kendisine teklif edilen parayı red-
detmesi, içinden gelen bir mecburiyetten değil, kendi sınıfının
örf, âdet ve kurallarına bağlılığından dolayıdır" demekle bir-
likte, Leonard'ı proleter sınıfına değil, orta sınıfın alt taba-
kasına dâhil ediyor. Çünkü, o tarihlerde geçerli olan bir takım
orta sınıf âdetlerine göre, nakdi yardım ancak hizmetçilere, kö-
lelere yapılır, aynı yardım ise ancak aynı seviyedeki, eşit du-
rumdaki kimselere yapılabilirdi³⁸ Bu bakımdan Leonard Bast, para
yardımını haysiyet kırıcı bulduğu için reddetmiştir. Bradbury'ye
göre de L. Bast ve karısı proleter değil orta sınıfın alt taba-
kasından insanlardır. V.A. Shahani'ye göre ise, Bast, henüz en-
düstri toplumuna ve otomobil çağına uyduramamış işçi sınıfının
şaşkınlığını temsil etmekle birlikte, aslında orta sınıfın alt
tabakasına mensup birisi olabilir.³⁹ Bu konuda en isabetli teş-
hisi yaptığına inandığımız L. Trilling:

"Sınıf mücadelesi ayrı sınıflar arasında değil, tek bir sınıf içinde cereyân etmektedir: orta sınıf... Ne aristokrasi ne de proleterya bu günkü durumda gereği gibi temsil edilmemiştir, çok fakirlerin ise hiç sesi duyulmamaktadır."⁴⁰

diyor. Trilling'in yukarıdaki görüşüne katılan J. Colmer, zenginlerle fakirler arasında kaçınılmaz bölünmeye ve ayrılığa sık sık temas edilmesine rağmen gerçek proleteryanın temsil edilmediğini⁴¹, R.A. Brower, eserdeki çatışmanın sınıf çatışması değil, birinde şahsî ilişkilerin önem kazandığı, diğerinde inkâr edildiği iki hayat tarzının mücadelesi olduğunu⁴³, belirtiyorlar. Öte yandan, Viktorya ve Edward devri İngiltere'sinin arzettiği sınıf farkları dolayısıyla Forster'in L. Bast tipindeki insanları, İtalyanlar ve Hintliler kadar tanımasına imkân bulunmadığını ifade eden H. T. Moore⁴³ yeyazar ile arasında sınıf ve kültür bakımından uçurumlar bulunan Bast'ın mevhum ve hayalî bir kimse olduğunu söyleyen W.Y. Tindall⁴⁴ önemli bir noktayı işaret etmiş olmaktadır.

İşte, bazı tenkitçilerin üzerinde ısrarla durduğu sınıf çatışması konusunu, iki ayrı sınıflı temsil ettiği ileri sürülen kahramanların, tarihî maddeciliğin sınıf tarifine ve bu sınıfları temsil eden tiplere uymadığı ve aralarında cereyân eden olaylar bir sınıf çatışması karakteri göstermediği için incelemeğe değer bulmadık. Zira, Leonard Bast adındaki fakir, zayıf, soluk benizli, mahzun bakışlı genç adam, bu durumuna rağmen klâsik müzik konserlerine devam eder, güneşin doğuşunu seyretmek için sabahlara kadar sokaklarda dolaşır, manevî boşluğunu kültürel yönden tamamlamağa, ufkunu sanat ve edebiyat yoluyla genişletmeğe

çalışır (ME, 52). Romandaki varlıklı iş adamı ve İngiliz İmparatorluğunun kurucusu olarak bilinen tiplerden Mr. Wilcox'ın, çalıştığı firmanın iflâs edeceği ve bu firmadan ayrılması gerektiği yolundaki tavsiyesi üzerine işini terkeder ve perişân duruma düşer. Yine zengin bir ailenin kızları olan ve "aylak" sınıfa dahil edebileceğimiz Schelegel'ler ile şahsî dostluk tesis etmiştir. Muhtaç durumda iken Helen'in para yardımını reddeder. Görülüyor ki, zengin iş adamı Mr. Wilcox, basit bir memuru olan Bast'ı düşünerek ona işinden ayrılması tavsiyesinde bulunmakla, işçiye ezen, onu sömüren kapitalist görünümünden uzak bir kimse olduğu gibi, bir takım burjuva zevkleri peşinde koşan Bast da proleter tipine uymamaktadır. Öte yandan, dünya görüşü ve kültür değerleri açısından asıl mücadele Wilcox'lar ile Schlegel'ler arasında cereyân etmektedir. L. Bast ise ikinci plânda kalan, diğerlerine nazaran silik bir şahsiyettir. Olayların akışını ve sonuçlarını etkileyecek derecede önemli bir şahsiyeti ve rolü ~~ba-~~ bulunmamaktadır. Zaten romanın sonunda Mr. Wilcox hasta düşer, Leonard da kalp sektesinden ölür. Zengin iş adamı mirasını Margaret'e, onun ölümü hâlinde de Leonard'ın Helen'den olan gayrimişru çocuğuna bırakır. Bazılarınca Leonard ile orta sınıftan gelen Helen'in çocuğunun "sınıfsız toplum"u temsil ettiği iddiasına karşı Brower, bu çocuğun, çağdaş sosyal ve ekonomik gerçeklere uymadığı için böyle bir ideali temsil edecek kadar kuvvetli bir sembol olmadığını belirtiyor.⁴⁵ Hangi tarafın daha kazançlı çıktığı ve yazarın hangi sınıfın diğerine tahakküm ettiğini belirtmemiş olması da bir sınıf çatışmasını söz konusu etmemiş olduğunu göstermektedir. Bütün bunlardan dolayı, roman-

daki olayları sırf sınıf çatışması açısından ele almak ve değerlendirmek bizce isabetli bir yol olmayacaktır.

Forster'in romanlarının değerlendirilmesi konusunda, birbirine zıt iddialar ortaya atmış bulunan tenkitçilerin aksine, Shahani adındaki Hintli yazar, onun sanat ve düşüncelerinin bütünüyle bir denge ve sentez araştırmasının rehberliğinde bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini ileri sürüyor ve:

"Forster ne D.S. Savage gibi Marksist, ne de Belgion ve Pellow gibi Katolik tenkitçilerden teveccüh ve rağbet görmemiştir. Forster'e yaklaşım, ne doktriner, ne ideolojik ve ne de tematik olmalıdır."⁴⁶ diyor.

Sahahani'nin tavsiye ettiği yaklaşım metodu sırf estetik yönden girişilecek bir araştırma için geçerli olabilir. Ama, bizce Forster'in romanları gerek ideolojik gerek tema bakımından incelenmeğe değer ve böyle bir inceleme çok ilgi çekici sonuçlar ortaya koyabilir.

Forster'in romanlarını, sosyal muhteva yönünden değerlendiren ve bu değerlendirmeyi değişik şekillerde ifade eden yazarların bu sözlerinde gerçek payı bulunduğu şüphesizdir. Zira,

"Yaratıcı kişilerin varlığı, psikolojik, ahlâkî, felsefî yorum meselelerini; eserlerin aracılığı, estetik, dil ve tekniğe ait meseleleri; nihayet topluluk-halkın varlığı, tarihî, sosyal, siyâsî hatta iktisadî meseleleri ortaya çıkarır. Başka deyimle, edebî vakıâyı incelemenin bin çeşit yolu vardır."⁴⁷

Bir edebî eserin tahlilinde kullanılan çeşitli yaklaşımlar ve uygulanan farklı metodlar bulunduğunu (bin çeşit olmasa bile), incelemeyi yapan kimsenin, çalışmasının mahiyetine göre bunlardan

birini tercih ettiğini bilmekteyiz. Edebî araştırma metodlarını sınıflandıran W. Witte, makalesinde, bunları başlıca üç sınıfta topluyor. Birincisine "saf estetik metod" adını veriyor ve bunu "edebiyatın gayesi, bizzat eserin kendisidir; bu eserin dışında veya arka plânında bulunan, eserin yansıttığı örf ve âdetler, yahut yazarlarını etkileyen, onlara yön veren şahsî tecrübeler gibi şeyler değildir." şeklinde açıklıyor. İkinci metodu, "tarihî-biyografik metod" olarak adlandıran yazar, bunu da "edebî eserin ortaya çıkmasına sebep olan şahsî tecrübelerle eserin ilgisini ortaya çıkarmak için, mevcut olması muhtemel müsveddeleri ve varyantları karşılaştırmak suretiyle, bir eserin oluşumuna kadar geçirdiği safhaları takip etmek ve yazarın hayatını en ince teferruatına kadar araştırmak" şeklinde ifade ediyor. Üçüncü metodu "edebiyâtın ortaya koyduğu problemler 'psikolojik bir mekanizmanın' yarattığı problemlerdir. Edebî eserler, gerçekte bazı belirli tesir ve kuvvetlerin karşılıklı ilişkilerinin mahsulüdür: ırk, çevre ve Taine'in tabiriyle 'moment' yani geçmişte belirli bir zaman ve mekânda meydana gelmiş olayların tesirleri toplamı gibi... Bu üç temel faktör herhangi bir edebî eserin kesin karakterini teşkil eder" tarzında tarif ediyor.⁴⁸ Fransız filozofu Taine'in, determinizmi estetiğe uygulayan; sanatı, toplumların manevî ve ahlakî evriminin tanığı olarak kabul eden, büyük sanatçılarda dehânın hâkim yeteneğe bağlı olduğunu, bu hâkim yeteneğin de toplam, iklim, ırk ân (moment) ve çevre gibi üç etken tarafından yönetildiğini iddia eden görüşlerine dayanan bu yaklaşıma "sosyolojik yaklaşım" adını veriyor.

Biz bu çalışmamızda, stilistik, sembolik yahut retorik bir araştırmayı hedef al[~]duğımız için birinci yani "saf estetik metodu" ile bir ilgimiz olmayacak. Romanları sadece sosyal muhteva bakımından incelemeğe karar verdiğimiz ve bu niyetle çalışmaya giriştiğimiz için roman araştırmalarında alışıl gelmiş olan karakter yaratma, olay örgüsü, yazarın bakış açısı, dil ve üslup özellikleri, edebî sanatlar, kullanılan semboller, imajlar v.s. gibi roman tekniği ile ilgili araştırma metodunu bir tarafa bırakarak romanları tema bakımından ilettikleri mesaj açısından tahlil etme yolunu tercih ettik. Roman ve hikâye, yalnızca yazarın muhayyilesinin eseri (fiction) olmakla birlikte, bu tür eserlerin yazıldığı devrin tarihi, sosyal, siyâsî ve kültürel özellikleri hakkında da dolaylı veya dolaysız bilgi verdiği; bu itibarla, bir edebî eserin, özellikle romanın, yazıldığı dönemin hayatı ile yakından ilişkisi bulunduğu bir gerçektir. Hele bu roman, çok yönlü bir yazar olduğunu, hayatı boyunca insanlığın problemleri ile ilgilendiğini belirttiğimiz bir yazarın, yani Forster gibi bir yazarın olursa böyle bir araştırmanın çok ilgi çekici sonuçlar vereceği şüphesizdir. Bu konuda Witte şöyle diyor: 。

"Herkesçe kabul edilmektedir ki, herhangi bir devrin edebiyâtı ile, o devrin sosyal, ekonomik ve politik güçleri arasında önemli derecede bir ilişki mevcuttur, ama tenkitçiler bu ilişkinin asıl mahiyetini belirtmekten ekseriya kaçınmışlardır."⁴⁹

Forster'in eserlerini özellikle sosyal ve politik meseleler bakımından inceleyeceğimiz bu araştırmada, romanların yazıldığı

tarikhlerde dünyanın sosyal, ekonomik ve siyâsî durumunu, yazarımızın yetiştiği çevreyi, hayat görüşünü, ideoloji ve felsefesini, çeşitli konulardaki fikir ve düşüncelerini, bunların eserleri üzerindeki etkilerini, yazarımızın görüş ve düşünceleri ile romanlarındaki meseleler arasında bir benzerlik veya aykırılık bulunup bulunmadığını ve nihayet yazarımızın romanlarında söz konusu ettiği meselelere getirdiği hâl çârelerini inceleyeceğiz için, uygulayacağımız metod, Witte'nin kategorisindeki "tarihî-biyografik" metod ile "sosyolojik metod" un bir karması şeklinde nitelendirilebilir.

Yukarıda saydığımız faktörlerin ışığında çalışmamızın ilk bölümünü "Din çatışması" na ayırdık. Anglikan mezhebine mensup İngilizlerle Katolik İtalyanların ve çok çeşitli din ve mezheplere ayrılmakla birlikte, özellikle Müslüman ve Hindu cemaatlerinden oluşan Hint halkı arasındaki anlaşmazlıkları bu bölümde tahlil edeceğiz. Çalışmamızın ikinci bölümünü teşkil eden "İrk ve Kültür Çatışması" konusunda yine İngiliz toplumu ile, dünya görüşleri ve değer hükümleri farklı İtalyanlar (Where Angels Fear to Tread'de), Alman asıllı Schlegel'ler (Howards End'de) ve Hintliler (A Passage to India'da) arasındaki anlaşmazlık ve mücadeleleri ele alacağız. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünü teşkil eden "Siyâsî Çatışma" da ise İngiliz emperyalizminin temsilcileri durumunda bulunan idareci sınıfı ile sömürge idaresi altında yaşayan ve her bakımdan onlara tâbi bulunan Hindistan'ın yerli halkının mücadelesini inceleyeceğiz.

Forster'in romanları içinde toplumsal ve politik meseleleri konu edinenlerden üçü (Where Angels Fear to Tread, Howards End

ve A Passage to India) bu çalışmamızın ağırlık noktasını teşkil edecektir. Zira her üç romanda, ırkları, dinleri, milliyetleri, mezhepleri farklı toplumların ilişkileri söz konusudur. Where Angels Fear to Tread'de orta sınıfa mensup İngilizler, ufak bir İtalyan kasabasında yaşayan İtalyanlarla; Howards End'de yine orta sınıfın üst tabakasına mensup zengin bir İngiliz ailesinin fertleri, İngiltere'de oturmakla birlikte aslen Alman olan ve sonradan gelip İngiltere'ye yerleşmiş bulunan Schlegel'ler ile; A Passage to India'da ise İngiliz idareci sınıfı ile yerli halk karşı karşıya getirilmiş bulunmaktadır. Diğer iki romanında (The Longest Journey ve Room with a View) bir takım sosyal meseleler söz konusu edilmekle birlikte, çatışan insanlar aynı toplumun, aynı milletin ve dinin mensuplarıdır. Aralarında, diğer romanlarda olduğu gibi ırk, din, kültür, âdet ve gelenek yönünden önemli bir ayrılık yoktur. Bu itibarla sosyal ve politik meseleleri incelerken öncelikle ve husûsiyle yukarıda adını andığımız üç romanı ele almak ve incelememizi bunlar üzerinde derinleştirmek zarûretini duyduk.

Forster, ölümünden sonra yayınlanan (1971) romanı Maurice'i 1913 te yazmağa başlamış, 1914 de bitirmiş, daha sonra çeşitli aralıklarla bazı değişiklikler ve ilâveler yapmıştır. Bu romanı kendisine ilhâm eden şeyin, 1913 de Edward Carpenter'a yaptığı bir ziyâret olduğunu söyler. Hayatının ilk yıllarında papaz olarak çalışmış, endüstrileşmeye önem vermeyen bir sosyalist, müstakil geliri olan sâde bir hayat taraftarı, Whitmanvâri bir şâir ve nihayet kendisinin Uranians dediği "Yoldaşların Aşkı"na inanan bir kimse olan Carpenter ile arkadaşı George Merril, ya-

zarımızın üzerinde derin izler bırakmışlardır. Bu ziyaretten sonra yazmağa başladığı ve bir yıl içinde tamamladığı Maurice'i bazı kadın ve erkek arkadaşlarına göstermiştir. Arkadaşları bu romanı beğenmekle beraber onun bazı yönlerini ihtiyatla karşılamışlardır. O günden beri romanını yayınlamak için uzun süre düşünmüş, karar verme cesaretini kendinde bulamamıştır. Aslında yazarımızın kafasında böyle bir roman yayınlamak diye bir mesele yoktur. "Ben ve İngiltere ölmedikçe" böyle bir şeyin vuku bulması mümkün değildir diye düşünmektedir. Asıl düşüncesi, bu romanı kendisi için yazdığı şeklinde idi.⁵⁰

Romanda, Dr. Jones adlı kahraman ile Maurice arasında geçen bir konuşmadan, Forster'in daha o yıllarda homoseksüelliğin meşru kılınmasını düşündüğü anlaşılmaktadır. 1929 da bazı kitapların sansüre tâbi tutulacağı haberleri üzerine yazdığı bir yazıda, homoseksüellik konusunun ilmen ve tarih bakımından kabul edildiğini, hayatın diğer gerçekleri gibi bunun da bir gerçek olarak var olduğunu, bu konuyu, müstehcen olmamak şartıyla ele alan yazarların neden engellendiğini anlayamadığını söylüyor.⁵¹ 1953 de yayınlanan bir başka makalesinde de homoseksüelliğin tıbben tedâvisinin mümkün olmakla birlikte daha kifâyetli bir çözüm yolunun kanunlarda yapılacak değişikliklerle mümkün olabileceğini iddia ediyor. Kanunlarda değişiklik yapılabilmesi için de kamu oyunun değişmesi gerektiğini belirtiyor.⁵²

Maurice'e önsöz yazmış olan Furbank, Forster'in mektuplarından ve yazılarından örnekler vererek bu konuda yazarın düşüncelerini naklediyor. Ona göre Forster iki insan arasındaki

şahsî ilişkilerin bazen fizikî ilişki şekline dönüşmesine itiraz etmiyor ve: "şâyet her iki insan da istiyorsa ve her ikisi de ne istediklerini bilecek yaşta iseler, evet" dediğini anlatıyor. Forster, bu romanı yazmakla, bu gibi konuları "teolojinin bula-nık sistemi içinden çekip çıkarmak" istemektedir. Çünkü Tanrı "onları" değil "kadın ve erkeği" yaratmıştır. İnsanları böyle gayri tabîî ilişkilere sapmaya sevkeden faktör olarak toplumu suçlayan yazarımız "toplumun cinâî vurdumduymazlığı yüzünden kötülüğe ifret derecede meyleden" bu sapıkların yaradılış iti-bariyle değil, tıpkı diğer insanlar gibi iyi veya kötü kabul edilebileceklerini belirterek "Maurice'i değil, toplumu suçla-yınız ve bir romanda bile bir insana hayatını en iyi şekilde yaşamak imkânı sağlanırsa, bu hayatı yaşamaya muktedir olabile-ceğini düşünerek şükrediniz" diyor. 1920 de yazdığı bir mektup-ta ise böyle konuların edebî eserlerde ele alınabileceği fikrin-de olduğunu belirtiyor: "Bir sanatçı için şehvânî konulardan daha katı ve haşin birşey yoktur, ama o, buna da el atmalıdır, şuna inanıyorum ki herşeyi ele almak gerekir."⁵³

Furbank bir başka makalesinde "Forster, diğer homoseksüeller gibi iç tezatlarından pek fazla ızdırap çekmemiştir. Bünye iti-bariyle pek ilgi çekici ve cazip bir kimse olmadığını biliyordu, gerçekten istediği kimseleri arkadaşlık yoluyla cezbedebileceğine inanmıştı. Zannediyorum ki, bir yerde kendi kendini cezalandır-mak duygusu buna sebep olmuştur. Homoseksüel mizaçlı insanlar kendilerini teşhir için kuvvetli bir zorlama hissederler, tavus-kuşu gibi süslenmek ve herkesin dikkatini çekmek isterler, ama yetişme tarzları kendilerini bundan alıkoyuyorsa (püritan bir

orta sınıf terbiyesi gören Forster ve Samuel Butler gibi kimse-ler) ellerinden geldiği kadar kendilerini kötü ve pejmürde bir kılıkta göstermeğe gayret ederler.⁵⁴

Forster'in homoseksüellik konusundaki düşünceleri ne olursa olsun bu konuda yazdığı romanını ve aynı mahiyetteki hikâyelerini hayatta iken yayınlamaktan çekinmiş olması, Furbank'ın yukarıdaki kanaatini doğrulamaktadır. Romanını birkaç kere gözden geçirdikten sonra "yayınlanabilir, ama değer mi?" demek sûretiyle fikrini açığa vuran yazar, İngiltere toplumunun Wolfenden tasarısını onaylamıyacağı ve parlamentodan bu kanunun çık-mıyacağı hususundaki ümitsiz ve kötümser düşüncelerinde de ya-nılmış, İngiliz toplumu Forster'i kısa zamanda aşarak homoseksü-elliğin meşru ve kanunî olmasını öngören bu kanunu onaylamıştır.

Maurice konusunda yazdığı makalede romanı değerlendiren E. Jennings, bu eserin "kaydadeğer bir roman olup zarif bir tarzda yazılmış, gayet ustaca düzenlenmiş" bulunduğunu, konusu-nun büyük bir incelikle işlendiğini ve bu romanın temasının, ya-zarın öteki romanlarına paralel olarak, insan zihninin ve kalbi-nin uyanışı olduğunu söylüyor ve bu eserde insanı şaşırtacak birşey yoktur, bizi harekete geçirecek, derin düşünceye sevke-decek bir kitaptır"⁵⁵ iddiasını ileri sürüyor.

Bu çalışmamızın asıl hedefi toplumsal olayları incelemek olduğuna göre, din konusunda bazı tartışmaların dışında, Maurice' de ilgi çekici bir özellik bulamadığımızdan, araştırmamızın dı-şında bırakıyoruz. Bu konuda üzerinde durulacak yegâne husus, 1914 de bitmiş olmasına rağmen yayınlanması için aradan 60 yıla yakın bir zaman geçmiş, böylece bu romanın edebiyatçıların ve

okuyucuların gözünden uzak kalmış bulunması ve son derece liberal ve hümanist düşüncelerine rağmen Forster'in İngiltere gibi bir memlekette bile bu eserini yayınlamaktan kaçınmış olmasıdır.

Son romanını 1924 de yayınlanmış bulunan Forster'in bu tarihten sonra bir daha roman yazmaması 90 yıl yaşamış bir yazar için bazılarınca kusur sayılabilirse de, bütün romanlarının gençlik yıllarının mahsûlü olmasına rağmen çoğu yazarların olgunluk çağında verdikleri eserlerden daha mükemmel olması, yazmaya ara vermesinin sebeplerinin başka yerde aranması gerektiğini göstermektedir. Kendisi roman formunu, bir sanatkârın fikir ve hayallerinin ifadesine yetmeyen, sadece hikâye anlatmağa yayan bir form olarak telakki etmiştir. E.K. Brown, "Mr. Forster, fikirlerini ifade etmenin çok zor birşey olduğunu, aynı zamanda roman formuna uygun düşmediğini takdir ederek... romanı terketmiştir." ⁵⁶ demekle isabetli bir tahminde bulunmuş olmaktadır. Kendisiyle yapılan konuşmalarda, gazeteci ve yazarlar kendisine bu konuda sorular yöneltmişlerdir. Bir televizyon konuşmasında: "Roman yazmayı bırakmamın sebeplerinden birisi, zannımca, dünyanın sosyal görünümünün çok değişmiş olmasıdır. Evleri, aileleri, nispeten huzurlu günleri ile eski dünya hakkında yazmağa alışıktım. Bunların hepsi kayboldu, bugün yeni dünya hakkında düşünebiliyorsam da onu romana aktaramıyorum." ⁵⁷ diyor. Bir başka konuşmasında da, insanlar arasındaki anlaşma ve haberleşmenin çok zayıfladığını ama bunun roman yazmasını terketmesine sebep teşkil etmediğini söylemiştir. ⁵⁸ Hangi sebeple olursa olsun, bir yazarın en verimli ve olgun sayılabilecek bir çağda roman yazmayı terketmesi, okuyucunun ve tenkitçinin alışık olma-

dığı ve kolaylıkla anlıyamadığı bir durumdur.

Forster hakkında yazılmış kitaplar içinde, eserlerinin bütününe ele alan şümüllü ve ayrıntılı araştırmaların ilki Rose Macaulay'ın The Writings of E.M. Forster (London: 1938) ve L. Trilling'in E.M. Forster'i (London: 1944), her araştırmacının başvurduğu bellibaşlı kaynak eserlerdir. Forster'in romanlarını hikâyelerini, makale ve denemelerini tahlil ve tenkid eden, aynı zamanda onun özel hayatı, fikrî yapısı hakkında bilgi veren araştırmaların en önemlilerinden biri F.C. Crews'un The Perils of Humanism'i (London: 1962) ile çok büyük bir gayret ve sabrın eseri olduğu anlaşılan ve Forster hakkında yazılmış eserlerin en hacimli ve değerlisi sayabileceğimiz Wilfred Stone'un The Cave and the Mountain (London: 1966) adlı kitabı gerçekten bu konudaki temel kitapların başında gelmektedir. Faydalandığımız başlıca kaynak eserler olan yukarıdaki kitapların dışında G.H. Thomson'ın The Fiction of E.M. Forster (Detroit: 1967) ve Alan Wilde'ın Art and Order (New York: 1964) adlı eserleri de anılmağa değer. Faydalanmış olduğumuz diğer kaynaklar hakkında bibliyografya bölümünde geniş bilgi verilmiştir.

N O T L A R

1. Hindistan'da Bir Geçit, Çeviren: Filiz Karabey, Varlık Yayınları, 1961. (Forster'in bu romanının adını, Walt Whitman' in Süveyş Kanalı'nın açılışı münasebetiyle yazdığı "Passage to India" adlı şiirinden aldığı bilinmektedir. Bu bakımdan romanın adının "Hindistan Yolu" olarak çevrilmesi daha doğru olurdu.
2. New York Times, 30 October 1958, s. 3, sütun 1.
3. Forster, "The N.C.C.L., " NSAN (May 15, 1948), s. 396
4. Forster, "Black List for Authors ?" Lr (August 8, 1946), s.174
5. Brinton, Crane, "Victorian Political Thought: Conclusions," in Backgrounds to Victorian Literature, Richard A. Levine (ed.), (San Francisco, 1957), s. 267-268
6. Wilfred Stone, The Cave and the Mountain (London, 1966), s.23
7. G.H. Thomson, The Fiction of E.M. Forster (Detroit, 1967),s.23
8. R. Langbaum, "A New Look at E.M. Forster," SnR, IV (Winter, 1968), s. 40
9. David Garnett, "Forster and Bloomsbury," in Aspects of E.M. Forster, Oliver Stallybrass (ed.), (London 1969), s. 31 ve Martial Rose, E.M. Forster (London: Evans Brothers, 1970), s. 27
10. Forster: A Collection of Critical Essays (New Jersey, Spectrum Books, 1966), s. 5 (intr.)
11. Garnett, aynı makale, s. 10
12. Langbaum, aynı makale, s. 42

13. Frederick C. Crews, E.M. Forster: Perils of Humanism (New Jersey: Princeton University Press, 1967), s. 47
14. GLD, s. 26
15. Crews, aynı eser, s. 40
16. aynı eser, s. 19
17. aynı eser, s. 49
18. GLD, s. 73
19. Crews, aynı eser, s. 41
20. aynı eser, s. 26-27
21. TC, s. 54
22. GLD, s. 115
23. Crews, aynı eser, s. 28
24. TC, s. 71
25. TC, s. 54
26. Forster, "The Ivory Tower," AtM, CLXIII (January, 1939), s.58
27. Crews, aynı eser, s. 23
28. aynı eser, s. 21
29. TC, s. 66
30. David Jones, "E.M. Forster, on his Life and his Books," Lr, LXI (January 1, 1959), s. 12
31. TC, s. xiii
32. Forster, "Tourism v. Thuggism," Lr (January 5, 1939), s. 18

33. TC, s. 55
34. Forster, "Here's Wishing," Lr (January 5, 1939), s. 18
35. TC, s. 44
36. TC, s. 66
37. "Thematic and Symbolic Ideology in the Works of E.M. Forster- In Memoriam," JAAC, 30, I (Fall 1971), s. 103
38. "Forster on Love and Money," in Aspects of E.M. Forster, Oliver Stallybrass (ed.), (London, 1969), s. 114-115
39. E.M. Forster: A Reassessment (Mysore, India: Kitab Mahal, 1962), s. 88
40. E.M. Forster (London: Hogart Press, 1969), s. 102
41. "Howards End Revisited," LHY, July 1969, s. 15
42. Reuben A. Brower, "Beyond E.M. Forster: Part I --The Earth," FG, I (Spring-Summer 1946), s. 168
43. H.T. Moore, E.M. Forster (New York: Columbia University P., 1965), s. 33
44. William York Tindall, Forces in Modern British Literature, A Vintage Book (New York, 1956), s. 94-95
45. Brower, aynı makale, s. 168
46. aynı eser, s. 42
47. Robert Escarpit, Edebiyat Sosyolojisi, Çeviren: Ali Türkay Yazıcı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968), s. 5
48. W. Witte, "The Sociological Approach to Literature," MLR, XXXVI (1941), s. 88-91
49. aynı makale, s. 86

50. P.N. Furbank, "Introduction" to Maurice (London: Edward Arnold,,1971), s. v-ix
51. Forster, "The 'Cencorship' of Books," NC (April 1929), s.445
52. Forster, "A Magistrate's Figures," NSN (October 31, 1953), s. 67
53. Furbank, aynı makale, s. 67
54. Furbank, "Personality of E.M. Forster," Ec, XXXV (November, 1970), s. 64-66
55. "Aware and Unaware," Ec (April 1972), s. 83
56. "The Revwel of E.M. Forster," YR, XXXIII (June 1944), s. 681
57. Jones, aynı makale, s. 11
58. Angus Wilson, "A Conversation with E.M. Forster," Ec, IX (November 5, 1957), s. 55

I. BÖLÜM : DİN ÇATIŞMASI

Forster'in romanlarında ele alınan sosyal problemlerin en önemlilerinden birisi dindir. Çeşitli ırk ve milletlere mensup şahıs ve toplumların dinî inançları, din ve din adamları karşısındaki tavır ve davranışları ve bütün bunların doğurduğu uyumsuzluklar ve çatışmalar araştırmamızın bu bölümünde söz konusu edilecektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi romanların temel meselesi olan "insanların birbirleriyle anlaşması, aralarında dostluk ilişkileri kurulabilmesi ve böylece mutluluğa erişilebilmesi" konusunda dinin ne gibi rol oynadığı veya oynaması gerektiği meselesi de bu bölümde incelenecektir. Bu meselelerin tahliline girmeden önce, Forster'in içinde yetiştiği çevrenin ve yaşadığı devrin din anlayışı, yazarımızın bu çevredeki yeri, ailesinden ve çevresinden kendisine miras kalan inançlar manzûmesi, kendisinin bu mirastan neler aldığı ve sonrakilere neler bıraktığı gibi konular üzerinde durmak istiyoruz.

Forster'in yetiştiği ortamın din ve manevî değerler anlayışını belirlemek için, çalışmamızın giriş kısmında ayrıntılı bilgi vermiş olduğumuz Clapham Sect'i hatırlamamız gerekecektir. Bu gurubun bir takım sosyal çalışmaları yanında Afrika'da ve Doğu'da Hristiyanlığın yayılması gayesiyle misyoner cemiyetleri kurmak, halk için dinî ve ahlâkî kitaplar yazıp dağıtmak, Kral'ın sefahat ve ahlâksızlığa karşı yayınladığı beyannâmeyi desteklemek için dernek kurmak gibi dinî çalışmalar yapmış olduklarını görüyoruz. Clapham mensupları her ne kadar sınırsız derecede hoşgörü sahibi idilerse de "Quaker'i sevmek, Presbiter-

yan'a karşı nâzik davranmak, Allah'ı tanımayıana acımak ve hatta katoliklere bile tahammül etmek için" ellerinden geleni yapmışlardır.¹ Bu topluluğun faaliyetleri Fransız İhtilâli ve Napol-yon harpleri boyunca devam etmiştir. Bu gurubun üyeleri arasında "İngiltere'nin kültürlü aristokratlarından çok tanınmış simâlar vardı ki, başlıca dört aile etrafında toplanıyorlardı: Trevelyan, Macaulay, Huxley ve Arnold... Bunların başında Henry Thornton'un kuzeni William Wilberforce geliyordu. Yirmi altı yaşında Hristiyanlığı kabul etmiş ve hayatının gayesini şöyle çizmişti: "Kudretli Tanrı önüme iki büyük hedef koymuştur: esir ticaretinin durdurulması ve tavır ve davranışlarda reform."² Bir banker olan Henry Thornton 1792 de Clapham'daki evi Battersea Rise'ı Wilberforce ve arkadaşlarının hizmetine tahsis etmiş ve bu ev gurubun karargâhı olmuştur. Wilberforce ve takipçileri aristokrat, zengin, soylu dünya vatandaşları olarak sınırsız derecede geniş düşünce sahibi idiler. Henry Thornton, Wilberforce'un yanından hiç ayrılmıyan baş yardımcısı ve malî bakım-dan başlıca destekleyicisi idi. Evlenmeden önce ve sonra geliş-rinin önemli bir kısmını gurubun hizmetine tahsis etmişti. Hayatı boyunca yaptığı bağışların toplamı 150 bin sterlini bulmuştu. Clapham Sect mensuplarının birçoğu Parlamento üyesi olup çevrede "azizler" lakâbı ile anılıyorlardı. Diğer bütün Evangelistler gibi bunlar da, her insanın kurtuluş yolunu bulmasına, günlük işlerini hata-sevap açısından değerlendirmesine, ve kendi iç muhasebesini yapmasına önem veriyorlardı.³ Forster, atalarının başlıca özelliklerini "sevgi, dindarlık, saffet, zekâ, sosyal faaliyetler ve hayırseverlik" olarak sıraladıktan sonra⁴

zayıf ve noksan taraflarını da belirtiyor:

"Quakerlerde, Clapham mensuplarında olmayan bazı özellikler vardı: bir nebze mistisizm, gözle görülmeyen âlemi keşfedebilme sezgisi ve inançları uğruna ölümü göze alabilme kaabiliyeti..Dedemin babasının milletinde en büyük kusur bence basiretsizlikleridir ve tarihte daha büyük isim yapamamalarının sebebi de budur... Onların kitabında şiirin, esrarlı şeylerin, kuvvetli duyguların ve müziğin yeri yoktu." 5

Ona göre Clapham, "zengin ve aynı zamanda iyi kalpli olmanın bir âhenk içinde mümkün olduğu" bir çağı temsil ediyordu. Ama onların hayır işlerine sarfettikleri para ve emek insan ruhunu temizlemeğe yetmezdi:

"Sadaka dağıtmak ve nefis muhasebesi ruhu temizliyemez. Hayır işleyen insan kendi işini bırakır, yardıma lâyık gördüğü şeye koşar, sonra tekrar işine döner. Böylece ikisi arasında mekik dokur." 6

Kendilerini Tanrı'nın temsilcisi olarak gören bu topluluğun üyeleri bu davranışlarında samimi ve dürüst idiler, çalışmalarında tereddütsüz hareket ediyorlardı. O günlerde, yani 19. yüzyılın başlarında, para kazanma ile fazilet sahibi olma arasında ilişki kurmak, insanların hem zengin hem de hayırsever olabileceklerini kabul etmek, Avrupa toplumu için tabii birşey olmasına rağmen, 1850 lerde bu durum insanlara acaip gelmeğe başlamış, 20. yüzyılın başlarına doğru iki yüzlülük olarak kabul edilmeğe yüz tutmuş, daha sonraları ise, gelişen sosyalist görüşlerin etkisiyle, artık modası geçmiş bir sahte hüviyete bürünmek telakki edilmiştir. 7 Buna, Forster da aynı açı-

dan bakmaktadır. Böyle bir durum büyük dedesinin yaşadığı yıllarda olağan karşılanabilmiştir ama:

"...dünya Henry Thornton'un umud ettiği gibi gelişme göstermedi. Onun farkına vardığı, insan tabiatındaki kötülükler ile farkında olmadığı ticaret hayatının kötülükleri dünyayı çökertmek için birleştiler ve onun tekliif ettiği dinî hâl çareleri bugün pek önemsiz ve şekilci görünüyor." ⁸

Forster'in din karşısındaki tavrını belirliyelemek için kendisinin de mensubu olduğu, orta sınıfın üst tabakasına bağlı fikir ve sanat adamlarının teşkil ettiği Bloomsbury gurubunun üyelerinin çoğunun dinsiz olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Clapham ile Bloomsbury arasındaki en belirli fark, ilkinin dinci, din taraftarı olmasına karşılık, ikincisinin dine ve ahlâk kurallarına inanmamasıdır. Forster'a göre de Clapham'cılar manevî meseleleri günlük hayatın basit ve bayağı konuları arasında saymaktadırlar:

"Üç nesil boyunca, dindar İngilizler için, kahvaltının sabah duasından önce mi yoksa sonra mı getirilmesi bir mesele olmuştur. Birinci hâlde yiyecekler soğuyacak, ikinci halde ise dua bitinceye kadar beklemek gerekecekti ki bu da bir bakıma iki dünya arasındaki boşlukta sallanmak gibi hiç te hoş olmayan bir duyguydu." ⁹

Görülüyor ki Forster, atalarının inandıkları, doğru buldukları ve uyguladıkları şeylerin bir kısmını tasvib etmekte, onlara saygı duymakta, ancak bir takım temel noktalarda onlara karşı çıkmaktadır. Ona göre, zamanımızda hem zengin hem dürüst

olma imkânı kaybolduğu gibi parasını hayırlı işlere sarfeden insanın manevî bakımından huzur duyması da güçleşmiştir. Kendi aile geleneğinde bulunmayan ve en büyük noksanlık saydığı şeyler "şiir, esrar, ihtiras, vecd ve müzik" tir ki, Crews'a göre bunlar dinî sayılmasa bile şeklen dindarlık sayılabilecek inançların ifadesidirler; onun din karşısındaki tutumunu gösterirler.¹⁰ Ancak, dinî doktrinlere, teşkilâtli dinlere karşı olduğunu aşağıda göreceğimiz yazarımızın bu sözlerini dine karşı eğiliminin bir ifadesi saymak mümkün değildir. Zira yukarıdaki özellikleri taşıyan ve inanç temelleri olarak bunlara dayanan bir din mevcut olmadığı gibi, yazarımızın Clapham mensuplarından daha fazla din taraftarı olduğunu ileri sürmeğe de imkân yoktur. Zira Clapham topluluğu aslında dinî bir mezhep değildi ve "çok zengin, fazla siyâsî ve fazla otoriter olduğu için değil, yeteri kadar dindar olmadığı için kabûle şâyân bulunmamıştır."¹¹

Hristiyan bir ailenin çocuğu olmasına, Hristiyan bir memlekette yetişmesine ve hayatı boyunca Hristiyanlık geleneklerine ve etkilerine maruz kalmasına rağmen, Forster dine inanmaz. Bunun ifadesini aşağıda açıkça görmekteyiz:

"Dine inanmıyorum. Ama çağımız bir inanç çağıdır ve birbirleriyle savaş halinde o kadar din vardır ki her insan nefisini müdafaa için kendine bir din formüle etmek zorunda kalıyor. Dini ve ırkı ayrı olanlara eziyet edildiği, cehâletin hükmettiği, asıl hükmetmesi gereken ilmin aşağılık bir seviyeye düştüğü bir dünyada hoşgörü, iyi huy ve sevgi kâfi gelmiyor artık."¹²

Romanlarındaki kahramanlar arasında hoşgörülü tutumu, hümanist anlayışı ile yazara çok benzetilen ve kendi görüş ve kanaatlerini yansıttığı kabul edilen A Passage to India'daki okul müdürü Fielding de dinî bir inanç taşımamaktadır:

"'Hayır, ben Takdir-i İlâhî'ya inanmam!
Seyid Muhammed, 'Peki, ya Allah'a nasıl inanıyor-sunuz ?'
'Allah'a da inanmıyorum!'" (PI, 116)

Kendi tarifini yaparken ateist olmadığını iddia edecek olan yazarımızın Allah'a inanmadığına ve inanmayanları hoş gördüğüne, hatta onları bazı inanç sahiplerine bile tercih ettiğine dâir işaretler vardır. Fielding, İngiltere halkının çoğunun Allah'a inanmadığının doğru olup olmadığını soran birisine "düşünebilen, aydın insanlar mı yani ?" diye cevap verir. "Bu isimden pek hoşlanmazlarsa da herhalde öyledir." (PI, 116) Burada, dine inanmayanları aydın kimseler olarak görürken bir başka romanında onları "Allah'ın ülkesine Hellenist'lerden daha yakın" bulmaktadır. (M, 173)

Romanlarında, öteki dünya, ölümden sonraki hayat, cennet gibi konulardaki görüş ve düşünceleri çok ilgi çekicidir. Fielding ile Hindistan'a yeni gelmiş olan Chandrapore şehri hâkimi Ronny Heaslop'un nişanlısı Adela Quested arasında geçen konuşma bunun tipik bir örneğini teşkil ediyor:

"...insan yaşlandıkça tabiatüstü güçlere karşı mukavemeti güçleşiyor... ama kırkbeş yaşına gelmiş bir insanın ölümlerin tekrar yaşayacağına inanır görünmesi ne câzip bir fikir; insanın kendi ölüsünün yaşaması demek istiyorum, başka-

sınıki ilgilendirmez insanı.

'Çünkü ölüler dirilmezler de ondan.'

'Korkarım ki öyle.'

'Bence de öyle.'

Bir ân sessizlik oldu, çok kere aklın zaferinden
sonra gelen sessizliğe benzer bir sessizlik gibi."
(PI, 250)

Bu parçadan anlaşıldığına göre, öteki dünyaya, ölülerin dirileceğine inanmak akıl dışı birşeydir. İnsan ilgilense bile ancak kendi hayatı ve ölümü ile ilgilenmelidir, başkasının yeniden dirilip dirilmiyeceğini düşünmek yersizdir. Fielding ile Adela'nın bir başka konuşmasında cennetten bahsedilir. Adela, Fielding'e cennete inanıp inanmadığını sorar:

"İnanmam, ama yine inanıyorum ki bizi oraya
ancak doğruluk götürür.'

'Nasıl olur bu ?' (PI, 249)

Fielding bu soruyu cevapsız bırakır.

A Passage to India ile aynı tarihlerde kaleme aldığı (1913-1915) fakat hayatta iken yayınlamayı uygun görmediği romanı Maurice'in de otobiyografik özellikler taşıdığını, roman kahramanlarının söz ve davranışlarının, yazarın düşünceleri ile birçok benzerlikler arzettiğini görüyoruz. Ancak, yukarıya aldığımız, ve dinin, inancın, öteki dünyanın, cennetin, ölümden sonra dirilmenin reddedildiğini gördüğümüz konuşmaların aksine bu romanda dinin gerekli olduğunu, Tanrı'nın iyi anlaşılması lüzumunu belirten ifadelerle rastlıyoruz:

"Ama, ne bir Hellenist ne de bir ateist olmadığım
için ben şuna inanıyorum ki insanın davranışı

istikameti buna dayanır. İnsanda bir parça domuzluk varsa bunun sebebi Tanrı'nın yanlış anlaşılmasında aranmalıdır. Nerede inançsızlık varsa arkasında ahlâksızlık vardır." (M, 221)

Romanlarının birinde tanrıyı ve her türlü dinî inancı reddeden kahramanlara karşılık bir başka romanında dinin olmadığı yerde ahlâksızlık olacağına inanan insanlara rastlıyoruz. Bunu, yazarın din konusunda kesin bir fikre sahip olmadığı, bir inanç aramakta olduğu şeklinde açıklamak mümkün ise de, bu sonuca varmamızda yardımcı olacak ve bize ışık tutacak kaynaklara baş vurduktan ve bihassa yazarımızın kendi durumunu açıkça belirleyen ifadelerini gördükten sonra kesin bir hükme varmak daha yerinde olacaktır.

Bir mektubunda kendini tarif eden Forster şöyle diyor:

"Gerçekten kendimi nasıl tarif etmeliyim ? Allahsızım desem bu pek kaba bir kelime diyecekler. Agnostik olduğumu söylesem cevap 'bu da pek zayıf' olacak. Liberalim desem 'sen olamazsın, ancak sosyalistler ve Tory'ler olabilir' diyeceklerdir. Hümanistim desem can sıkıntısı ile yanımdan uzaklaşacaklardır. Genel olarak hümanist yine de en iyi kelimedir." ¹³

Forster, dinin gerekli olduğunu, ancak mevcut dinlerin birçok noktalarda noksanları ve kusurları bulunduğunu ve bu yüzden gerekli güce erişemediklerini, bir kahramanının ağzından şöyle açığa vurur:

"Penge'de iken cübbe giymiş soluk yüzlü bir rahibin cinsel aşkı aklına bile getirmeyeceğini sanırdı. Ama şimdi biliyordu ki ortadoksluğun ters

bir açıdan da olsa görmediği insan sırrı yoktu. Ve yine biliyordu ki din, ilimden çok daha kuvvetli , etkili bir şeydi. Din,şâyet sezgi yanında akıl ve mantığa da yer verseydi dünyanın en büyük şeyi olurdu. Kendisinde dinî duygunun bulunmayışı sebebiyle bunu başkasında da görememişti henüz." (M, 221-222)

Burada şu hususu belirtmek zorundayız. Forster'in yukarıdaki sözlerini aldığımız eseri Maurice'i yazdığı tarihte İslâmiyeti ve Hinduizmi yeteri kadar tanıyıp tanımadığını, din sözüyle sadece Hristiyanlığı mı , yoksa genel olarak bütün dinleri mi kastedtiğini bilemiyoruz. Ancak, dinler arasında dünya görüşü bakımından çok büyük farklar bulunduğunu göz önüne alırsak, bütün dinler hakkında aynı hükmün verilemeyeceğini ve böyle bir genelleme yapmanın yanlış olacağını hatırdan çıkarmamak gerekecektir. Biz, yukarıdaki sözlerden herhangi bir dinin değil, özellikle Hristiyanlığın kasdedilmiş olduğunu kabul etmek zorundayız. Esasen "soluk yüzlü rahip" ten söz ettikten sonra dinin herşeyi ters bir açıdan gördüğünü belirtmesi de bu iltimâli kuvvetlendirmektedir.

Forster'in, bir başka vesile ile belirtmiş olduğu, toplumlar ve cemaatler hakkındaki fikirlerini de görmeden geçemeyeceğiz. Ona göre "klikler, değerli birer sosyal mekanizmadır. Sanatçıyı korur ve teşvik ederler. Bunları ancak bir fanatik hoş görmeyebilir." ¹⁴ Ama klikler, ufak dostluk gurupları olmaktan çıkıp ta organize cemaatler hâlini alınca özelliklerini kaybederler, kuvvetlendikçe tehlikeli olurlar. Yazarımızın bu prensibini din konusuna da uyguladığını ve onları ancak zayıf

oldukları sürece sevebileceğini söylediğini görüyoruz:

"Dine karşı tavrım böylelerine göre budalaca gelebilir. Ben dinlerin çoğunu severim, yahut zayıf oldukları sürece müsamaha ile karşılarım diyelim. Dini âyinlerin ihtişamı karşısında kendi küçüklüğümüzü hissederiz. Bu da olumlu birşeydir. Ama kuvvetli oldukları sürece istisnasız olarak hepsinden korkarım, çünkü kuvvetli olan herşey sonunda bozulur." ¹⁵

Din konusunun romanlarında nasıl işlendiğini, dinin nasıl ele alındığı konusunda incelemeye geçmeden önce kendisinin bu konuda ilgi çekici birkaç sözünü nakletmek istiyoruz. Böylelikle, bu söz ve düşüncelerinin, romanlarını değerlendirmemizde ve din problemini kesinlikle belirlememizde yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Yazarımız, iman ve din konusundaki fikirlerini hiçbir şüpheye mahal bırakmıyacak şekilde açıkça belirtiyor:

"Bana göre din insanın kafasını kola gibi katılaştırır, onun için kullanılmamalıdır. Ben bundan nefret ederim. Benim kanun koyucularım Musa ile St. Paul değil, Erasmus ile Montaigne'dir. Benim mâbedim Mt. Moriah'ta* değil, ahlâksızların bile kabul edildiği Elysian** çayırılarındadır. Benim düstûrum 'Tanrım, ben inanmıyorum, inançsızlığıma yardım et' dir." ¹⁶

Buraya kadar, gerek romanlarından gerek diğer yazılarından aktardığımız ifadeleri onun genel olarak dini inançlarını, fikirlerini yansıttıyor. Ancak, bilindiği gibi, kendisi Hristiyanlı-

*Mt. Moriah: Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etmek istediği dağ.

**Elysia: Yunan mitolojisinde mukaddes ruhların vatanı, cennet.

ğın dışında İslâmiyet ve Hinduizm ile de temas kurmuş, bunları inceleme ve öğrenme fırsatını elde etmiştir. Bu bakımdan din denilince hangisini kasdettiği ve dinler arasında bir tercih yapıp yapmadığı, hangisine diğerlerinden fazla yakınlık duyduğu gibi soruları cevaplandırabilmemiz için yazarımızın bu dinler karşısındaki tavrını tek tek incelememiz zorunludur. Bunun için de Hristiyanlıktan başlayarak sırasıyla İslâmî ve Hinduizmi ve bunların karşısındaki tutumunu ele alacağız.

HRİSTİYANLIK :

Romanlarından Where Angels Fear to Tread'de bir İngiliz ailesi, yanlarında kalan dul gelinleri Lilia Herriton'un, istemedikleri bir erkekle ilgilenmesini önlemek ve babasız kalmış olan çocuğunun, annesinin müdahalesi olmaksızın kendi istedikleri gibi yetişmesini sağlamak için İtalya'ya bir gezi yapmasına karar verirler. Kendisinden daha genç fakat daha basiretli ve anlayışlı olan Caroline Abbott adındaki kızı da refakatine verirler. Kışı İtalya'da geçirdikten sonra Lilia'nın bir İtalyanla nişanlandığı haberi gelir. Lilia'nın kayınbiraderi Philip bu evliliği önlemek için İtalya'ya gider. Ama oraya vardığında evlenmiş olduklarını görür. Sawston'dan gelen İngilizlerle katolik İtalyan genci arasındaki çok yönlü ve çeşitli anlaşmazlıkların altında yatan sebeplerden birisi de, tamâmen ayrı iki din imiş gibi birbiriyle çatışan Hristiyanlığın iki mezhebi, Anglikan ve Katolik mezhepleri arasındaki uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Romanda çeşitli vesilelerle belirtilmeğe çalışılan bu ikilik, yazarımızın din anlayışını göstermesi bakı-

mandan ilgi çekicidir.

Lilia, İngiltere'den ayrılmadan önce Harriet'e, pazar günleri dâima büyük bir kiliseye gideceğine söz vermiştir. Ailenin endişelerine karşılık Lilia'nın bu vaadini hatırlatmak gereğini duyan Harriet'in aksine Philip İtalyan kiliselerinin mimarî güzelliğine önem verir. Kendisi daha önce İtalya'ya gitmiş ve birçok kiliseyi ziyâret fırsatını bulmuştur. Ona göre Lilia "şâyet ibâdet için Santa Deodata'ya giderse Avrupa'nın bütün kümeslerinden daha fazla güzellik ve samimiyet bulacaktır. Kızkardeşinin sık sık gittiği ufak, sıkıcı bir bina olan St. James kilisesine bu adı takmıştı." (WA, 12) İtalyan kiliselerinin yanında İngiliz kiliseleri birer kümese benzetilirken, önemli olan şeyin ibâdet etmek, dinî görevi yerine getirmek ve böylece huzur bulmak değil, kilisenin dış görünüşü ve yapısı olduğu kanaatini uyandıran bu sözler bize, bazı Hristiyanların, mânevî meseleleri günlük hayatın basit ve bayağı konularıyla bir tuttuklarına dâir Forster'in inancını hatırlatıyor.

Katoliklerin tutumu da İngilizlerinkinden pek farklı değildir. Bir dişçinin oğlu olan İtalyan genci Gino'nun da dinle arası yoktur. "Santa Deodata'ya mum yakardı, çünkü ne zaman başı derde girse hep dindar olurdu." (WA, 60) Gino'nun bu tutumu ile, görünüşü kurtarmak, tenkitlerden ve ayıplamalardan kaçınmak için kiliseye gideceğine söz veren İngilizin davranışı arasında bir fark olmadığı görülüyor. Bizce asıl mesele, , bu iki toplumun mensuplarının dindar olup olmadıkları veya davra-

nışlarının samimi olup olmaması değil, bağlı oldukları dinin yetersizliğinin anlaşılmasıdır. Forster, Hristiyanlığın insanlara manevî bakımdan bir destek sağlamadığını, kafaları ve gönülleri doyurmadığını göstermek istemiş, Hristiyanların, kilisenin baskısı ve çevrenin kınaması yüzünden, görünüşü kurtarmak için ibadet etmek zorunda kaldıklarını ortaya koymağa çalışmıştır. İster Anglikan, ister Katolik olsun, her iki insan için de durum aynıdır. Nitekim, A Passage to India'da Mrs. Moore'un kafasından geçen düşünceler bu kanaati doğrulayacak derecede açıktır:

"Ama birdenbire kafasının bir köşesinde din düşüncesi uyandı. Bir lâf kalabalığından başka birşey olmıyan zavallı Hristiyanlık. O, dinin bütün ilâhî sözlerinin 'kâinatın yarıdılışından kıyamet gününe kadar' boş lâflardan ibaret olduğunu biliyordu." (PI, 157)

Yukarıdaki sözlerin Mrs. Moore'a mı yoksa yazarın kendisine mi ait olduğunun anlaşılamadığına işaret eden E. Beaumont, insanda uyanan intibanın , bu fikirlerin her ikisinde de ortak olduğunu belirtiyor.¹⁷ Tenkitçinin bu tahmini yerindedir. Zira roman yazarın ağzından anlatılmakta ve zaman zaman yazar kendi görüşlerine de yer vermektedir. Mrs. Moore'un bu sözlerinin aslında, Forster'in din anlayışının kısa ve özlü bir ifadesi olduğunu şimdiye kadar yer vermiş olduğumuz kanaatleri de doğrulamaktadır. Forster'in bu sözlerindeki hedefinin, görünüşte, kilisenin Hz. İsa'dan sonraki beş asırlık dönemi olabileceğini iddia eden A. Wilde, okuyucunun bunu çağdaş Hristiyanlıkla karıştırmasının mümkün olabileceğini söylüyor.¹⁸ Bizce Forster

böyle bir ayırım yapmamıştır ve bu sözleriyle kasdettiği, Hristiyanlığın belli bir dönemi değil bu dinin esası ve özüdür. Kaldı ki, gerek romanlarında gerek kendi yazılarında bunun aksini gösterecek herhangi bir ifadeye rastlamak da mümkün değildir.

Hristiyanlığın tanrı anlayışı ve Teslis meselesi üzerinde uzun tartışmaların yer aldığı Maurice'de bu konular, bir romanda pek az rastlanabilecek kadar ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Maurice ile arkadaşları arasında geçen konuşmalarda yine, yazarımızın Hristiyanlık konusundaki düşüncelerinin yansıdığını görmekteyiz. Teslis konusunda tartışmaya giren Maurice'in arkadaşı Durham, üçlü tanrı anlayışının ispatı mümkün olmayan birşey olduğunu belirtir. Asıl mesele Tanrı'nın iyilik vasfıdır:

"...Tabii bunu ispat edemiyeceğim, yani üç tanrının tek bir tanrıda, tek bir tanrının da üç tanrıda birleştiğini demek istiyorum. Sen ne dersende; bu, milyonlarca insan için çok şey ifade ediyor. Bundan da vazgeçeceğimiz yok. Bizler bu konuda pek fazla hassasiyet gösteriyoruz. Tanrı iyidir, esas mesele burada. Neden ana yoldan ayrılıyoruz?"
(M, 39)

Maurice'in arkadaşının yukarıdaki sözleriyle Forster'in aynı konudaki fikirleri arasında göze çarpan açık bir benzerlik vardır:

"Özellikle Müslümanlar onun (İngilizin) dinini, çok tanrılı bir dinle tek tanrılı bir din arasında dürüstlükten uzak bir bağdaşma olarak görürler. Bu tenkide verilecek cevap şu olabilir: sıradan bir İngiliz ilâhiyâtçı değildir. O, teslisi bir sır olarak görür ve bunu çözme-yi kendi görevi saymaz." 19

Romadaki tartışmanın devâmında Teslisin bir sır olup olmadığı söz konusu edilmekte ve iki arkadaş bu meselede kesin bir yargıya varamamaktadırlar. (M, 40) Konuşmalarının daha sonraki kısmında ise Maurice, Teslise inanmadığını, ama bunun Hristiyan olmadığı anlamına gelmeyeceğini, gerçekte Hristiyanlığın temel prensiplerine inandığını söyler. Ona göre bu, insanlığın kurtuluşudur. Durham'ın itirazları sonunda Teslisi de kurtuluşu da savunmaktan vazgeçer. İsa'nın var oluşuna ve iyiliğine bir anlam veremediğini söyler. Gerçekten böyle bir kimsenin yaşamış olmasına çok üzülüğünü ilâve eder. Konuşmasının sonunda "Hristiyanlıktan duyduğu nefret büyümüş ve derinleşmiştir." (M, 40-42) Uzun münakaşalarının sonunda bir sonuca varamıyan iki arkadaşın bu anlaşmazlığı Mr. Borenius'un şu sözleriyle sonuca bağlanır: "İnanmıyan kimse, inancın ne olması gerektiği konusunda pek açık fikirlere sahip olabilir. Keşke ben onun yarısı kadar kesinliğe sahip olsaydım." (M, 176)

Teslis inancı hakkında Forster'in kendi yazdıkları da kahramanlarına söylediğinden farklı değildir. Kendisinin de bu konuda şüpheleri vardır ve bunları açıkça yazmaktan çekinmemiştir. Milattan sonra 336 yıllarında aslen Yunanlı olan Arius adındaki din adamı, tanrının tek, bilinemez ve bütün yaratıklardan ayrı ve bağımsız olduğunu, Hz. İsa'nın da bir kul olup tam anlamıyla tanrılık özelliğine sahip sayılamıyacağını ileri sürmüş, kendisi 325 te toplanan İznik ve 381 deki İstanbul konsüllerince dinsiz ilân edilmiş, kurduğu doktrine de Arianizm denilmiştir. Forster, Arius'un ileri sürdüğü iddiaların doğru olduğunu belirtiyor:

"İsa, Tanrının oğlu ise, Tanrıdan yaşça küçük demektir ve - şüphesiz dünya yaratılmadan önce- Teslisin birinci şahsının mevcut, ikinci şahsının ise mevcut olmadığı bir durum vârit olmuş demektir.... İsa'nın Tanrı'dan daha genç olduğunu beyân etmekle Arius, İsa'yı Tanrıdan daha aşağıya, insanlara daha yakın bir mevkie koymak istemiştir." 20

İnanmıyan bir kimsenin, inancın ne olması gerektiği konusunda açık fikirlere sahip olabileceği kanaatinde olan yazarımız, kendi idealindeki din nosyonuna uymayan Hristiyanlığın yetersizliğini her fırsatta belirtmektedir. Roman kahramanları da aynı sıkıntıyı duymakta, muhtaç oldukları huzuru bu dinde bulamamaktadırlar. Bunun canlı bir örneğini Maurice'te görüyoruz:

"Bir inanç sahibi olduğuna inanıyordu, herhangi bir alışkanlığı tenkid edilince gerçekten acı duyuyordu -çekilen bu acı orta sınıf arasında inanç yerine geçmekteydi...Kendisine hiçbir destek yahut geniş bir görüş açısı sağlamıyordu. Kendisine destek olmuyordu, tâ ki bir engelle karşılaşınca kadar. O zaman da işe yaramaz bir sinir gibi ağır yapıyordu. Memleketinde iken bu çeşit sinir krizleri gelirdi ve ne İncil ne Dua Kitabı, ne mukaddes âyinler ve ne Hristiyan ahlâk anlayışı bunlar için bir anlam taşı-mıyordu." (M, 37)

Romanlarında kilise ve din adamlarının ele alınışı da, Hristiyanlığın yerleşmiş inanç ve prensiplerine uymamaktadır. Maurice, Hristiyanlık ile kendi fikirleri arasında biraz uyuma olmasını arzu etmekte ve buna destek bulmak için kutsal kitaba başvurmaktadır. "Orada David ile Jonathan vardı, hatta İsa'nın

sevgili havârisi bile vardı, ama kilisenin tefsiri kendi fikirlerine karşıydı. Onun, kilisede, ruhunu bozmadan dinlenebileceği bir yer bulması imkânsızdı. Her sene biraz daha klâsik edebiyata gömülüyordu." (M, 62)

Maurice, kilisenin itham edilmemesi gerektiği düşüncesinin ne kendisinin ne de İsa'nın din anlayışına uymadığını ileri sürer. Öte yandan vicdanının, kiliseye daha fazla devam etmesine izin vermediğini ve bunun kendisi için büyük bir talihsizlik olduğunu söyler. (M, 44) Bu sözlerindeki çelişki, aslında yazarının da içinde bulunduğu ruh hâlini yansıtmakla birlikte Forster kiliseye gitmemiş olmasını bir talihsizlik sayacak kadar ileri gitmez.

Hristiyanlığın en zayıf tarafı ve Forster'in de noksan ve kusurlu bulduğu özelliği, bu dinin, her insanı, her varlığı câmiâsına almaktaki isteksizliği, başka bir deyimle birçok varlığı dışarıda bırakma, kendi toplumundan taretme temâyülüdür. Ona göre bütün dâvetler gökten, cennetten gelmelidir. Onun idealindeki dinde "hiçkimse Tanrı'nın kapısındaki hizmetkârlar tarafından geri çevrilmeyecek, ister siyah ister beyaz olsun, sevgi dolu kalple buraya yaklaşan hiç kimse bekletilmeyecek ve yüz geri edilmiyecektir." (PI, 40) Bu eve girmesi gerekenler içinde maymunlar, çakallar, bütün memeli hayvanlar da bulunmalıdır. Ama daha ileri gidip te yaban arılarını, portakalları, kaktüsleri, tohumları, çamuru ve içindeki mikropları da dâhil etmeğe kalkışınca misyonerlerin huzuru kaçmakta ve konuyu değiştirmeğe çalışmaktadırlar. Bu kadarı da fazla olacaktır. "Bazılarını câmiâmızın dışında bırakmalıyız, yoksa bize birşey kalmaz." (PI, 41)

Kendisinin misyonerler hakkındaki düşünceleri pek olumsuz değildir. İnsanları Hristiyanlığa döndürmek için çalışan ve bu maksatla bazı faydalı ve hayırlı işler yapan misyonerleri birçok yönleri ile tenkid ederse de onları yine de İngiliz memurlarına tercih eder.²¹ Yazar, kulüpteki İngiliz memurlarına nazaran onlar için daha nâzik bir dil kullanır. Ona göre dini bütün birer Hristiyan ve aynı zamanda iyi insanlar olan misyonerler sadece ilkel kabileleri dine dâvet etmekle kalmazlar, onları anlamaya da çalışırlar. Yerlilerin fikir ve kanaatleriyle ilgilenenler misyonerler değil devlet memurlarıdır. Memurlar halkın nasıl idare edileceğini öğrenmek ihtiyacındadırlar sadece. Misyonerler, onları değiştirmek istediklerine göre ne olduklarını, nasıl insanlar olduklarını öğrenmelidirler.²² Buna karşılık, A Passage to India'daki iki İngiliz misyoneri, yerlileri kendi dinlerine dâvet etmek için giriştikleri teşebbüslerde hiç te Forster'in dediği gibi davranmamışlar ve halkı tanımak ve anlamak yerine yemek dağıtmayı tercih etmişlerdir.

"İhtiyar Mr. Grayford ile genç Mr. Sorley'in kıtlık zamanlarında din değiştirttikleri kimseler olmuştu, çünkü yemek dağıtmışlardı, ama durum düzelince yalnız başlarına kalmışlardı tabii. Her defasında üzülmelerine ve incinmelerine karşılık yine de akıllanmamışlardı."

(PI, 105)

A Room with a View'da Cecil, ortaçağ zihniyetine sahip olmakla itham edilmektedir. Bilindiği gibi skolastik düşünceyi temsil eden ortaçağın en bâriz sembolü kilisedir. Ortaçağa karşı olan Forster, Grek, Roma ve İskenderiye kültürünün hay-

ranıdır. Bunları yıkmış olan karanlık ve barbar çağları nefretle anar. Yine bu çağlarda ortaya çıkan ve gelişme ortamı bulan katı din taassubunu, Hristiyan kilisesinin çelişkilerini ve baskılarını, dünyadan el etek çekme düşüncesini nefretle karşılar. A Room with a View'da din adamları ile mücadele eden kişilerin en kuvvetlisi ve en istikrarlı olanı ihtiyar Emerson'dır. Onun asıl savaşı karanlığın kalesi olan kiliseye ve din adamlarına karşıdır, onların bâtıl itikadlarına, duygusal hayatı inkâr edişlerine ölene kadar mukavemet edecektir. Katı ve müsamahasız kilise zihniyetini temsil eden Mr. Eager bu tip din adamının en belirli örneğidir.

Geleneksel Hristiyanlığın insanları baskı altında tutan ezici ahlâkî düzenini düşman bir nazarla gören Forster'in din adamlarına karşı sert tavrı, onların dâima aleyhinde bulunmasında, portrelerini aptal, budala tipler olarak çizmesinde kendini gösteriyor. Din adamları günah işleme, ceza görme gibi müesseseler üzerinde ısrarla durmakla bazı mâsum insanların sefalete düşmelerine sebep olmuşlardır.²³ Bazılarına göre onun din adamlarına olan düşmanlığı, müesseseseleşmiş dinin bencil temsilcilerine karşı sempati duymadığının işâretidir.²⁴ Bazı tenkitçiler de, yukarıdakilerin aksine, onun din adamlarına karşı oluşunun, kitaplarından hiçbirinde iyi bir din adamına tahammül edemeyecek kadar nefret etmesinin ve Hristiyan teolojisini hafife alışının, kendi dinî durumu hakkında bize tek taraflı bir görüş verebileceğini ileri sürerek okuyucunun yanılgıya düşebileceğini belirtiyorlar.²⁵ Hatta Forster'in hoşgörü ve hassasiyetinin din adamları sınıfına karşı duyduğu nefret

ile bağdaşamayacağını ileri sürenler de vardır.²⁶ Ancak, kendi yazıları, mektupları ve konuşmaları, bu konuda şüpheye mahal bırakmayacak kadar açıktır.

Kendisiyle yaptığı bir röportajı nakleden W. Sprott, öldükten sonra kendisine nasıl bir anma töreni yapılmasını arzu ettiğini sormuştur. "Hristiyan âdetlerine göre bir tören olmayacağını biliyordum. Fakat King's College birşeyler yapmak isteyecekti. 'Kilisede bir konsere ne dersiniz ?' 'Oh, hayır, kilisede değil, bu pek fazla din kokar, hümanistleri hayâl kırıklığına uğratar.'"²⁷ Görülüyor ki, cenazesinin bile kiliseye götürülmesini istemiyen Forster, başka konularda ne kadar toleranslı ve hür düşünce taraftarı ise, bu konuda o kadar ısrarlı ve inatçıdır. Onun istediği, yaban arıları da dâhil bütün varlıkları içine alan bir inanç, bir dindir ki bu Hristiyanlık olmadığına göre onu başka yerlerde, başka diyarlarda aramalıdır.

Forster, sadece Hristiyan teolojisine, din adamlarına, onların temsil ettiği ortaçağa değil Hristiyan ülkelerin politikasına da karşıdır. Hristiyanlığın politikaya âlet edilmesini, dinin paravana yapılarak çıkar temin edilmesini şiddetle hicvetmiştir. Romanlarından A Passage to India'daki siyâsî meseleleri incelerken de göreceğimiz gibi, İngilizlerin politikasına hâkim olan unsurlardan biri ve belki de en önemlisi haçlı zihniyetidir. İnsanları ve milletleri parçalara ayırmada bu zihniyetin önemli rolü olmuştur. Forster şöyle diyor:

"Hristiyanlık, her ne kadar doktrin olarak yeni sayılabilecek pek az şey ihtiva ediyorsa da , iki tarafı da keskin bir kılıçla gökten inmiş ve eski dünyayı parçalara bölmüştür."²⁸

Yazarımız, kilisenin maddî gücünün mânevî gücünden daha etkili olduğunu belirtir. Ona göre, bu hüviyeti ile Hristiyanlık, zamanımızda görülen dünya çapındaki karışıklıklar ile başa çıkabilecek güçte değildir ve Hristiyanlığın modern dünyada hâlen sürdürmekte olduğu etkinin arkasında manevî kuvvetinden çok para vardır.²⁹ Forster'in, Hristiyanlığın nüfûz ve etkisinin arkasında para bulunduğu fikrini, din ile kapitalizm arasında ilişki bulunduğunu iddia eden Tawney'den almış olabileceğini ileri süren V.A. Shahani'nin bu iddiası doğru olabilirse de,³⁰ kilisenin maddî gücünün oynadığı rolü herkes gibi yazarımızın da bilmesi tabiidir. Bu görüşünü kuvvetlendirmek için delile ihtiyacı yoktur.

İngilizlerin Hindistan politikasını etkileyen sebeplerin arasında en önemlilerinden biri olarak gördüğünü belirttiğimiz Hristiyanlığın yayılması konusunda da yazarımızın ilgi çekici görüşleri vardır. Hristiyanlık gerçekçi bir din olsa bile, bunun Hindistan'da tanıtılmasına, yayılmasına çalışmanın, işe ters taraftan başlamak olduğunu söylüyor. Ona göre "önce maddî gelişme, sonra zihnî gelişme ve en sonra da mânevî gelişme" gelmelidir. "Herşeyin tabii düzeni ve sırası böyledir."³¹

Hindistan'daki İngiliz politikasının ne kadar yanlış temele dayandığını ve her türlü kötülüğün ve entrikaların Hristiyanlık perdesi altında yapıldığını bir görgü şahidi olarak müşahade etmiş olan Forster bunu, pek az siyâsî tarihçinin görebildiği veya söylemeğe cesaret edebildiği derecede açıklıkla kaleme almıştır. Siyâsî çatışma ve entrikaları, çalışmamızın politika bölümünde inceleyeceğimiz için burada sadece yazarımızın Hris-

tiyanlığın nasıl bir âlet olarak kullanıldığına dâir gayet isabetli görüşlerine yer vermek istiyoruz.

"Bununla birlikte, Hindistan'da hüküm süren Hristiyanlıkgücü espri bakımından tamamen farklıdır (Hintli buna inandırılmıştı). Hatta bazen kendisini Müslüman kuvveti şeklinde bile tasvir ettiği olur. Zaman zaman İslâma hücum ediyorsa da bu, kasıtlı bir kötülüğün neticesi değil (Hintliye böyle deniyordu) aksine, elinden gelse kaçınmak istediği bir takım müessif şartların ve talihsiz tesadüflerin yüzündendir." ³²

Devamlı olarak Avrupalıların tecâvüzlerine uğrayan Müslümanların gözünde Avrupa hâlâ Hristiyan görünüşü içindedir ve onlara göre haçlı seferleri Saint Louis* ile sona ermemiştir, hâlâ devam etmektedir. Ama Forster bu görüşe katılmıyor: Saniıldığıının aksine "Avrupa gerçekten Hristiyan değildir, ister nazariyatta ister tatbikatta olsun Avrupalıların pek azında böyle bir aldanma görülebilir."³³ Avrupalının ve özellikle İngilizlerin dinî inançlarını, dinî politikalarını romanlarında, hikâyelerinde, diğer yazı ve konuşmalarında tenkid eden, kiliseyi, din adamlarını yere vuran Forster, İngilizlerin Teslis'i bir sır olarak gördüğünü ve bunu çözmeğe kalkışmadığını söylemişti. Öte yandan bir başka vesile ile İngiliz'in dinden ne anladığını açıklamaya çalışırken onu âdeta savunuyor:

"...o, kendinden çok başkalarını düşünür. Doğru hareket ve davranış onun gayesidir. O, dinden, kendisini günlük hayatta iyi bir insan yapmasını

* Saint Louis: Onüçüncü asırdaki 7. ve 8. haçlı seferlerine önderlik eden Fransa kralı.

kötüyle mücadelesinde ve iyiyi korumada daha nâzik, daha âdil, daha merhametli ve daha istekli kılmasını bekler. Kimse buna basit, bayağı bir anlayış diyemez." 34

Buna karşılık A Passage to India'da, Hindistan'da görevli devlet memurlarından Ronny ise "millî marşına uygun düştüğü müddetçe" dini tasvib etmekte, ama şahsî hayatına nüfûz etmeğe kalkışınca karşı gelmektedir. (PI, 55) Ronny bir devlet memuru olarak Hristiyan politikasını uygulamak ve devletin çıkarlarını korumak için oradadır. Hristiyanlığı politik güç aracı olarak kullanan ve bütün icraâtını Hristiyanlık adına yapıyormuş gibi görünen Avrupalının tipik bir örneği sayılabilir. Nitekim, millî marşla çatışmadığı, yani politikasına engel olmadığı müddetçe Hristiyanlığı hoş karşılaması da bunu göstermektedir. Buna karşılık, dinin, kendisini günlük hayatta iyi bir insan yapmasını bekleyen İngilizin bu hareketinin bayağı ve basit bir anlayış sayılamıyacağını söyleyen Forster'in Hristiyanlık ve Hristiyan ahlâkı konusunda birbiriyle çatışan tutarsız düşünceleri olduğu, kendisinin de bu konularda açık ve kesin bir sonuca varamadığı görülüyor.

F.C. Crews, Forster'in Hristiyanlığın Hz. İsa'da tecessüm etmesi akîdesinden ve onun mucizelerinden şüphe ettiğini, Hristiyanlığın küfür karşısındaki müsamahasızlığını hoş görmediğini, klâsik sanat ve tarih araştırmacısı olarak Hristiyanlığın lâik düşünce karşısındaki nefretini esefle karşıladığını, Hristiyanlığın insanlığı barışa ve anlayışa götürdüğüne dair hiçbir delil bulunmadığından, bu dinin ahlâkî etkilerini de ciddiye almadığını

ifadeyle, "Forster Hristiyan değildir, ama bu onun dine taraftar olmayışından değil, Hristiyanlığın onun din idealini karşılamaktan uzak oluşunudur"³⁵ diyerek âdeta onu savunmak durumuna düşmekte ve hatta Hristiyan olmayışından hayıflanana bir tavır içinde görünmektedir. Hristiyanlığın kendisini tatmin etmediği ve mânevî bir destek sağlamadığı doğrudur. Ama, hiçbir eserinde dinin gerekliliğini zımnen de olsa belirtmemiş olan, aksine dini bir çâre olarak görmediğini ifade eden Forster'i din taraftarı olarak görmekte ve göstermekte ısrar etmek yersizdir.

J.B. Beer, Forster'in de George Eliot gibi Hristiyan gelenekleri içinde yetiştiğini, ciddiyet, nezâket ve doğru sözlülük gibi değerlerini Hristiyanlığa borçlu olduğunu ileri sürerek aynı Hristiyanlığın, teşkilâtlı bir din şeklinde sunulması hâlinde bunu reddettiğini ifade ediyor.³⁶ Hristiyan bir toplumda doğup büyüyen yazarımızın bu dinin günlük hayata ait kural ve prensiplerinden etkilenmiş olması kaçınılmaz gibi görünüyorsa da yukarıda sayılan ahlâkî meziyetlerin sadece Hristiyanlığa has özellikler olduğu söylenemez.

Where Angels Fear to Tread adlı romanında, çocuğun kaçırılması sırasında meydana gelen araba kazasında ölmesini sembolik bir olay olarak gören Wilde, çocuğun Hz. İsa'yı temsil ettiğini ve onun ölümüyle gelecek nesillerin ümidinin kaybolduğunu ve daha iyi bir dünyaya ulaşma imkânının kalmadığını anlatmak istediğini söylüyor. Çocuğun ölümünün, sembolik olarak, devamlılık ümidinin kaybolması anlamına geldiğini ileri sürüyor.³⁷ Çocuğun kaçırılmasının sebebi, İtalya'da ve bir İtalyan babanın yanında

büyümesini önlemek, onun bir İngiliz gibi yetişmesini sağlamak olduğuna göre ve bu işe karışan roman kahramanlarının dindar kimseler değil, zor anlarında kiliseye giden sözde Hristiyanlar olduğu bilindiğine göre, çocuğun Hz. İsa'yı temsil etmesi gibi bir imaja yer verilmiş olması uzak bir ihtimâldir. Zira gerek İngilizlerin İtalyanların böyle bir problemi, bir endişesi yoktur. Daha iyi bir dünyanın yolunun kiliseden geçtiğine inanan insanlar için Hz. İsa bir ümit kaynağı değildir ki çocuğun ölmesiyle de bu ümit kaybolmuş olsun.

Tenkitçilerin, buraya kadar aktarmış olduğumuz görüşlerinden de anlaşılacağı gibi Forster için Hristiyanlık, inanç temelleri ile, din adamları ile, misyonerleri ile ve kilise teşkilâtı ile insanları mutluluğa eriştirecek , onlara daha iyi bir gelecek hazırlıyacak bir din olmaktan uzaktır. Romanlarının hiçbirinde, din sâyesinde birbirleriyle anlaşabilen, dostluk ilişkileri kurabilen kahramanlara yer verilmemiştir. Ayrı ırk ve milletlere mensup insanlar arasında olduğu kadar, aynı millete mensup Hristiyanlar arasında bile insanî ilişkileri engelleyen, birbirlerine yaklaşmalarına, anlaşmalarına, kaynaşmalarına imkân vermeyen Hristiyanlık, ferdin ruhunu da tatmin etmekten uzak zavallı bir dindir. Karanlık, mutaassıp ortaçağın temsilcisi sayılan bu din modern dünyada bir politika unsuru olarak kullanılmakta ve dayandığı para gücü sayesinde nüfûz ve etkisini korumağa çalışmaktadır. Hristiyan tenkitçilerin, Forster'in, Hristiyanlığa değil onun teşkilâtına ve temsilcilerine karşı olduğu şeklindeki iddiaları, yazarımızın romanları dışında yazdığı yazıları ve yaptığı konuşmalarıyla da ispatlanacağı gibi tutarsızdır.

Burada Şu soru karŐıımıza çıkmaktadır: Hristiyanlığı beğenmiyen ve ona karŐıı çıkan Forster başka bir dine meyletmiŐ midir ? Hristiyanlık kendisini tatmin etmediğine göre bir başka inanca ilgi göstermiş midir ? Bu soruların cevabını, İslâm ve Hinduizm konularını inceledikten sonra vermeğe çalışacağız.

İSLAMİYET :

Forster'in İslâmı tanınması 1907 de Oxford'da  ğrenci olan Hindistanlı Müslüman Syed Ross Masood vasıtasıyla olmuştur. Çok geçmeden ikisi samimi dost olmuşlar ve Forster'in savunduğu Şahsî ilişkilerin güzel bir  rneği olan bu dostluk yazarımızın Masood ile birlikte bazı Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatler esnasında daha da kuvvetlenmiştir. Aslında, Forster'i Hindistan'a çeken ve bu memleketi ve medeniyetini ona tanıtan da Masood olmuştur. Masood'un ölümünden sonra Forster, ona karŐıı duyduğu minnet borcunu Şöyle anlatmaktadır: "O beni Şehir hayatının ve akademik hayatın uykusundan uyandırmış, bana yeni ufuklar ve medeniyetler açmış ve bir kıtayı tanımamda yardımcı olmuştur."³⁸ Forster'in, tanınmış bir Müslüman ailesinden gelen, ecd dı Moğol hükümdarlarının sarayında bulunmuş asil kimseler olan ve kendisi de mümin bir Müslüman olarak bilinen bu en yakın Hintli arkadaşı, Şahsî arkadaşlığı ve sosyal münasebetleri sırasında İslâm dinini ona tanıtmadığa çalışmıştır. Forster, Hindistan'ı ziy retinde Masood ve arkadaşları ile birlikte kalmış, Haydar b d'da camileri, türbeleri ziyaret etmiştir.

İslâmiyetle yakın teması ise Birinci Dünya Harbi sıralarında İskenderiye'de Kızılhaç gönüllüsü olarak çalıştığı yıllara rastlar.

İskenderiye'deki ikameti sırasında şehir ve içindeki tarihî eserler hakkında bilgi toplamış ve bu konuda bir kitap yazmıştır. Bu kitapta Forster, şehirdeki manevî hayatı incelerken bir yandan da İskenderiye kültüründe İslâmın rolünü araştırmıştır. O tarihe kadar İskenderiye ve çevresinde ortaya çıkmış olan ve herbirinin, insanın Tanrı ile ilişkilerine dâir teorileri bulunan İbranî, Platonik ve Hristiyan felsefe ekolleri, 621 de İslâm ordularının şehri fethetmesi ile birlikte gelen İslâm dininin aynı konuda yani Tanrı-insan ilişkileri konusundaki görüşünü ele almışlardı. Forster'in ifadesiyle "Tanrı'dan başka Tanrı yoktur ve Muhammed Tanrı'nın elçisidir" diyen İslâm, bir aracının gereksizliğini ilân ediyor ve bize Tanrı'nın ne olduğunu ve onun emirlerini bildirmek üzere, kendisi de bir insan olan Muhammed'in gönderilmiş olduğunu, bizim yaratıcımız ile karşı karşıya gelmemizi sağlayan bütün vasıtaların ortadan kalktığını bildiriyordu. Tanrı'nın aynı zamanda hem uzakta hem de çok yakınımızda bulunabileceğine dâir eskiden beri çözülemiyen problem bir Müslüman için artık vârit değildi.³⁹

Forster, "Hinduizm'den İslâm'a geçişim çok âni olmuştur ve bu değişiklik bana ferahlık getirmiştir" diyor.⁴⁰ Ona göre: "bir müezzinin cami minaresinden muhteşem bir sesle insanları ibâdete çağırmasından daha güzel birşey bulunacağı tasavvur edilemez.

'Tanrı'dan başka Tanrı yoktur', ben her ne kadar Hinduizm yolundan geçerek onu keşfetmiş isem de İslâm'ı severim."⁴¹ Yazarımızın yukarıdaki sözleri, Tâc Mahal'i ziyâreti sırasında edindiği intisaların eseridir. İslâm'ı tanımış olmanın kendisini rahata kavuşturduğunu ve müezzinin sesinin insana huzur verdiğini belir-

ten Forster, romanında, bu sözleriyle bağdaştırılamıyacak, hatta çelişki teşkil eden ifâdelere yer veriyor. Kahramanlardan, kendisine fikir ve düşünce bakımından en çok benzediğini belirttiğimiz Fielding vasıtasıyla şöyle diyor:

"...caminin basık kemerleri ancak sınırlı bir barınak sağlayabiliyordu. 'Tanrı'dan başka Tanrı yoktur' sözü, madde ve manânın karmaşıklığını çözmemize yardım etmiyordu. Bu sadece bir kelime oyunuydu, dinî bir gerçek değil, aslında dinî bir cinastı." (PI, 287)

Müslümanların tanrı anlayışının diğer dinlerden tamamen ayrı olduğunu bizzat kendisinin de müşahade ettiğini ve bir Müslüman olan Masood'dan bu dinin esaslarını öğrendiğini bildiğimiz Forster'in, aslında 'Allah'tan başka Tanrı yoktur' şeklinde ifade edilmesi gereken İslâm'ın temel akîdesini bu şekilde söylememesini, İslâmiyet'e gerektiği kadar nüfûz edememiş olmasına bağliyabiliriz. Zira, kendisinin İslâm'ın esaslarını, dünya görüşünü ve tanrı anlayışını ne derece öğrenebildiği, bu konulara ne derece nüfûz edebildiği meçhulümüzdür. Bundan önceki bölümlerde Teslise inanmadığını ve Hz. İsa'yı ilâhî hüviyetinden çıkarıp beşerî bir karaktere büründürmeğe çalışan din adamının fikirlerine katıldığını gördüğümüz Forster, bu defa, tek tanrı esasına dayanan ve Teslis gibi muğlak bir şekilde değil, herkesin anlayabileceği tarzda bir Tanrı anlayışı ortaya koymuş bulunan İslâm'ı da benimsememektedir.

İngiliz kadınlarının hakaretine uğrayan Aziz'in, dinlenmek için gittiği cami avlusunda hayâlınden geçen düşüncelerle, Forster'in Kahire'deki Amr Camiini ziyâreti sırasında hissettiği

şeyler birbirine çok yakındır:

"İster Hindu, ister Hristiyan, ister Grek olsun, başka bir dinin mâbedi canını sıkar ve içinde güzellik duygusu uyandırmazdı. İşte kendi men-sup olduğu İslâm âlemi -- bu onun için bir savaş na'rasından daha büyük bir anlam taşıyordu. İslâm, hem bedenine, hem düşüncelerine uyan, mükemmel ve sürekli bir hayat tarzıydı." (PI, 21)

Forster'in camide hissettikleri, kendisinin de camiye diğer mâbedlere, bilhassa kiliseye tercih ettiğinin işaretidir:

"Görölmeye değer birşey yoktu, sadece eski taşlar.. Ama sükûnet ve mutluluk bunlardan çıkarak içini dolduruyor gibiydi. Bu din, doktrini ne olursa olsun, adı barış demekti ve onun binaları herhangi bir Hristiyan kilisesinde bulamıyacağınız bir vuslat duygusu uyandırıyor insanda," ⁴²

Bir başka yerde, ibadet eden Müslümanları görmüş ve bu ibadetteki vakar ve güzelliği şöyle ifade etmiştir:

"Arkadaki terasta toplandılar, sayıları yirmiye buluyordu, Mekke'ye doğru secde ettiler. Burada ciddiyet ve beraberlik vardı, kimsenin şahsî hükümlerle kötüleyemeyeceği büyük bir gelenek vardı...İslâmı sorgusuz sualsiz kabul etmişlerdi ve bunun mükâfatı bir güzellik olarak tecelli ediyordu." ⁴³

İslâm'ın sağlamlığı ve güzelliği yanında, kendine göre, olumsuz taraflarını ve noksanlarını da belirtmiş olan yazarımız, bu dinin tarihinde bazı kusurları bulunduğuna ve asıl benliğinden sapmış olduğuna işaret ediyor. O da basit ve anlamsız unsurlardan uzak kalamamıştır. Meselâ A Passage to India'daki

Muharrem törenlerinde kullanılan tazia'nın* "basit ve manasız bir yapı olduğunu" söylüyor.

Aziz, Mau'daki Hindu mâbedini ziyâreti sırasında mâbedde bulunan bir takım tanrılara, o civarda oturan Müslümanların da ibâdet ettiklerini öğrenir. İslâmın bile putperestlik koktuğunu anlar, içini dolduran aşağılık duygusu ile burasını "tıpkı Alemgir Şah gibi temizlemek, arıtmak" ister. Ama biraz sonra tıpkı "Ekber Şah'ın yaptığı gibi aldırış etmez" olur. (PI, 308) Kendisini dinleyenler Ekber'den bahsetmesini isterler. O da Ekber Şah'ın, Moğol hükümdârlarının en büyüğü olduğunu, hâri-kulâde bir hükümdar olmasına rağmen yarı Hindu sayılabileceğini söyler. Arkadaşı Hamidullah'ın kendisine her zaman itiraz ettiğini, Babür Şah'ın şarap içtiğini, dolayısıyla onun Ekber Şah'tan daha iyi bir Müslüman sayılamıyacağını ifade ettiğini belirtir. Babür'ün işlediği günahlardan sonra dâima pişmanlık duyduğunu, ama Ekber'in Kur'an-ı Kerim yerine icad ettiği din-den dolayı hiçbir zaman pişmanlık duymadığını ifade eder. (PI, 151) Bir Müslüman hassasiyetine ve gururuna sahip olan Aziz, eski parlak günleri iştihakla anar. "Yenilmiş İslâmın üzüntüsü kanına işlemiştir. İslâmın geçmişteki ihtişamına karşı beslediği saygı ve Hindistan'da bir birlik kurulması için taşıdığı ümit hiç sönmemiştir. Bu birlikte İslâmın gücü ve güzelliği birgün tekrar kendini gösterecektir. Ancak bunun gerçekleşmesi için Müslümanların bâtil inançlardan kurtulmaları, Marabar yolundaki

*tazia: Hintli Müslümanların Muharrem ayında yaptıkları dinî törenlerde taşıdıkları tahtirevân.

domuz hikâyesine aldırış etmemeleri ve kötü ruhlara inanmak gibi gereksiz şeylerden vazgeçmeleri lâzımdır." (PI, 104)

Hindistan'daki İslâm istilâsı sırasında İslâm'ı benimsemişen Hindu kültürünün durgunlaştığı bu devir, İslâm idaresinin en parlak günlerini yaşadığı 1526-1707 yılları arasındaki dönemdir. Ateşli bir Müslüman olan Aziz de sık sık bu günleri anıyor. İngilizleri zâlim, Hinduları ise aşağılık insanlar olarak gören Aziz'in kendisini Babür ile bir tutması Hindistan'da muzaffer İslâm hâkimiyetinin doğuşunu hatırlatıyor. Baba tarafından Timur, ana tarafından Cengiz Han soyundan gelen Babür'ü methettikten sonra, Adela, Aziz'in en çok sevdiği hükümdârın Alemgir olduğunu sandığını söyler. Hoşgörüden yoksun, mutaassıp bir dindar olan Alemgir, Hindulara eziyet etmiş ve her tarafa Hinduların yerine Müslümanları yerleştirmiştir. Hayvan eti yemez, sadece su içerdi. Zevkine düşkün bir kimse olmayıp günü oruçla geçen, dansı ve şarkı söylemeği menetmeğe çalışan bir hükümdâr idi. Ekber Şah, metaneti, istikrarı, merhameti, hoşgörü politikası ve Hinduları Müslümanlarla uzlaştırmaya çalışması ile tanınır. Araştırmacı ve çabuk kavrayıcı bir zekâyâ sahip olan Ekber Şah, her türlü mezhep ve doktrini anlamağa çalışmış ve İslâm'ı terkedip onun yerine, kendi terkihi olan karma bir din ikame etmek isteyecek kadar ileri gitmişse de bunda başarılı olamamıştır. ⁴⁴

Aziz'in Hindu mâbedini önce Alemgir gibi temizlemek arzusu göstermesi, ve sonra Ekber gibi aldırış etmemesi, Ekber Şah'ın hoşgörülü politikasını hatırlatıyor. Bu vesile ile, Forster'in, Hindistan tarihini oldukça ayrıntılı olarak öğrenmiş bulunduğunu

anlamış oluyoruz.

Hindu asıllı hâkim Das'ın kayınbiraderinin çıkardığı bir dergiye şiir yazmasını istediğinde, Aziz ne yazacağını düşünür. Daha önce yazdığı şiirlerde İslâm'ın çöküşünden bahsetmiştir. Bu defa yazacağı şiir:

"..hangi dilde yazılacaktı ? Ne bildirecekti ? Müslüman olmayan Hintlilerle daha sık görüşmeğe ve geçmişe bakmamağa ahdetti. Tek doğru yol buydu. Kordova ve Semerkand'ın ihtişamının bu devirde, bu memlekette ne faydası olabilirdi ? Bunların zamanı geçmişti artık, biz bunlar için yas tutarken İngilizler Delhi'yi işgal ediyorlar, bizi Doğu Afrika'dan kovuyorlardı. İslâm, gerçek olmasına rağmen, hürriyete giden yola gölge düşürüyor. Geleceğin şarkısı dinin de ötesine varmalıdır." (PI, 278-9)

Cami, Aziz'in kafasında İslâm birliğini ve Hindistan'daki büyük Müslüman imparatorlarının başarılarını hatırlatan birşey olarak yaşamakta ve insanların birleşmesine karşı duyulan iştia-yakı ifade etmektedir. Camide içine dolan duygular ile Mau'daki Hindu mâbedinde kafasından geçenler inanmış bir Müslüman olarak tanıdığımız Aziz için yadırganacak düşüncelerdir. Bazılarına göre Forster, Aziz'e bunları söyletmekle İslâmın da Hristiyanlık gibi zaafı olduğu göstermek istemiştir. Bu zaafılardan biri de İslâmın kendinden olmıyanları, kendi câmiasına girmiyenleri hoş karşılamama, onları kendi toplumundan taretme temayülüdür. Bunlardan G.H. Thomson, dâima dar görüşlülüğe, kendinden olmayanları toplumun dışına itmeğe mütemayil olan teşkilâtlı dinin Aziz'in kibrinde, Mrs. Moore camiye girerken ona ayakkabılarını çıkarma-

sını ihtar edişinde ve Hristiyan misyonerlerin kurtuluşu herkese götürmekteki isteksizliklerinde gösterdiğini iddia etmekte, yazamızın bütün bunları ortaya koymakla teşkilâtlı dinlere karşı olduğunu açığa vurduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Misyonerlerin, asırlardan beri bilinen tutum ve davranışları bu konuda bir misal teşkil edebilirse de, Aziz'in ihtarının katı, mutaassıp ve ben-cil bir davranış olarak gösterilmesi doğru değildir. Bilindiği gibi Aziz, Mrs. Moore'a ihtar etmese de camiye giren kim olursa olsun ayakkabılarını çıkarması gerektiğini bilir. Bu Aziz'in ve onun şahsında dininin dar görüşlülüğüne misal verilemez, sadece bir kurala uyma meselesidir. Nitekim, Hindistan'a yeni gelmiş olan Adela Quested bunu tabii karşılıyor. Onun, Müslümanlar hakkında peşin hükümleri yoktur ve kendinden önce gelmiş olanların etkisine henüz girmemiştir. Hayatında, başka dinlerin mensuplarıyla belki hiç teması olmamıştır. Ronny ile annesi, Aziz'in bu davranışını küstahlık olarak nitelerler. Ama "mantıklı" kız, nişanlısına "kiliseye giren bir Müslümana şapkasını çıkarmasını söyleseniz karşılık vermesini beklemez misiniz ?" diye sorar. Ancak, dar görüşlü Ronny, ki hiç te dindar birisi değildir, "O başka, bu başka" diye kaçamak bir cevap vererek işi geçiştirmeye çalışır. (PI, 34)

Burada belirtmemiz gereken bir husus vardır ki o da, İslâmı yeteri kadar tanıdığını sandığımız Forster'in, aslında bu dinin basit temel prensiplerini bile anlamamış olduğu veya anladığı halde ön yargılarla görmezlikten geldiğidir. Hristiyanlıkta misyonerlik teşkilâtı vardır. Bu teşkilât yerine göre ya vaadlerde bulunarak veya zor kullanarak insanları Hristiyanlaştırmak

yolunu seçmiştir. Yine Hristiyanlığın afaroz müessesesi modern çağlarda bile bir silâh olarak kullanılmıştır. Buna karşılık İslâmiyette ne misyonerlik, ne kilise ve ne de afaroz müesseseleri vardır. En basit ve temel ilkelerden biri "dinde zorlama yoktur" ilkesidir. Putperestliğe meyletmek şeklinde göstermek istediği, bazı kutsal yerlerin ve türbelerin ziyâret edilmesi konusu ise bizzat İslâmiyetin de reddettiği ve bâtıl addettiği bir olaydır. Buna karşılık, İslâmın cihanşümûl olması yanında, kendi câmiâsına girmiyenleri yani inanmıyanları inananlarla bir tutması beklenemez. Zira, bu, dinin tabiatına aykırı bir şeydir. Zaten dünya yüzünde her türlü inanç ve fikir sahiplerini bir tutan, bütün insanları kapsayan, herkese eşit muamele eden bir inanç veya din yoktur. Bu özelliklerin birçoğunu bünyesinde toplayan dinin yine İslâmiyet olduğunu Forster gibi bir düşünürün bilmesi gerekirdi. Ama öyle anlaşılıyor ki, kendi hümanist idealini İslâmiyet bile tatmin etmemiştir. Aradığını bu dinde de bulamamıştır.

Forster, Hindistan'da bulunduğu sırada bir İngiliz gazetesine gönderdiği yazılarında Hindistan'daki ve dünyanın diğer yerlerindeki Hristiyan politikasını tenkid etmektedir. Bu yazıları yazdığı yıllar Türkiye'de istiklâl mücadelesi verildiği ve Hindistan'daki Müslümanların bu mücadeleyi mânen ve maddeten desteklediği yıllara rastlamaktadır. Müslüman Hintlilerin hissiyatını belirttikten sonra yazısına şöyle devam ediyor:

"İslâm bir din olmaktan çok daha ötede bir şeydir. Gerek taraftarları gerek muarızları ondaki iman kavramını katı hukuki kurallara

bağlamakla ona haksızlık etmişlerdir. O, kalıcı ve mükemmel medeniyetler ortaya koymuş bir hayat görüşüdür ve bu tavır bugün Avrupa'nın merhametsiz saldırıları ile tehdit edilmektedir." ⁴⁶

Forster, İslâm'da tabiatın duygusal ifâde üslûbunu, yeni bir hayat tarzını buluyor. Aziz'in vücûdu ve düşünceleri burada yerlerini bulmuşlardır. Bununla birlikte İslâm akıl için bir sığınak olamıyor: "Hristiyanlıkla karşılaştırıldığında Aziz'in dini kabûle şâyân görülmektedir. Burada, sadece akıl yoluyla değil fakat sezgi yoluyla nüfûz eden, insana rûhî vasıtasıyla da hitâb eden, hayat dolu bir din vardır. Görünmeyen âlemin insan ile aracısı durumunda olan İslâm'ın, insanlığa birçok olumlu katkısı olmuştur. Kendisini içgüdüsel bir din olarak takdim eden İslâm kalbe hitâb eder, böylelikle bizi derinlere götürür." ⁴⁷

Bazı tenkitçilerin yukarıda naklettiğimiz isâbetli görüşlerine katılarak biz de şunu ilâve edebiliriz. Birçokları gibi Forster da pozitivist felsefenin etkisinden kendisini kurtaramamış, rûhunu ve kalbini değil aklını tatmin eden bir din arama yoluna gitmiştir. Cennete ve öteki dünyaya inanmadıklarını söyleyen iki kahramanın konuşmalarından sonra gelen sessizliği "akıl ve mantığın zaferinden sonraki sessizlik" olarak niteleyen yazarımızın, akılcı görüşün etkisinde kalarak doğmatik ve metafizik olan hiçbir şeye inanmadığını belirlemiş olmaktadır. O, dinlerin muhtevâsından ziyâde dış görünüşleri ve estetik yönleri ile ilgilenmiş, bütün insanları içine alabilecek bir inancı hayatı boyunca arayıp durmuştur. Kendisinin İslâmiyet konusundaki durumunu F. Crews'un sözleri ile özetleyelim: "Forster,

İslâmın dogmatik muhtevâsına gerçekten inanmış olduğunu hiçbir eserinde, imâlî bir şekilde de olsa, belirtmemiştir; şurası muhakkaktır ki onun Müslümanlığa olan yakınlığı, Hristiyanlığa karşı olan ilgisinden daha fazla değildir, ancak İslâm hiç değilse onun sağduyusunu, sâde ve mütevâzi sevgisini rencide etmemiş, bunlara gölge düşürmemiştir." 48

Romanın birinci bölümü olan "Mosque" da ve ikinci bölümü "Caves" de insanların ve toplumların aradığı mutluluk ve kurtuluş yolu bulunamamıştır. Hristiyanlık "zavallı" dır ve "lâf kalabalığından ibarettir." İslâmiyet ise "Tanrı'dan başka Tanrı yoktur," gibi kelime oyunları getirmektedir. Romanın üçüncü bölümü olan "Temple" da Hinduizm konusu işlenmektedir. Şimdi yazarımızın bu dine ne gözle baktığını incelemeye geçebiliriz.

HİNDUİZM :

Bundan öncekilerde olduğu gibi bu bölümde de Forster'in diğer dinler hakkındaki görüşlerini kendisinden dinleyerek söze başlamak istiyoruz. Bir yazısında, Budizmin Hindistan'da çöküşünün tarihçesini verir ve onu Hinduizm ile karşılaştırır:

"Her ikisi de şunu öğretmeğe çalışıyordu: hayat bir hayâlden ibarettir. Her ikisi de zaman zaman Tanrının birliğine önem verdikleri halde zaman zaman reddettikleri de olmuştur.... Bu iki dinde de asıl dâvâ sosyal niteliktedir, kast sistemine karşı değişik tavırlar almışlardır. Budizm kast düzenini takbih etmiş ve bunun sonucu olarak Hindistan'ın dışına yayılabilmiş ve bir misyoner dini hâline gelmiştir. Hinduizm ise kast rejiminde kökleşmiş ve doğduğu ülkede kalmıştır." 49

Forster, Budizm ile diğer dinler kadar ilgilenmemiş ve bir kanaat belirtmemiştir. Bu din, zaman zaman kendisini cebbetmişse de üzerinde en az etki yapan din Budizm olduğundan bunu bir tarafa bırakıp Hinduizm'e geçiyoruz.

Yazarımız, A Passage to India'da, Hindu dinî törenleri hakkında pek saygılı bir dil kullanmıyor:

"Şarkılarını karşılarında duran Tanrı için değil bir aziz için söylüyorlardı; Hindu olmayan birisinin müsait karşılayabileceği tek bir şey yapmadılar. Hindistan'ın yaklaşmakta olan zaferi, tâbir câizse tam bir hercümerç idi, bir şekil ve mantık boşluğu idi. Bu cemaatin şerefine toplandığı Tanrı neredeydi ?"(PI, 296-7)

Yine aynı bölümde Gokul Asthami festivallerini tasvir için "karişıklık, taşkınlık, perişanlık, şaşkınlık" kelimelelerini kullanıyor. Bu durumda, okuyucuların çoğunlukla caminin asaletini tercih edeceğini ileri süren ve Forster'i bu konuda haklı bulan tenkitçiler vardır.⁵⁰ Buna rağmen, arasıra da olsa Hindu mâbedinin insanı gerçeğe götürebileceğine inanmakta, Krişna dansında sükûn bulmaktadır. Krişna'nın akrabası olduğu farzedilen birisinin resmi vardır elinde. Gita'yı ve Purana'yı okumuştur. Hinduizm, İslâm'ın ve Hristiyanlığın aksine propagandist bir din değildir. Forster, Hinduizmin cemaat ibadeti hususunda ısrar etmediğini bilir. Aksine fertle ilgilendiğini ve onun gerçekte olan ilişkisinde kadınla erkeğin bileşimi olarak Siva'nın oynadığı rolden hoşlanır. Hindu mistisizmine sempati duyar, Hindu mitolojisiyle ilgilenir. İngiltere'nin bombalandığı ve Almanlar tarafından tahrip edildiği sırada büyük

bir tehlikeyi göze alarak mâbed resimlerini teşhir etmek sûretiyle manevî tatminkârlık bulmağa çalışır. Bütün bunlardan dolayı Forster'in Hinduizm'e yakın bir ilgi beslediği ve onu İslâmiyete ve Hristiyanlığa tercih ettiği sonucu çıkarılabilir-se de romanlarında ve öteki yazılarında bizi, bunun tam aksi kanaate vardırarak örnekler çoktur. Mau mâbedinde Hinduizmin inanç ve prensiplerini yansıtan yazılardan birisi "Tanrı Sevgidir" anlamında "God si Love" şeklinde yazılmıştır. Forster bunu anlamsız bulur ve sorar: "Tanrı sevgidir. Bu mu Hindistan'ın dünyaya verebileceği en son hâl çâresi ?" (PI, 297) Romanın birinci bölümünde Mrs. Moore'un söylediği "God si Love" sözünün Temple bölümünde bu şekilde ifâde edilmesi bazılarına göre Hinduizmin aşk anlayışının daha mülâyim olmasından, İslâm ve Hristiyanlıkta ise bu anlayışın ferdin arzu ve ideallerinden daha uzak oluşundandır.⁵¹ Temel inanç olarak aşkı benimseyen Hinduizm, romanda Profesör Godbole ile temsil edilir. Zaman zaman ortaya çıkıp tekrar kaybolan bir leit-motif olarak kullanılan yaban arısı imajı, bu evrensel aşkı ifade eden bir sembol olarak kullanılmış gibidir. Yaban arısını cennetlerinden ihrac eden Hristiyan misyonerlerinin aksine Mrs. Moore, elbise askısının üzerinde gördüğü arıyı sever. Godbole da ruhî bir vecd esnasında bir arı görür. Böylece Mrs. Moore ile Godbole "arı imajının tekrar tekrar ortaya çıkışı ile birbirlerine bağlanıyorlar."⁵² Hinduizmin herkesi kucaklıyan ve kimseyi dışarıda bırakmayan bu şümûllü sevgisinin Forster'in çok ilgi duyduğu ve takdir ettiği tarafı olduğunu belirten yazarlara göre Mau festivali teşkilâtlı dinin değil, ruhun aksiyon hâlini almış biçimi-

nin bir örneği olup, burada hiçbir şey dışarıda bırakılmamıştır, hatta Batı'nın temsilcileri bile.⁵³ Profesör Godbole ise, "şahsında, tekâmül ederek en yüksek derecesine ulaşan ruhî hayatı....., felsefî bakımdan da Hinduizmin evrensel karakterini temsil etmektedir. Hinduizm, İslâmın ve Hristiyanlığın aksine, insanlar ile diğer yaratıklar arasında bir tefrik yapmaz, ve temel inancı her parçanın, bütünün bir uzvu olduğunu telkin eder, bütün varlıklar bu ilâhî kuvvette birleşirler."⁵⁴ Hindu-ların tanrısı bir varlık tanrısı olup bu tanrının hiçbir sıfatı yoktur...Kitapta hiçbir kimse, Godbole hariç, Hindu felsefesinin dayandığı prensibi kabul etmez: bu prensip, kâinatta herşeyin, tâbir câizse, bir yankısı bulunduğudur.⁵⁵ Her hadise, her kelime ve hatta açığa vurulmamış her düşünce, bütün içindeki rolünü oynamakta, yerini almaktadır...çünkü Hindu âleminde hiçbir şey kaybolmaz, hiçbir şey görmezlikten gelinemez, hiçbir şeyin önemi yoktur.⁵⁶

Hinduizmin, değişik şekillerde ifade edilen yukarıdaki özelliklerinin, Forster'in inanç ve ideallerine uygun düştüğünü belirten tenkitçiler onun neden bu dine diğerlerinden daha fazla ilgi duyduğunun şöyle izah ediyorlar:

"Forster, Hinduizm'de, dünyayı birlik hâline getiren, canlı-cansız her varlığı birbirine bağlayan kuşatıcı bir gerçeği...bağlayıcı ruh ve ahlâkî değer olarak da aşka inancı bulmuştur."⁵⁷

Bu tenkitçilerin iddiası, romanına derinlik ve anlam kazandırmak için Hindu sembolizmini ve teolojisini kullandığı, bunu yapmakla da kendisinin Hinduizme karşı meylini ve bağlı-

lığını ortaya koyduğudur. Hindu mabedlerini ziyâret edişinden, Hindu kitaplarını okumuş olmasından ve bazı felsefi telakkilerini beğenmiş olmasından, Hinduizme karşı sempati duyduğu ve ona mânevî bağlarla bağlandığı sonucunu çıkarıyorlar. Biz, bu görüş ve iddiaları hatırdan çıkarmıyarak yeniden Forster'in romanlarında Hinduizm'in nasıl anlaşıldığı ve nasıl gösterildiği konusuna dönelim.

Hindu mâbedindeki töreni tasvir ederken kendisine garip gelen taraflarını alaycı bir dille anlatıyor:

"Gökte de eğlence vardır, Tanrı kendi kendisi ile şakalaşabilir, oturduğu sandalyeyi altından çekebilir, sarığını ateşe atabilir, yıkanırken kendi gömleğini çalabilir. Bu ibadet, zarâfeti feda etmek uğruna, Hristiyanlığın yapmaktan çekindiği bir şeyi başarmıştı: ibâdete neş'e karıştırmak..." (PI, 301)

Romanda, Hinduizmi temsil eden Godbole'un inancını tasvir edişi, bu dinin ontoloji görüşü ve ahlâk prensiplerini anlatışı oldukça muğlaktır. Hinduizmin derinlemesine tetkikini gerektirir. Yazarın kendisi de bu dinin ne kadar müphem ve muğlak olduğunu ve anlaşılmasındaki güçlüğü açıkça belirtiyor:

"Uzaktan bu kadar bütün ve sağlam görünen Hinduizm, ayrılıp sonra tekrar birleşen mezheplere ve zümrelere ayrılmıştır, bunlar nereden bakılırsa o tarafa göre ad değiştirirler. Bu dini en iyi öğretmenlerle yıllarca çalışıp öğrendikten sonra insan başını kaldırdığında, öğrendiklerinden hiçbirinin diğerini tutmadığını görür." (PI, 304)

Yine aynı romanda, Hinduizmin bir çare olamayacağı, insanların tatmin edecek bir din olmaktan uzak ve yetersiz kaldığı, Forster'a en çok benzeyen karakter olan İngiliz agnostik Fielding'in sözlerinde ifâdesini bulmaktadır:

"Öyleyse sen niye dinsizsin?"

'Dinde gerçek sayılabilecek birşey vardır ama henüz ifade edilmemiştir.'

'Biraz daha açıklar mısın ?'

'Belki de Hinduların bulmuş olduğu birşey.'

'Bırak onlar söylesinler bunu.'

'Hindular söyleyemezler.'

'Cyril, araya böyle akıllı laf ediyorsun!'"

(PI, 288)

Hindistan'a ikinci defa yaptığı seyahat sırasında tanıdığı ve özel sekreterliğini yaptığı Dewas prensi ile aralarında geçen konuşmaları Hill of Devi'de anlatır. İslâmiyeti Masood'dan öğrendiği gibi, Hinduizmi de bu görevi sırasında öğrenmiş ve etraflıca incelemek fırsatını bulmuştur. Prensle konuşmalarını naklederken bu din hakkında kendi kanaatlerini de belirtir:

"Bir Batılının onun tavırlarını anlaması oldukça güçtü. Onun inancına göre biz insanlar, kuşlar, herşey Tanrının parçalarıdır ve insanlar bunu daha yakından idrâk ettikleri için kuşlara göre daha fazla gelişmişlerdir."⁵⁸

Bu sözler üzerine Forster, "içimizden herhangi birinin neden Tanrı'dan kopmuş olduğunu" sorar. Buna cevâben Prens "Tanrı'nın enerjisinin bazen başka yerlere çevrildiğini, bu yüzden bizim, kendisinin bir parçası olduğumuzu unuttuğunu"

söyler. "Kafası birşeyle meşgul olan insanın bir süre için elinin bile farkına varamaması ve dokunulduğu zaman birşey hissetmemesi gibi mutluluk ta, Tanrı'nın, bizim varlığımızın farkında olduğunu hissettiğimiz zaman duyduğumuz heyecandır, titre-yiştir ve bütün hayatımız boyunca bu ân geldiği zaman bunu duyabilmemiz için duyularımızı, kavrama kaabiliyetimizi eğitme-miz gereklidir" diye devam eder.⁵⁹ Diğer tek tanrılı dinlerdeki özellikle Hristiyanlık ve İslâmiyetteki tanrı anlayışına ters düşen ve Tanrı kavramı ile bağdaşamıyacak özellikleri bulunan Hinduizm tanrısını câzip bulması, İslâmiyetin tanrı anlayışını bile yeterli bulmayan Forster için imkânsızdır. Zaten prensin daha sonraki açıklamalarında bir Hindu olarak kendisinin bile Krişna'nın ilâhî mi yoksa beşerî bir varlık mı olduğu konusunda şüpheleri olduğu anlaşıyor:

"Krişna'yı düşünüyorum. Onun bir Tanrı olup olmadığını bilmiyorum, ama ben aşkı, güzelliği ve akli seviyorum ve onun tarihinde bunları buluyorum. Ben ona bir insan olarak ibadet ediyorum. Eğer ilâhî ise beni farke-decek ve mükâfatlandıracaktır, değilse ben de diğerleri gibi od ve toz hâline geleceğim." ⁶⁰

Forster'in en çok ilgisini çeken ve hoşuna giden tarafı bu dinin bir cemaat dini olmaması, cemaatten ziyâde tek tek fertlerle ilgilenmesidir. Ona göre Hinduizm, Hristiyanlığın ve İslâmın aksine bir cemaat dini değildir, cemaatin sınırlarını aşmış ve kast engeline rağmen sınıf engellerini de yıkmıştır. Asıl ilgi sahası fert ve ferdin gerçekte olan ilişkisi-dir.⁶¹

Forster'in camiyi seyrettiği sırada kafasından geçen ve A Passage to India'da Mrs. Moore ile Aziz'in camide içlerine dolan duygu ve düşüncelerle Hindu mâbedini seyretmekte olan yazarımızın aşağıdaki sözleri arasında oldukça yakın bir ilişki ve benzerlik bulmak mümkündür:

"Hindu mâbedi cemaatin değil, ferdin ibadeti içindir. Budizmin ve Hristiyanlığın cemaati vardır, keşişleri ve vaazları vardır, bu yüzden toplanmak için daha geniş yerlere ihtiyaç duyarlar. Bugün insan cemaat ruhundan başka birşey işitmiyor...Ben bundan bezmişim. Ferdin Tanrı ile başbaşa sükûn bulacağı bir yer olan bu büyük mâbedleri rahatlık ve zevkle seyrediyorum." 62

Bir yandan, insanların ve toplumların hiçbir fark gözetmeden birbirleriyle iyi ilişkiler kurmaları gerektiğini ileri süren ve hayatı boyunca bu ideal için çalışmış olan Forster'in, bu ideali bir dereceye kadar gerçekleştirmiş olan cemaat ruhunu hoş görmemesi, içinde bulunduğu başka bir çelişkinin işaretidir. "Only connect" diye formüle etmiş bulunduğu insanların birbirlerine bağlanması ideali, ancak onların birbirleriyle teması ile, karşılıklı konuşma ve anlaşmaları ile mümkün olabilir. Cemaat kavramı da bunu sağlayabilen önemli faktörlerden biridir. İnsanların bir araya gelmeden, bir yerde toplanmadan anlaşmaları nasıl mümkün olabilecektir? Öte yandan, ferdin hiçbir aracıya lüzum kalmadan tanrısı ile başbaşa kalmasını sağlayan ve gerek fert olarak, gerek cemaat hâlinde ibâdet edilmesini uygun bulan İslâmiyeti beğenmeyip, kendi ifâdesiyle "dinden ziyâde felsefeye benzeyen" ve "her ne kadar her yerde hâzır ve nâzır ise de beşerî

bir Tanrıya inanan" Hinduizmi beğenmesi ve diğer dinlerden fazla yakınlık göstermesi akla yakın değildir. Bu sebepten, yukarıda naklettığımız ve onun en ziyâde Hinduizme ilgi duyduğunu iddia eden tenkitçilerin görüşlerine itibar etmenin imkânı yoktur. Biraz sonra da göreceğimiz gibi, birçok tenkitçi ise haklı ve gerçek sebeplere dayanarak tam aksi iddiada bulunacaklardır. Bunlardan McDowell, "Godbole'un bazı ölçülerinin Forster'a uymasına karşılık, yazarımızın Hinduizmi tasvib etmediği tartışmasız kabul edilmelidir. Hinduizmin felsefesi, onu, sere-monilerden daha fazla cezbetmekte ama formları ile ilgilenmemektedir."⁶³ diyor. Diğer bazı kitap ve makalelerde ise Forster'in Hinduizmi savunmadığı, onun tarafını tutmadığı, kitaptaki meselelere bir hâl çaresi olarak göstermediği,⁶⁴ Hindistan problemine bir çözüm yolu bulamadığı,⁶⁵ Hinduizmin sempati ile ele alındığına dair en ufak bir intiba edinmenin mümkün olmadığı, âyinlerini saçma olarak görmesine karşılık teolojisini nisbeten cazip bulduğu⁶⁶ belirtilmektedir. Bunlara ilâveten, Forster'in ister A Passage to India'yı yazmadan önce, ister yazdıktan sonra olsun, Hinduizmin tesiri altında kaldığını gösterecek bir delil bulunmadığını, Mabet'in, Hindu inancının sembolü olarak bir uzlaşma ve sentez vasıtası sayılamıyacağını, bazılarının inancının aksine Mabet'in de cami ve kilise gibi, insanları gerçek bilgiye götüren şeyler olarak ele alınabileceğini, fakat Tanrıya giden tek yol olarak gösterilemeyeceğini, Hinduizmin roman-da pek az önemi hâiz olduğunu ve Godbole'un rolünün sürekli bir etki hasıl etmekten uzak bulunduğunu belirten tenkitçilerin yanında,⁶⁷ Forster'in, Hinduizmin bazı yönlerini takdir edip bazı

yönlerini beğenmediğini ileri sürenler de vardır. Bunlar da, onun, Hinduizmin geniş kapsamını, canlılığını ve zâhidliğe karşı olan tavrını takdir ettiğini ancak, Hinduların hayata karşı tepkilerini sembolize eden dinî törenin karmaşıklığını ve kararsız tabiatını sevmediğini...ve insanların bir süre için de olsa Hindu ruhunda birbirlerini ve tanrılarında sembolleştirdikleri kâinatı sevmeye muktedir olabildiklerini belirtiyorlar.⁶⁸

Tenkitçilerin bu kanaate varmalarında en önemli hususun, romanın ilk iki bölümüne eklenen, bazılarına göre lüzumsuz olan ve hatta yazılmamış olsa bile romanın bitmiş sayılabileceğine inandıkları "Mabed" bölümünde Hinduizmin tören ve ibadetlerinin söz konusu edilmiş olması ve bunun hemen arkasından romanın asıl meselesi olan Hindistan'ın birliği ve bağımsızlığa kavuşmak konusunun yeniden ele alınarak cevapsız bırakılmış olması ve roman kahramanlarının birbirleriyle dostluk kurma imkânının ortadan kalkmasıdır. İlk iki bölümde başarısızlığa uğrayanlar Hinduizmin işe karışmasıyla bu başarıdan daha da uzaklaşmışlardır. Böylece İngiliz, Müslüman ve Hindu karakterler arasında arzulanan birlik tesis edilememiş ve meçhûl bir gelecekte mümkün olabileceği söylenerek mesele askıda bırakılmıştır. Hinduizm, Forster'in ümit bağladığı bir din, bir dünya görüşü olsaydı, bu özellik roman kahramanlarına da akseder ve insanların aradığı kurtuluş ve mutluluk yolları gösterilmiş olurdu. Halbuki, Hindu mâbedindeki âyini seyretmeğe giden Aziz "vasat bir Hristiyanın anlayacağından daha fazla anlayamazdı bunu."(PI, 317) Görülüyor ki ne Hristiyan ne de Müslüman Hinduizmi anlayabiliyor ve ne de Hin-

dular onların dinini anlamak için gayret ve istek gösteriyorlar. Dinler, toplumlar arasında ayrılık ve hatta düşmanlık konusu olma özelliğini muhafaza ediyor. Üstelik, Hinduizmin birçok acaip ve olumsuz yönleri romanda hiç söz konusu edilmemiştir. "Bu din kadınlara, kendilerini diri diri yakmayı vacip, bazı zümrelere mensup adamlara kız çocuklarını öldürmeği mubah kılmakta idi ve bu gibi cinâyetler önce Türklerin ve sonra İngilizlerin zoru ile durdurulabilmişti. Keza aynı din bazı insanların vücut ve hatta gölgelerini necis add ve onlara yaklaşmayı bile yasak ediyor ve inek öldürmeyi insan öldürmekten daha büyük bir cinâyet telakki ediyordu."⁶⁹

Buraya kadar görmüş olduğumuz gibi, yazarımız romanlarda söz konusu edilen dinlerden hiçbirine itibâr etmemiş, daha doğrusu hangisini emeylettiğini açıkça ifade etmemiştir. Bunu tesbit ettikten sonra, şimdi de ayrı dinlere mensup şahıs ve topluluklar arasında değişik inanç ve değer yargıları yüzünden meydana gelen zıtlık ve çatışmaları inceleyeceğiz. Bu sûretle, yazarımızın din anlayışı ve bunun romanlarında yansımaları üzerinde kesin bir sonuca varmış olacağız.

DİNLER ARASINDAKİ ÇATIŞMA :

İngiliz orta sınıfına mensup Sawston'lu Anglikanların, İtalya'yı ziyâretleri sırasında katoliklere karşı besledikleri, nefret derecesine varan duygular, iki milletin fertlerinin anlaşıp kaynaşmalarında en büyük engellerden birini teşkil etmektedir. İtalyan genci ile evlenen Lilia'da aslında dindar bir insan değildir. Ama "katolik usullerine göre evlenmiştir".

"Bu yüzden, 'münasip şekilde' evlenmediğine ve öteki dünyadaki yerinin bu dünyadaki kadar belirsiz olacağı konusunda ilkel bir korkuya kapıldığı da oluyordu." (WA, 51) Sağlam bir dinî inancı olmamasına karşılık sırf katolik usullerine göre evlenmiş olmaktan huzursuzluk duyan Lilia'ya mukabil, Harriet'in tepkisi daha şiddetlidir. Bir gezinti sırasında karşılaştığı bir olay karşısında hislerini şöyle açığa vurur:

"O gün yortu idi, çocuklar gece gündüz düdük öttürüyorlardı. 'Aman ne din ! ' dedi Harriet." (WA, 83)

İtalya'da görüşecek dostu olmadığından şikâyet eden Lilia'nın, kendisini arkadaşlarıyla tanıştırmak istediği kocasının bazı sözlerine verdiği karşılık Anglikan-Katolik uyumsuzluğunun başka bir örneğidir. Gino, arkadaşları arasında papazlar da bulunmasına rağmen karısını onlarla tanıştırmak istemez. Buna sebep olarak katolik papazların bekâr oluşlarını hatırlayan Lilia:

"Ah, sizin şu meşhur bekârlığınızı unutmuştum. İngiltere'de herşeyin merkezinde onlar (papazlar) vardır. Ama neden tanımiyacakmışım onları ?" (WA, 41)

tarzında hayretini belli eder..

Başı sıkıştığı zaman kiliseye giden İtalyan buna rağmen katolik olmıyanlara acıma hissi duymakta ve katolikliği başkalarına teselli kaynağı olacak kadar üstün görmektedir. Spridione adındaki bir arkadaşına karısından bahsetmekte olan Gino ile arkadaşı arasında şu konuşma geçer:

"'...katolik mi ?'

'hayır.'

'Çok yazık, ikna etmelisin onu. Yalnız kaldığı zaman kendisi için büyük bir teselli olur.'" (WA, 47)

Öte yandan bu kanaate sahip iki arkadaş, yukarıdaki sözlerini yalanlarcasına birbirlerine bazı itiraflarda bulunurlar:

"'Ben de katoliğim ama hiç kiliseye gitmem tabii.'

'Tabii gitmezsin.'" (WA, 47)

Forster'in romanlarındaki zıtlıklardan söz eden P. Bentley, Where Angels Fear to Tread'in temasının gerçek ile gerçek olmayan arasındaki çatışma olduğunu belirterek, bu arada Herriton'ların dinî tavırlarının sahteliği ile Gino'nun sevgisinin uyumadığını söylüyor.⁷⁰ Halbuki din konusunda samimi olmayan sadece İngilizler değildir. İtalyanlar da böyledir. Aynı dine bağlı olmalarına rağmen birbirlerine bu derece yabancı, değer hükümleri bu kadar farklı olan iki ayrı milletin fertlerinin karşılıklı anlayış göstermelerine en büyük engel, bu insanların samimiyetsizliği değil, bizâtihi dinin kendisidir. Hristiyanlık bu imkânı sağlayamayacak kadar kuru, yavan ve yetersizdir. | A Passage to India'daki en belirli ve önemli zıtlık Hindularla Müslümanlar arasındadır. Bunların başlıca temsilcileri ise Godbole ile Aziz'dir. Romanın ilk bölümüne hâkim olan Aziz, son bölümde bu hâkimiyeti Godbole'a bırakır. İkisi görünüşte dostturlar. Aziz Hindulara karşı beslediği peşin hükümlerden tamamiyle kurtulmamıştır. Magistrate ile kucaklaşırken "bana hayvan gübresini

hatırlatmamalarını isterdim" diye düşünür. Hindu asıllı hâkim Das ise içinden "bazı Müslümanlar ne kadar da haşin oluyorlar" diye geçirmektedir. (PI, 278)

Aziz, Hinduların ne biçim insanlar olduklarını ve onlardan ne derece tiksindiğini İngilizlere şöyle anlatır:

"Laûbâli Hindular ! Toplum hakkında en ufak fikirleri yoktur: Onları, hastahanedeki bir doktorları vasıtasıyla pek iyi tanırım. Öyle lâubâli, öyle dağınık bir adamdır ki ! Evlerine gitmediğinize iyi ettiniz, yoksa Hindistan hakkında yanlış kanaat edinirdiniz. Bunlarda temizliğe riâyat diye birşey yoktur. Bana sorarsanız evlerini göstermekten utanmışlıkları için sizi çağırmadılar." (PI, 72-3)

Eserde, Müslümanlarla Hindular arasındaki anlaşmazlıklardan biri de Muharrem âyinleri sırasında yapılan geçit töreninde tazia'nın Hindularca kutsal sayılan pepul ağaçlarının dallarına dokunacak kadar yüksek olmasıdır. Hindular tazia'nın bu kadar yüksekten geçirilmemesini, Müslümanlar ise yollarına engel olan ağaç dallarının kesilmesini isterler. İşe müdahale eden İngilizler, Hinduların ağaç dallarını kasden aşağı eğdiklerini görürler. İngiliz idaresinde yaşayan Müslümanlarla Hinduların birbirlerine karşı tutum ve davranışları, yabancı idare altında yaşamının doğurduğu yakınlıktan dolayı samimi olacak yerde, aksine soğuk ve sahtedir. Niyet ve hareketlerini dâimâ birbirlerinden saklarlar. Doktor Godbole hastadır. Bu haberi Aziz'e duyururlar. Kendisine yine bir Hindu olan Doktor Panna Lal'in baktığını söylerler. Aziz: "Hah, tamam, ikisi de Hindu, al işte !

Birbirlerine sinek gibi sokulurlar, hiç te sır vermezler." şeklinde tepki gösterir. (PI, 109)

Bu çatışma belirli bir olaya münhasır gibi görünüyorsa da Müslüman-Hindu ayrılığının geleneksel bir mücadele ve anlaşmazlık konusu olmakta devam ettiğini göstermektedir. Hindistan'da iki temel din arasındaki ayrılığın diğer bir örneği de Aziz'in mahkemede beraat etmesinden, daha doğrusu Adela'nın ithamını geri almasından sonra görülür. İngilizlerin mahkeme sırasında tahkir edilmesinden sonra kazanılan zaferden dolayı Müslümanlar ile Hindular arasında bir yakınlaşma sezilmektedir. Mr. Das, Aziz'in yanına gelerek, eniştesinin çıkarmakta olduğu bir dergi için şiir yazmasını ister. Bu dergi "sadece Hindular için değil fakat genel olarak bütün Hindistanlılar içindir." (PI, 277) Ancak, bu uzlaşma, Aziz ile Das arasında devam eden konuşmanın da ortaya koyduğu gibi, çabuk bozulabilen, dayanıksız ve geçici bir uzlaşmadır.

Godbole ile Aziz arasındaki, görünüşte sağlam gibi gelen dostluk, bir yandan Aziz'in Hindulara karşı duyduğu nefret, öte yandan dini icâbı böcekleri bile içine alacak kadar kapsamlı bir anlayışa sahip olan Godbole'un davranışı yüzünden devam etmez. Godbole'un dostluğu da bir dereceye kadar sınırlıdır. "Bana kızma, ben imkânlarımın elverdiği ölçüde/senin gerçek dostunum." (PI, 318)

Aziz, sonunda, bir Hindu sarayında doktorluk yapmak üzere Mau'ya gider. Buradaki uzlaşma da sahtedir. Çünkü Aziz, resmî görevi icabı Brahman (bir anlamda da Hindu) oluvermiştir:

"Buradaki ihtilâf Brahmanlarla Brahman olmayanlar arasındaydı. Müslümanlarla İngilizler meselenin dışındaydı, bazen günlerce adı bile anılmazdı onların. Godbole Brahman olduğu için Aziz de yalancıkdan Brahman oluvermişti." (PI, 304)

Aziz, İngiliz memurun nişanlısı Adela'ya, Hinduizmi sembolize eden Narabar mağaraları hakkında izahat vermeğe kalkışır. Aslında bu konuda bilgisi yoktur. Bu işe girişmesini, beceremeyince de bocalamasını Forster: "Müslümanların nisbeten sâde ve basit olan zihninin Ancient Night ile karşı karşıya kalması" şeklinde izah eder. Bir Hindu'nun zaman ve mekân telakkisinin Müslümana göre anlaşılabilir ve kabule şâyan olamayacağını göstermeğe çalışır. (PI, 180)

İslâmın sâdeliği düzeni ve basitliği, cami vasıtasıyla ve bazı şiirlerle temsil edilmektedir. Caminin düzeni ve sâdeliği ile Hindu mâbedinin karmaşıklığı açık bir zıtlık teşkil etmektedir. Mâbeddeki âyinde tekrarlanan ilâhîler Forster'i sıkışmış ve bunalıtmıştır. Mâbedi terkettiği zaman ferahladığını belirtir.

Romanda başlıca karakter olarak (protagonist) bir Müslümanın seçilmiş olması da tenkitçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Bazı Hindu yazarlar bundan âdeta gücenmiş görünmekte ve Forster'in bu konuda hatâlı davrandığını ileri sürmektedirler. N.C. Chaudhuri'ye göre, Forster'in en ciddi hatası, Hint İngiliz ilişkilerini konu edinen romanına baş karakter olarak Müslümanları almasıdır. Milliyetçilik hareketinin hız kazandığı günden itibaren iki taraflı oynayan Müslümanlar, Hindu-ların niyet ve gayretlerini istismar etmişlerdir.⁷¹ Buna

cevâben K.N. Singh, o tarihlerde gerçek Hindistan diye birşey mevcut olmadığı gibi bütün toplumu temsil eden tek bir fert diye birşey de olmayacağını, bir romancı ve yaratıcı bir sanatkâr olan Forster'in kahraman olarak herhangi birini seçmekte serbest olduğunu, bu hususun kendisini Müslüman taraftarı veya Hindu aleyhtarı yapmayacağını, insan türünü tasvir eden, insan ilişkilerini anlatan bir yazar için, kahramanın mensup olduğu cemaatin önemli olmaması gerektiğini belirtiyor. Singh devamla, Forster'in kendisine: "Ben onları - Aziz'i ve Godbole'u - dinî tipler olarak değil,, sadece insanlar olarak düşünüyorum" dediğini ifade ediyor ve Forster'in Müslümanlardan daha çok sayıda Hindu dostu olduğunu ve kahramanı seçişinin kasıtlı olmaktan çok bir tercih meselesi olduğunu belirtiyor.⁷² Yine aynı konuya temas eden D. Shusterman, Hill of Devi'de Forster'in, Hinduizmi olsa olsa biraz ilgi çekici bulmuş olabileceğini, 1921 de Hindistan'dan ayrıldığı sıralarda ilgisinin Müslümanlığa döndüğünü kaydederek "bu, belki romanını kıymetli dostu Syed Ross Masood'a neden ithaf ettiğini kısmen izah ediyor" diyor.⁷³ Romanın başlıca kahramanı olarak neden bir Müslümanın seçildiği konusu bu derece önemli olmamakla birlikte, çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi, Forster'in romanlarında fazla sivrilmiş ve özellikle işlenmiş kahramanlar yoktur. Kahramanların hemen hemen hepsi aynı derecede önemle ele alınmışlardır. Diğer yandan, İngilizlerin, siyâsî tarih boyunca daha ziyâde Müslümanlarla temasa geldikleri, Müslüman ülkelerle savaştıkları, o tarihe kadar bir Hindu-İngiliz çatışması söz konusu olmadığına göre, Forster'in, romandaki çatışmayı daha kesin ve şiddetli kılmak için bir Müslümanı tercih etmiş olabileceği

söylenebilir. A. Shonfield daha ileri giderek bu konudaki fikrini şöyle açıklıyor:

"Aradaki uçurumu kapatmak (İngilizlerle Yerliler arasındaki) için kullanılmış olan vasıtalarından biri de kaba ve çirkin olan Hinduların baştan defetmektir. Böylece, onlar vasıtasıyla Forster, idare edilebilir ve yola gelebilir Müslümanlara âşina olmuş ve Hinduların yerine Müslümanları koymuştur." ⁷⁴

Hindu-Müslüman çatışmasının asıl sebebinin Hinduların bu özelliği olduğu yolundaki başka bir iddia da "Forster'in romanının ilk bölümünde Müslüman karakterleri kolaylıkla olayların içine alabildiği, çünkü Müslümanların kendilerinin kardeşi ve hatta kendi öz benliklerinin mübalağa edilmiş tipleri olduğu, asıl güçlüğü, insan ruhunun en hassas gelişimlerinden biri olan Hinduları ele almada ortaya çıktığı" dır. ⁷⁵ Biz, burada Müslüman yerine bir Hindu karakterin kullanılmış olması hâlinde yazarın daha başarılı olabileceği iddiasının yersizliğini belirtmek istiyoruz. Bu konu, çalışmamızın "politika" bölümünde daha etraflıca ele alınacağı için şimdilik üzerinde fazla durmayacağız. Önemli olan husus, İngiliz idaresi altındaki Hintlilerin, aralarında din, dil ve kültür ayrılıkları yüzünden millî bir birlik teşkil edememiş olmaları, daha kötüsü, bu ayrılığın şahsî dostluklara bile engel teşkil eden önemli bir faktör olduğudur.

Romanda sadece Hindularla Müslümanlar arasında değil, idare eden ve edilen durumunda bulunmalarına rağmen, İngilizlerle Müslümanlar arasında da dinî konularda anlaşmazlık ve bu anlaşmazlığın doğurduğu ayrılık ve çatışma vardır. Çünkü Hristiyanlık

Müslümanların nazarında asırlarca geride kalmış ve zamanla tah-rif edilmiş, devrini tamamlamış bir dindir. Buna karşılık, Hristiyanlar için de İslâmiyet böyledir. Bizce, anlaşmazlığın asıl sebebini dinî temsil eden şahıslarda değil, dinler arasın-daki farklılıkta aramak gerekir.

Hindistan'a yeni gelen İngiliz kadını ile bir süredir orada bulunan memurun, Müslümanlık ve Müslümanlar karşısındaki tavırları değişiktir. Annesinin bir Müslümanla camide konuştu-ğunu duyan Ronny bunu haber alınca "Aman Allahım, yoksa bir Müs-lüman mı ?" diye hayretini belli eder. Yeni gelmiş olan nişan-lısı Adela'nın tepkisi ise "Bir Müslüman öyle mi ? Ne fevkalâde" şeklindedir. (PI, 33) Adela, Hintlileri ve gerçek Hindistan'ı tanıma arzusu ile doludur. Bir Müslümana ilgi duymuş gibi gö-rünmesi bundandır. Zira, aynı Adela, mağaralara yaptıkları ge-zintide Aziz ile yalnız kaldığında, İngiliz vâlisinin hanımı Mrs. Turton'ın Müslümanların dörde kadar evlendiklerini söyle-diğini hatırlıyarak, mağaralardan birine girecekleri sırada Aziz'e tek mi yoksa birden fazla mı karısı olduğunu soracaktır. Buna fenâ halde gücenen Aziz kızın elini bırakır ve içinden "En iyileri bile yerin dibine batsın !" der. (PI, 160) Bugün bile, Müslümanları masallarda olduğu gibi harem hayatı yaşayan, dörde kadar evlenen kimseler olarak bilen, yahut kasden böyle tanıtmaya çalışan Avrupalılara karşı bazı aydınlarımızın ve basınımızın gösterdiği tepkiyi biliriz. Bunu, Hristiyanlar na-zarında bir ayıp olarak telakki eden ve böyle sorulara muhatab olduğunda gücenen Aziz ve benzerlerinin bu davranışında, Avrupa-lılara karşı yersiz bir aşağılık duygusunun payı vardır. Bu duy-

guya bilhassa okumuş tabaka arasında daha çok rastlanır. Zaten Aziz de "okumuş yazmış bir Hintli" olarak böyle bir soruyla karşılaşmaktan fazlasıyla gücenmiştir. Halbuki kendisi Hristiyanlığın yetersizliğini ve İslâmiyetle karşılaştırıldığında kuru, yavan, ruhları doyurmaktan uzak bir din olduğunu bilmektedir. Nitekim, bir Pazar günü yatağında dinlenirken kilise çanlarını duyar. İngiliz memurlarının oturduğu semtten gelen çanlar sadece İngilizleri çağırmaktadır. Misyonerler kiliselerinden gelen çan sesleri ise bütün insanlığa seslenmektedir. Ama Aziz bu seslerin "etkisizliğini biliyordu, bu yüzden kulak asmıyordu." (PI, 105) Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Forster bilerek bir tercih yapmış olsa bile, romanına baş kahraman olarak seçtiği Aziz'in bir Müslüman olmasından çok "şuurlu bir Müslüman" olması önemli olabilirdi. İngilizlerin ve Hinduların soruları karşısında gücenecek yerde onlara makûl ve mantıklı cevaplar verebilirdi. Tabii bundan, bir roman kahramanı olarak Aziz'i değil onu konuşturan Forster'i sorumlu tutmamız gerekir. Ancak, evvelce de belirttiğimiz gibi Forster, İslâmiyeti derinliğine anlamış değildir. Basit günlük meselelerde bile bu dinin vazettiği prensipleri bilmemektedir.

İngilizler bir yandan idareci sınıf olmanın verdiği kibirle, öte yandan Müslümanları küçük görme duygusunun etkisiyle her fırsatta onları tahkire kalkışırlar. Yerlilerle idareciler arasındaki ilişkileri geliştirmek ve yakınlaşmayı sağlamak için verdikleri partiye gelen Müslüman kadınların yüzleri peçelidir. İngiliz ev sahibesi Mrs. Turton "Aman, şu peçeli kadınlar, geleceklərini hiç te akıl etmemiştim" diye tepki gösterir. Aziz bu söz-

lerden gücenmiştir ama, kadınların örtünmesine taraftar olduğunu söylemesine rağmen başka vesilelerle bunun bir gerilik alâmeti olduğunu da belirtmekten geri kalmamıştır. Fielding kendisine "karını görmeme müsaade eder miydin ?" diye sorduğunda "neden etmiyecek mişim ? Ben de peçe örtmeğe inanıyorum ama kendisine kardeşim olduğunu söyledim, o da senin yanına çıkardı" diye cevap verir. (PI, 121) Müslümanların okumuş yazmış olanları kadınların örtünmeden vazgeçmeleri gerektiğine inanırlar, bunun için bazı teşebbüslerde bulunurlar. Hamidullah, Aziz'in mahkemesi sırasında kadınların erkeklerden kaçmamağa söz verdiklerini, hatta bunun için bir de yazı imzaladıklarını söyler. Ama bütün bunlar bir sonuç vermemiştir. Hepsi lâfta kalmıştır. Öte yandan Nawab Bahadur'un nazarında yüzleri açık kadınlar esrarlı yaratıklardır. Onları kendi yüzlerine bakarak değil, erkeklerine göre değerlendirmektedir. Hatta bunların ahlâksız olabileceklerine dair şüphesi bile vardır. (PI, 190) Buna karşılık, Hristiyan misyonerler ise Müslümanların kadınlarına fena muamele ettiklerini ve kadınlarını ezdiklerini sanırlar. (PI, 281) Dinî ayrılıkların Hint toplumunda bu gibi pürüzlere sebebiyet verdiğini, dinî engeller yüzünden İngilizlerle yerlilerin anlaşmalarının güçleştiğini bu romanında gayet canlı örneklerle veren Forster, bir kere daha peşin hükümlerin ve müsamahasızlığın, insanlar ve toplumlar için bir engel olduğunu göstermek istemiştir. Ama bunun nasıl ortadan kalkacağını, insanların ayrı dinlere mensup olmalarına rağmen din engelini aşip nasıl kaynaşacaklarını belirtmemiş, bunun nasıl gerçekleşeceğini söylememiştir. Kahramanımız Aziz de bu konuda yazdığı şiirlerde aynı güçlkle karşı

karşıyadır. Yazdığı şiirlerin konusu "peçe kalkmalıdır, aksi halde ilelebet hür olamayız" dir. Hatta "Hintli kadınlar da tıpkı erkekler gibi Plassy'de savaşmış olsalardı Hindistan istilâ edilmiş olmazdı. Ama biz kadınlarımızı yabancılara göstermeyiz" diye düşünüyordu. (PI, 105) Ama bunun nasıl mümkün olabileceğini açıklamıyordu. Örtünme konusunu ele alan J.P. Levine, "Hintliler, kadınlarını erkeklerden sakınıyorlardı, müslümanlar böyle davranmasa bile İngilizlerin yerli halka iyi davranacakları şüpheliydi" ⁷⁶ diyor. Zira W.Stone'un da kaydettiği gibi "İngilizler de Hindulardan daha iyi değildir, onlar acaip ve öfkeli insanlardır. Kendilerinin hükmedici, yerlilerin de yerli olduklarını asla unutmamağa çalışırlar. Müslümanlar hangi yöne dönseler, kendilerini yabancı ve tahkir edilmiş hissederler." ⁷⁷ Aziz'in dininin ve geleneklerinin engellemesine karşılık İngilizlere yaklaşma isteği, peçe konusunda daha yumuşak ve insafli davranmasına, hatta ölmüş olan karısının resmi Fielding'e göstermesine, kadınların peçelerini kaldırmaları gerektiğine inanmasına ve bunun için şiirler yazmasına karşılık, İngilizlerin bu konuda katı davrandıkları, peçeli kadınları alay ve istihfafla karşıladıkları göz önüne alınırsa, ayrılığın ve çatışmanın asıl sebebinin İngilizler olduğu, anlaşmazlıkların onların katı ve peşin hükümleri yüzünden ortaya çıktığı görülür. Çünkü onlar Hint toplumu ve İslâm dini hakkında yeteri kadar bilgiye sahip değildir. Bu yüzden Hamidullah'ın en iyi dostuna leke sürmüşler, sıhhatini bozmuşlar ve ümitlerini yıkmışlardır.. Forster'in istediği yakınlaşma, birleşme ve şahsî ilişkiler kurma idealine İngilizler hiç te yardımcı olmamaktadırlar. Politika bölümünde de göreceğimiz gibi İngilizlerin rûhen gelişmemiş olmaları

buna en büyük engeldir. Yazarımız İslâmı ve Hinduzmî yakından tanımamış olmasına rağmen, Hristiyanlığı ve onun sahte temsilcilerini iyi bildiği için bu konuda en büyük suçu kendi vatandaşlarına yüklemiş, en ağır ithamları onlara yapmıştır.

Forster'in camiye, kiliseye açıkça tercih ettiği,⁷⁸ İslâm'ın camisinin Batılı için tanınan, bilinen, kabûle şâyân bir yer olduğu, dinî açıdan İslâm'ın Tanrı kavramı ile Hristiyanlığinkinin ayrı olmasına rağmen hayat karşısındaki tavrı ve estetik anlayışı ile Batı'ya daha yakın olduğu⁷⁹, görüşünde olan tenkitçilere katılarak şunu ilâve edebiliriz: Forster Tanrı ve varlık meselesi bakımından olmasa bile bu dünyaya ait bazı prensiplerinin sağlamlığı ve tarih boyunca kazandığı başarılar bakımından İslâm'ı takdir etmektedir. Ona göre "Tanrı karşısında eşitlik-Hristiyanlığın pek şüpheli bir şekilde ilân etmiş bulunduğu bu eşitlik -- İslâm'ın temelinde yer almaktadır⁸⁰. İslâm'ın da Hristiyanlık gibi mantıksızlık örnekleri ve putperestlik izleri ile dolu olmasına rağmen, "bunlara karşı daha şiddetli bir savaş verdiği" fikrindedir.⁸¹ Bir yazısında İslâmiyet için "Teolojisi mantıksızdır, amelî ve ibâdete âit prensiplerinde putperestliğe meyyâldir" diyen Forster öte yandan bu sözünü yalanlıyacak mahiyette fikirler ileri sürer. Ona göre "Hristiyanın, Tanrı'nın kilisenin içinde olduğuna, muhtemelen doğu ucunda bir yerde olduğuna dâir müphem bir fikri vardır. Saf ve temiz bir imâna sahip olan Müslüman ise böyle bir hayâle kapılmaz, böyle bir kanaat gütmeyiz ve her ne kadar ibâdet yerine, geleneklerin, âdet ve adâbın emrettiği şekilde hareket ederse de, bu binaya, dindar insanların orada hazır bulunmasının verdiği kutsallıktan öte

hiçbir kutsallık atfetmez.⁸²"

Forster'in hümanist ve liberal anlayışı o derece ileridir ki, bir Hristiyanla bir Müslümanın cennette buluşmalarını ve bu dünyada gerçekleşemeyen kardeşliğin cennetin kapısında gerçekleştiğini ütöpik bir tarzda anlatan hikâyesinde (Mr. Andrews), kahramanlarından biri Türk, diğeri İngilizdir, ama her ikisinin de ortak yanı "mümin" olmalarıdır. "Öteki gururla: 'kâfirlerle çarpışırken boğazlandım.' dedi ve 'Peygamberin vaad ettiği saadete kavuşacağım'. Mr. Andrews ciddiyetle 'Sen Hristiyan değil misin ?' diye sordu. 'Hayır, ben bir müminim, ama sen de Müslümansın tabii.' 'Değilim' dedi Mr. Andrews, 'ben müminim.'" İki ruh birbirlerinin ellerini tutarak ilerlerler.. Mr. Andrews, oğullarından birinin Makedonya'da seyahat ederken öldüğünü söyler, 'onu belki de sen öldürmüşsündür.' der. 'Pek mümkündür.' diye cevap verir Türk. Yine el ele tutarak ilerlerler. Cennetin kapısına yaklaştıkları zaman 'Girebilir miyim ?' yerine arkadaşını işaret ederek 'O girebilir mi' diye sorar İngiliz. Aynı anda Türk de aynı şeyi sorar. Cennete girdikten sonra ayrılırlar, arkadaşlıkları sona erer. Bu hikâyede şunu tespit etmekteyiz: Forster'in dünyasında hiçbir din, değil bu dünyada, cennette bile insanları birbirine bağliayacak, onları dost yapacak ve bu sûretle mutluluğa eriştirecek güce sahip değildir. Bunun imkânsızlığı A Passage to India'da da dile getirilmektedir. Ekber Şah'ın İslâmiyet yerine ikame etmek istediği/eklektik mahiyetteki dinin bütün Hindistan'ı kucakliayacak, birleştirecek bir din olabileceğini, kendisinin de böyle bir din arzu ettiğini söyleyen Adela'ya Aziz: "Miss. Quested, bu

güzel, ama saçma. Sizin dininiz size, benimki bana. En iyisi bu. Hiçbirşey Hindistan'ı kucaklıyamaz, hiçbir şey, hiçbir şey, Ekber'in hatası da buydu." diye cevap verir. "Adela zaman zaman hayalini kurduğu evrensel kardeşliği öne sürmek istiyordu ama, açığa vurulunca da gerçek olmaktan çıkmıştı." (PI, 151-152)

Ancak, şurasını kaydetmek gerekir ki, Aziz'in dilindeki "senin dinin sana, benim dinim bana" sözü aslında İslâm'ın getirdiği, dine baskı ve zorlamayı önleyici, hoşgörüyü tavsiye edici bir prensiptir ki belki Forster'in bile bundan haberi yoktur. Romanında varmış olduğu bu sonucun İslâm dininin tâ baştanberi tavsiye ettiği bir kural olduğunu görmezlikten gelmiş gibidir.

İngilizlerle Hindular arasındaki dinî anlaşmazlıklara gelince: İngilizlerin bazı konularda Hindulardan çok Müslümanlarla ilişki kurmayı tercih ettikleri ve ilişkilerin zaman zaman Hindular aleyhinde bir ittifak niteliğine büründüğü, romanda yer alan bazı olaylardan ve konuşmalardan anlaşılmaktadır. Chandrapore'daki İngiliz kulübünde, bir İngilizin masasında hiçbir Hindu yemek yemek hakkına sahip değildir. Ama sadece birkaç Müslüman bu haktan istifade edebilir. "Belki tek tek insan olarak ele alınırsa, İngilizlerden bunun böyle olmadığını söyleyecekler çıkar ama resmî hüviyeti ile kulüp bu hususta hiçbir fikir değişikliğini kabul etmez." (PI, 69)

Marabar mağaralarına yapılacak gezi için trene binilir, ama Godbole duayı uzun tuttuğu veya süresini iyi hesaplamadığı için treni kaçırmaz. İngilizler dakik oldukları için tren kaçırmazlar

ama bunun Godbole için bir önemi yoktur, çünkü o bir Hindu'dur. İngilizlerin gözünde onlar için böyle şeyler olağandır. (PI, 136)

Bir Müslümana hayvan gübresini hatırlatan Hindu'lar, İngilizlerin nazarında da sağlık kurallarına uymayan ve hastalık saçan kimselerdir. İngilizlerin Müslümanlarla arkadaşlığı tercih etmelerinin ve hiç değilse onlardan birkaçını kulüplerine almalarının sebebi belki de Hinduların temizliğe riayet etmeyen kimseler oluşundandır. Mr. Hak "bütün hastalıklar Hindu'lardan çıkar" diyerek onlara karşı duyduğu nefreti belli ediyor. Her işlerinde olduğu gibi, Hinduların din işlerinde de mübalağalı gösterişli âyin ve törenlerden hoşlandıkları, âyinlerinin çok uzun sürmesi İngilizleri rahatsız eden konulardan biridir. "Bir kere başladılar mı ne zaman bitirecekleri belli olmaz." (PI, 234)

İngilizlerle Müslümanların ilişkilerinin Hindularla olan ilişkilerine nazaran daha olumlu ve samimi olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bunun gözümüze çarpan bir başka örneği Mrs. Moore'un Aziz ile konuşmasında yer alıyor. Geziye çıkmadan önce Aziz Mrs. Moore'a bir Hristiyan olan uşağını geri göndermesinin iyi olacağını, bütün hizmetleri kendisinin üzerine aldığını ve uşağa lüzum kalmıyacağını söyliyerek "böylelikle bütün Müslümanlar bir arada oluruz" der. Bunu söylemekle onu da kendilerinden saydığını ifade etmek istemiştir. Trene yetişemiyenler arasında Mr. Fielding de vardır. Son anda atlamak istemiş, başaramamıştır. Buna çok üzülen ve gezilerinin berbad olacağını söyleyen Aziz'e karşı Mrs. Moore üzülmemesini ifade ederek "Vaad etmiş olduğunuz gibi bütün Müslümanlar birlikte olacağız" der. Aziz bu sözlerden çok duygulanır, camide ona karşı duyduğu sevgi canlanır.

Bu sözlerde, Hinduları gücendirecek derecede bir samimiyet sezilmektedir. Ama ne yazık ki bu dostluk da uzun sürmeyecek ve kendilerini aynı dine bağlı saymaları bile aralarındaki uçurumu kapatamayacaktır.

Forster'in Hindu âyinlerinden ve mâbedinden sıkıldığını, onları bu sebepten cazip bulmadığını görmüştük. Ama buna rağmen âyinlerde, Hristiyanlıkta bulunmayan bir özellik, "neş'e ve şevk" vardır. Hristiyanlık bunu kendisine mâl etmekten ürküp kaçınmıştır.

"İnsan Hristiyanlıkta bir boşluk bulunduğunun farkına varıyor: mukaddes kitaplar, İsa'nın güldüğünü veya oyun oynadığını kaydetmiyorlar. Hiç gülmeyen ve oyun oynamayan bir insan mükemmel olabilir mi ? Krişna'nın şakaları yavan olabilir ama yine de bir boşluğu dolduruyor." ⁸³

Aziz'in Marabar mağaralarında Adela'ya tecavüze yeltendiği haberi geldikten sonra Fielding ile McBryde bu konuyu konuşmaktadırlar. Hintlilerin düzebilmeleri için Bhagavad Gita'dan ziyâde İncil'i okumaları gerektiğine inandığını söyleyen McBryde, her iki kitabın birbirine yakın tarafları olup olmadığını bilmemektedir, ama İncil'in Bhagavad Gita'nın yerini almasıyla işlerin düzeleceği kanaatindedir. (PI, 176)

Forster'in Hinduizmin teolojisini Hristiyanlığa tercih edişindeki sebebin, onun, bir Batılı kafası için dinin neyi temsil ettiği meselesi ile ilgilendiğini ve gayesinin Batı'yı düzeltmek olduğunu, onu Doğu'ya benzetmek niyetinde olmadığını belirten A. Wilde'ın bu iddiasına ⁸⁴ katılmak mümkün değildir. Çünkü Hris-

tiyanlığı tenkid etmekle birlikte onun yerine ne İslâmiyeti ve ne de Hinduizmi teklif etmiş olduğuna ve hele Batı dünyası için böyle bir yol tavsiye ettiğine dâir elimizde bir delil yoktur. Forster'in Hinduizmle Hristiyanlığı karşılaştırmada ne gibi bir tavır takındığı ve hangisi lehinde kanaatini belli ettiği konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Mrs. Moore'un yaban arısına tatlı sözlerle hitâb edişinin, bütün varlıkları kapsayan Hinduizme sempati duyduğuna işaret olduğunu, böcekleri ve bazı yaratıkları cemaatlerinin dışında bırakan misyonerlerin dünya görüşüne ters düştüğünü, Forster'in İslâm'da olduğu gibi misyonerlerin öğretilerinde de Hindu dininin bütün yaratıkları kucaklayan çok geniş ve şümüllü sevgisinin aksine, kendi zümrelerine münhasır kalan bir prensip bulduğunu⁸⁵, A Passage to India'da şümüllü ve görünmez bir kuvvetin sadece insanları değil bütün yaratıkları aşkla kucakladığını ve bu kuvvetin karşısında resmî, kırtasiyeci ve hoşgörüsüz Hristiyanlığın durmağa muktedir olamayacağını⁸⁶, Hindu dininin, Anglo-Hristiyanların başarıya ulaşamadığı hallerde başarılı olduğunu, bunun da "God si Love" şeklinde ifade edilen, Tanrı'nın sevgiden ibaret bulunduğu dair inanç olduğunu⁸⁷, Batılı fikir adamlarının, müslümanlar gibi, sezgi ile ulaşılabilen gerçekleri anlamakta yetersiz olduklarını⁸⁸, söyleyen tenkitçilere karşılık; Mrs. Moore'un, Hristiyanlık ile romanın sonunda yer alan ve güçbelâ anlaşılan Hinduizm arasında bir bağ teşkil ettiğini⁸⁹, Mrs. Moore ile Godbole'un sevgilerini böceklerle kadar uzattıklarını, her ikisinin dininin de bütün yaratıkları Tanrı'nın ayrılmaz parçaları olarak gördüğünü⁹⁰ ileri sürerek Hristiyanlıkla Hinduizm arasında

bir nevi uzlaşma bulunuduğunu iddia edenler de vardır.

Anglikan geleneklerine bağlı bir kimse olmasına rağmen Hristiyan olmadığını, aynı zamanda dinsiz de olmadığını, gerek kendi sözlerinden gerek romanlarından aldığımız parçalarda açıkça gördüğümüz Forster'in bir rasyonalist olduğunu gösterecek işaretlere de rastladığımız halde, değer verdiği şeyler arasında "sezgi ve esrarlı şeyler" i de saymış olması bizi bu kanaate varmaktan alıkoyuyor. Bütün bu çelişkiler ve birbirini tutmayan söz ve iddialar kendisinin bir araştırmacı ve şüpheci olduğunu ortaya koyuyor. Kendisi gibi bir kimsenin inanabileceği bir felsefesi veya mezhebi yahut inancı dâima soran ve araştıran yazarımızın dünyadaki dinler ve felsefeler arasında gidip geldiğine dâir sayısız delil vardır. Bunu, bir bakıma, Forster'in yetiştiği dönemin ve çevrenin tabii bir sonucu olarak görmek mümkündür. Forster'in yaşadığı devrin liberal ruhu, zamanında çok yaygın olan dogmatik dinî düşünceleri zayıflatmış ve inançsızlığın doğmasına yol açmıştır. Yazarımız, bu şüpheci, araştırmacı dinî temayülün mahsulüdür.⁹¹ V.S. Pritchett, Forster'in araştırmalarının bir sonuç vermiyeceğini kendisinin de bildiğini, ama yine de araştırmaya devam ettiğini yazıyor ve "romancının yapmak istediği şey, sorulara cevap aramak değil, meseleleri anlatmaktır" ⁹² diyor. Yazarımızın bir agnostik olduğunu ileri sürenlere göre o, protestan teolojisinin bir biçimini kabul eden, Viktorya devrinin Hristiyan agnostığıdır. A Room with a View'daki Mr. Emerson'un şahsında ise oğluna karşı şefkat, rahiplere karşı yoğun bir nefret duyan ve başka hiçbir şeyden zevk almayan bir agnostiktir.⁹³ Daha önce de görmüştük ki, Forster kendi tari-

fini yaparken agnostik olmadığını söylüyordu. Ama genel anlamda bir agnostik ile bir Hristiyan agnostiği arasındaki farkın ne olduğu, veya bir insanın hem Hristiyan hem de agnostik olup olmayacağı münakaşa edilebilir bir meseledir. A Passage to India'daki Mrs. Moore'un "Tanrı sevgidir" sözü ve bunun Godbole vasıtasıyla "God si Love" şeklinde söylenmesi yazarımızın Tanrı ve din anlayışını ortaya koyması bakımından üzerinde durulmağa değer. Kimine göre bunların anlamında Tanrı'nın kâinat olduğu, bütün insanların aşk yoluyla birleşmesi gerektiği düşüncesi vardır. Ona hiçbir rasyonel düşünce veya sosyal organizasyon ile ulaşılamaz.⁹⁴ Bazılarına göre ise Forster'in ileri sürdüğü şey, İslâm tanrısının ve Hristiyan tanrısının gerisindeki bir tahtta oturan kabul tanrısıdır, bu tanrı herşeyi kucaklamaktadır. Bu varlıkları, duygulu, akla uygun, takdire şayân, haklı veya haksız oldukları için değil var oldukları için, olduğu gibi göründükleri için kucaklamaktadır.⁹⁵ Hinduizmin tanrı anlayışını aksettiren bu sözler Forster'in daha şümüllü, bütün insanları kapsıyacak bir din anlayışına uymakla birlikte, A Passage to India'nın son bölümündeki âyin sahnesi ve dinî törenler göstermiştir ki, böyle özellikleri olması gereken tanrılar ancak putperestlik dönemlerinde rastlanan, insan mı ilâh mı olduğu belli olmayan taştan veya mermerden yapılmış idollerdir. Hintli mih-râcenin bile tanrı olduğundan şüphe ettiği ve zaman zaman bazı insanları unutan, bazılarını ihmâl eden böyle bir tanrıyı yazarımızın kabul edeceğine ihtimâl verilemez. F.C. Crews'un da ifade ettiği gibi, Forster her üç dinin tanrı anlayışını da tatminkâr bulmamış ve "tanrıyı hiçbir şekilde idrâk etmenin mümkün

olamıyacağı" sonucuna varmıştır.⁹⁶

Burada şu hususu önemle belirtmemiz gerekmektedir. Hindistan'a yaptığı iki ayrı gezi sırasında Müslümanlarla dostluk kurma fırsatını bulduğunu ve İskenderiye'de bulunduğu yıllarda bu dini inceleme imkânına kavuştuğunu bildiğimiz Forster, bile-rek veya bilmeyerek İslâm'ın tasavvuf cephesini ihmâl etmiştir. Hinduizmin bütün varlıkları içine alan kapsamlı kâinât görüşünü cazip bulan, sevgisini bütün yaratıklara kadar götürdüğü için diğer dinlerden üstün gören Forster, İslâm tasavvufunu ya hiç tanımamış veya gereği gibi incelememiştir. Zira, kânittaki bütün varlıkları, Tanrı'nın birer tezâhürü olarak gören, bütün kâniâtı Tanrı'nın birer cüz'ü kabul eden Vahdet-i Vücûd anlayışı Forster'in belki de hayatı boyunca aradığı ve özlemine çektiği bir dünya görüşüdür. Hele Batı'nın oldukça yakından tanıdığı Mevlâna'yı ve onun bütün insanlara yönelik çağrısını ve evrensel mesajını yazarımızın duymamış ve okumamış olmasına ihtimal verilemez. Öte yandan, Forster'in din ve kâniat anlayışını inceleyen ve eserlerinin tenkidini yapan hiçbir yazar bu konuya temas etmemiş ve Forster'in bu noksanını görmemiştir. Öyle görünüyor ki ne Forster ne de kendisi hakkında eser veren tenkitçiler Doğu'yu ve İslâmiyeti yakından incelemiş olan oriyantalistleri okumamışlar veya okumuş olsalar bile peşin yargılardan kurtulamıyarak bu konuya temas etmekten çekinmişlerdir. Gerek yazarımız ve gerek tenkitçileri/İslâmın derin mânâsına nüfûz edememiş, sadece sathî bilgilerine dayanarak hüküm vermişlerdir.

Forster'in mütecâviz, müsamahasız, cehâlet ve zâhitlik demek olan Hristiyanlığa karşı bazı pagan unsurlarını çıkardığı⁹⁷,

Hellenist paganizmi benimsediği⁹⁸, hatta onun dininin ilkel panteist paganizm olduğunu⁹⁹ söyleyen tenkitçilerin dayandığı deliller arasında, yazarımızın eski Yunan hayranlığı, eski Yunan'ın insan bedenine ve vücut güzelliğine verdiği önem, onun bu devrin sanatı karşısındaki olumlu tavrı, bazı hikâyelerinde eski Yunan mitolojisindeki unsurları işlemiş olması gösterilebilir. Ama o, gördüğümüz gibi, tek tanrılı dinleri dahi yeterli bulmazken ve tanrıya ulaşma yolları ararken ve hatta teoloji anlayışı bakımından eski Yunan'a benzeyen Hinduizm'i bile reddederken çok tanrılı panteist bir dünya görüşünü benimsemiş olamaz. Kendisinin "vücûda önem veriniz, böylelikle rûha da önem vermiş olursunuz" şeklindeki sözünü, onun hayat düstûrû olarak kabul edenler¹⁰⁰, tahminimizce, yazarımızın romanlarında bazı erkek karakterlerin sağlam, kuvvetli, güzel ve yakışıklı tipler olarak çizilmiş olmalarını ve özellikle bu gibi kimselerin başarı gösteren kahramanlar olarak sunulduğunu; aksine zayıf, çelimsiz, sakat kimselerin hayâl kırıklığına uğradıklarını, başarısızlığa sürüklendiklerini ve hatta öldüklerini görmüş, hikâyelerindeki tabiat üstü olayları, Yunan mitolojisindekilere benzeyen olağanüstü davranışları böyle yorumlamış olabilirler.

Romanlarında söz konusu ettiği tek tanrılı üç büyük dinden hangisine daha fazla sempati duyduğu veya bunlardan birini diğerlerine tercih edip etmediği hususunda da değişik görüşler ileri sürülmüştür. Denge konusunda Hinduizmi İslâma ve Hristiyanlığa nazaran daha anlamlı bulduğunu/iddia eden McDowell'a göre yazarımızın tercih sebebi budur.¹⁰¹ Hill of Devi'de İslâmı, düzeni yüzünden metheden Forster'in Hinduizmi ise düzensizliği yüzünden

tenkid ettiğini biliyoruz. N. Singh'e göre Forster, 1960 larda İslâmı, bu defa düzensizliği sebebiyle beğenmediğini söylemiştir. Hristiyanlık karşısındaki kesin tavır ve davranışlarının Hinduizm ve İslâm konusunda aynı derecede açıklık göstermediği, bu son iki dinin, onun içinde bir takım karmaşık duygular ortaya çıkardığı görülmektedir. Aslında bu üç din arasında bir tercih yapıp yapmadığı meselesi üzerinde değil, **genel** olarak din karşısındaki tutumu üzerinde durmak gerekir. Bir insanın dinî inancı olunca, doğru düşünmesinin imkânsız olduğunu söyleyen, dinî inançların ve mezheplerin bunu göstermiş olduğunu belirten yazarımız, teşkilâtlı olduğu müddetçe dine karşıdır. Bu dinlerin çağlar boyunca yaptıklarını göz önüne alarak onlardan korku ve nefret duyar. Onların müsamahasızlığını ve zulmünü , kavgalarını ve saçmalıklarını affetmez. "Çünkü Hristiyan kilisesi Avrupa'da uzun süre güçlü olmuş ve bu gücü kötüye kullanmıştır." Ancak, o, diğer teokrasilere göre Hristiyan teokrasisine karşı daha az sabırlı ve müsamahakârdır. Onun klasik ve hümanist kafası dini bir espri olarak hoş görür, fakat bir doktrin, bir inanç olarak değil; belki de hiçbir inanca karşı iyi hisler beslemez, ancak bunların gerisindeki mânevî gücün farkındadır.¹⁰² Bu karakterdeki teşkilâtlı dinler, insanların birbirleriyle anlaşmalarını engeller. Romanlarında bu başarıya ulaşmış hemen hemen hiç kimse yoktur. Hatta "Tanrı'nın bizi, komşularımızı sevelim diye dünyaya getirdiğine" inanan ve bu inanca göre davranan Mrs. Moore bile Aziz ile dost olamamış, kurdukları arkadaşlık Aziz'e felâket getirmiştir. Fielding ile Aziz de gerçekten birbirlerini sevdikleri halde ayrılmağa karar vermişlerdir. Where Angels Fear to

Tread'de aynı dinin mensupları, aralarında evlilik ilişkileri kurdukları halde mutlu olamamışlar, sırf mezhep ayrılığı yüzünden çocuklarının ölümüne sebep olmuşlar, İngiliz aile, kızlarını ve torunlarını; İtalyan genci ise eşini ve çocuğunu kaybetmiştir. Aslında romanlarındaki kahramanlar mensup oldukları dinleri temsilden uzak kimselerdir. Ne Aziz iyi bir Müslüman, ne Godbole dindar bir Hindu ne Mrs. Moore iyi bir Hristiyandır.¹⁰³

Dinleri reddeden Forster bunların yerini alacak başka bir yol teklif etmiş midir ? Bu soruya en isabetli cevabı Beaumont vermektedir. Diyor ki : "Ortadoks inancı reddedenlerin, bunun yerine kendilerine mahsus, tuhaf, acaip hatta mânâsız birşey ikame etmek temâyülünde olduklarına dâir yaygın inancı biliriz. Öyle görünüyor ki, Forster da bundan ayrı bir yol tutmamıştır."¹⁰⁴ Gerçekten de bir sürü yanlış ve kusur bularak dinleri reddeden yazarımız bunların yerine yeni bir inanç, bir hayat görüşü getirmiyor. Devrinin birçok düşünürü gibi, Hristiyanlığı reddediyor ama "o ve onun gibiler için dinin bir umut kaynağı olduğu hatırası, bir ilâç alma alışkanlığı gibi sürüp gidiyor."¹⁰⁵

Bütün bunlardan sonra yazarımızın din görüşü hakkında söyleyeceğimiz son söz, onun görüşlerini çeşitli kaynaklardan alan bir kimse olduğudur. Durmadan araştıran, soran, fikir ve kanaat değiştiren Forster'in bu özelliğinin de istikrarlı olduğu söylemez. Hiçbir yerde sebat etmemiş, her dinin ve felsefenin kendisine göre iyi yönlerini, beğendiği taraflarını almış, bir başka vesile ile bunları da terketmiş, onlarda bulamadığını başkalarının da aramağa koyulmuştur. Forster'in din ile olan ilişkisini ve

dine ne gözle baktığını Trilling'in sözleri ile bitirelim:

"O kadar dünyevîdir ki, fikirlerin ibadet edilecek şeyler olarak değil, kendi hizmetinde kullanılması gereken şeyler olarak görür."¹⁰⁶

Gerçekten Forster, insanın öldükten sonra dirilmesi, yargılanması, ceza veya mükâfat görmesi gibi şeylere inanmadığından bütün çabası bu dünya içindir. İnsanların bu dünyada iken mutlu olmaları için çâreler aramış, sormuş, dinlerin teolojisi ile , öteki dünyaya âit inançlarıyla ilgilenmemiş, bu dünyada, insanların birbirlerine karşı görev ve fonksiyonlarını tanzim eden, toplumun meselelerine çözüm yolları getiren tarafları ile meşgul olmuştur. Dinlerin, ayırıcı, bölücü, ^ktendinden olmıyanları dışarıda bırakan güçler oldukları hakkındaki peşin hükmü onu, bu konular üzerine daha fazla eğilmekten alıkoymuştur. Tek ideali ve hedefi olan "insanların birbirleriyle anlaşması ve kaynaşması" konusunda bile kesin ve belirli bir yol gösterememiş, bunun nasıl gerçekleşeceğini belki kendisi de çözemedi bu dünyadan ayrılıp gitmiştir.

N O T L A R

1. Wilfred Stone, The Cave and the Mountain (London: Stanford University Press, 1966), s. 24-25
2. aynı eser, s. 25
3. Frederick C. Crews, E.M. Forster, The Perils of Humanism (London: Princeton University Press, 1967), s. 8
4. MT, s. 29
5. TC, s. 188
6. aynı yerde.
7. Stone, aynı eser, s. 28
8. TC, s. 188-189
9. aynı eser, s. 186-187
10. aynı eser, s. 10
11. Stone, aynı eser, s. 38-39
12. TC, s. 65
13. Forster, "A Letter," TCL, Vol: 157 (February 1955), s. 99
14. TC, s. 117
15. Forster, aynı makale, s. 100
16. TC, s. 65
17. "Mr. E.M. Forster's Strange Mystics," DuR, CCXXV (Autumn 1951), s. 42
18. Art and Order (New York: New York University Press, 1964) s. 8-9
19. AH, s. 21
20. PP, s. 47-50
21. June Perry Levine, Creation and Criticism: 'A Passage to India' (London: Chatto-Windus, 1971), s. 27
22. Forster, "Missionaries," Ath, (October 22, 1920), s. 545

23. Richard J. Voorhees, "Novels of E.M. Forster," SAQ, LII (January 1954), s. 90
24. V.A. Shahani, E.M. Forster: A Reassessment, (Mysore: Kitab-Mahal, 1962), s. 80
25. Rex Warner, E.M. Forster (London: The British Council, 1964), s. 20 ve Crews, aynı eser, s. 7
26. Willis H. Truitt, "Thematic and Symbolic Ideology in the Works of E.M. Forster: In Memoriam," JAAC, 30, I (Fall 1971), s. 106
27. "Forster as a Humanist," in Aspects of E.M. Forster, Oliver Stallybrass (ed), (London 1969), s. 75-76
28. PP, s. 42
29. TC, s. 72
30. aynı eser, s. 32-33
31. TC, s. 191
32. Forster, "India and the Turk," NA, (30 September 1922), s. 844-845
33. aynı yerde.
34. AH, s. 20
35. aynı eser, s. 170
36. Achievement of E.M. Forster, (London: Chatto-Windus, 1968), s. 99
37. aynı eser, s. 21 n.
38. TC, s. 285
39. AA, s. 83
40. HD, s. 152
41. aynı eser, s. 124
42. TC, s. 354
43. AH, s. 329-330

44. "India," Encyclopaedia Americana, 1970, Vol: 14
45. The Fiction of E.M. Forster, (Detroit: Wayne State University Press, 1967), s. 227
46. Forster, "India and the Turk," s. 844
47. Denis Godfrey, E.M. Forster's Other Kingdom, (London: Oliver-Boyd, 1968), s. 197
48. Crews, aynı eser, s. 152-153
49. Forster, "The Art and Architecture of India," Lr (September 10, 1953), s. 419
50. Philipa Moody, A Critical Commentary on E.M. Forster's 'A Passage to India', (London: Macmillan, 1968), s. 12
51. Frederick McDowell, E.M. Forster (New York: Twayne, 1969), s. 112
52. James McConkey, The Novels of E.M. Forster (New York: Cornell University Press, 1957), s. 152
53. Thomson, aynı eser, s. 27
54. Gertrude, M. White, "A Passage to India: Analysis and Revaluation," PMLA, LXVIII (December 1953), s. 652
55. Nancy Hale, "A Passage to Relationship," AnR, XXI (Spring 1960), s. 30
56. K.W. Gransden, E.M. Forster (Edinburgh: Oliver-Boyd, 1970), s. 87
57. McDowell, aynı eser, s. 105
58. HD, s. 25
59. HD, s. 26
60. aynı yerde.
61. Forster, "The World Mountain," Lr (December 2, 1954), s. 978
62. Forster, "The Individual and his God," Lr (December 3, 1940), s. 801-802

63. aynı eser, s. 104
64. Erskine-Hill, Howard and Roy Thomas, "A Passage to India: The Points of View," AWR, XV (Summer 1965), s. 40
65. Lionel Trilling, E.M. Forster (London: Hogart Press, 1960), s. 137
66. Andrew Shonfield, "The Politics of Forster's India," Ec, XXX (January 1968), s. 62
67. David Shusterman, "The Curious Case of Professor Godbole: A Passage to India Re-examined," PMLA (September 1961), s. 426-435
68. Wilde, aynı eser, s. 151
69. Yusuf Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, 3. cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950), s. 372
70. "The Novels of E.M. Forster," CE, IX (April 1948), s. 351
71. "Passage to and from India," Ec, II (June 1954), s. 21-22
72. "Only Connect ...Forster and India," LHY (July 1969), s. 48
73. aynı makale, s. 433
74. aynı makale, s. 68
75. Laurence Brander, "E.M. Forster and India," REL, III (October 1962), s. 76
76. aynı eser, s. 28
77. aynı eser, s. 319
78. Levine, aynı eser, s. 49
79. Moody, aynı eser, s. 10
80. AH, s. 294
81. aynı eser, s. 295
82. aynı yerde.
83. HD, s. 181-182
84. aynı eser, s. 152

85. Andrew Rutherford, Twentieth Century Interpretations of 'A Passage to India': A Collection of Critical Essays, (New Jersey: 1970), s. 10 (Intr.)
86. Godfrey, aynı eser, s. 196
87. Glenn Pedersen, "Forster's Symbolic Form," KR, XXI (Spring 1959), s. 241
88. McDowell, aynı eser, s. 120
89. Warner, aynı eser, s. 28-29
90. Crews, aynı eser, s. 150
91. Shahani, aynı eser, s. 32
92. "E.M. Forster," NS, LXXIX (June 12, 1970), s. 846
93. Peter Ault, "Aspects of E.M. Forster," Duġ, CCXIX (October 1946), s. 111
94. Thomson, aynı eser, s. 246
95. Hale, aynı makale, s. 30
96. aynı eser, s. 162
97. Wilde, aynı eser, s. 8-9
98. A.L. Morten, "E.M. Forster and the Classless Society," in Language of Men (London: 1945), s. 256
99. Cyrill Connolly, Enemies of Promise (London: 1938), s. 256-7
100. Crews, aynı eser, s. 17
101. aynı eser, s. 104-105
102. Rose Macaulay, The Writings of E.M. Forster (London: 1970), s. 297-298
103. Christopher, Gillie, Movements in English Literature (Cambridge: 1975), s. 120
104. "Mr. E.M. Forster's Strange Mystics," s. 48

105. Ault, aynı makale, s. 113
106. Trilling, aynı eser, s. 22

II. BÖLÜM : IRK VE KÜLTÜR DEĞERLERİ ÇATIŞMASI:

Tarihteki siyâsî mücadelelerde ve savaşlarda, siyâsî nüfûz kazanma ve hâkimiyet kurma, ekonomik çıkarlar elde etme, bir inancı yayma veya koruma gibi faktörlerin rol oynadığı bilinmektedir. Bunların yanı sıra, milletler arasında süregelen mücadelelerin temelinde yatan sebepler arasında önemli bir yer işgal eden ırk üstünlüğü yahut karşı ırkı küçük görme düşüncesinin, milletlerarası anlaşmalara ve çeşitli kuruluşların çabalarına rağmen ortadan kaldırılamadığı ve ırk çatışmasının önlenemediği görülmektedir.

Irk çatışması tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de olumsuz etkisini sürdürmekte, aynı siyâsî sınırlar içinde yaşayan hatta aynı dine bağlı olan milletlerin içindeki farklı ırk gurupları arasında bile önemli bir mesele teşkil etmektedir.

"Irk diye bir olgu (fenomen) vardır ki belli genetik özelliklerin belli toplum guruplarında yoğunlaşması anlamına gelir. Fizik ve genetik yoğunlaşmaların kabul edilmesi ırkçılık değildir, farklı ırk guruplarının üstünlüğü veya geriliği anlamına gelmez. Görünüş bakımından farklı olan ırklar, genetik bakımdan akrabadırlar, aynı türün akraba guruplarıdır. Kültürel farkları ırk farklarıyla açıklamak mümkün olmadığı gibi ırk yoğunlaşmasını da yalnız kültür farklarıyla izah etmek olanağı yoktur." ¹

Irk-kültür ilişkileri konusunda ilmi görüşlerin bir özeti sayılabilecek yukarıdaki ifadeye ilâveten şunu da belirtmek gerekir

Bazı ırkların diğerlerinden daha büyük bir gelişme kaabiliyetine sahip olduğu fikrini doğrulayacak hiçbir ilmi delil mevcut değildir. Her ırkta üstün ve geri zekâlı fertler bulunabilir, ancak herhangi bir ırkta yaradılıştan gelen Allah vergisi bir üstünlüğün varlığı, ilim adamlarının elindeki delillerin tartılıp değerlendirilmesiyle ispat edilecek bir husus değildir. Toplumun zekâ seviyesi bir yana tek bir ferdin bile fıtrî zekâ kaabiliyetini ölçecek bir usul bugüne kadar bulunamamıştır.

"Farklı ırk gurupları üzerinde yapılan zekâ testlerinin sonuçları her zaman değişik olmuştur. Elde edilen sonuçlar sadece fıtrî kaabiliyetlere değil eğitim ve tecrübeye de dayanmaktadır." ²

Bütün bu gerçeklere rağmen, bazı ırkların yaradılış itibariyle diğerlerinden zekâ ve kaabiliyet bakımından üstün olduğuna inanan kimseler, bu üstünlüğün, bazı milletlerin ulaşmış olduğu yüksek medeniyet seviyesini açıkladığını da ileri sürerler. Bunun yanı sıra, yaradılış itibariyle daha aşağı durumda bulunduğu inanılan bazı ırk guruplarının sosyal bakımdan önemli derecede gerilik gösterdiğini iddia edenlerin sayıca az olmadığı da bir gerçektir.

"Diyebiliriz ki, bütün Avrupa edebiyatı siyah ve kırmızı ırklara mensup insanların yüksek medeniyet seviyesine çıkmak kaabiliyetinden mahrum olduğuna dair işaret, telmih ve bazen sarih iddialarla doludur." ³

Öte yandan, ırk münasebetleri çeşitli cemiyetlere ve değişik

sosyal durumlara göre çok farklılık gösterirler. Bazı hallerde farklı ırkların fertleri arasında hiçbir ihtilâf olmadığı gibi, etnik sebepler evlenmelerine bile engel teşkil etmez. Ancak, dünyanın çeşitli yerlerinde ırk ayırımının kesif olduğu bölgeler vardır. Birleşik Devletler'de ırk ayırımını inceleyen Profesör E. Park bu davranışı "muhafazakârlığın iptidai bir ifadesi" veya "sosyal düzenin değişmesine karşı mukavemet" olarak nitelendirmiştir. Ona göre, hâkim gurup, kendi hayat tarzının, kendisine benzemeyen veya yabancı kimseler tarafından bozulmasını istemez, onlarla işbirliği yapmağa yanaşmaz, çünkü onlar "farklı" dırlar. Ancak Prof. Park, uzun araştırmalardan sonra bunun, neticede "benzeşmeye" veya kültürlerin kaynaşmasına varacağını söylemektedir. ⁴

Fertlerin kültürel geçmişlerinde birlik olmaması yapılan testlerin değerlendirilmesini güçleştirmekte, bunun yanında biyolojik faktörleri, kültürel faktörlerden ayırdetmek çok güç hatta imkânsız olduğundan bu konuda sağlam ve kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olamamaktadır.

"İnsanoğlunun tarihinde ve evrim çizgisinde, ırk etkenleriyle kültürel etkenlerin ve doğal faktörlerin karşılıklı etkileşimi ve dinamik dengesi, değişmelerin (benzeşme ve farklılaşmanın) yönünü ve derecesini belirliyor gibi görünmektedir." ⁵

İrklar arasındaki anlaşmazlıklar konusunda ve ırk-kültür farklılaşması meselesinde, yukarıda naklettiğimiz ve medenî dünya milletlerinin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş

bulunan görüşlere paralel olarak C.H. Gaines bu gerçeği eserinde şöyle dile getirmiştir:

"Bütün beşerî münasebetlerde ve bihassa ırklar arasındaki ilişkilerde şaşırtıcı anlaşmazlıklar mevcuttur. Bu konuda hiçbir nasihat fayda vermez, hiçbir ibret dersi almak mümkün değildir. Bunlar, fazlasıyla karmaşık, anlaşılması güç ve o nispette de âşikârdır."⁶

Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları adlı eserinde, ırk, ırkçılık, millet, milliyetçilik gibi konular üzerinde durmuş olan S.M. Arsal da "milletlerin teşekkülünde antropolojik manâda ırktan ziyâde etnolojik manâda ırk esasının mühim" olduğunu, "bu manâda ırkın, milliyeti teşkil eden yegâne âmil" olmadığını belirterek "milletlerin teşekkülünde ırk esasından başka, ondan daha mühim rol oynayan birçok müessir âmilleri ve şartları vardır: kültür birliği, lisan birliği, örf ve âdet birliği, millî seciye, mâşerî psikoloji v.s." ⁷ diyor.

İşte biz, araştırmamızın bu bölümünde, Forster'in romanlarındaki İngilizlerle başka milletlere mensup insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve uyuşmazlıkları bu gerçeklerin ışığında ele alacağız. Bu türden anlaşmazlıklar, A Passage to India'da İngiliz memur ve idarecilerle yerli Hintliler, Where Angels Fear to Tread'de yine İngiliz orta sınıfına mensup kimselerle ufak bir İtalyan kasabasındaki İtalyanlar ve Howards End adlı romanında da Alman asıllı ailenin yetişkin iki kızı ile varlıklı bir İngiliz ailesinin fertleri arasında ortaya

çıkılmaktadır. Bunlar arasındaki ilişkilerde ırk, dil, örf, âdet ve gelenekler gibi unsurlar iç içedir. Anlaşmazlıkların ve çatışmaların sebeplerini araştırırken bu insanların doğuştan getirdiği ve mensup oldukları milletlere has karakter özelliklerini olduğu kadar, sonradan edinilen ve özellikle çevre şartlarının doğurduğu hususları da hesaba katacak ve bunların ortaya çıkardığı sonuçları romanlardan örnekler vererek, yazarımızın romanları dışında yazdığı eserlerden aktarmalar yaparak belirliyeceğiz. Bu arada çeşitli tenkitçilerin ve yazarların aynı konudaki görüşlerine de yer vereceğiz. Nihayet, yazarımızın ırk ayırımı ve ırkçılık konusunda nasıl bir tavır aldığı-nı, kültür ayrılıkları meselesinde ne anlatmak istediğini, ideali olan "insanlar ve milletler arasındaki dostluk" konusunda ne gibi teklifler ve çözüm yolları getirdiğini araştırarak ve en sonunda da bizim bu teklif ve çözüm yolları karşısındaki kanaatimizi belirtmeğe çalışacağız.

A Passage to India'da, Chandrapore'daki memurların en düşüncelisi ve en okumuşu" olan polis müdürü McBryde, bir İngiliz hanımına tecâvüze kalkıştığı iddiasıyla tutuklanan Müslüman doktor Aziz'in üzüntüden çökmesini ve ağlıyarak odasından çıkmasını hayretle karşılar. Aslında hiçbir Hintli onu hayrete düşürmemiştir. Zira iklimlerin insanlar üzerindeki tesirleri hakkında bir nazariyesi vardır:

"Bu teori şöyleydi: talihsiz Hintlilerin hepsi yaradılıştan suçludurlar. Bunun basit bir sebebi vardır: o da bunların 30 uncu paralel ile ekvator arasında yaşamalarıdır. Bunları ayıp-

lamamak gerekir, bu onların kaderleridir, de-
ğiştiremezler. Biz de burada yerleşmiş olsay-
dık onlar gibi olurduk." (PI, 174)

McBryde bu sözlerine rağmen "Karaçi'de doğmuş olduğu için bu
teorisini kendi sözüyle yalanlamaktaydı... Hatta bazen, mahzun
ve sessiz bir tebessümle bunu itiraf ettiği de olurdu." (PI, 174)

Kendilerinden olmayan ve derilerinin rengi farklı olan in-
sanlara karşı hükmetmenin verdiği boş bir gurur ve üstünlük
duygusunun sevkiyle yukarıdaki sözleri sarfeden polis müdürü-
nün, aslında Hindistan doğumlu olduğunu belirtmek lüzûmunu du-
yan Forster, bu iddianın yersizliğini ve tutarsızlığını belirt-
mek istemiştir.

Forster'in Fransız yazarı ve hukukçusu Montesquieu'yu
okuyup okumadığını bilmiyoruz. Ancak, McBryde'un yukarıdaki
sözleri Montesquieu'nun iklimler nazariyesini hatırlatmaktadır.
Bilindiği gibi Montesquieu'ya göre, iklimler insanların fikir-
leri, seciyeleri ve ihtirasları üzerinde tesir icra ederler.
Kuzey bölgelerde yaşayan insanların gençler gibi cesur, güney
yarım küre halkının ihtiyarlar gibi korkak olduğunu ileri süren
Montesquieu daha da ileri giderek bazı çevrelerde iklimin in-
sanları şenlendirdiğini ve bazı kanunların da tembelliği teşvik
ettiğini söyler ve buna misâl olarak Hindistan'daki arazinin
prensler elinde bulunmasını gösterir. Hatta aynı müzik parça-
sının İtalya'da başka, İngiltere'de başka tesir yaptığını iddia
eder ve buna birçok misallar verir. ⁸

İnsanların yaşadığı çevre, iklim ve coğrafya şartları gibi
faktörlerin onların fizikî yapılarına olduğu kadar karakterleri

üzerinde de etki yaptığı bilinmektedir. Bu bakımdan Montesquieu'nun iddiaları bütünüyle yanlış değildir. Yanlış olan, insanların kendi ellerinde olmayan şartlardan doğan bu çeşit ayrılıkları bir imtiyaz olarak görmek ve başkalarına karşı baskı ve tahakküm vesilesi yapmaktır. Forster'in de belirtmek istediği budur. Irkların menşei konusunda ileri sürdüğü fikirler bir ilim adamında görülebilecek derecede kesin ve mantıktır:

"Ortak bir dil, ortak bir din ve ortak bir kültür gibi şeylerin hepsi içinde bulunduğumuz zamana aittir. Bunlar hakkında deliller vardır, doğruluğu denenebilir. Ancak ırk, bilinmeyen ve bilinemiyecek olan mâziye aittir. Irkın tespiti, 1400 yılında kimin kiminle yattığını bilmeğe bağlıdır." 9

A Passage to India'da Marabar mağaralarına yapılan gezinti sırasında Miss. Quested'e tecâvüz iddiasıyla yargılanan Aziz'in mahkemesi sırasında, iklimlerle ırkların ilişkisi hakkındaki teoriye inanan McBryde iddia makamını işgal etmektedir ve "genel bir gerçeği ilân" edercesine "açık renkli ırkların koyu renkli ırkları bedenî güzellik bakımından dâima cezbedtiğini, ama bunun aksinin vârit olmadığını, bu hususun incinilecek, izzet-i nefse dokunacak birşey olmadığını, ancak herhangi bir ilim adamının da kabul edebileceği bir vâkıa" olduğunu söyler. Forster, bu iddianın tutarsızlığını derhal belirtmek ihtiyâcının etkisiyle salonda bulunan yerlilerden birine şu sözleri söyletir: "Beyaz kadın bu kadar çirkin olunca da mı ?" (PI,227-8)

McBryde'in beyaz ırk hakkındaki bu fikirlerine karşılık Adela Quested kendi ırkında hiçbir cazibe bulunmadığını, Aziz

gibi bir gencin kendi ırk ve sınıfından olan kadınlara cazip gelebileceğini düşünmektedir. Halbuki:

"yazık ki ne kendinin ne de Ronny'nin fizikî bir cazibesi yoktu. İlişkilerde güzellik, gür bir saç ve düzgün bir cilt gibi şeylerin payı vardı şüphesiz." (PI, 159-160)

Chandrapore'deki ufak bir kolejın müdürü olan Mr. Fielding, kırk yaşındayken Hindistan'a gelmiş, iyi huylu, zeki, eğitimin önemine inanmış, öğrencileri ile iyi geçinen bir kimse-dir. Fakat kendisi ile diğer İngilizler arasında bir uçurum bulunduğunun farkındadır. Vatansever olmasına, İngiltere'de iken vatandaşları ile arasının gayet iyi olmasına rağmen bu tür anlaşmazlıkların sebebini bir türlü anlayamamıştır. En iyi dostları İngilizlerdir, ama durum Hindistan'da aynı değildir. Dünyanın, üzerinde yaşayan insanların birbirlerine ulaşmağa çalıştığı bir yer olduğu inancında olan Fielding'e göre bunun en iyi yolu da "iyi niyet ve zekâ bileşimi" dir. Ancak bu inancı Chandrapore'daki İngilizlerin inançlarına hiç uymamaktadır. Ama o da bu yaştan sonra inancını terkedecek değildir. Sürü içgüdüsünün gelişmediği değişik bir çevrede yetiştiğinden ırk ayırımına inanmamaktadır. (PI, 65-66)

Chandrapore'de İngiliz memur ve idareci sınıfının boş vakitlerini geçirdiği bir kulüpleri vardır. Diğer İngilizler ile arasının iyi olmamasına rağmen Fielding de kulübün müdavimleri arasındadır. Burada, kendi vatandaşlarının da hazır bulunduğu bir sırada kendi kendine söylenirken sarfettiği sözler aynı zamanda Forster'in ırk konusundaki inancını yansıtmaktadır :

"Kulüpte başına en çok iş açan sözü beyaz diye bilinen ırkın aslında donuk pembe renkte olduğu yolundaki sözüydü. O bu sözü sadece lâtife olsun diye söylemişti. Aslında 'Tanrı Kralı korusun !' sözünün Tanrı ile nasıl bir ilişkisi yoksa, buradaki 'beyaz' kelimesinin de renk ile hiçbir ilişkisi olamazdı. Ve bu sözdeki imâyı anlıyamamak ise son derece münasebetsizlikti." (PI, 66)

Aziz'in tevkifi ve mahkeme edilişi sırasında İngilizlerin kin ve nefret hisleri kabarmış, Hintlilere karşı diş bilemişlerdir. Cyril Fielding ise "taa baştan beri açık görüşlü ve mâkul" davranmış, ve âdil bir yol takip etmiştir. Bundan dolayı da Aziz ile aralarında eskiden beri mevcut olan dostluk daha da kuvvetlenmiştir. Uğradığı itham ve iftira yüzünden, buna sebebiyet veren Adela'dan mânevî tazminat istemeğe karardır. Fielding ise onu bu niyetinden vazgeçirmeğe uğraşmaktadır. Aslında kendi vatandaşları tarafından bile seilmeyen, yerlilerle dost olduğu için kulüpte soğuk nazarlarla karşılanan Fielding, Aziz ile ne zaman bu konuyu tartışmağa kalksalar "araya ırkla ilgili birşey girer ve rahatlarını kaçırdı -- bu pek acı birşey değildi ama kaçınılmazdı, tıpkı derilerinin rengi gibi: donuk pembeye karşı kahverengi." (PI, 271)

Dikkat edilirse Forster, İngilizleri beyaz tenli olarak değil donuk pembe renkli olarak tavsif ediyor. Böylelikle donuk pembe renkli insanların kendilerini beyaz ırktan saydıklarını ve bu yüzden öğünme payı çıkardıklarını göstermek istiyor. Gerçekte,

derilerinin rengi ne olursa olsun, birbirleri ile eskiden beri dost olan iki insanın bu dostluklarını kuvvetlendirmelerine en büyük engel yine ırk ayrılığı oluyor. Gerçi dinleri de ayrıdır ama Aziz her ne kadar iyi bir Müslüman olmak iddiasında ise de Fielding dinsizdir. Ona göre dinî inanç insanlar arasında bir ayrılık sebebi olamaz. Fakat, ırk ayırımına inanmamasına rağmen aralarında köklü bir dostluk kurulmasına tek engelin yine "kaçınılmaz " olan ırk ayrılığı olduğunu itiraf etmiş oluyor.

Romandaki bu ifadeyi eserinde nakleden Wagner, Forster'in bu sözleriyle, insan hayatına tesir eden cinsiyet ve yaş gibi unsurların yanında derilerinin renginin de kaçınılmaz bir faktör olduğunu belirtmek istediğine işâret ediyor.¹⁰ Yazarın bu görüşünde isabet olduğu şüphesizdir. Ancak, bundan önceki örneklerde olduğu kadar daha sonra vereceğimiz örnekler de de görüleceği gibi öteki faktörlerin yanında ırk ayrılığı meselesi insan ilişkilerini etkileyen yegâne unsurdur. Romanda ırk ayrılığı meselesi çözülebildiği takdirde diğer anlaşmazlıkların kendiliğinden ortadan kalkacağı ve insanlar arasında önemli bir engel teşkil etmiyeceği âşikârdır.

Yerlilerle İngilizlerin tanışması ve böylelikle kaynaşması maksadıyla düzenlenen "Bridge" partisine yerlilerin hanımları da dâvet edilmişlerdir. Kulübün bahçesinde toplanan yerli kadınları alaylı bakışlarla süzerler. Dâvet sahibi Mrs. Turton diğer İngiliz kadınlarına hitâben:

"Zaten siz onlardan üstünsünüz. Unutmayın bunu. Birkaç Rani hariç hindistan'da

herkesten üstünsünüz. Onlar da ancak sizin seviyenizde sayılırlar." der.(PI, 44)

Bu sözler, bir İngiliz kadınının 1914 de Forster'a söylediği sözlerin aynıdır. Yazarımızın üzerinde çok etki yapmış ve hafızasında yer etmiş olmalı ki aynen romanına almıştır.¹¹

Mrs. Turton'un bu ifadesine eserinde temas eden Bell, bu durumu şöyle tefsir ediyor:

"Chandrapore'deki İngilizler için Hindistan'da fertler değil tipler vardır. Beyazlar ve beyaz olmayanlar vardır. Beyazlar arasında kendi itibarlarını koruyan Ronny gibi Pukka'lara* karşılık bunun aksini yapan Fielding gibi radikaller vardır. Beyaz olmayanlar arasında bir yanda aşağı tabaka öte yanda kendileriyle eşit durumda sayılabilecek birkaç Rani^{**} bulunmaktadır." ¹²

Bu kanaatin sahibi olan İngiliz hanımı Urdu dilinde ancak birkaç kelime öğrenmiştir. Bunlar da hizmetçilerle konuşmak içindir. Fiillerden sadece emir şeklini bilir. Yukarıda sözünü ettiğimiz "Bridge" partisi sahnesinin, Forster'in, ırklar arasındaki anlaşmazlıkların trajik anlamını iyi bilen bir yazar olduğunu ortaya koyduğunu belirten McDowell, bu partinin karşı ırkları birbirine yaklaştırmadaki başarısızlığının da cinaslı bir manası olduğunu belirtiyor. Mrs. Turton'ın yerli kadınlara karşı davranışındaki kabalığın altında gülünç olduğu kadar kötü

*Pukka: Asil, üst sınıftan Hintli.

**Rani : Raca'nın hanımı, prenses

ve meş'um bir düşüncenin yer aldığını, Mrs. Turton'ın ancak hizmetçilere emretmek için birkaç Urduca kelime öğrenmiş olmasını, Hindistan'daki İngilizlerin ruhi bakımdan ne derece yetersiz olduğunu kaydediyor.¹³

Aziz'in mahkeme huzuruna çıkarılması, İngiliz idareciler ile yerlilerin arasını iyice açmıştır. Mahkeme salonunda bazı taşkınlıklar yapmaları yerliler için olağanüstü sayılabilecek birşey değildir, zira bunlar "aşağı ırktan beklenen tabii hareketlerdir." (PI, 231)

İngilizler arasında yerlilere tepeden bakan, onları hor görenlerin yanında daha zalimâne niyet sahibi olanları da vardır. Hintli prenslerin idaresindeki devletlerden birinde hastakıncılık yapmış olan bir İngiliz kadınına göre en iyi çare mümkün olduğu kadar yerlilerden uzak durmaktır. İngiliz hastahanesi baştabibinin hanımı ise bu konuda daha aşırı gider:

"Bir yerliye karşı yapılacak en nâzik muamele ölmesine müsaade etmektir." (PI, 29)

Bu derece şiddetli olmasa da, bu tür düşünceler romanın yazıldığı günlerde Hindistan'da bulunan İngilizler arasında pek yaygındır. O sıralarda Hindistan'a giden İngilizlerin hemen hemen hepsinin kafasında buna benzer düşünceler yer etmiştir. Bir dostunun o tarihlerde Hindistan'a yaptığı seyahatten bahseden Forster, bu arkadaşının da böyle bir peşin hüküm taşıdığını bir yazısında belirtmiştir.¹⁴

A Passage to India'da dikkati çeken hususlardan birisi de Hindistan'da yerleşip uzun süre kalarak halkla ilişkiler kuran

İngilizlere nazaran yeni gelenlerin ırk konusundaki düşünce ve davranışlarının değişik olduğudur. Yeni gelenlerden biri olan eyâlet vâlisi Sir Gîlbert yerlilerden medenice bahsedebilmekte ve ırk ayırımını kötüleyebilmektedir. Aziz'in beraatiyle sonuçlanan mahkemenin bu kararını takdir etmiş ve başlangıçtan beri açık fikirli ve hassas davranarak yerlilerin tarafını tutmuş olan okul müdürü Fielding'i tebrik bile etmiştir. Hindistan'a ilk geldiği günlerde yerli halkı ve "gerçek Hindistan'ı" tanımak arzusunda olan Miss. Quested ise bu niyet ve düşünceleri yüzünden diğer İngilizlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Görülüyor ki, kafalarda yer etmiş olan peşin hükümler, bazı iyi niyet sahiplerini bile --şeyrek de olsa --etkisi altına alabilmekte, onların bu niyetlerini gölgelemektedir.

"Forster'in yarattığı bu hayret hatta dehşet verici durum, eskiden beri alışıl gelmiş şartların doğurduğu ırk ve kast konusundaki önyargıların eseridir. Yeni gelenlerden Miss Quested bu uyuşmazlığı anlamamaktadır." 15

Aynı konuya temas eden bir başka tenkitçi de, ırk üstünlüğü duygusunun normal şahsî ilişkileri imkânsız hâle getirdiği fikrinde olan Forster'in, Hindistan'a yeni gelen alâde İngilizlerin kısa bir süre sonra hâkim emperyalist ırkın bir üyesi hâline geldiklerini gösterdiğine işaret ederek anavatandaki İngilizlerle Hindistan'a gönderilenleri karşılaştırmak sûretiyle ırk kavramının fertler arasında olduğu kadar milletler arasında da ilişkileri ne ölçüde etkilediğini ortaya koyduğunu belirtiyor.¹⁶

Aziz ile Fielding arasında geçen bir konuşmada Adela'nın

sanattan anlayan biri olduğu sözü geçer. Aziz, Adela'yı kasde-
 derek onun "Empresyonizm'den sonraki dönem" i tutan bir sanat-
 sever olup olmadığını sorar. Fielding "Empresyonizm sonrası,
 öyle mi ?" tarzında hayretini ifade eden bir karşılık verir.
 Aziz, basit ve mütevazı bir Hintli olarak, sadece hâkim ırka
 has bir imtiyazmış gibi, Empresyonizm sonrası dönem diye birşey
 bilmeğe hakkı olmadığını kasdettiği zannıyla gücenmiştir. Hal-
 buki Fielding, Hintlilerin değil, Empresyonizm sonrası dönemin
 muğlak olduğunu kastetmiştir. Fielding'in bu sözüyle Mrs. Tur-
 ton'ın "Aa ! İngilizce biliyorlar !" ifadesi arasında dünya ka-
 dar fark vardır, ama "Aziz'e göre ikisi de aynı şey demektir."
 (PI, 70-71) Yukarıdaki sahne gösteriyor ki, yeni gelen İngi-
 lizlerle eskiler arasında davranış bakımından büyük farklar bu-
 lunmasına ve hatta eskiler arasında bile Fielding gibi iyi ni-
 yetliler olmasına rağmen yerlilerin zihninde İngilizler hakkın-
 da yer etmiş olan peşin hükümler bu farkı anlamıyacak kadar
 kökleşmiştir.

Radikal düşünceleri ile vatandaşlarının tepkisini, hatta
 düşmanlığını kazanan, yerlilere karşı iyi davranışları saye-
 sinde bir ara onlarla dost olmayı başaran Fielding, bütün bun-
 lara rağmen Hintliler üzerinde olumlu bir intiba bırakamamış
 ve Hindistan'dan ayrıldıktan sonra, kendilerine iyi davranmadı-
 ğı, aralarına girip iç yüzlerini öğrenmeğe çalışmış olması zan-
 nıyla kınanmıştır. Hintliler için Fielding de Adela da " ne de
 olsa başka bir ırkın insanlarıdır." (PI, 292)

İngilizler arasında, ötekilere nazaran daha itibarlı bir

yeri bulunan Hintli Müslümanların zenginlerinden Nawab Bahadur, Aziz'in tutuklanması olayına kadar İngilizlerle iyi geçinmiş, dâima hoşgörülü davranmıştır. Onların birçok münasebetsizliklerine aldırış etmemiş, zaman zaman görmezlikten gelmiştir. Bu davranışının sebebi, "Tanrı'nın bütün ırkları ayrı yarattığı"na olan inancıdır. (PI, 98)

Tanrı bütün ırkları ayrı yaratmıştır ama bu ırkların birbirlerine karşı tutum ve davranışları nasıl olmalıdır ? Ayrı yaratılmış olmak demek birbirlerinden üstün yaratılmış olmak mı demektir ? Forster'in romanlarında işlediği ve yer yer kahramanlarının ağızından açıkça belirttiği görüşleri hiçbir tartışmaya meydan bırakmayacak ölçüde açıktır.

"İster Hintliler, ister İtalyanlar ile ilgili olsun, dikkatimizi dâima ırk ayırımına çeken Forster'in,¹⁷ bütün romanları siyah beyaz ayırımına ve insanın çok karmaşık bir mahlûk olduğu konusunda varılan genellemelere karşı çıkıştır."¹⁸

Aslında, ırk ayırımına, ırk üstünlüğü düşüncesine inanmayan yazarımızın bu fikirlerinin romanlarında başka türlü yansımalarına ihtimâl verilemez. Nitekim aşağıda okuyacağımız ifadesi ilmi gerçekleri inandırıcı bir üslûpla anlatmaktadır:

"Sekizinci göbekten ecdadınızın isimlerini verebilir misiniz ? Bu konuda en azından sekizde bir şans vardır. Kraliyet âilesi, bazı aristokratlar veya birkaç yüzyıl İngiltere'nin sâkin bir köşesinde rahatı bozulmadan yaşamış bir iki arazi sahibi bunu bilebilir. Ama tanıdığım kimselerin çoğu ve (muhtemelen, bu satırları okuyan kimseler) buna cevap veremeyecektir."¹⁹

İrk ve ırkçılık konusunun gelecekte nasıl bir durum arzedeceği hususunda bazı tahminlerde bulunan yazarımızın bu tahminleri aradan kırk yıla yakın bir zaman geçmiş olduğu dikkate alınırca bugün de geçerliliğini muhafaza ettiği görülür;

"... Sonuç olarak, gelecekte saf ırk diye birşey asla mevcut olmayacaktır. Avrupa ilelebet melez kalacaktır, Amerika da öyle." ²⁰

Forster'in bu ifadesiyle, S.M. Arsal'ın yukarıda adı geçen eserindeki şu sözler fikir birliği içindedir:

"Yüksek ırk nazariye ve iddialarının bir 'bâtıl fikir' olduğunu ve son iki asır zarfındaki hadiselerin isbat ettiği gibi önümüzdeki asırların hadiseleri daha büyük bir vuzûhla meydana çıkaracaktır." ²¹

İlim adamlarının büyük çoğunluğunun birleştiği, yazarımızın eserlerini okuyan her okuyucunun güçlük çekmeden anlayabileceği bu gerçeği böylece tesbit ettikten sonra şu noktaya dikkati çekmek istiyoruz: Araştırmamızın ilk bölümünde gördüğümüz din ayrılığı yanında, ırk ayrılığı da insanlar arasında iyi ilişkiler kurulmasını önleyen önemli faktörlerden biridir. Yazarımızın bu konuyu A Passage to India'da nasıl acı ve yer yer alaylı bir dille ele aldığını, ırk ve din taassubu güdenlerin nasıl hüsrâna uğradığını gösterdiğini belirtmeye çalıştık. Nitekim, romanlarında bu gibi kimselerin veya zümrelerin durumunu ele aldığımızda sonunda zarara uğrayanların kendileri olduğunu farkedebiliriz. A Passage to India'daki İngilizlerle yerli halk arasındaki uçurumun gittikçe büyüdüğünü, dostluk kurma

teşebbüslerinin sonuçsuz kaldığını ve dâimâ kaybeden tarafın, peşin hüküm sâhipleri olduğunu görürüz. Ancak, yazarımızın ırk konusuna nasıl bir gözle baktığını ve konuyu nasıl işlediğini tespit etmiş olmakla bir sonuca varmış olmuyoruz. Ortaya koymak istediğimiz şey, bu bölümün başlangıcında da belirttiğimiz gibi, Forster'in bu konuda ne gibi bir hâl çâresi getirdiğini ve bunun yeterli olup olmadığını tartışmak, romanda gerçekleştirmeğe çalıştığı milletler arası dostluğun gerçek dünyada da kurulabileceğine olan inancını ve bu konuda okuyucularına iletmek istediği mesajı belirlemektir. Bu teşebbüse girişmeden önce, insanlar arasında kişisel ve toplumsal çatışmaların işlendiği diğer iki romanı Where Angels Fear to Tread ile Howards End'deki durumu gözden geçirmemiz ve bu iki eserdeki meseleleri de tahlil etmemiz gerekiyor. Böylelikle yukarıda belirttiğimiz sonuca ulaşmamız ve kesin hükümler vermemiz mümkün olabilecektir.

A Passage to India'da çatışma idareci ve hâkim durumunda bulunan İngilizlerle idare edilen ve birçok yönlerden İngilizlere tâbi yerli halk arasında ortaya çıkıyordu. Where Angels Fear to Tread'de ise kısa bir süre için İtalya'ya gelmiş bulunan Sawston'lu bir İngiliz ailesi ile Monteriano adında ufak bir kasabada oturan İtalyanların uyuşmazlıkları söz konusu edilmektedir. Howards End'de ise durum daha değişiktir. Orta sınıfa mensup varlıklı Wilcox ailesi ile Alman asıllı bir ailenin yetişkin iki kızı arasında meydana gelen ilgi çekici anlaşmazlıklar, bir takım ferdî ve sosyal engeller bulunmaktadır. Biz önce İngiliz-İtalyan çatışmasını ve doğurduğu sonuçları inceleyeceğiz.

Where Angels Fear to Tread adlı romanda, Herriton ailesinin genç yaşta dul kalan gelinleri Lilia, dinlenmek maksadıyla İtalya'ya bir gezi yapmak ister. Ailesi, kendisinin istemedikleri bir adamla evlenmesine engel olmak için bu geziyi tertiplemiştir. İtalya gezisi sırasında Monteriano kasabasında tanıştığı ve âşık olduğu Gino adında bir İtalyan genci ile evlenen Lilia doğum sırasında ölür. Ailesi, yetim kalan çocuğu İngiltere'ye getirmek üzere oğulları Philip'i İtalya'ya gönderirler.

Daha önce de İtalya'da bulunmuş, bu memleketi ve insanlarını tanımış ve sevmiş olan Philip zaten üç yıldan beri İtalya'yı methetmektedir. Mrs. Herriton'a göre de Philip İtalya'ya ilk gidişinde bu memlekete meftûn olmuştur. Bu sıcak Akdeniz ülkesi güzel tablolarla, kiliselerle doludur. Philip gerçekten İtalya'nın "dünyânın bir oyun bahçesi olduğu kadar okulu da " olduğuna ve "ziyâret eden herkesi temizlediğine ve yücelttiğine" inanmaktadır. (WA, 9) Gelinini uğurlarken ona "İtalyanları sev ve anla, çünkü bu memleketin insanları toprağından çok daha hârikulâdedir" demiştir. (WA, 5) Ama "bir İtalyanla akraba olabileceğini hiç düşünmemiştir." (WA, 18) Hatta onlar hakkında bir takım peşin hükümleri vardır: Lilia'nın kocası Gino, Herritonlara yazdığı mektupta çocuğu iade etmiyeceğini ve teklif ettikleri parayı kabul etmediğini söylemiştir. Bu mektup Philip'i öfkelenendirir:

"Şu mektuba bak. Bunu yazan adam ya evlenir onunla , ya da öldürür. Yahut nasıl olsa başına bir hâl getirir. Serserinin biri o, ama

bir İngiliz serserisi değil. Çok esrarlı ve müthiş bir adam. Arkasında öyle bir memleket var ki, dünya kurulalı beri insanların keyfini kaçırmıştır." (WA, 81)

Çocuğun kaçırılmağa çalışıldığını ve araba kazasında öldüğünü öğrenen Gino fena hâlde kızmış ve Philip'i bileğinden yakalıyarak kolunu kırmış, bununla yetinmiyerek işkence etmeğe başlamıştır. Öfkeden kendini kaybeden Gino, aslında çocuğu elinden alınan ve öldürülen bir babanın göstermesi tabii olan fevcrânı göstermiştir. Ama İngilizlerin nazarında öyle değildir:

"Gino belki de atalarının maharetini tevarüs etmişti: birbirlerini kulelerden atan çocuk ruhlu vahşilerin maharetini." (WA, 148)

Görülüyor ki kendi ırkını beğenme ve üstün görme duygusu ve başka ırklara karşı taşıdıkları peşin hükümlerin etkisiyle İngilizler, alışılmamış hareketler yapmakta ve akla mantığa uymayan sözler sarfetmektedirler. Öyle ki, bayağı bir insanın, bir serserinin bile milliyeti önemlidir onlarca ve İngiliz serserisi İtalyan serserisine tercih edilebilir. Hatta, tek kişinin hareketi yüzünden bütün geçmişini ve mensup olduğu milleti itham etmeğe kadar ileri gitmektedirler:

"İtalyanlar tâ başından beri hiçbir zaman mert olmamışlardır. Şayet onu buşekilde itham edersen bütün milleti ithâm ediyorsun demektir.'

'Bütün milleti itham ediyorum.'

'Fransızları da mı ?'

'Fransızları da.'

' Bu iş o kadar kolay değil' diye söylendi Philip."
(WA, 86-7)

Başkalarını suçlamakla herşeyin çözümlenebileceğini sanan kendini beğenmiş İngilizler bu özellikleriyle işleri karıştırmakta, bir sürü facia ve felâketin doğmasına sebep olmaktadırlar:

"Öfkeli öfkeli homurdanarak 'Beni yalnız bırakın...Topunuz bana vız gelirsiniz.. Ben İngilizim...' (WA, 89)

diyerek çocuğu kaçıрма plânları kuran Harriet, çocuğun ölümüne sebep olmakla iki aileyi de mutsuzluğa sürüklemiştir.

İtalyan genci ile evlenen Lilia, onu hor görmekte, kocasına çocuk hatta aptal muâmelesi yapmaktadır. Bu yüzden kendi âdetlerini, ailesinin adâb ve usûllerini kocasına kabul ettirebileceği birçok fırsatı hebâ etmiştir.

İki ayrı ırk arasındaki uyumsuzluk sadece bu karı-koca arasında değildir. Böyle olsaydı, ırkları, renkleri ve dinî inançları farklı iki insanın uyumlu bir evlilik hayatı sürdürememesi bir dereceye kadar tabîî karşılanabilirdi. Ancak, geçici olarak İtalya'ya gelmiş bulunan Lilia'nın akrabalarının davranışlarındaki kabalık, kafalarında yer etmiş peşin hükümler daha başlangıçta işleri güçleştirmekte ve çıkacak üzücü olayların habercisi olmaktadır. Tren seyahati sırasında, sıcaktan terleyen bir kadın ve tren tutmasından rahatsız olan bir çocukla aynı kompartmanı paylaşmaktan sıkılan Harriet, sanki aynı şeylere başka memlekette rastlanamazmış ve bu gibi şeyler sadece İtalya'ya mahsusmuş gibi sinirlenir. Onun için "şu yabancılar pis millet" tir. (WA, 84) Onların gözünde İtalya tehlikeli bir yer olmuştur artık. Floransa istasyonunda Monteri-

ano'ya gitmek üzere bilet alırlarken Harriet sadece gidiş biletini ister. Çünkü sağ sâlim döneceğinden emin değildir. "İtalya vahşi bir yer, Floransa istasyonu da bu vahşi yerin merkezidir. " (WA, 84)

Lilia'nın ölümüyle, çocuğun akıbetinin ne olacağı bir mesele hâline gelmiştir. Çocuğu, kaba, vahşi ve fakir bir İtalyan olan babasından kurtarıp İngiltere'ye getirmek için çaba sarfeden Caroline Abbott, onun, kendisini seven ama iyi bir şekilde yetiştiremeyecek olan babasıyla mı, yoksa kendisini kimsenin sevmediği ama iyi bir istikbâl vaad eden Sawston'da mı kalması gerektiğini sorar. Genç kadının bu sözünün altında bir itiraf saklıdır. İngilizler kendi öz kızlarının çocuğuna sevgi göstermekten, onu bağırırlarına basmaktan mahrum soğuk, merhametsiz insanlardır. İtalya'da, şartlar ne olursa olsun sevgi ve şefkat görebilecektir. Caroline, çocuğu geri almanın bir sürü masrafa mal olacağı endişesiyle rahatsız olmakta, İtalyanların çocuğu ancak para karşılığında verebileceklerini sanmaktadır: "O (Harriet) para vermeden İtalya'dan birşey koparamaz." (WA,78) Beer, romandaki bu olayı şöyle yorumluyor:

"Sawston ile İtalya arasındaki ahlâk çatışması insanlara ticarî eşya gibi muamele edilebileceğini sanan bir toplum ile, her türlü hatayı yapabilen ama böyle bir hataya asla düşmeyen bir topluluk arasındadır." 22

Howards End adlı romanda çatışan taraflar, bir yanda İngiliz orta sınıfının tipik temsilcisi, zengin iş adamı ve ailesi, öte yanda Alman asıllı oldukları halde sonradan İngiltere'ye

gelip yerleşen, babaları dolayısıyla akrabalarının birçoğu Alman olan Schlegel'lerdir. Babaları Ernst Schlegel, kendi memleketindeki emperyalist ve materyalist idareye karşı olduğundan kaçmış ve İngiltere'ye yerleşmiştir. "Elli yıl öncesi Almanya'da daha sık göze çarpan tiplerden biridir." Kızları Margaret ile Helen "sapına kadar İngiliz" olmamakla beraber "şu müthiş Almanlardan" da değildir. Mr. Ernst'i bir sınıfa dahil etmek gerekse, hayalperestliğe meyli olan bir idealist olduğundan Kant'ın ve Hegel'in hemşehrisi sayılabilir. Alman ordusunda savaşmış, zaferin meyvalarını toplamaktan imtina ederek İngiltere'ye gelmiştir. Ailesinin fertleri içinde en ciddi olanları onu hiçbir zaman affetmemişlerdir. Zira, biliyorlardı ki, onun çocukları hiçbir zaman "sapına kadar" Alman olamayacaklardı. İngiltere'ye geldikten sonra bir üniversitede iş bulmuş, karısı Emily ile tanışıp evlenmiş ve birçok dost edinmişlerdir. Ama, bakışlarını denizin ötesindeki topraklardan ayıramamaktadır. Anavatanını kaplayan materyalizm bulutlarının birgün parçalanacağını ve "mütedil fikir adamlarının düşüncelerinin birgün yeniden ortaya çıkacağını" ummaktadır. (HE, 28-29)

Romanda bu şekilde tasvir edilen Mr. Ernst Schlegel ile kibirli yeğeni arasında geçen bir konuşma, İngilizlerle Almanlar arasındaki görüş farklarını gösteren ilgi çekici parçalardan biridir. Yeğeni amcasına: "Biz Almanların ahmak olduğunu söylemek istiyorsun Ernst amca ?" diye sorar. Ernst amcanın cevâbı şöyledir:

"Benim fikrime göre, sizler akli kabul ediyorsunuz, ama fazla önem veriyorsunuz. Ben buna ahmaklık derim...Sadece faydalanabildiğiniz şeylere kıymet verirsiniz ve bu yüzden bu gibi şeyleri şöyle soraya koyarsınız: para: fevkalâde faydalı, zekâ: oldukça faydalı, hayalgücü: işe yaramaz." (HE, 29)

Ernst amcanın, yani baba Schelegel'in kendi milletini aptallıkla itham etmesinin sebebi, W. Stone'a göre, Alman materyalizminden nefret etmesidir. Romanın yazıldığı tarihlerde, yani yüzyılımızın başlarında Almanya kuvvetinin zirvesindedir. Ona göre Almanya'nın zaferler kazanması ve bir İmparatorluk kurması önemli/değildir. Zira Almanya bütün Alsace-Lorraine'i ele geçirmiştir ama telâfi edilemeyecek bazı kayıplara uğramıştır. Mr. Ernst ana vatanına hâkim olan materyalist ve emperyalist zihniyetten kaçmıştır ama İngiliz emperyalizmi de onun gözünde en az Pan-Germanizm kadar yaratıcılıktan mahrumdur.

Almanlar hakkında kanaatlerini belirten bir başka İngiliz de Mrs. Munt'tır. Ona göre Almanlar herşeyin mükemmel yapılmasını isteyen insanlardır. Schlegel'lerin aslen Alman soyundan olduklarını öğrenince Margaret bu sözünden alınmasın diye açıklama yapmak gereğini duyar: "Şüphesiz ben sizi İngiliz kabul ediyorum. Sapına kadar İngiliz." (HE, 9)

Burada belirtmemiz gereken önemli bir husus, yukarıda düşüncelerini naklettiğimiz Mr. Ernst ile Mrs. Munt'ın romanda silik birer şahsiyet oluşlarıdır. Romanın başlangıcında adları geçen bu iki kahramandan eserin geri kalan kısmında bir daha

söz edilmez. Bütün olaylar Mr. Ernst'in kızları Margaret ve Helen ile Wilcox ailesi arasında cereyan eder. Bu bakımdan Alman-İngiliz ayrılığını incelerken özellikle bu şahıslar arasındaki ilişkilere yer vermemiz gerekecektir.

Forster'in, insanlar arasındaki ilişkileri ortaya koymak isterken neden aynı soydan gelen iki aileyi değil de biri köklü bir İngiliz, diğeri aslen Alman olan iki aileyi seçmiş olduğu cevap aranması gereken bir meseledir. Wilde, Forster'in Almanya'da geçirmiş olduğu günlerden edindiği intibaların bu romanında yansıdığını ve Almanya'nın İngiltere'ye karşı tezat teşkil etmekle birlikte aynı zamanda ibret alınacak bir ihtar mahiyetini taşıdığını belirtiyor.²³ D. Godfrey ise, Schelegel'lerin karakter yapısında ve Wilcox'lara karşı başarı kazanmalarında Alman olmalarının belirli bir şekilde ve kuvvetle hissedildiğini, onların insanın iç dünyasına, duyularımızla algılayabildiğimiz âlemin ötesindeki mânevî âleme nüfûz edebilmelerinde bir yabancı faktörün, yani Alman tesirinin önemli rol oynadığını ileri sürüyor.²⁴ Almanların genel olarak İngilizlere nazaran daha derin bir sezgi ve basiret sahibi olup olmadıklarını bilmiyoruz. Öte yandan materyalist ithamına mâruz kalan Almanların, yine aynı derecede materyalist bir zihniyete sahip Wilcox'lar üzerinde, basiret sahibi olmak ve iç dünyaya nüfûz edebilmek konusunda ne gibi üstün yönlerinin olabileceğini ve başarı kazanmada ne derece rol oynayabileceğini de tahmin etmek güçtür. Bu bakımdan yukarıda adı geçen yazarların, romandaki olayları Almanlar lehine değerlendirme istikametindeki düşüncelerini ihtiyatla karşılamak gerekir.

Mrs. Wilcox'ın verdiği bir çay partisinde Margaret Schlegel, Almanlarla İngilizlerin karşılaştırmasını yapar. Ona göre İngiltere'de hareket serbestisi daha fazladır, ancak düşünce hürriyetini görmek isteyenler bürokratik Prusya'ya gitmelidirler. Orada insanlar hayatî meseleleri tevâzu ile tartışabilirler. "Biz ise burada, bu konuları maşayla tutulmayacak kadar kutsal sayarız." (HE, 73) Aynı toplantıda Almanların sanat ve güzellik anlayışı da tartışılmaktadır. Margaret'e göre Almanlarda zevk diye birşey yoktur, ancak onlar şiiri tam manasiyle ciddiye alırlar. Almanlar güzelliğe karşı dâima hassastırlar. Fakat budalalıkları yüzünden onu bulamazlar, yahut yanlış yorumlarlar. Ancak yine de güzelliğin hayatlarına girmesini arzularlar. (HE, 72)

Romanda şahid olduğumuz bir tartışma, insanlığın ortak ürünü sayılan ve siyâsî, ekonomik, sosyal hiçbir sınır tanımayan sanat konusunda bile peşin hükümlerden sıyrılıp tarafsız kararlar verilemediğinin ilgi çekici bir örneğidir:

"Freida, sen İngiliz müziğinden nefret ediyorsun. Bunu sen de biliyorsun. İngiliz sanatından da, tabii Shakespeare hariç, o bir Alman'dır çünkü. Öyle olsun Freida, bildiğin gibi yap." (HE, 35)

Wilcox ailesi ile Schlegel ailesi arasındaki anlaşmazlıklar ve bunların giderilmesi için giriştikleri uzlaşma gayretleri tenkitçiler tarafından değişik şekillerde yorumlanmaktadır. Bazılarına göre bu eserinde Forster, gerek İngiliz gerek Alman karakterinde mevcut bulunan iki ayrı duyarlık âleminin âhenkli bir şekilde uyuşması konusu üzerinde durmuş, ve bunun da ancak

iki tarafın kavgadan, savaştan kaçınması ve daha önemlisi uyuşmanın sadece bu iki aile arasında değil bütün insanlığı kapsıyacak ve onlara iyi bir hayat tarzı sağlayacak şekilde gerçekleşmesi konusu ile ilgilenmiştir.²⁵ Diğer bir yazar da, eserdeki uyuşma ve birleşme konusunun sınıflar arasında olduğu kadar milletler arasında da gerçekleşmesi gerektiğini, eserin bizde böyle bir intiba uyandırdığını belirterek, bilhassa Schlegel'lere göre "Bağlanmanın mânevî bir bağlılıktan çok aile ve kan bağı olarak anlaşıldığını" ileri sürüyor.²⁶

Birbirine zıt bu iki iddia sadece bu romana mahsus olmayıp Forster'in diğer bazı romanları için de söz konusudur. Çalışmamızın giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi, bir kısım tenkitçiler yazarımızın romanlarındaki meseleleri genel olarak bütün insanlık plânında ele almakta, roman kahramanlarının hüviyetlerinin ve milliyetlerinin önemli olmadığını belirtmektedirler. Diğer bir kısım yazarlar ise, bizim de üzerinde durduğumuz gibi, romanlardaki meselelerin olayların geçtiği yer, zaman, şartlar ve kahramanların milliyet ve karakterleri ile bağımlı olarak incelenmesi gerektiğini ileri sürüyorlar. Biz bunu peşinen böyle kabul ettiğimiz ve çalışmamızı bu açıdan yürüttüğümüz için W. Stone'un iddiasına itibar edeceğiz ve Howards End'deki uyumsuzlukların sebebini, ırk, kültür ve karakter ayrılığında aramaya ve olayları bu yönden değerlendirmeye gayret göstereceğiz.

Bir kimsenin, aslen İngiliz olmaması, hatta İngiltere'de doğup büyümüş olsa bile, babasının Alman oluşu Wilcox'lar için bir kusurdur. Mrs. Wilcox'ın cenazesine çiçek gönderme meselesi

konusulurken, bunun özellikle Almanya'da yerleşmiş bir âdet olduğundan bahsedilir. Bu arada, ailenin reisi durumundaki Mrs. Wilcox'ın evini Margaret'e bırakmış olması ailenin canını sıkıştır. Evie Wilcox "Ah, onun gerçek bir İngiliz olmadığını unutmuşum" diye bağırır, "Bunun anlamı büyüktür." (HE, 96)

Eserin sonunda Margaret'ten başka herkesin felâkete uğraması, Charles Wilcox'ın Leonard Bast'ı öldürüp hapse girmesi, Mr. Wilcox'ın hasta düşüp ölmesi de göstermiştir ki gerçekten İngiliz olup olmamak hiçbir şey ifâde etmemiştir. Charles Wilcox da Margaret hakkında iyi hisler beslememektedir. "Bir kozmopolit, diye söylendi Charles, saatine bakarak. 'Kozmopolitlerden pek hoşlanmadığımı kabul ediyorum. Bu benim kusurum şüphesiz. Onlara tahammül edemiyorum. Hele bir Alman kozmopoliti çekilir şey değildir.'" (HE, 96)

Kozmopolitlere bile tahammül edemiyen İngilizlerin başka ırkların mensuplarına ne gözle bakacakları tahmin edilebilir. Onların nefretini kazanan zümrelerden biri de yahudilerdir.

İrk ayırımına karşı olan Forster'in, yahudi aleyhtarlığını da tasvib etmeyeceği tabiidir. Two Cheers for Democracy adı altında toplanmış olan makalelerinin "Jew Consciousness" bölümünde yahudi meselesini uzun uzadıya tahlil eder. Ancak, romanlarında bu konuya hemen hemen hiç temas etmez. Sadece A Passage to India'da, Chandrapore'daki İngiliz hâkimi Ronny--kendini beğenmiş, soğuk İngilizlerin tipik bir temsilcisi olduğunu daha önce de görmüştük -- o sırada İngiltere'ye dönmüş bulunan Fielding'e yazdığı mektupta, Hindistan'daki karışıklıkların asıl sebebinin yahudiler olduğunu zikreder:

"İnsan burada ne kadar çok kalırsa, işlerin hep birbirine bağlı olduğunu daha iyi kav-
rıyor. Benim şahsî kanaatime göre sebep Ya-
hudilerdir." (PI, 320-321)

Yukarıdaki satırların yer aldığı roman 1924 de yayınlan-
mıştır. Aşağıda naklettiğimiz ifade ise bundan 15 yıl sonra
1939 da yazılmıştır. Bu ifadeye baktığımızda, Ronny'nin sözü-
nün taşıdığı manayı ve bu sözün neden özellikle Ronny'ye söyle-
tildiğini anlamak mümkün oluyor. Zira:

"...Bugün vasat bir kimse, nefret ettiği
insanların yahudi olmasından şüpheleniyor,
sevdiği insanların yahudi olduğunu öğre-
nince de hayrete düşüyor." ²⁷

İngiltere'deki yahudi aleyhtarlığını anlatmağa devam eden
Forster bu yanlış kanaatin benzin istasyonlarında ve çiftlik-
lerde bile kök saldiğını; bu sözlere erkeklerin kadınlardan,
gençlerin yaşlılardan daha çok itibar ettiklerini belirtiyor.
Özellikle kuzey milletlerinin dilinden düşürmedikleri beylik
söz şudur:

"O Allahın belâsı bir kapitalisttir, onun
için muhakkak yahudi olmalıdır, yahudi ol-
duğuna göre de mutlaka kızıl'dır." ²⁸

Yazarımıza göre bu ve bunun gibi yanlış fikirlerden kur-
tulmanın tek yolu, bu sözlerin propaganda olduğunu bıkmadan
tekrarlamaktır. Bununla birlikte, böyle iddialara karşı daha
mantıkî fakat daha çok cesaret isteyen bir cevap bulunduğunu
ileri sürerek yahudi aleyhtarlarına şöyle sormamız gerekir
diyor:

"Kendinin de bir yahudi olmadığından emin misin ? Sekizinci göbekten ceddinin kimler olduğunu biliyor musun ? Hepsinin Arif olduğuna yemin edebilir misin ?" 29

Forster, bu kadarla da kalmıyarak, ne dinin, ne bilimin, ne de sağduyunun yahudi aleyhtarlığı fikrini destekliyecek tek bir sözü olamıyacağını, antisemitizm cereyanının yahudilerden daha tahripkâr olduğunu belirtiyor. Ona göre yahudi aleyhtarlığı ile yapılan mücadele eninde sonunda kazanılacaktır, ama bunun için uzun bir zamanın geçmesi gerekecektir.

Sevmediğimiz insanlara karşı takip etmemiz gereken iki yol bulunduğunu, bunlardan birinin Nazi'lerin çözüm yolu olan "insanları sevmiyorsanız öldürün, yok edin, tecrid edin" sözlerinde ifadesini bulan şiddet metodu olduğunu belirtiyor. Diğeri ise:

"...daha az heyecanlı olmakla birlikte genellikle demokrasilerin seçtiği yoldur. Ben bunu tercih ederim. İnsanları sevmiyorsanız elinizden geldiğükadar onlara tahammül etmeğe çalışın. Sevmeğe çabalamayın, sevemezsiniz, kendinizi zorlamış olursunuz. Sadece hoş görmeğe çalışın. İşte bu hoşgörü üzerine medeni bir gelecek kurulabilir." 30

Burada önemli bir noktaya temas etmek istiyoruz. İnsanları sevmek, aralarında dostluk ilişkileri kurmak konusunda fevkalâde hassas olan yazarımız hemen hemen bütün romanlarında bu konu üzerinde durmuş, dostluğa engel teşkil eden bütün ayrılıkların ortadan kaldırılabilceğini ve herşeye rağmen ırk, din, sınıf ayrılığı gözetilmeden dost olunabileceğini göstermek iste-

miştir. Halbuki yukarıdaki ifadesi, romanlarındaki sevgi teması ile tam bir zıtlık teşkil edecek derecede değişiktir. Howards End'de "only connect (yalnız bağlan)" şeklinde ifadesini bulan, A Passage to India'da "iyi niyet, kültür ve anlayış karışımı" cümlesiyle anlatılan ve Where Angels Fear to Tread'de Philip'in "İtalyanları sev ve anla, çünkü insanları, bu memleketin toprağından daha harikulâdedir" sözleriyle belirlenen insan sevgisi meselesi sadece bir ümit, bir temenni midir, yoksa gerçekleştirilmesi her yerde ve her zaman mümkün olan bir vakıa mıdır ? Romanlardaki insanlar arasında gerçek anlamda dostluk kurulamamış olması, romanların hüsrarla, başarısızlıkla bitmesi, bu düşüncelerin bir temenniden, bir ümitten öteye geçemediğini göstermektedir. Forster'in anladığı manada dostluk kurabilen bazı kahramanlar olayların daha başlangıcında ölmüşlerdir. Aslında, romanlarında insânî ilişkiler ve dostluk meselesini çözmeden, cevabı okuyucuya bırakarak romanlarını bitiren Forster, böyle bir idealin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını mı belirtmek istiyordu ? Yukarıdaki sözlerine bakılırsa, "insanları sevmeye çabalamayın, kendinizi zorlamış olursunuz" diyen bir kimsenin, bunun aksini --romanda da olsa -- ispata kalkışması beklenemezdi. Netice olarak denilebilir ki, Forster'in bu konudaki düşünceleri bir ideal ve ümit olmaktan ileri gidememiştir. 1970 e kadar yaşadığı için, bunu bizzat kendisinin de müşahade ettiği ve belki bu yüzden bir daha roman yazmadığı söylenebilir.

A Passage to India'daki karışıklıkların arkasında yahudilerin bulunabileceğini söyleyen Ronny'nin bu ifadesinin ,

Hitler'in ırkçı politikası hakkında bir kehânet sayılabileceğini belirten Fyuel, 1924 yılında Hitler henüz Landberg hapis-hanesinde iken, Forster'in bu ifadeyi kullanmakla havada bir-şeyler sezinlemiş olabileceğini belirtiyor. Hatta, romanın son sahnesinde derilerinin rengi farklı iki insanın, Aziz ile Fiel-ding'in dost olamadan ayrılmak zorunda kalışlarını da, günümüzde Amerika'daki zenci-beyaz farklılaşmasının bir işâreti sayılabileceğini ileri sürüyor.³¹ Bu iddiaların doğru olması ihtimâli mevcut ise de Forster'in böyle bir kehânette bulunup bulunmadığı ispatı mümkün olmayan bir husustur.

Evvelce de belirttiğimiz gibi ırkçılık, ırk üstünlüğü, ırk ayırımı gibi konular insanların bilerek, düşünerek, plânlıyarak yaptıkları hareket ve davranışların sonucunda ortaya çıkan durumlardır. Yani insanlar isterlerse bu duyguları bir tarafa bırakabilir, ilmin ve tarihî vakıâların ışığında bu gibi şeylerin mantıkî temelden yoksun birer boş iddia olduğunu idrâk edebilirler. Ancak, bunların yanısıra iklim şartlarının, coğrafi şartların, sosyal ortamın ve tarihî hadiselerin doğurduğu ve insanların atalarından tevârüs ettikleri örf, âdet, töre, gelenek gibi kategorilere ayrılmakla birlikte genel olarak "kültür" kavramı içinde mütalaa edilebilen özellikler vardır ki bunları sö-küp atmak, bilerek ve isteyerek değiştirmek, bunlardan vazgeçmek mümkün değildir; daha doğrusu insanın elinde değildir. İşte bu yüzdendir ki, dünya yüzündeki çeşitli milletler arasında bilerek ve isteyerek yaratılan siyâsî, ekonomik ve ırkî ayrılıkların yanında bir de millî hususiyetlerin tabii bir sonucu olan kültür ayrılıkları görülmektedir.

İngilizlerle İtalyanlar ve Hintliler arasındaki uyumsuzluğun sebepleri arasında başlıca yeri işgal eden ırk faktörünün yanında bu neviden kültürel faktörlerin de önemli rol oynadığını göreceğiz. Haberleşme ve ulaşım vasıtalarının bugünkü kadar gelişme göstermediği, milletlerarası ilişkilerin zamanımızdaki kadar kolay ve rahat sağlanamadığı dönemlerde kültür alışverişinin de ağır bir seyir takip ettiği bilinmektedir. Hele turistik faaliyetlerin ve milletlerarası sosyal çalışmaların gelişmediği zamanlarda, yani yazarımızın romanlarını yazdığı 1900 lerde bu tür ilişkilerin kolay kolay kurulamadığı bir gerçektir. Bütün bunlardan dolayı, Forster'in romanlarında söz konusu edilen uyumsuzluk meselesini bir dereceye kadar tabii karşılamakla birlikte, milletlerarasında zaman zaman düşmanlığa kadar varan anlaşmazlıkları sadece, insanların elinde olmayan tabii ve sosyal şartların bir sonucu olarak kabul etmek de hatalı bir yol olacaktır. Bu bakımdan, insanların şahsî kusur ve zaaflarından doğan anlaşmazlıkların incelenmesi, birbirlerine karşı besledikleri peşin hükümlerin sebep ve sonuçlarının araştırılması, yukarıdan beri örneklerini verdiğimiz bu tür anlaşmazlıkların giderilmesi çârelerinin aranıp bulunmasında faydalı bilgiler ortaya koyabilecektir. İnsanların bütün engelleri ortadan kaldırarak dost olmaları ideali peşinde koşmuş olan yazarımız da bu faktörler üzerinde önemle durmuş ve romanlarında ustalıkla işlemiştir.

Hintlilerin, İngilizlere ters düşen tarafları, onların anlayamadıkları yahut garip karşıladıkları bir takım âdetleri ve davranışları vardır. Bu tür tavır ve davranışları bazen hayretle,

bazen tepki ile ve çok kere de istihza ile karşılar. Meselâ pazar günleri yerlilerin tembel tembel oturmaları İngilizlere göre hiç de hoş birşey değildir:

"Günlerden pazardı. Pazar günleri eskiden beri Doğu'da kaçamak bir gündür, tembellik için de iyi bir mazerettir." (PI, 105)

Aziz'in beraatini müteakıp aralarında verdikleri ziyafetten sonra tembel tembel oturmanın keyfini çıkaran yerli halkın bu zevkini Batı bilmemektedir. Çünkü Batı'da insanlar "ya dâimâ çalışır, ya da boş dururlar." (PI, 261) Boş durmakla tembel tembel yatmak arasında gerçekte bir fark yoktur. Esassen İngilizlerin idaresinde bulunan bir memlekette resmî tatil pazar günüdür. Hristiyanların çalışmadığı, kilisiye yahut kulübe gittiği bir günde yerli Müslüman halkın veya Hindu cemaatinin boş oturmaktan başka birşey yapamıyacıkları tabiidir. Günümüzde bile Hindistan'da işsizlik hatta açlık problemleri halledilmemişken 50-60 yıl önce onlardan çalışma günleri dışında birşeyler yapmalarını beklemek doğru olmasa gerektir. Ancak bu kadar önemsiz bir olay bile İngilizlerin gözüne batmakta ve yadırganmaktadır.

Doğuluların bir zaafı da dakik olmayışlarıdır. Romanın son bölümünde Hindu tanrısı Krişna'nın doğumunu temsil eden âyinin vakti dakikası dakikasına bilindiği halde Hintliler "bunun dışında hiçbir şeyi tam vaktinde yapma konusunda titizlik göstermezler." (PI, 299) Halbuki, Marabar mağaralarına düzenlenen gezi için dâvetli olan Fielding trene tam vaktinde yetişememiş, belki de bu yüzden mağaralardaki tatsız olay meydana gelmiştir.

Aslında:

"Fielding ne de olsa bir İngilizdi ve İngilizler asla tren kaçırmazlardı." (PI, 136)

Hintlilerde zaman kavramı bulunmadığından şikâyet eden İngilizlerin aynı hatayı işlemiş olmaları; bunun sadece yerli halka has bir davranış olmadığını, İngilizlerin bu konuda haksız suçlamalarda bulunduklarını gösteriyor.

Yerli halkın göze çarpan bir özelliği de lüzûmundan fazla telâşlı ve heyecanlı kimseler oluşlarıdır. Marabar'a gidecek trenin kalkmasına az bir zaman kaldığı için sinirlenen, telâşlanan Aziz aceleyle "Ama siz girin içeri, rahatınıza bakın, hadi uzanın !" gibi lâflar eder. Sonra yatışır. "Doğululara has şaşkınlık geçmiş gibi görünüyordu." (PI, 136) Yerlilerin âni heyecan göstermelerine sebep olan bir olay da Aziz'in mahkemesi sırasında meydana gelir. Şahid olarak dinlenilmesi gereken Mrs. Moore'un kasıtlı olarak İngiltere'ye gönderildiği iddiası yerlileri kızdırmıştır. Mahkemede karşılıklı suçlamalar olur. Sonra ortalık yatışır. Bazılarına göre olağanüstü gibi görünen bu sahneye:

"Bu işin erbâbı olanlar hiç şaşmamışlardı. Yerlilerin sağı solu belli olmaz. Hiç olmadık birşey için âniden parlayıverir, sonra işin en can alıcı noktasına gelince ne yapacağını bilmez." (PI, 236)

Hintlilerin böyle aşırı telâş ve heyecan gösteren, en ufak bir olay karşısında fevriyen eden kimseler olmasına karşılık İngilizler soğukkanlı, itidalli kimseler midir ? Yoksa

haddinden fazla soğuk, duygusuz insanlar mıdır ? Yazılarından birinde bunu söz konusu eden Forster İngilizlerin eskiden beri soğuk, hissiz, vurdumduymaz olmakla itham edildiklerini, ancak bunun doğru olmadığını ileri sürüyor. Nitekim, A Passage to India konusunda düşüncelerini belirten Shonfield, intibalarını şöyle dile getiriyor:

"Öte yandan İngilizler, Hintlilere karşı husûmet beslemeleri dışında, hayret edilecek derecede his ve heyecandan yoksundurlar. Derin duygulardan mahrum oldukları için kuvvet ve hâkimiyetlerini başarıyla devam ettiremiyorlar." 32

diyor. Bu ve buna benzer iddialara karşı Forster, İngiliz karakterinin soğuk ve hissiz olarak bilinmesinin sebebini şöyle açıklıyor:

"İngilizler, gerçekte ağır hareket ettikleri için soğuk ve duygusuz kimseler olarak görünürler. Herhangi bir olayı İngiliz yeteri kadar sür'atle anlayabilir, ama onu hissetmesi için epey zaman geçmesi gerekir." 33

Hintli Müslüman Aziz de İngilizlerin bu kadar soğuk olmalarının ve kendi vatanında buzdan bir akıntı gibi dolaşmalarının ellerinde olmayan birşey olduğuna inanmaktadır. (PI, 75)

İngilizlerin soğukluğu ve hissizliği kendi ellerinde olmayan birşeydir de Hintlilerin telâş ve heyecanı bilerek ve isteyerek yaptıkları birşey midir ? Buna olumlu cevap vermek mümkün değildir. Hintlilerin bu mizacı bir kusur olarak kabul edilirse, İngilizlerin duygusuzluğunun da bir zaaf olarak nitelenmesi gerekir. Ancak, biz burada, her iki özelliğin sebebini

araştırmaktan çok, bunların birer vakıa olarak her iki milletin fertlerinde mevcut olduğunu ve bunun her iki tarafın ilişkilerinde olumsuz etki yaptığını belirtmeğe çalışıyoruz.

Hintlilerin tenkide uğrayan bir kötü yanı da sorumluluk duygusundan mahrum oluşlarıdır. Resmî memurlar "Hintlilerde sorumluluk duygusu yoktur" demişlerdir. "Hamidullah'ın da bazen böyle söylediği olurdu. Ama Aziz bu kötümserlere yandırdıklarını gösterecektir." (PI, 138)

Hintlilerin zayıf yönleri bu kadarla da bitmiyor. Aziz, İngilizlere âit misâfirhâneye girmiş, kimsenin bulunmadığı odalardan birinde piyanonun üstünde duran mektupları hiç tereddüt etmeden açıp okumuştur.

"Bunu yapmaktan utanmamıştı, çünkü Doğu'da hususî muhaberenin mahremiyetinin kutsallığına hiç itibar edilmez." (PI, 320)

Forster, bu sözlerden hemen sonra, âdeta Aziz'i ve onun şahsında Doğuluları savunurcasına ilâve eder:

"Üstelik McBryda da eskiden kendine ait bütün mektupları açıp okumuş, hem de içinkileri oraya buraya saçmıştı." (PI, 320)

Samimiyetle gösterişi birbirine karıştırmak da Doğuluların bir başka zaafıdır. Marabar mağaralarına dâvet ettiği misafirlerin, olması gerekenden aşırı bir misâfirperverlik gösterir. Doğuluların çoğunun yaptığı gibi teklifsizliği misafirperverlikle karıştıracak derecede ileri gider. Aziz'in bu davranışını yadırgamaları belki Doğu'da görmeğe alıştıkları

davranışlara aykırı düşmesindendir. Çünkü:

"Doğu'da her harekete bir nebze resmiyet bulaşır." (PI, 196)

Uzun yıllar yabancı hâkimiyetinde yaşamış olmanın verdiği bir çeşit aşağılık duygusuyla, yerli halkın kendisini küçük düşürücü davranışlarda bulundukları dikkati çeker. Aziz misafirlerine : "Ne seviyede bir insan olursam olayım, gene de benim misâfirlerimsiniz." (PI, 149) diyecek kadar küçülmüştür. Evinde hasta yatarken kendisini ziyârete gelen İngiliz dostu Fielding'e evini göstermekten utanmıştır. Gerçi, karısı ölmüş olduğundan evinin derbeder bir durumda olması tabiidir. Ama o, evinin durumundan utanç duymuş, yersiz bir aşağılık duygusuna kapılmıştır.

"Müztehzi bir tavırla 'işte buyrun, ev dediğiniz bu. İşte Doğu'nun meşhur misâfirperverliği. Şu sineklere bakın. Duvardan dökülen şu sıvalara bakın. Ne hoş değil mi ? Eh, bir Şark evinin içini gördükten sonra gitmek istersiniz artık.'" (PI, 120)

Zaten İngiliz dostlarını Marabar mağaralarına gezintiye dâvet etmesi de evinin misâfir kabul edecek durumda olmadığına inanmasındandır. Bu yüzden başına bir sürü dert açmış, iftiraya uğrayarak hapse girmiştir.

İngiliz kulübünde verilen partide yerli misâfirlerle ilgilenen Mâli İşler Amiri onlarla havadan sudan bir iki lâf etmesine rağmen, kendileri bu hitâptan ömürleri boyunca unutamıyacakları bir pâye çıkarmışlardır. Bu derece yüksek bir memurun

iltifatına mâruz kalmakla memnun olmuşlardır. Yerlilerin özellikle "daha mütevazi ve daha az İngilizleşmiş" olanları" bundan minnettar kalmışlardır. Bu sözün altında da bir hiciv gizlidir. Hintlilerin mütevazi olmıyanlarının ve İngilizleşmiş olanlarının böyle bir minnet duygusu duymadıkları, yani İngilizleri tanıyan, bilen ve onların bir takım âdet ve usullerini benimsemiş olanlar için âmirin gösterdiği iltifâtın yapmacık olduğu belirtilmek istenmektedir. Nitekim, bu iltifatlara rağmen saat yediyi vurunca yerli misâfirler kapı dışarı edilmişlerdir. Aslında yerlilerle ilgilenmiş gibi görünen Mâli İşler Amiri "misafirlerin hemen hemen hepsinin ne mâl olduğunu bilmektedir." (PI, 47)

Hasta yattığı odanın perişan hâlini İngiliz misâfirlerine göstermekten utanç duyan Aziz, daha önce ziyâret ettiği Fielding'in evinin sandığı gibi düzenli olmadığını görmüştür:

"Ben İngilizlerin, evlerini hep derli toplu tuttuklarını sanırdım. Ama görüyorum ki öyle değilmiş. Artık o kadar utanmama lüzum yokmuş." (PI, 68-69)

Buna rağmen aynı dostunu evine dâvet ettiğinde utanç hissi duymasını aşağılık duygusuyla açıklamak gerekir. Eskiden beri İngilizleri dâimâ üstün görmüş olmanın verdiği bir duygudur bu.

İngilizlere karşı yerli halkın kendini küçük görme duygusunun bir başka örneği Aziz'in davranışlarında görülüyor. Dostu Fielding'in giyinmesini beklerken, onun, yaka düğmesini yere düşürüp ezdiğini görür. Kendi yaka düğmesini vermeği teklif eder. Aslında yakasındakinden başka düğmesi yoktur. Buna rağmen

kendi yakasından "kardeşinin Avrupa'dan getirdiği altın" düğmeyi çıkarıp Fielding'e verir. Bir yandan da yakasının yerinden çıkmaması için dua eder. Aziz'in bu davranışında, kendilerinin de Avrupalılar gibi giyindiklerini, onlar gibi yedek yaka düğmeleri bulunduğunu, hatta altından yapılmış eşya kullandıklarını göstermek gibi, temelinde aşağılık duygusu bulunan bir düşüncenin etkisini seziyoruz. Ancak, ne yazık ki, Aziz'in yakası çay içtikleri sırada yerinden çıkmış ve onlara hoş görünmek uğruna yaptığı işgüzarlık beklediğinin tam aksi bir sonuç vermiş, bu yüzden Ronny'nin alaylı tarizlerine maruz kalmıştır.

"Aziz'in giyimi pek zevkli idi, kravat iğnesinden tozluğuna kadar, ama yaka düğmesini takmayı unutmuştu. 'İşte size tam manasıyla bir Hintli: teferruata boşveriyor, bu ırkın başlıca özelliğini gösteren gevşeklik.'" (PI, 86)

Hintlilerin, zaman zaman, Aziz'in davranışında olduğu gibi İngilizlere hoş görünmek, kılık kıyafette, âdet ve usullerde onları taklid etmek şeklinde görülen hareketlerinin önemli bir sebebi de uzun yıllar onların hâkimiyeti altında yaşamış olmalarının sonucu olarak maruz kaldıkları kültürel baskıdır. Avrupalıların Hintlilere neler vermiş oldukları, onlara ne gibi faydaları dokunduğu konusunda yazarımızın aşağıdaki ilgi çekici fikirleri, yukarıdaki sahneyi gayet isabetli bir şekilde yorumlamaktadır. Forster'a göre:

"0 (Hintli) şimdiye kadar Batı dünyasına sosyal manada bir insan, kendisiyle dost olunması muhtemel bir kimse olarak tanıtılmamıştır. Bütün yaptığımız onlara dilimizi ve kravatımızı ver-

mek, bunları yanlış kullandıkları zaman da tebessüm etmek olmuştur." 34

Kültür unsurlarının kabul edilmesinde müessir olan faktörlerden bahseden Prof. Mümtaz Turhan, bunların en önemlilerinin fayda temini, itibar kazanma, yenilik arzusu ve temayülü ve bir de yeni unsurun mevcut kültür sistemine uyması olduğunu belirtiyor.³⁵ Aziz'in İngilizlere gösterdiği aşırı misâfirperverlikte, telâşlı ve heyecanlı davranışlarında, onlar gibi giyinmesinde ve tek yaka düğmesini İngiliz dostuna verip müşkül durumda kalmasında yukarıdaki faktörlerden bilhassa "yenilik arzusu" nun önemli rolü olduğu görülmektedir. Prof. Turhan aynı eserinde doğrudan (direct) kültür temasını anlatırken: "...temas hâlindeki guruplardan birinin ötekisini üstün gördüğü veya öyle tanıdığı umûmiyetle müşahede edilen bir vâkıdır. Bu takdirde kendisini küçük gören gurup gerek içtimâî gerek kültür bakımından hayran olduğu cemiyete benzemeğe çalışmaktadır. Üstün guruba karşı duyulan hayranlığı, kendisini küçük gören cemiyetin verdiği hükümlerde müşahade etmek mümkündür." 36 demekle Aziz'in davranışlarının altında yatan faktörleri belirlemiş olmaktadır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz "Bridge" partisine dâvetli Hintlilerin çoğu millî kıyafetleri yerine Avrupalı elbiseler giymişlerdir. Forster bu durumu kendisinin de tasvib etmediğini imâ edercesine :

"Avrupa kıyâfeti cüzzam gibi üzerlerine çökmüştü." (PI, 42) diyor.

Yerliler arasında baştan aşağı Avrupa kılığına bürünmüş olanların sayısı azdır, ama hemen hemen hepsinde ya burundan tutturulan bir gözlük yahut bir çift ayakkabı şeklinde, kısmen de olsa benimsenmiştir.

Bir toplumun, kendi örf, âdet ve geleneklerine uymayan yabancı bir kültürün unsurlarını benimsemede karşılaştığı güçlüklerin iyi birer örneği olan yukarıdaki olayları sadece İngiliz Hindistanı'nda değil, aynı şeyin söz konusu olduğu diğer birçok memlekette de görmek mümkündür. Türkiye'de de Cumhuriyet'ten sonra, Batılılaşma hareketinin bir parçası olan kıyafet devriminin, devlet eliyle yapılan propagandalara hatta zorlamalara rağmen halk tarafından lâıyıkıyla benimsenmediği zaman zaman tepki ile karşılandığı bilinmektedir. Ancak, Hindistan'daki durum ile Türkiye'deki durumu karşılaştırırken önemli bir farka işâret etmek zorundayız. Bilindiği gibi uzun yıllar yabancı hâkimiyetinde yaşayan, kendi irâdesini temsil etme hakkından mahrum olarakbağımsız bir idare kurma fırsat ve imkânını bulamamış olan Hindistan halkı ezilmiş, hor görülmüş, sömürülmüştür. Bunun sonucu olarak zamanla kendilerini yöneten hâkim guruba karşı duyulan düşmanlığın yanında aşağılık duygusu da yer etmiştir. Bu yüzden dâvete gelen misâfirlerin Avrupa kılığına özen göstermelerinin bir sebebi de hiç değilse kıyafet yönünden olsun İngilizlerle yarışabileceklerini, onlardan hiç de aşağı olmadıklarını ispat etme endişesinin bir eseri olsa gerektir. Halbuki, çeşitli ırk ve milletlerden, değişik din ve mezheplere mensup insanları hükmü ve idaresi altına almış, asırlar boyu onların efendisi olmuş bir milletin mensupları olun Türkler, eski-

den beri dâimâ aşağıladığı, "frenk" veya "gâvur" diye küçültücü bir ifade ile hitabettiği Hristiyan Avrupalı'nın kıyâfetini elbette kolaylıkla benimseyemezdi. Bunu teyid eden bir olayı M. Turhan adı geçen kitabında naklediyor:

"Bundan takriben bir asır evvel Türkiye'yi ziyâret eden bir İngiliz muharririn yazdığına göre bir Müslüman Türk sürücüsü bile yükünü taşıdığı Avrupalı Hristiyanın arkasından yürümek istemezdi; buna zorlandığı takdirde ya hayvanını durdurur veya iki üç yüz metreden ancak onu takip eder; yahut aynı hedefe götüren bir başka yolu tutardı. Bir Avrupalıya hizmet etmek kendisine bu derece ağır gelirdi." 37

Ancak, Batı medeniyeti teknik, ekonomik ve siyâsî bakımdan bâriz bir üstünlük göstermeğe başlayınca bizde de Hintlilerin kine benzer hareket ve davranışlar görülmüş, milletimizin bilhassa okumuş zümresinde, hayranlık duyduğu Avrupa medeniyetine karşı aşağılık duygusu yer etmiş, onlara benzeme temayülü belirmiştir.

Aziz'in zaman zaman, Hindistan'da hüküm sürmüş Türk-Moğol imparatorları ile öğündüğü, onlardan sitâyîşle bahsettiği, bilhassa Babür Şah, Alemgir Şah ve Ekber Şah gibi hükümdarların adâlet ve müsamahasını, yapmış oldukları imâr hareketlerini takdirle andığı görülür. Bu gibi davranışları kültür değişmeleri açısından tahlil eden M. Turhan'a göre:

"...aşağılık hissi de işe karışmış ise maziye tebciil etme, ulvileştirme hâdisesi de artık

bir nevi psikolojik tatmin ve telâfi- compensa-
tion - vasıtası olmuştur. Bu takdirde hâlihâ-
zırda öğünecek birşey bulamıyan cemiyet, mazisi-
nin hayâli ve hakiki zaferleriyle kendisini avut-
maya çalışacak ve bu nevi tatmin arzılarının
şiddet kazandığı anlarda kültürünün geçmişe ait
bazı unsurlarını da ihya etmeğe uğraşacaktır." 38

Bir yandan gelenek ve göreneklerini muhafaza etmeğe çaba göste-
ren, öte yandan İngilizler vasıtasıyla memlekete giren Batı de-
ğerlerini, kültür unsurlarını benimsemeğe çalışan:

"Aziz ve bir dereceye kadar öteki Müslümanlar,
Doğu ile Batı arasında bir çeşit aracı olarak
kabul edilebilirler. Aziz bir İngilizle arka-
daş olmağa çalışmakta, kendisine nâzik davra-
nan Mrs. Moore'a hürmet duymaktadır...ancak
aradaki köprüğü kurmağa muvaffak olamaz." 39

A Passage to India'da İngilizlerle Hintlilerin konuşup
anlaşmalarını engelleyen şeylerden biri de peçe'dir. Müslüman
kadınların yabancı erkeklere görünmekten kaçındıkları ve hele
bu yabancı Hristiyan ise bu hususta daha fazla titizlik göster-
dikleri ve bunun da dinlerinin icabı olduğu bilinmektedir. Bu
gerçeğe rağmen romanda peçe konusu İngilizlerce fazlasıyla ya-
dırganan ve hatta iztihza edilen bir olay olarak takdim edili-
yor. Partiye dâvetli olan kadınlar, topluluğun arasına karış-
maktan çekinmekte ve bahçedeki yazlık evin etrafına toplanıp
bekleştirmektedirler. Bir kısmı da sırtlarını İngilizlere çevir-
mişlerdir. "Tavırlarında tuhaf bir kararsızlık vardır. Bu hâl-
leriyle kendilerine ne Doğu'nun ne de Batı'nın veremeyeceği bir
formül arar" gibidirler. (PI, 45) Mr. Bhattacharya'nın İngiliz

ev sâhibine karısını ve kızkandешini tanıştırması üzerine kadınlar çarşafalarını, peçelerini düzeltip gülümserler. Mrs. Turton kadınlara, dillerini bilmediği çok istemesine rağmen henüz yeni geldiği için buna fırsat bulamadığını söyler. İçlerinden bazılarının İngilizce bildiğini görünce şaşırır. Onların kendi usullerini bilecek kadar Batılılaşmış olabileceklerini düşünerek canı sıkılır, daha soğuk ve çekingen bir tavır takınır. Böylece gerçek niyetlerinin yerlilerle tanışmak ve görüşmek olmadığı, partinin "âdet yerini bulsun" kabilinden düzenlenmiş bir toplantı olduğu, aslında en büyük engelin yerli kadınların örtünmesi değil, aksine İngilizlerin soğukluğu ve onlara tepeden bakma alışkanlığı olduğu anlaşılır. Zaten Forster de 1922 de Hindistan'a yaptığı gezide edindiği intibalarını yazdığı bir makalesinde peçe konusuna temas etmekte ve bunun İngilizlerce fazla mübalağa edilmiş olduğunu ileri sürmektedir:

"...peçe meselesini Hindistan-İngilizleri parmaklarına dolamışlar ve gereğinden fazla üzerinde durarak mübalağa etmişlerdir ve hatta resmî ilişkilerde gösterdikleri nezâketsizlik için bir mazeret saymışlardır." ⁴⁰

Forster'a göre, İngilizlerde de peçe kadar engelleyici şeyler vardır. Buna rağmen onlar peçenin kaldırılması gibi konularda yardımcı olmaları gerekirken kendilerine düşeni yapmamaktadırlar:

"...Hintlilerin olduğu gibi İngilizlerin de bir peçesi vardır. Onları müttecâviz olduğundan zararı daha büyük olmuştur. Hintlilerininki gibi bir perdenin arkasına sessizce çekilmek yerine onları sanki mecbûri imiş gibi kendini gös-

termiş ve aşılması güç bir engelin arkasında durup saf ırktan geldiklerini iddia etmişlerdir." 41

Görülüyor ki peçe, romandaki İngilizlerin sandığı gibi fertlerin yakınlaşmasını engelleyen birşey değildir. Bu fikri teyid eden yazarımızın yukarıdaki sözleriyle romandaki sahne arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Hintlilerin yüksek tabakaya mensup olanları ile, İngiltere'de veya İngiliz okullarında okumuş olanların dillerini ve dilleriyle birlikte bazı âdet ve usullerini öğrenmiş olanların örtünme konusunda vatandaşları kadar hassas olmadıkları ve yabancı kültür unsurlarını benimsemeğe daha mütemayil bulundukları görülüyor. Yukarıda sözü geçen dâvette bulunan Raca hanımının, bahçede nedimeleri arasında gezinirken peçeye pek aldırış etmediği görülmüştür. (PI, 310) Aziz'in hanımı, kocasının en yakın dostu olan Fielding'in çıkmağa söz vermiştir ama her defasında bir bahane bulup atlatmıştır. İngiltere'de tahsil görmüş olan Aziz bundan şikâyetçidir. Karısıyla onbeş yıl mücadele ettiğini ama başa çıkamadığını söyler. (PI, 280-281) Yazdığı şiirlerin konusu bile "peçenin kalkması" ile ilgilidir. Kalkmadığı takdirde asla hür olamayacaklarını düşünmektedir. "Ama yine de kadınlarımızı yabancılara göstermeyiz." der. (PI,305)

Fielding'in, karısının kendisinin yanına çıkmasına müsaade edip etmiyeceği sorusuna karşı da, peçenin lüzûmuna inandığını ama karısına, kendisinin kardeşi olduğunu söylerse razı olabileceğini ifade eder. Ona göre, bütün dünya birbirinin kardeşi olduğuna inandığı ve birbirlerine kardeş gibi davrandıkları gün

peçe diye birşey kalmıyacaktır.(PI, 121)

Görülüyor ki, Hintliler ve özellikle Müslümanlar kendi inançlarının gereği olan örf ve âdetleri ile İngilizlerin temsil ettiği Batı'dan gelme değerler arasında bocalama içindedirler. Kendi kültür değerleri ile yabancı kültür unsurları arasında zoraki bir tercih yapma durumundadırlar. Yabancı âdet ve usulleri benimsemede inat ve ısrar gösteren karısına karşılık Aziz daha müsamahakârdır ve bunları kabullenme konusunda onun kadar katı değildir. Bunun sebebini şöyle açıklıyor:

"İthal edilen yeni, yabancı unsurları ilk benimseyenler, ekseriya halkın hakir gördüğü, nefret ettiği insanlar oluyor. Bazen bu rolü...bu nevi değişmelere ön ayak olan gurubun etrafında toplanıp onların nüfûzundan, vaziyetinden istifade çareleri arayan fırsat düşkünleri üzerlerine almaktadırlar." ⁴²

Gerçi Aziz böyle bir fırsat düşkünü değildir. Ama, İngiliz hastahanesinde bir İngiliz doktorun yanında çalışmakta, mâişetini bu yolla temin etmektedir. Diğer taraftan, Avrupa'da okumuş, Batı kültürü ile daha yakından temasa gelmiştir. İster istemez birçok Batı âdet ve usullerini benimsemiş olmaktadır.

Karısının ve İngilizlerle pek az teması olan kimselerin bazı kültür unsurlarını benimsemelerinde hatta onları reddetmelerindeki sebep ise şöyle izah edilebilir:

"Her kültür, kendisini diğerlerinden ayırdetmek hususunda sembolik bir kıymeti hâiz olan unsurların değiştirilmesine --hiç olmazsa başlangıçta-- büyük bir inatla mukavemet göstermektedir." Hayran

olunan medeniyet mensuplarına benzemek maksadıyla terk ve tahrip edilen bu unsurlara F.C. Bartlett'in bir tâbirini kullanarak kültürün "sert" kısımları diyebiliriz." 43

İşte, romanda söz konusu edilen peçe de kültürün "sembolik kıymeti hâiz" unsurlarından ve aynı zamanda "sert" kısımlarından biridir. Zira Mrs. Turton dâveti yaparken, Hintli ailelerin peçeden çıkmış kadınlarını dâvette görmekten memnun olacağını belirtmiştir. (PI, 38) * Buna rağmen kadınlar, bu dâveti bir lütûf kabul edip, itibar meselesi yaptıkları halde peçe ve çarşaflarını çıkarmamışlardır.

Her insan topluluğunda bulunan, tartışılması gereksiz, ne delile, ne ispata, ne de savunulmaya ihtiyacı olmadığı kabul edilen bazı fikir, inanış, değer ve gerçek hükümleri bulunduğu nu belirten R. Escarpit, bunların ilkel tabulara benzediğini, çok kere tenkide dayanacak cinsten olmamakla birlikte bunların yıkılmasının topluluğu ahlâkî, kültürel temelini sarsılması demek olduğunu ifade ediyor. 44

Hindistan'da Müslümanlar arasında Batılılar gibi giyinme yönünde bir temayül bulunduğu yolunda bir intiba edinmiş olan Forster, müteakıp seyahatinde (1946) bu tahminlerinin doğru çıktığını görmüştür. Peçenin yavaş yavaş kalkmakta olduğunu ve kadınlara daha fazla hürriyet tanındığını bilhassa çoğunluğu Müslüman olan Lahor ve Haydarabâd gibi şehirlerde bir zamanlar kadınlar sıkı sıkıya peçe arkasına saklanırken şimdi bunların sayısının azalmaya başladığını müşahade etmiştir. Ona göre bu yenilik zamanla köylere kadar yayılacak ve Hintlinin sosyal ya-

pısı tepeden tırnağa değişecektir. Batı'da olduğu gibi Hindistan'da da kadınlar erkekler gibi aynı haklara sahip olacaklardır.

Forster'in bu konudaki müşahedeleri ile Aziz'in romanda bir vesile ile belirtmiş olduğu "insanların birbirlerine kardeş gibi davrandıkları gün peçe diye birşey kalmıyacaktır" şeklindeki ümidi arasında yakın bir benzerlik vardır. Fakat, burada önemli bir noktayı belirtmekte zaruret görüyoruz: Forster'in ilk ziyâretine nazaran ikinci ziyâretinde peçe giyen kadınların sayısında bir azalma görülmüştür. Bu, Hintlilerin Avrupa kıyafetini benimsemelerinde ileri bir adım gibi görünmektedir. Ancak, insanların birbirlerini sevmeleri konusunda da aynı mesele alınıp alınmadığı konusu önemlidir. Çünkü 1940 larda Hintlilerin bağımsızlıklarını kazanma yolunda verdikleri mücadele ve savaş başarıya ulaşma yolundadır. Bir müddet sonra İngilizler bu memleketten çekilecekler ve bu büyük yarımada üzerinde iki bağımsız devlet kurulmuş olacaktır. Demek ki, peçenin kalkması, Batı medeniyet unsurlarının benimsenmesi ile insanların birbirlerini sevmeleri arasında ters bir münasebet bulunduğuna şahid oluyoruz. Halbuki Forster, Aziz'in ifadesiyle insanlar birbirlerine karşı ne derece iyi davranırlarsa, peçe gibi engellerin de buna bağlı olarak ortadan kalkacağını belirtmişti. Gerçekte ise bunun tam aksi yönde bir gelişmenin meydana geldiğini, peçenin azalmasına karşılık iki toplum arasındaki düşmanlığın arttığını görüyoruz. Böylelikle de, Forster'in bu iddiasının geçerli olmadığını, sevgi ile örf, âdet ve gelenekler arasında doğrudan bir ilişki kurmanın her zaman mümkün olamayacağı

cağını tespit etmiş bulunuyoruz. Peçenin kalkmasıyla insanlar birbirlerini daha fazla sevebilselerdi, İngilizlerin hiçbir tepki ile karşılaşmadan daha uzun yıllar Hindistan'da kalmaları mümkün olabilecekti. Asıl mesele, insanların birbirlerine kardeş gibi davranmalarının nasıl sağlanacağıdır. Forster'in bu ideali gerçekleşseydi, peçe gibi şeylerin önemli olmaması gerekirdi. Gerçek dostluk, insanlar arasındaki kültür farklarına, din, ırk, renk, örf, âdet ayrılıklarına rağmen kurulabilecek olan dostluktur.

Bir arada yaşamak zorunda olan iki toplumun, kendilerine has zaafı, tedâvisi müşkül hastalıkları vardır. Şarklıların müptelâ olduğu hastalık herşeyden şüphe etmektir. Batılılarınki ise iki yüzlülük:

"Şüphe, Şarklının kafasında bir çeşit habis ur, bir beyin hastalığıdır. Bu yüzden bencildirler, hemen düşman kesiliverirler, bir şeye aynı zamanda hem inanırlar, hem inanmazlar. Bunu Batılı bir türlü anlayamaz. Batılının şeytanı nasıl ikiyüzlülük ise onlarınki de bu şüphe'dir."
(PI, 290)

Abinger Harvest adlı eserinin "The English Character" adlı bölümünde İngilizlerin belli başlı özelliklerini belirten ve bunlar hakkında kendi kanaatlerini ilâve eden Forster, "Almanların vahşi, İspanyolların zalim, Amerikalıların sathi..v.s. olduğu şeklindeki iddianın yaygın olduğunu, ama İngiltere'nin hâin sıfatı ile anıldığını*" belirttikten sonra:

* Osmanlı tarihçileri bâzı Batılı milletleri tavsifte kendilerine has bazı tâbirler kullanmışlardır: Alamân-ı Bedgümân, Rûs-i Menhûs, İngiliz-i Fitnengîz gibi.

".. O insanlar ki bir ellerinde İncil, öteki ellerinde silâh ve her iki ceplerinde malî tâvizler olduğu halde bir imparatorluk kurmuşlardır. Bu itham doğru mudur ? Bence doğrudur..." 46

İngilizlerin riyâkâr olduğu hakkındaki kanate katıldığını ifade etmekle birlikte riyâkârlıktan ne anlaşılması gerektiğini bilmemizin önemli olduğunu ileri sürüyor:

"Bununla bilerek aldatmayı mı kasdediyoruz ? Böyle ise İngilizler bundan nispeten masumdurlar...Bilmeden yapılan hileyi mi kasdediyoruz ? Zihin karışıklığını mı ? Bu konuda suçlu olduklarına inanıyorum... Bilerek aldatmak, istiyerek hile yapmak İngilizin tabiatına aykırıdır. İngilizin aldatması umumiyetle bilinçsizdir." 47

Yazarımızın bu sözlerine bakılırsa İngilizler, Hindistan'da yaptıkları kötülüklerden bir dereceye kadar sorumlu tutulamazlar. Onların içindeki şeytan olarak tavsif ettiği iki yüzlülük, ellerinde olmayan bilinçsiz olarak yaptıkları birşeydir. Ama ya Hintlilerin şüpheciliği, vurdumduymazlığı, tembelliği ? Onların ki bilinçli midir ? Uzun yıllardan beri idareleri altında yaşadıkları, hakaretemâruz kaldıkları, ezildikleri İngilizler hakkında şüphe besliyorlarsa bunda gayri tabî bir taraf yoktur. İngilizlerin iki yüzlülüğü, onları her zaman şüphe ve ihtiyatla davranmağa zorlamış olabilir. İki yüzlülükleri dolayısıyla İngilizleri mazur göstermek mümkün ise Hintlilerin şüpheciliği ve öteki bazı kusurları onlarınkine nazaran pek alâ hoş görülebilir. Esasen, bir insanın başkasını bilmiyerek aldatması, bilinçsiz olarak ona ikiyüzlü davranması da mantıken kabul edilebilir bir husus değildir.

Hintlilerin şüpheli davranışları gibi, gerçekte tabif olmakla birlikte, İngilizlere ters düşen, onları zaman zaman şaşkırtan bir takım bâtil inanışları, garip davranışları da gözümüze çarpıyor. Muhammed Latif'in kaynatılırken içine okunup üflenmiş olan merhemi İngilizlere vermek istememesi, Mau'da bir kuleye kapatılmış olan mahkûmları kurtardıktan sonra başı kesilen, ama başsız vücûdu ile savaşmaya devam eden bir Müslüman gencin başı için ayrı, gövdesi için ayrı iki türbe yeri bulunması, İngiltere'ye giderken yolda ölen Mrs. Moore'un adının hemen efsâneleştirilip ona atfedilen iki türbe icad edilmesi gibi. Bunlara benzer bâtil inanışlara sadece İngilizler değil yerlilerin okumuş tabakasından bazıları da karşıdır ve bunların terkedilmemesine inanmaktadır. Bunlardan Aziz, Marabar mağaraları yolunda görüldüğü rivâyet edilen yaban domuzu veya sırtlan hikâyesinden etkilenen genç Nurettin'e bu yolda bazı tavsiye ve nasihatlerde bulunur:

"..biliyor musun sevgili dostum, biz Müslümanlar bu bâtil inanışları defetmeliyiz, aksi halde Hindistan asla kalkınamaz...Senin deden başka bir neslin insanı, ve sen de bilirsin ki onu hem sever hem de sayarım...Bana söz vermeni istiyorum Nurettin, dinliyor musun ? --kötü ruhlarla inanmıyacağına söz ver..."(PI, 104)

Nurettin bir Müslüman olduğuna göre, kendisinin kötü ruhlar, iyi ruhlar v.s. gibi İslâm dininde yeri olmayan şeylere inanmış olması mümkün görülmemekle birlikte Hindularla, Brahmanlarla bir arada yaşadıklarından onların etkisinde kalmış olduğu düşünülebilir. Nawab Bahadur da bâtil inançlardan

şikâyet edenlerden biridir. Yerli devletlerden birinin Mih-râcesinin hanımının tahsil görmemiş olduğundan, çünkü eline böyle bir fırsat geçmemiş olduğundan bahseder ve hanımın bâtil inançları bulunabileceğinden yakınır:

"Ah, bâtil itikad korkunç birşeydir, korkunç !

Ah, bizim Hintlilerin en büyük kusurudur bu."

(PI, 97)

Hintlilerin en büyük kusuru olarak gösterilen inanışlar arasında bâtil olanları nelerdir; yabancılara tuhaf görünmekle birlikte dinin ve geleneklerin icabı olan inanç ve davranışlar hangileridir, bu ikisini ayırd etmek gereklidir. Bir dinin mensupları için tabî olan şey, başkaları için manasız görülebilir. Ancak bir de, ne aklın ne de dinin kabul etmiyeceği inanç ve davranışlar vardır ki asıl "bâtil" olarak değerlendirilmesi gerekenler bunlardır.

Forster Hindistan'da iken bir Müslüman çiftin nikâh töreninde bulunmuştur. Bu törende gelinin yüzü açıktır, güveyi ile birlikte misâfirlerin huzurunda yan yana oturmuşlardır. Hazır bulunan misafirler arasında, bunun "İslâm hukukuna tamamen aykırı olduğu" şeklinde fısıldaşmalar olmuştur. Bu misâlde olduğu gibi romanda da Aziz'in karısının yabancı erkeklere görünmek istememesi, Müslüman kadınların örtünmesi, camiye ayakkabı ile girilmesine izin verilmemesi gibi olaylar aslında dinî emir ve yasakların gereği olup tabî karşılanması gereken durumlardır. Fakat bunların yanında, kötü ruhlara inanmak, her önemli şahsı azizleştirip mezarlarını türbe ve adak yeri hâline getirmek gibi şeyler herkesçe yadırganan ve kınanan, gerçekten bâtil inanç ve

davranışlardır. Kaldıkî, bu gibi şeylerin sadece Hintlilere has olmadığını, diğer dinlerde ve hele Hristiyanlıkta buna benzer bir sürü akla uymayan inanışlar bulunduğuşüphesizdir. Bu gibi şeylerin sadece Hintlilere mahsus kusurlar gibi gösterilmesi ve sosyal ilişkileri engelleyici faktörler olarak ileri sürülmesi doğru **olamaz**.

İki toplumun fertleri arasında zaman zaman merak konusu olan meselelerden biri de evliliklerdir. Fielding'in evlenmemiş olması, bu dünyada kendisinden sonra kimseyi bırakmadan göçüp gidecek olmasından endişe etmemesi Aziz'in garibine gider. Fielding'e göre çocuktan ziyâde bir fikir, bir düşünce bırakmaktır önemli olan. Ama Aziz bir Şarklı olarak bunu bir türlü anlayamamıştır.

Adela Quested, Hindistan'a yeni geldiğî ve yerli halkı lâıyıkî ile tanıyamadığî için onlar hakkında bir takım yanlış bilgiler edinmiştir. Meselâ her Müslümanın mutlaka dört karısı olması gerektiğî kanaati vardır kafasında. Merakını tatmin için Aziz'e kaç karısı olduğunu sorar. Bu soru Aziz'de şok tesiri yapar. Kendisinin tahsilli bir kimse oluşu dolayısıyla böyle bir soruya muhatab olmaması gerektiğîni düşünür. O kadar ki Adela bu soru yerine "tek tanrıya mı yoksa birden fazla tanrıya mı tapıyorsunuz ?" diye sorsaydı bu kadar üzülmemiş olacağını aklından geçirir. Adela hakkında iyi hisler beslemesine rağmen "en iyi anlarında bile Allah İngilizlerin belâsını versin !" der. (PI, 160)

Hindistan'da oldukça uzun bir süre kalmış ve yerlilerle yakın ilişkiler kurmuş olan Forster Hintlilerin birçok âdet ve usullerini tuttuğuş notlarda anlatmıştır. Bu notlarda onların

bir takım garip âdetlerini de zikretmiştir: meselâ, kırmızı sarıklı bir adam kendisine yanında çalışan kâtibin ayda 7 yerine 8 rupi ücret almak istediğini, bunu sağlamak için de her Perşembe mâbede dua etmeğe geldiğini anlatmıştır.⁴⁸ Ayrıca, misafir olduğu Raca'nın sığır etinden başka herşey yiyebildiğini, düşüncelerinin Hintli âdetlerine göre yapıldığını ve gelin-güveyin fil sırtında gezinti yaptıklarını eğlenceli bir tarzda hikâye eder. Bir başka yerde de halkın yemeklerini hep elleri ile yediklerini, dâimâ sağ ellerini kullandıklarını, sol elle yemenin muâşerete aykırı olduğunu, kendisinin de elle yemek zorunda kaldığı için üstünü kirletmekten korktuğunu naklediyor.⁵⁰ Son olarak bahsettiği kimselerin Müslüman olmaları muhtemeldir. Müslümanlar arasında sağ el ile yemek yemenin eski ve yerleşmiş bir gelenek olduğu bilinmektedir. Ama Forster bunları naklederken tenkid mahiyetinde birşey söylememekte, romanındaki İngilizler gibi alaycı ve kırıcı tavırlar almamakta, bunları olduğu gibi kabullendiği hissini uyandırmaktadır. Nitekim Hintliler hakkında yazdıkları içinde olumlu olanlar, İngilizler arasında genellikle yerleşmiş bulunan kanaat ve fikirlere uymayan takdîrkâr ifadeler daha çoktur. O, başkaları gibi, Hintlilerin tuhaf ve acaip insanlar olduğuna inanmaz, tek arzusunun onlarla birlikte kalmak olduğunu belirtir.⁵¹ İnsanların, Şark'ın içine kapanıklığından, münzeviliğinden bahsettiğini, halbuki kendisini en çok şaşırtan şeyin Şark'ın cana yakınlığı, ilişkilerdeki serbestliği olduğunu belirterek, muhafazakâr ve mağrur bir aile olan Marathar asilleri arasında yemek yediğini, yatak odalarında kaldığını, hatta kadınlarını bile ziyâret ettiğini yazı-

yor.⁵² Muhammed Marmaduke Pickthall'ın bir romanı dolayısıyla yazdığı makalede ise Şark'ın sadece hurma ağaçlarından, gurûb vaktinden ibaret olmayıp onun, ne cana yakın çapkınlar, ne Harem, ne alaycı ve ne de gayri memnun insanlar demek olmadığını, bunların hepsini içine almakla birlikte kendisine mahsus bir rûhu olduğunu belirterek, "bu rûh pek mükemmel olmayabilir ama biz onu tanımaya çalışmalıyız" diyor.⁵³ Madde ve mânâ konusunda Şark'ın anlayışını da tahlil eden yazarımız maddî kaynaklar konusunda Şarklıların hiç de makûl olmadıklarını, sınırlı birşey olan paranın ne kadar çok harcanırsa o kadar çabuk biteceğini ve hiç de hoş olmayan sonuca katlanmak gerektiğini; mânevî kaynaklar konusunda ise Şarkın haklı olduğunu, duyguların sonsuz olması sebebiyle ne kadar çok duygulanırsak, onları ne derece fazla açığa vurursak içimizde o nispette fazla heyecan ve duygu doğacağını ileri sürüyor.⁵⁴

İngiliz-Hintli ilişkilerinde hesaba katılması gereken önemli faktörlerden biri de , birbirleriyle temas hâlinde bulunan sınırlı da olsa sosyal münasebetler tesis etmek zorunda olan toplumların arasındaki tahsil seviyesi, bilgi farkıdır. Hindistan'a gelen İngilizlerin hepsi okumuş kimselerdir. Hintlilerden tahsil yapma fırsatı bulanlar ise sayıca pek azdır. Bu durum tabîî olarak aralarındaki ilişkileri etkileyecektir. Eğitilmemiş olmanın sıkıntısını duyan ve bunun büyük bir noksanlık olduğunu idrâk edenler bu arzuyu zaman zaman açığa vururlar. Aziz'in suçsuzluğunun anlaşılıp beraat etmesinden sonra Hintlilerin İngilizlere karşı besledikleri hisler daha da kabarmış ve onlara ne yapıp yapıp karşılık vermek, onlardan öc almak düşün-

cesi zihinlerini meşgul etmeğe başlamıştır: Ancak,

"...bundan sonra ne yapmaları gerektiği pek belli değildi, Mahmud Ali için bile. Biraz şamata etmeğe, ufak tefek kanunsuz işler yapmağa kalkıştılar. Bütün bunların ötesinde içlerinden gelen müphem bir eğitim arzusu yatıyordu. 'Mr. Fielding, hepimiz derhal tahsile başlamalıyız.'" (PI, 270)

Mahkeme olayından sonra öğrencileri ve öğretmenleri dağıtan Fielding, okulu tekrar açmayı ve eğitime devam etmeği düşünmektedir. Ama o da, "pek az Hintlinin eğitime önem verdiğini" bilmektedir.

Hintli yazar Chaudhuri memleketlerinin Batılılaşmasını sağlayan ve modern kültürünü yaratan büyük Hintli aydınların, Forster'in kendilerine atfettiği kusur ve zaatlardan masun olduklarını iddia ediyor ve bunların hiçbirinin İngiliz idareci sınıfının hiçbir ferdi ile yakın şahsî ilişkileri bulunmadığını belirtiyor.⁵⁵ Aynı yazar İngilizlerin okumuş Hintli zümreye karşı tavırları hakkında da bazı ilgi çekici açıklamalarda bulunuyor. Ona göre, kendilerinin İngilizcesi ne kadar mükemmel olursa, İngilizler o kadar öfkelenmekte, ne kadar kötü olursa bu defa İngilizler eğlence konusu yapmaktadırlar. Hikmet Bayur ise tahsilli Hintlilerin durumu hakkında Chaudhuri'nin aksine bir kanaat ileri sürüyor. Ona göre "...1880 yıllarında bu okullardan ve kolejlerden çıkanlar İngilizlerin ve Batı'nın hayranları ve birçok işlerde İngiliz'den çok İngiliz olmuşlardı."⁵⁶ Bizce, her iki yazarın ileri sürdüğü fikirlerde gerçek payı olmasına rağmen, bu meseleyi kültür değişimleri ve çatışması açısından ele

almak gerekir. Batı kültür değerleri ile karşı karşıya gelen, bir yandan kendi öz değerlerini muhafazaya çalışırken öte yandan Batı'nın kendilerine cazip gelen bir takım kültür unsurlarını benimsemeğe çalışan aydının bu bocalayışına ait çeşitli örnekleri, Aziz'in davranışlarında görmek mümkündür. İngilizlerle bozuşmadan önce çalıştığı hastahane modern usûl ve vasıtaları sonradan terketmesi, hastasına aşı yaptıktan sonra kendisinin filtreden geçirilmemiş su içmesi, kadınlarını peçeden kurtarmak istemesi, bir Batılı gibi giyinmeğe özenmesi ancak bunu lâıykıyla beceremeyip alay konusu olması gibi davranışları Batı'ya ait medeniyet ve kültür unsurlarını yeteri kadar benimseyememiş olduğunu göstermektedir. Fielding'in Aziz'e söylediği söz, Aziz'in özellikle kadınlara daha fazla serbestî tanınması ve böylelikle Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşması yolundaki inancının yanlışlığını belirtmesi bakımından önemlidir. Aslında böyle bir hüküm bir Müslümanın yahut başka bir milliyetçi yerlinin vermesi gerekirdi:

"... 'Evet, ne diyor senin şiirlerin ? Kadınlarımıza hürriyet verirsek Hindistan da hür olur. Bir dene bakalım, dostum. Önce kendi karına serbestlik ver ve bak bakalım ondan sonra Ahmed'in, Cemile'nin, Kerim'in yüzlerini kim yıkayacak ?'" (PI, 270)

Forster diğer bazı konularda olduğu gibi, Hintlilerin bir kusurunu, kötü bir yanını anlattıktan ~~hemen~~ sonra aynı kusur ve zaafın İngilizlerde de bulunduğunu belirtmeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Aziz'in sağlık şartlarına riayet etmeyen bir doktor olarak tanıtılmasına karşılık İngiliz hastahanesinde

çalıştığı sıralarda bile mesleğini hakkıyla icra etme imkânını bulamadığını belirtir: "Chandrapore'daki mesleği de, ameliyat masasının etrafında oynanan bir oyundu." (PI, 304) Bu olaylar gösteriyor ki, arada sevgi ve nefret bulunsun bulunmasın, iki ayrı toplumun fertleri, bir mesleği icra etme konusunda bile gereği gibi işbirliği yapamamışlardır. Bütün olumsuz duyguların, peşin hükümlerin terkedilmesi, sadece ihsanî hislerin hâkim olması gereken bir hastahane de bile biri İngiliz diğeri Hintli iki doktor geçimsiz ve huzursuz bir meslek hayatı sürdürmüşlerdir. Hatta o kadar ki, ileride politika bahsinde göreceğimiz gibi, bu hastahane de yerli halka işkence edildiği, yanlış tedâvi uygulandığı şeklinde ithamlar bile yapılmıştır. Irk ayırımının hastahaneye kadar sokulduğu bir memlekette iyi insanî ilişkiler kurulmasını beklemek boş bir ümittir. Hele bu dostluk iki meslektaş arasında kurulamadıktan sonra, basit insanlardan dost olmalarını beklemek yerinde bir düşünce olmayacaktır.

Hintlilerle İngilizlerin hayatları boyunca hep düşmanlık hisleri içinde bulundukları ve birbirlerine zarar vermek, kötülük yapmak için fırsat kolladıkları söylenemez şüphesiz. Seyrek ve geçici bir süre için de olsa dostluk kurma teşebbüsünde bulunanlar, bu dostluğu samimiyet derecesine vardırırlar da çıkmaktadır. Zaten, romanın başlangıcında Hintliler arasında cereyan eden tartışmanın konusu "İngilizlerle dostluk kurmanın mümkün olmayacağıdır" dır. Mahmut Ali bunun mümkün olmadığını, Hamidullah ise aksini iddia etmektedir. Hamidullah İngiltere'ye gitmiş ve Cambridge'de pek candan karşılanmış olduğu

için dostluk kurmanın "hiç değilse İngiltere'de mümkün" olabileceği görüşündedir. İngiltere'de iken Bannister ailesi kendisine çok iyilikte bulunmuşlar ona adeta ana-baba gibi davranmışlardır. Çocuklarını ona emanet etmişlerdir. Ama Hindistan'da onlara dost olmak imkânsızdır. Çünkü İngilizler Hindistan'a ilk geldikleri günlerde ne kadar samimi, ne kadar iyi kalpli olurırsa olsunlar eskiler derhal onları etkisine almakta, bu düşünce ve duygularının değişmesine, bunların yerini nefret ve düşmanlık duygularının almasına sebep olmaktadır. Hatta o kadar ki, şu sıralarda en fazla nefret ettikleri kimse olan Mr. Turton bile ilk geldiğinde Hamidullah'ı arabasında gezdirmiş, ona pul koleksiyonunu göstermiştir. Konuşmanın burasında bir başkası söze karışır ve "şimdi koleksiyonunu çalarsın diye düşünür" der. Hamidullah'a göre İngilizlerin hepsi birbirlerine benzerler. Bir İngilizin Hindistan'a geldikten sonra diğerlerine benzeyip benzemediğini anlamak için "ister Turton ister Burton olsun, arada ancak bir harf farkı vardır, erkeklere iki sene, kadınlara altı ay mühlet" tanımaktadır. İngiltere'de iken kendisine çok iyi muamele eden ailenin oğlu şimdi Cawnpore'da deri tüccarıdır. Hamidullah onu dâvet etmek, ona evlât muamelesi yapmak arzusundadır ama "Hindistan-İngilizleri derhal kancayı takarlar" (PI, 12-14) S. Howe, Avrupalı istilâcıların bu durumunu şöyle değerlendiriyor:

"Onlar anavatanlarındaki hayat standartlarını orada bırakırlar. Gerek M. Arnold'un Oakfield'i gerek Forster'in A Passage to India'sı vatandaşlarının tavrı ve hareket tarzlarını ve

bazen ahlâk prensiplerini Ümit Burnu'nda terkettiklerini, oradan öteye, Doğu'ya götüremediklerini göstermek istediğini belirtiyorlar."⁵⁷

Yapılan dâvete gidip gitmemeyi tartışan Hintlilerden bazılarına göre yüksek dereceli memurların kendilerine karşı muameleleri daha iyidir, ama onlar da uzakta oturdukları için pek seyrek gelirler. Bu fikre karşı sakallı bir ihtiyar:

"'Kulağımın dibinde söylenen nâzik bir sözü buna tercih ederim.'" (PI, 38)

demekle muhtac oldukları şeyin uzaktan uzağa gösterilen dostluk emareleri değil, yakın ve sıcak alâka olduğunu belirtir. Aziz, Mr. Fielding ile olan konuşmasında bu isteklerini teyid eder:

"Mr. Fielding, biz Hintlilerin nezâkete ne kadar muhtac olduğumuzu kimse bilmez, hatta biz kendimiz bile anlıyamamışızdır bunu. Ama bize iyi muamele edildiğinde de bunun kadrini biliriz. Unutmuş görünsek bile unutmayız. İyilik, iyilik, sonra gene iyilik. Sizi temin ederim, tek ümit budur." (PI, 122)

Hintlilerin bu iyi niyet ihtiyâcına karşılık ilişkileri oldukça resmîdir. Nawab Bahadur, eyâlet vâlisi ile aralarının iyi olduğunu söyler. Buna rağmen bütün yaptığı kendisinin hatırını sormasından ibarettir:

"'...nasılsınız, Nawab Bahadur ?'
'İyiym, teşekkür ederim, Sir Gilbert, siz nasılsınız ?' -- işte hepsi bundan ibâret.'" (PI, 38-39)

Bu hususun önemini anlayan, daha doğrusu Hintlilerin anladıklarını sandıkları İngilizler de vardır. Bunlardan biri de Mrs. Moore'dur. Aziz, bu konuda sadece ona açılabilmektedir:

"Siz anlıyorsunuz beni, başkalarının da duygularını biliyorsunuz, ah, ötekiler de sizin gibi olsaydı.' Oldukça şaşırılmış olan kadın cevap verdi: 'İnsanları pek iyi anladığınızı sanmıyorum. Bildiğim tek şey onları sevip sevmediğimdir.' 'O halde siz de Şarklısınız'" (PI, 25-26)

Mrs. Moore'un Hindistan'dan İngiltere'ye giderken yolda öldüğünden haberi olmayan Aziz, Fielding ile aralarında geçen bir konuşmada, Mrs. Moore'u ancak üç kere görmüş olmasına rağmen onun bir "Şarklı" olduğunu bildiğini söyler. Görülüyor ki Aziz için dostluk ölçüsü bir kimsenin "şarklı" olup olmadığıdır, yani kendilerine benzeyip benzemediğidir. İnsanın yaratılışından gelen bir duygunun etkisidir bu. Her insan kendisine benzeyeni daha ziyâde sever, ona yakınlık duyar. Aslında Mrs. Moore'un kendisine hiçbir faydası ve iyiliği dokunmamıştır. Ortalıkta dolaşan rivâyetlerden ve daha önce kendisine karşı gösterdiği yakınlıktan lehinde şahâdet yapacağı kanaatine varmıştır. Halbuki Adela şikâyetini geri almakla ona en büyük iyiliği yapmış, hapisten kurtarmıştır. Bunu hatırlatmak gereğini duyan Fielding'e karşı Aziz'in verdiği cevapta, Forster'in düşüncelerini sezer gibi oluruz:

"His dediğin tartılabilir bir torba patates midir ? Makine miyim ben ? Neredeyse hissede ede içimde his diye birşey kalmıyacağını söyleyeceksin.'" (PI, 264)

Hatırlanacağı gibi Forster, bir yazısında, "mânevî kaynaklar konusunda Şarklıların haklı olduğunu, duyguların sonsuz olması sebebiyle ne kadar çok duygulanırsak, onları ne derece açığa vurursak o nispette fazla duygu doğacağını " söylemişti. Bu düşünceye göre Aziz'in, kendisine faydası dokunanı değil, kendisini anlıyanı sevmesi, onu "şarklı" sayması tabiidir.

Aziz ile Fielding arasında geçen yukarıdaki konuşmanın bir benzeri Abinger Harvest'te, Forster ile bir Hintli arkadaşı arasında cereyân etmiştir. Hintli bir dostu ile bir haftalığına Avrupa gezisine çıkan Forster ile arkadaşı arasındaki tartışmada, yazarımızın arkadaşına ufak ve önemsiz olaylarda fazla heyecan göstermenin uygun birşey olmadığını söylemesi üzerine, "Ne ?, ... Sen hislerini patates gibi tartıyor musun ?" cevâbını alır. Buna karşılık Forster, duyguların bir kovadan su boşaltır gibi açığa vurulmaktansa patates gibi tartılmasının daha uygun olacağı kanaatinde olduğunu söyler.⁵⁸ Bu konuşmayı romandaki ile karşılaştırdığımızda, Forster'a fikir ve kanaat yönünden en çok benzeyen karakterin Fielding olduğu hakkındaki kanaatimizi bir kere daha teyid etmiş oluyoruz. Öte yandan yazarımızın " ne kadar çok duygulanırsak, içimizde o kadar çok duygu doğacağı" sözüyle, duyguların yine de ölçülü bir şekilde belirtilmesi gerektiğini kastedtiğini anlamış olmaktadır.

Mağaradaki olaydan iki yıl sonra Mrs. Moore'un oğlu Ralph Hindistan'a gelmiştir. Ralph'in vücudunu birkaç yerinden arılar sokmuştur. Aziz, bir doktor olarak onu muayene eder ve merhem verir. Muayene sırasında Ralph, Aziz'in ellerini biraz

haşin bulduğunu söyler. Sonra el sıkışırlar ve Aziz sorar:

"Artık beni haşin bulmuyor musun ?"

'Hayır.'

'Nereden bilebiliyorsun, garip çocuk ?'

'Zor değil ki, her zaman bildiğim şey.'

'Bir yabancının dostun olup olmadığını her zaman söyleyebilir misin ?'

'Evet.'

'O halde sen de Şarklısın.'" (PI, 324)

Aziz, bu sözleri bir zamanlar Ralph'in annesine söylediğini hatırlar. Ancak, "bu kadar dertten sonra, bu fikirden kurtulmuştu. İngilizlerle asla dost olunamaz !" ?

Başlangıçta gerçekten samimiyetle söylenen ve bir dostluk teşebbüsünün işareti olan bu sözler, aradan bir iki yıl geçtikten sonra anlamını kaybetmiş ve İngilizlerle dost olmanın imkânsızlığı anlaşılmıştır. Aziz'in kanaatindeki değişikliğin ve bu değişikliğe sebep olan faktörlerin neler olduğunu şimdiye kadar vermiş olduğumuz örneklerle anlatmağa çalıştık. Yine bu örneklerden anladığımız gibi dost olmak sadece Hintliler için bir meseledir. İngilizlerin böyle bir endişesi yoktur. İçlerinden bazılarında "gerçek Hindistan'ı tanımak" arzusu vardır sadece. Gerçek bir dostluğun kurulabilmesi için karşılıklı fedakârlık, hoşgörü ve sevgi bulunması, her iki tarafın da bu yolda gayret sarfetmesi gereklidir. Hintliler bunu gösterdikleri yakınlık ve samimiyetin karşılığını bulamamışlardır.

Forster'in romanında dostluk temasını işlerken karşı karşıya getirdiği milletlerin gerçek karakterlerini yansıtıp yansıtmadığı, Hintlileri gereği gibi anlayıp anlamadığı, seçtiği

tiplerin Hindistan'ı her yönüyle temsil edip etmediği konusu tenkitçiler arasında tartışma meselesi olmuştur.

Yazarımızın çizdiği Hintli tipinin "güvenilmez, şüpheli, ve çocukça davranışlara sahip" kimseler olduklarını, "İngilizlerin hâkimâne tavırlarının onlarda, isyânkâr gençlerde görülen bir davranış modeli yarattığını" belirten M. Rose, iyi muamele-ye son derece muhtaç bulunan Hintlilerin belli başlı vasıflarının "aksilik, kibirlilik ve küstahlık" olduğunu ileri sürüyor.⁵⁹ Bir başka yazara göre, Forster "İngiliz edebiyatında bir "Şarklı" tipi yaratmıştır. "Çünkü o insan haysiyetinin karşısına, acaip efsânevi yaratıklar, kilden yapılmış heykelciklere benzer insanlar çıkaran ilk romancıdır."⁶⁰ Hintli tiplerin "bazen esrarlı, bazen kaba ve ruhsuz bazen de her iki özelliği birden yansıtan" insanlar olduklarına işaret eden Shonfield bu tiplerin okuyucuda çekici bir heyecan uyandırmaktan uzak bulunduklarını, zira aslında kendilerinin de içten gelen, gerçek bir duyguyu ifade edebilecek kaabiliyette olmadıklarını" iddia etmektedir. Shonfield sözlerine devamla, "Hintliler yönünden bilhassa Aziz'in davranışlarındaki çocuksu şımarıklığın mübalağa edildiğini, bunun da İngilizlerin soğuk bir yetişkinlik tavrıyla çatıştığını" ileri sürüyor.⁶¹ Hintlilerin insanı etkilemediği konusundaki görüşlere Trilling de katılıyor. Ona göre Hintliler, romanlarda "her ne kadar sadece sempatik ve sevimli insanlar olarak ele alınmış ve hepsinde bir çekicilik mevcut ise de hiçbirinde vakar ve ciddiyet yoktur; onlar kalbimizi etkiler ama üzerimizde derin bir intiba bırakmazlar."⁶² Bir Hintli yazarın nazarında Forster'in Hintli karakterleri "bizde basit yaratıklar intibasını

uyandırıyorlar." Ona göre Mr. Forster "Ne Hintlinin tabiatında-ki temel gücü ne de özündeki güçsüzlüğü gereği kadar açıklıkla ortaya koyamamıştır." 63

Romanda Hintlilerin temsilcisi durumunda bulunan Aziz hakkında söylenenler de genel olarak Hintliler hakkında söylenenlere benzemektedir. Aziz'in "hastahanedeki Âmiri Callendar ile olduğu kadar diğer bütün Hindistan İngilizleri ile olan ilişkilerinde herşeyi dâimâ en kötü tarafından ele alıp yorumladığı, ve davranışlarındaki iğneleyici söz ve hareketleri saklamak gereğini duymadığı" 64 belirtiliyor. L. Brander de bu konuda yukarıda görüşlerini belirttiğimiz diğer tenkitçilerin kanaatini paylaşıyor. Ona göre "bizler Forster'in İngilizleri tasvirini kabul edebiliriz ama Hindistan halkınınkini kabul edemeyiz." 65

Bu iddia ve ithamların yerinde olduğunu kabul etmek zorundayız. Gerçekten Hintliler, İngilizler karşısında milletlerinin itibarını koruyacak, millî değerlerini ve vasıflarını savunacak bir tutum ve davranış içinde olamamışlardır. Bütün yaptıkları İngilizlerden dâimâ şüphe etmek, onların her hareketinin arkasında kasıt aramak, bazı hâllerde onları taklide kalkışmak gibi hepsi aşağılık duygusunun eseri olan pasif, çekingen, ürkek davranışlardır. Kaldı ki, İngilizlerle temas kuran Hintliler çoğunlukla tahsilli kimselerdir. Onların dâvetlerine uyup toplantılara katılabilmekte, kulüplerine gidebilmektedirler. Bunların dışında nüfus bakımından büyük çoğunluğu oluşturan halkın İngilizlerle olan ilişkilerinde daha da ürkek ve çekingen olacakları tabiidir. Bu bakımdan, tenkitçilerin yukarıdaki ifadelerini kabul etmekle birlikte Forster istese de Hintlileri daha

canlı, inandırıcı, insanı etkileyen kimseler olarak canlandırılması mümkün olamazdı. Forster bizce Hintlileri oldukları gibi, onları gördüğü gibi anlatmış, bir şey eksiltmeksizin veya eklemeksizin tasvir etmeğe çalışmıştır. Yalnız, gerek Forster'in gerek tenkitçilerin ihmâl ettikleri bir nokta vardır. Daha önce de kısaca temas ettiğimiz gibi romanda söz konusu edilen insanî ilişkiler, biri idare eden, diğeri edilen; biri hâkim, diğeri mahkûm; biri sömüren, diğeri sömürülen iki milletin fertleri arasında cereyan etmektedir. Siyâsî ve ekonomik baskı altında bulunan Hintlilerden başka türlü olmaları beklenemez. Bir ân için Hindistan'daki durumun aksini düşünelim. Yani Hintlilerin idareci, İngilizlerin de koloninin yerli halkı olduğunu tasavvur edelim. Bu takdirde Hintlilere yüklemeğe çalıştığımız, daha doğrusu romandaki İngilizlerin yüklemeğe çalıştığı kusurların hepsi ve belki daha fazlası İngilizlerde görülecekti. Bir İmparatorluğun temsilcileri olarak İngilizlerin kibirli ve mütehakkim tavrını bir dereceye kadar tabîî karşılamak gerekirse Hintlilerin silik ve basit şahsiyetlerini de, sömürülen ve idare edilen bir kolonî mensupları olarak, o derece tabîî bulmak icap eder. İngilizlere karşı öğünecekleri, onların kültürel baskısına karşı ileri sürebilecekleri tarihî, kültürel ve millî değerleri bulunmayan bir toplumun olduklarından değişik bir sûrette tasvir edilmesi de inandırıcı olamazdı. O tarihlerde Hindistan'da şuurlu bir İslâmî dayanışma bulunmadığını, aslında çok çeşitli din ve mezheplerin yer aldığı bir memlekette din birliğinden söz edilemeyeceği de kabul edilirse İngilizlerin karşısında hiçbir kuvvetin etkili olamayacağı anlaşılır. Netice

olarak, Hintlilerin basit, şahsiyetsiz, kaba insanlar olarak tasvir edildiği doğrudur, ama ne var ki bu, o zamanki toplumun gerçek yüzünü yansıtmaktadır.

Bir başka Hintli tenkitçi ise, Forster'in, Hintlileri sadece gülünç ve mübalağalı kimseler, şüpheli ve hilekâr şahıslar olarak değil, ilk defa birer insan olarak tasvir ettiğini belirtiyor. Buna rağmen onun bir İndofil olmadığını, gerek A Passage to India'da gerek Hill of Devy'de Hintliler hakkında çok öfkeli ve fevkalâde acı tenkidlerin bulunduğunu ilâve ediyor.⁶⁶ Hintlilerin gerçekten birer insan olarak ele alındığı, Forster'in onlara birer politikacı yahut görevli bir İngiliz memuru gözüyle bakmadığı doğrudur. O kadar ki, romanında onlara bu gözle bakanları bizzat kendisinin kınadığını ve alaya aldığını naklettiğimiz pasajlarda görmüştük. Zaten Forster gibi insanî değerleri herşeyin üstünde tutan bir yazardan başka türlü de beklenemezdi.

Forster'in Hintliler hakkındaki müşahedelerini anlayabilmek ve romandaki tasvirlerin gerçeğe ne derece uyduğunu belirleyebilmek için kendisinin Hindistan'da iken tuttuğu bir hatıra defterine yazdığı notlara bakmamızda fayda vardır. Moulvi Sahib adlı bir dostunun "Sizce Hintlilerin en büyük kusuru nedir?" sorusuna "Yardımlaşma ve işbirliği konusundaki yetersizlikleri" diye cevap vermiştir.⁶⁷ Romanda İngilizlerle dostluk kuramamalarında, yazarımızın daha eserini kaleme almadan tespit etmiş olduğu bu özelliğin de rolü bulunduğu söylenebilir. Ancak, romanda bu dostluk ve işbirliğini engelleyen asıl unsurun İngiliz-

lerin tutumu olduğu, bunlardan daha önemli olarak, iki toplumun ne o tarihlerde ne de daha sonra birbirleriyle uyuşamayacak olan farklı kültür değerlerine sahip olduklarıdır. Kanaatimizce tenkitçilerin çoğunun asıl ihmâl ettikleri husus budur.

L.E. Holt bir makalesinde, anlaşmazlığın sebeplerini inceleyen A Passage to India'nın Doğu ve Batı hayat felsefeleri arasındaki çatışmayı son derece etkili bir şekilde tasvir ettiğini belirtmekle⁶⁸, bizim de tespit etmiş olduğumuz bu önemli noktaya parmak basmış oluyor. Yine, meselenin iki ayrı dünyaların insanları arasındaki uyuşmazlık olduğu üzerinde duran B. Parry'ye nazaran "insan ölçüsünü Akdeniz'den alan" Batı'nın standartlarına göre Hindistan "gerçekte müphem, karışık ve garip bir memlekettir. A Passage to India ise, bu tür romanların birçoğunda olduğu gibi, kahramanların o zamana kadar bildiklerinden daha geniş bir dünya görüşü ile karşılaştıklarını ve bu yeni dünya görüşünün tehdidine maruz bulunduklarını gösteren milletlerarası bir romandır."⁶⁹ Romandaki uyuşmazlık meselesini Doğu-Batı dünyaları açısından ele alan bir başka yazar da, çağdaş Batı insanının, Forster'in tâbiriyle en büyük noksanı olan "şaşkınlık ve mânevî boşluğun" en büyük engeli teşkil ettiğine işaret ediyor.⁷⁰ A Passage to India'da, Hintlilerin tasvir edilmesini beğenmeyen yazarların yanısıra, İngilizlerin de kendi milletlerini temsil etmekten uzak bulunduklarını ve yazarın İngilizler hakkında haksızlık ettiğini ileri süren tenkidçiler de vardır. Bunlardan R.M. Kain, Forster'in İngilizlerin küstahlığını mübalağa etmekle itham edilmesini tabii karşılamak gerektiğini⁷¹, N. Chaudhuri ise İngilizlerin, Mr. Forster'in

göstermeğe çalıştığı kadar münasebetsiz bir toplum olmasının kabul edilemeyeceğini ileri sürüyor.⁷² Görülüyor ki, bazı yazarlara göre Hintliler, bazılarına göre İngilizler yeteri kadar başarı ile tasvir edilmemişler ve gerçek şahsiyetlerini bulamamışlardır.

İki toplum arasındaki uyumsuzlukta ve zaman zaman düşmanlığa kadar varan anlaşmazlıklarda hangi taraf daha ziyâde suçlu ve kusurlu olursa olsun, bütün gayretlere ve teşebbüslere rağmen iki toplumun fertleri, ellerinde olmayan ve kendilerini aşan bir takım faktörlerin etkisi altındadırlar. Ne kadar arzu ederlerse etsinler bu engelleri aşamamışlar, arzuladıkları dünya kardeşliğine erişememişlerdir. Ancak şurası da muhakkak ki, Hindistan'da idareci sınıfını teşkil eden İngilizler, bütün iyi niyet ve hoşgörülerine rağmen, kendi devletlerinin politikasına aykırı olarak, Kraliyetin iradesine ve menfaatlerine ters düşen hiçbir teşebbüste bulunamayacaklardır. Bu bakımdan, Hintlilerle İngilizleri aynı terazinin kefelerine koymak ve her iki taraftan da aynı derecede iyi niyet ve hoşgörü beklemek doğru olmasa gerektir. Zira İngilizler bir yerden sonra, kendi istediklerini değil, kendilerinden istenileni yapmak zorundadırlar. Bu itibarla, ilişkileri bozmak ve köprüleri atmak konusunda İngilizleri itham ederken bu noktayı da hesaba katmamız şarttır. Siyâsî ve ekonomik bakımdan işgal altında tuttukları, bu hâkimiyetlerini sürdürmek için inzibat ve asâyişi temin zorunda oldukları bir memlekette kendilerinden daha fazlası beklenemezdi.

Biz iki toplum arasındaki anlaşmazlık konusunda hangi tarafın daha ziyâde kusurlu olduğu ve bu konuda görüşlerini belirten

tenkitçilerin hangisine hak vermemiz gerektiği konusunda daha kesin bir hükme varabilmemiz için İngilizlerin karakter yapısı üzerinde Forster'in görüşlerini öğrenmenin faydalı olacağına inanıyoruz. Forster'in bu konuda yazdıklarını okuduğumuzda İngilizlerin gerek Hintliler gerek İtalyanlarla olan anlaşmazlıklarında etkili olan en önemli faktörlerden birinin de İngilizlerin karakter yapısı olduğunu göreceğiz. Her iki romanda İngilizlerin soğuk, kayıtsız, kibirli, kendini beğenmiş ve en önemlisi iki yüzlü kimseler olarak takdim edildiklerini ve bu özellikleri yüzünden çeşitli ithamlarla karşılaştıklarını görmüştük. Forster, "The English Character" başlığı altında topladığı yazılarında İngiliz karakterini çok geniş ve teferruâtlı bir şekilde tahlil etmiş, hemen hemen her konuda fikirlerini açıklıkla belirtmiştir. İngilizlerin romandaki davranışlarını daha iyi anlayabilmek ve daha sıhhatli bir şekilde değerlendirebilmek için bu notları kısaca gözden geçirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Forster, İngilizlerin sinir sisteminin sür'atle hareket ettiğini ama his konusunda yavaş kaldığını, bu iki özelliğin bir arada bulunmasının verimli birşey olduğunu" belirterek bu özelliğe sahip bir kimsenin cesur olma yolunda epey bir mesafe katetmiş sayılacağını belirtiyor ve ancak hareket sona erdiği zaman bir İngilizin duygulanmağa başladığını ilâve ediyor. Ona göre, bir felâket ânında İngiliz en önce yapılması gerekeni yapar ve duyguyu mümkün olduğu kadar sonraya bırakır. Bu yüzden âcil durumlarda İngilizler mükemmel hareket eden insanlardır. Cesur olduklarından da şüphe edilemez ama cesaret denilen şey

bir bakıma sinirlerle ilgili bir olaydır. İngilizlerin sinir sistemi de fevkalâde bir olayı karşılayacak derecede mükemmel teçhiz edilmiştir. Buna rağmen asıl mesele İngilizlerin tabiatının anlaşılmasız olduğudur. Bu özelliği açıklamak için ilgi çekici bir benzetme yapıyor: Denizin belirli bir uzaklıktan her tarafı aynı renkte ve aynı seviyede görüldüğünü, içinde balık gibi yaratıklar olmadığını ama bir sandalın kenarından eğilip baktığımız zaman bir düzine kadar renk ve derinliklerin ötesinde başka derinlikler ve yüzen balıklar gördüğümüzü söylüyor ve bu denizin İngiliz karakteri olduğunu ileri sürüyor.⁷³ Rose Macaulay bunun güzel bir benzetme olduğunu, ancak Forster'ın romanlarında millet çapında genellemeler yapmak ve İngilizlerin iki yüzlülüğünü gösterebilmek için uygun karakterler seçmediğini ve bu işi fikir yapısı bakımından ikinci derecede kimselere bırakmış olduğunu söylüyor.⁷⁴ Macaulay'ın tespiti bizce yerindedir. Zaten dünyada hiçbir fert kendi milletinin gerçek bir temsilcisi olamaz. Bu iddialar boş genellemelerden ibarettir. Roman bir ilmi eser olmadığından, onda tarihi ve ilmi gerçeklere uygun tasvir ve tahliller beklemek yerinde olmaz. Fakat, şurası da bir gerçektir ki, iki milleti karşı karşıya getirip aralarındaki anlaşmazlıkları inceleyen ve her iki tarafın kusur ve zaaflarını ortaya koyan bir romanda, bu tarafları temsil eden kimselerin gerçeğe uygun olarak tasvir edilmiş olmalarını beklemek okuyucunun hakkıdır.

İngiliz karakterinin satıhta çok kötü olduğunu, belirli özelliklerinin kendini beğenmişlik, sevimsizlik ve ağırbaşlılık

olduğunu söyleyen yazarımıza göre daha derinliklerde pek fazla his ve heyecan vardır ama bu hiçbir işe yaramaz. Oldukça fazla beyin gücü bulunmasına rağmen bu da peşin hükümleri silkip atmaktan çok onları sağlamlaştırmaya yaramaktadır. Bu vasıflarıyla da İngilizlerin çok sevimli olmaları beklenemez."Sadece şunu tekrarlamak istiyorum ki onda pek az kusur ve kötülük vardır, hiç de soğuk değildir. Onun kusurlu olan tarafı şahsiyetidir."

Görülüyor ki Forster İngilizlerin bir takım kusurlarını açıklıkla belirtmekte bazılarını ise yersiz ve haksız bulmaktadır. Yerinde bulmadığı ithamlardan birisi de milletini soğuk kimseler olarak nitelendirmektir. Ona göre tabiat itibariyle soğuk olan bir millet büyük bir edebiyat hele büyük bir şiir yaratamaz. Elizabeth devri tiyatrosunu ve Romantik Şâirleri yetiştiren bir milletin soğuk olamayacağını ve bu milletin şiir yaratma gücünden yoksun duygusuz bir millet olmakla itham edilemeyeceğini ifade ettikten sonra "buzdan ateş çıkmaz" diyor. Ona göre, edebiyat her zaman millî karaktere dayanır. İngiliz karakterinde de, edebiyatta gördüğümüz ateşi doğuracak kaynaklar bulunması gerekir. Rastladığımız herhangi bir İngilizde çok kere boş yere aradığımız sıcak sempati, romantik özellik ve hayalgücünün bir bütün olarak İngiliz milletinde bulunması gerekir, aksi halde edebî eserlerde onun millî ruhunun aksini bulamazdık."Soğuk değil, gelişmemiş bir kalp."

İngilizlerin diğer bir özelliğinin de tenkide tahammül ve hoşgörü olduğunu ileri süren Forster, onların tenkitlerden

rahatsız olmadıklarını, birisinin tenkitlerini dinliyebilecekleri gibi duruma göre dinlemeyip gülümseyerek geçebileceklerini söylüyor. Ona göre İster Avrupalı ister Şarklı olsun diğer milletlerde, kendilerinin mükemmel olmadıklarına dâir içlerinde bir huzursuzluk vardır. Bunun sonucu olarak tenkitlerden gücenirler. Tenkit onları incitir ve verdikleri ters cevaplar, kendilerini ıslâh etme yolundaki karar ve azimlerini gölgeler. Ama İngiliz böyle değildir. Onda kendisini rahatsız edici bir his yoktur. "Kritikler istediği kadar havlasın." Yazarımıza göre her memlekette olduğu gibi İngiltere'de de zalim ve hâin insanlar bulunabilir. Bunun için ceza mahkemelerine bir göz atmak kâfidir. Yine Amritsar Katliâmı* gibi toplumsal rezâlet örneklerine de rastlanabilir. Fakat bir kimse bir milletin ruhunu anlamak için ne ceza mahkemelerine ve ne de askerî zihniyete bakarak hüküm veremez. Ama birçok tenkitçiler çok kere böyle yapmaktadır. Neden ? Çünkü kısmen gözlerini suç işleyen halk tabakalarına çevirdikleri kısmen de İngiliz karakterinde mevcut bazı temel kusurlardan dolayı canları sıkıldığı için... Ve sinirli anlarında meseleyi basitleştirmek için "zulüm" ü de kendiliklerinden ilâve ediyorlar. Yazarımız vasat bir İngilizin bu gibi ithamlardan masun bulunduğunu, onun karakterinin belirli yüksekliklere çıkmasına engel olduğu gibi alçaklara inmesini de

*Amritsar Katliâmı: Hindistan'da 400.00 nüfuslu bir şehirdir. 1919 yılında buradaki Jalhanwala Bagh adlı parkta siyâsî bir miting yapılmıştı. İngiliz kuvvetleri halkı dağıtmak için üzerlerine ateş açarak yüzlerce insanın ölümüne sebebiyet vermişlerdi.(Bu olay araştırmamızın "Politik Vataşma" bölümünde ayrıntıları ile söz konusu edilecektir.)

de önlediğini belirterek "çünkü İngiliz toplumundan mistikler çıkmadığı gibi hâinler de çıkmaz, dünyaya ne peygamberler ne de anarşistler çıkarmıştır" diyerek sözlerini tamamlıyor.

İngiliz karakteri hakkında görüş ve kanaatlerini sıraladıktan sonra, yazmış olduğu bu notların asıl hedefinin İngiliz karakterinin olgunlaşmamış yönünü göstermek olduğunu belirtiyor. Hiçbir millî karakterin kusursuz olamayacağını, dünyanın bir tarafında başka, diğer tarafında başka özellikler aramamız gerektiğini, İngiliz karakterinin bilhassa yabancı müşâhitlerin canını sıkacak, sinirlendirecek derecede kusurlu ve olgunlaşmamış bulunduğunu ilâve ediyor.⁷⁵

Hatırlıyacağımız gibi ırk ve kültür çatışmasının söz konusu olduğu her iki romanda İngilizler orta sınıfın temsilcileri olarak takdim ediliyorlardı. Yazarımız orta sınıfa mensup bir İngilizin belli başlı özelliklerinin metanet, ihtiyat, dürüstlük ve verilen görevi hakkıyla yapma olduğunu, öte yandan önemli kusurlarının hayalgücü yoksunluğu ile mürailik olduğunu belirtiyor. Bu özellikler ona göre, her memlekette orta sınıfı karakterize eder ama İngiltere için bunlar aynı zamanda millî hususiyetlerdir de. Çünkü orta sınıf Sadece İngiltere'de 150 seneden beri iktidardadır.⁷⁶ Forster'in romanlarında özellikle İngiliz orta sınıfını el almış olması üzerinde duran R.L. Levine, onun, bunu yapmakla İngilizlerin umursamadıkları, hatta üzerinde durmadıkları İngiliz aristokrasisinin züppeliği karşısında ziyâdesiyle hassasiyet göstermiş olduğuna işaret ediyor.⁷⁷ R. Macaulay ise, Forster'in bu teşhisinde bir derece haklı olmakla birlikte Fransız karakterinin derli toplu tutumu ve çalış-

kanlığı ile aslında orta sınıfı temsil ettiğini ve bu özelliği ile Forster'in aynı derecede dikkatini çekmiş olması gerektiğini belirtiyor. İngilizlerin belli başlı hususiyetlerinin sarhoşluk, oburluk, şiddet ve dinî melankoli olduğunu söyledikten sonra, bunların ne orta sınıf ne de yüksek tabaka çocuklarının okuduğu paralı özel okullarla ilgili özellikler sayılamıyacağını ifade ediyor.⁷⁸

Forster'in bu konuda geleceğe ait ümit ve idealleri pek iyimserdir. Ona göre önümüzdeki yirmi yıl içinde büyük değişikliklere şahid olacağız. İngiliz millî karakteri başka milletlerinkine daha çok benzeyecek, daha fazla sevilen bir özelliğe dönüşecektir. Orta sınıfın hâkimiyeti belki sona ermek üzere- dir. İşçi sınıfının ne gibi yeni bir unsur ortaya çıkaracağını kimse bilemez, ama her halde bunlar özel okullarda eğitilmiş olmayacaklardır.⁷⁹ Rose Macaulay, Forster'in geleceğe ait bu tahmin ve temennilerine temas ettiği kitabında, yazarın bu satırları yazdığı tarihten itibaren yirmi yıla yakın bir zaman geçtiğini belirttikten sonra şöyle soruyor: "...böyle bir değişiklik olmuş mudur ?" ve cevâbını da kendisi veriyor: "Henüz değil, öyle görünüyor ki orta sınıflar ve özel okullar kuvvetlerini muhafaza etmektedir ama sonları yakındır."⁸⁰

Romanını 1924 de yayınlayan Forster öldüğü tarih olan 1970 yılına kadar İkinci Dünya Harbi dâhil bir sürü kavgaya, mücadeleye şahid olmuştur. Nazi ırkçılığının ve faşist zulmünün en şiddetli dönemlerini, komünizmin dehşetini yaşamıştır. Amerika'da zencilere yapılan insanlık dışı muameleleri muhtemelen

büyük bir üzüntü ile izlemiştir. Bütün bunlar, hayatı boyunca savunduğu fikir ve ideallere gölge düşürücü, ümitlerini kırıcı olaylardır. Kendisi bu ideallerin gerçek dünyada bir gün benimseneceğini ve aralarındaki ayrılıklar ne olursa olsun insanların birbirlerini sevebileceğini, dost olabileceğini ümid etmiş, bu ümitle yaşamıştır. Romanını yazdığı 1900 lerde bunu mümkün görememektedir. A Passage to India'nın son satırları bu ümitsizliğin ifadesidir:

"Öteki, dostunu muhabbetle tutarak, 'Niye şimdi dost olmuyoruz ?' diye sordu. "Benim istediğim bu değil mi ? Senin de istediğin bu !"

.....

'Hayır, henüz değil' diyorlardı, gökyüzü de 'hayır,' diyordu, orada değil.'" (PI, 336)

İdealinin gelecekte gerçekleşebileceği konusundaki ümitleri yavaş yavaş kaybolunca hayal kırıklığına uğramış ve belki de bu yüzden o günden sonra bir daha roman yazmamıştır.

Doğu insanını konu edinen, Doğu memleketleri hakkında eserler veren birçok Batılı düşünür ve yazarların hükümlerinde tarafsızlıktan kurtulamadıklarını, günümüzde bile tesirini devam ettiren haçlı zihniyetinin ve kilise taassubunun baskısı altında tek yanlı hükümler verdiklerini bilmekteyiz. Forster ise bu tür baskılardan uzak kalmış olmasına ve en önemlisi, İslâmiyeti tanımak ve kendi ifâdesine göre bu dine nüfûz etmek fırsatını bulmuş olan nâdir yazarlardan biri olmasına rağmen, insanlar arasında bütün engellerin kaldırılıp, iyi niyete ve hoşgörüye dayanan bir düzenin ancak İslâm dininin getirdiği cihanşümûl prensipler sâyesinde mümkün olabileceğini de görmüş

ve takdir etmiş olması gerekirken, o bu konunun çok uzağında kalmış, ideali olan hümanizmi başka yerlerde aramıştır. Halbuki üç kıt'aya yayılmış toprakları içinde yirmiden fazla ırkın ve yine bir o kadar din ve mezhebin mensubu milyonlarca insanın yüzyıllar boyu nasıl huzur ve barış içinde yaşamış olduklarını, Osmanlı târihini tarafsız bir gözle incelemekle görmüş olacak ve hayatı süresince aramış olduğu hâl çâresini bulmuş ve kafasındaki istifhamları gidermiş olacaktı. Ne yazık ki, o da, bütün tarafsızlığına ve iyi niyetine rağmen bu fırsatı kaçırmış, İslâmın bir dünya nizâmı, bir barış düzeni olduğunu kavrayamamıştır. Bu yüzdendir ki, romanlarında insanların nasıl ve ne yolla mutluluğa erişebilecekleri sorusunu cevapsız bırakmıştır.

A Passage to India'da uyuşamayan toplumların dinleri, ırkları, milliyetleri, âdet, örf ve gelenekleri birbirlerine tâmâmen farklı olduğu gibi, bu memleketin asıl sahipleri olması gereken yerli halk, dünyanın öbür ucundan gelerek memleketlerini işgal etmiş, üstelik maddî zenginliklerini sömürmüş, üstelik kendilerini hor görmüş yabancı bir toplumun insanları ile karşı karşıyadırlar. Uzun yıllardan beri bir arada yaşamak zorunda kalmışlar ve belki daha belirsiz bir süre bu hayata dayanmak durumundadırlar. Bu bakımdan iki toplum arasındaki ilişkilerde çok yönlü ve karmaşık meselelere şâhid olmuş bulunmaktayız.

Where Angels Fear to Tread'de ise durum tamamen değişiktir. İngilizler İtalya'ya işgal maksadıyla değil ziyâret için gitmişlerdir. Her ne kadar farklı ırklara mensup iseler de aynı medeniyetin ortak mirasçılarıdır. Bu itibarla, İngiliz-

lerle İtalyanlar arasındaki ilişkilerin Hindistan'daki kadar çok yönlü ve karmaşık olmadığını, buna rağmen bu iki toplumun fertleri arasında da giderilmesi kabil olmayan bir sürü anlaşmazlıklar bulunduğunu göreceğiz.

Where Angels Fear to Tread'de bir İtalyan genci ile evlenen genç İngiliz kızının karşılaştığı problemler İtalyan genci için de vârittir. Bu genç karı-koca arasında, farklı kültürlerin mensupları olmanın, insanları ve olayları değişik açılardan değerlendirmelerinin açık birer örneği olan geçimsizlik başgöstermiştir.

Lilia eski bir İngiliz âdeti olan çay partilerini İtalya'da da devam ettirmek ve bu partilere kocasının, çoğunu tanımadığı arkadaşlarını da dâvet etmek istemektedir. Gino buna yanaşmaz ve bir arkadaşına bundan dert yanar. Arkadaşı İngilizlerin bu zaafını bilmektedir:

"Ah, şu İngilizler ! Çaydan başka birşey düşünmez onlar. Davullarında kilolarla taşırırlar. Hem de o kadar beceriksizdirler ki çayı eşyalarının en üstüne yerleştirirler. Saçma birşey bu !" (WA, 47)

Karı-koca arasındaki anlaşmazlıkların sebeplerinden bir başkası da , birisine tabî gelen birşeyin ötekinin nazarında gayri tabî, hatta uygunsuz telakki edilmesidir. Konuşacak, görüşecek kimsesi olmayan Lilia zaman zaman yalnız başına gezintiler yapmak isteyince yine tartışma çıkar:

"Gene eski mesele atılmıştı ortaya: yalnız çıkmak meselesi. 'İngiltere'de her zaman

yapardım bunu.'

'Burası İtalya.'" (WA, 52)

Gino için karısının yalnız başına gezintiye çıkması ne kadar uygunsuz bir davranış ise, Lilia için de kocasının eve erkek arkadaş getirmesi o derece akıl almaz bir iştir. Gino bu konuda karısına hak verir, ama hareketindeki yanlışlığa bir türlü akıl erdiremez:

"'Tamamen haklısın sanıyorum. Artık eve kimseyi getirmeyeceğim. İnsanın karısı İngiliz olunca neden başka türlü davranması gerektiğini anlamıyorum. Burası İtalya.'" (WA, 49)

İngilizlerin peşin hüküm sahibi olduklarına, başkalarının, kendi âdet ve usullerini öğrenmek zorundaymış gibi düşünmelerine örnek teşkil eden birçok sahne vardır romanda. Çocuğu Gino'dan para karşılığında istemeğe gidecek olan Philip'e, kardeşi Harriet'in yaptığı tavsiyede bu zihniyeti seziyoruz:

"'Bu iş bir saat sürer diyelim. Hayır İtalyanlar çok ağır insanlardır. İki saat diyelim...0 halde üç saat olsun, yahut dört saat, aksi halde İngiliz usullerini öğretirsin ona.'" (WA, 100)

Herriton'lar, Monteriano'da bulundukları sırada bir tiyatroya gitmek isterler. Miss. Abbott ikinci mevkide oturmaktan bahsedince fena halde sinirlenen Harriet, kendi milletinden olmayanlara karşı beslediği duyguları bir kere daha açığa vurur:

"'Para tasarruf edeceğiz diye bu berbat insanların arasında oturacak değiliz herhalde. Burasının İtalya olduğunu unutuyor insan.'" (WA, 101-2)

Harriet'in "burasının İtalya olduğunu unuttuyor insan" sözüyle, Gino'nun "burası İtalya" şeklindeki itirazı, ifade tarzı bakımından birbirine benziyorsa da kasdedilen mana bakımından aradaki farkı belirlemek gerekir. İngilizlerin sözünde istihza gizlidir. Peşin hüküm sahibidirler. Beğenmediği, küçük gördüğü İtalyanlara karşı başka türlü muamele yapmak gerekir ona göre. İtalyan ise samimidir. Her zaman tekrarladığı ve kendisine göre tabii olan hareketlerini değiştirmek, kendi vatandaşlarına karşı başka, İngilizlere karşı başka türlü davranmanın sebebini anlayamaz.

Forster, İngilizlerin kendini beğenmişliğini, başkalarını hor görmelerini yer yer alaya almakla, imâlı sözlerle eleştirmekle birlikte, İngiliz toplumunun bozuk yönlerini doğrudan doğruya açığa vurduğu da olur. Ölümünden biraz önce tek başına yürüyüşe çıkan Lilia sokakta dolaşırken birisi zorla saatini kapmak ister. Yazarımızın gözünde bu sahnenin şaşılacak bir tarafı yoktur:

"Her ne kadar bu gibi olaylar İtalya için olağan şeylerden idiyse de aslında Bond Street'te* olduğundan daha seyrek vukua gelirdi." (WA, 43)

İki memleketin insanların birbirlerine ters düşen bu gibi davranışlarında inanç ve kültür farklarının büyük payı bulunmakla birlikte, asıl sebebin İngilizlerin soğuk, yapmacık ve kendini beğenmiş tavırları olduğu anlaşılıyor. Gerçekten, romanın çeşitli yerlerinde İngilizler, İtalya'ya intibak edemediklerini bu memleketin ufak bir kasabasındaki hayatı ve

* Bond Street: Londra'nın, büyük mağazaları ile tanınmış caddesi

insanları yadırgadıklarını itiraf ederler:

"!Sana birşey söyleyeyim mi Miss. Abbott, her şey İngiltere'de başka İtalya'da başkadır. Biz orada plânlar kurarız, yüksek ideallere bağlanırsınız, ama burada ne biçim aptallar olduğumuzu görüyoruz... Çünkü herşey o kadar kolaylıkla, kendiliğinden olup bitiyor ki..!"
(WA, 108)

Sawston'da iken yapmacık davranışları, samimiyetsiz tutumları ile durumu idare eden Herriton'ların İtalya'da işleri güçleşmiştir.

"!..Sawston başkaydı, orada zevâhiri kurtarmak zorundaydık. Ama burada açık konuşmalıyız..!"
(WA, 94)

İngilizlerin, İtalyan kasabasında kendilerini böyle yalnız hissetmelerinin sebeplerinden biri, doğup büyüdüğü yerin "aynı çatı altında bitişik ikişer evden ibaret mahalleleri, züppe yetiştiren özel okulları, yeni çıkan kitapların tartışıldığı kitap partileri ve çarşıları ile küçük ve can sıkıcı bir şehir" oluşundandır. (WA, 77-78) Yukarıdaki cümlede "züppe" yetiştirdiğinden şikâyet edilen okullar, çocukluğunda Forster'in de okuduğu ve hiç de memnun olmadığı özel okullardır. İngilizlerin karakter yapısında bu okulların ne derece önemli rol oynadığı konusunda Forster'in ileri sürdüğü iddialara ileride temas edeceğiz.

İtalya'yı daha önce görmüş ve insanlarını tanımış olmasına rağmen Philip bile Monteriano istasyonuna indiği zaman kendini âdeta düşman bir memlekette hisseder:

"... nereden başlayacağını bilemiyordu. Düşman memleketindeydi ve herşey, kızgın güneş, sıcağın bir günün arkasından gelen soğuk hava, muntazam ama esrarlı bir şekilde, sonsuz sıralar hâlinde dizilen zeytin ağaçları--düşüncelerinin doğup geliştiği Sawston'un sâkin atmosferine yabancı idi." (WA, 21-22)

İngiliz orta sınıfından bir âilenin fertleri ile ufak bir İtalyan kasabası halkından bir gencin ilişkilerini düzenleyen ve etkileyen faktörlerin, iki milletin gelenek, görenek, örf, âdet, yaşayış tarzı gibi hususlar olması yanında; doğup büyüdüğüleri, okudukları, çalıştıkları, kısaca memleketlerinin coğrafî, tarihî ve sosyal şartlarının rolü bulunduğunu da belirlemek yerinde olacaktır. Bu konuya yazarımız da önem vermiş ve doğru teşhisi koymuştur: Ona göre iki aile arasındaki uyumsuzluk:

"Kuzey Avrupa ile Güney Avrupa'nın sosyal idealleri arasında kısa süren bir çatışmadır ve bu defa Güney kazanmıştır."

(WA, 53-54)

Görünüşte şahıslar arasında cereyan eden anlaşmazlıklarda aslında "şahıslardan daha başka şeyler söz konusudur. Mücadele milletler arasındaki mücadeledir. İyi, kötü veya kayıtsız olsun, atalarımız nesiller boyunca Latin erkeğinin Kuzeyli kadına karşı cesur ve mert olmasını, Kuzeyli kadının da Latin erkeğini affetmesini menetmişlerdir." (WA, 58)

Forster'a göre atalardan kalma bu zaafıların asıl sebebi bazı millî hastalıklardır. Ona göre, millî hatalardan olduğu gibi millî hastalıklardan da bahsedilebilir ve bunlar arasında

bir benzerlik bulmak mümkündür. "Benim eskiden beri edindiğim intiba şudur ki İngiltere'nin millî hastalıkları kanser ve verem gibi ağır ve sinsice seyreden, insanda başka bir hastalık imiş gibi seyreden, insanda başka bir hastalıkmiş zannını uyandıran cinstendir, halbuki Güneye mahsus hastalıklar ise insanı en sağlıklı zamanında kolera veya veba gibidir." (AH, 23-24)

İngilizler Londra'nın 25 mil uzağında bulunan Sawston adında bir kasabada oturmaktadırlar. Aynı kasaba, The Longest Journey ve A Room with a View adlı romanlarda da vardır. Rickie'nin Latince öğretmenliği yaptığı okul buradadır. Romanda Sawston olarak adlandırılan bu yerin gerçekte Tonbridge kasabası olduğu ve yazarımızın 1893-1897 yılları arasında buradaki okula gittiği bilinmektedir. İtalyanların oturduğu kasaba olan Monteriano'nun asıl adı ise, W. Stone'a göre San Gimignano'dur.

Tenkitçiler bahis konusu ettiğimiz İngiliz-İtalyan ikiliğini zikrederken şahısların ötesinde bu iki kasabanın bulunduğunu ve kahramanların âdetâ bu iki şehrin temsilcileri durumunda bulundukları konusunda birleşiyorlar. Şahıslar arasındaki çatışmanın aslında bu iki dünyanın hayat tarzları arasında bir çatışma olduğunu belirtiyorlar.⁸¹ Bonamy Dobree ise çatışma hâlinde bulunan iki ayrı dünyayı "gözle görülen alışlagelmiş bir âlem ile (Sawston), "gözle gözle görülmeyen hâyâl âlemi" (Monteriano) şeklinde tavsif etmektedir.⁸² Forster'in bu romanında İtalya'yı, İngiliz orta sınıfının yetersizliğini ölçmede bir vâsita olarak kullanıldığını söyleyen Gransden, bu memleketin aynı rolü diğer romanı A Room with a View'da da oynadığını belirtiyor ve "İtalya'nın, içinden mükemmel hayatın

görülebildiği bir pencere" olduğunu ilâve ediyor.⁸³

Sawston ile Monteriano kasabaları arasında, yukarıda çeşitli şekillerde belirtilen zıtlıkları, daha geniş plânda ele alan, uyumsuzluğun aslında Kuzey memleketlerini temsil eden İngiltere ile Güneyin sıcak Akdeniz iklimini aksettiren İtalya arasında cereyan ettiğini belirten yazarlar meseleyi bu yönden dile getirmektedirler.

Hatırlanacağı üzere, asıl mücadelenin Kuzey Avrupa ile Güney arasında olduğunu yazarımızın kendi ifadesi ile belirtmiştik. Kuzey ile Güneyi iklim şartları bakımından karşılaştıran J. Spence, bu iklim şartlarından etkilenen insanlar arasındaki uyumsuzluğu da bu açıdan görmektedir:

"Güneyin güneşi ve canlılığı, Kuzeyin sisi ve iki yüzlülüğü ile karşılaşp onu altetmiştir."⁸⁴

Romanını yazdığı tarihlerde henüz 24 yaşlarında olmasına rağmen Forster'in, Sawston gibi bir çevrenin en derin ve derin olduğu için de ekseriya en kıymetli beşerî duyguları körelttiğini anlayacak dengeye ve olgunluğa ermiş bir yazar olduğunu belirten F. Karl devamla "soğuk, iki yüzlü, sun'i ve sahte bir ortam içinde yetişen insanların, insanın beşerî gücünü hatta onun üstün beşerî kuvvetlerini yansıtmaktan uzak olduğunu müşahade etmiştir"⁸⁵ hükmüne varıyor. Voorhees, İtalyanların İngilizlerden ayrıldıkları noktaları ve onlardan üstün yanlarını belirlemeğe çalışıyor. "İtalyanlarda, İngilizlerde bulunmayan sıcak kanlılık vardır, daha önemlisi kriket'in inceliklerine İngilizler kadar âşina olmasalar bile, iyinin ve kötünün özüne nüfûz edebilen bir sezgiye sahiptirler."⁸⁶ diyor.

Buraya kadar görüş ve düşüncelerini özetlediğimiz tenkitçiler görüldüğü gibi, ırk ayrılığının ve kültürel farkların doğurduğu zıtlığı, değişik ifadelerle belirtmişlerdir. Kimine göre bu zıtlık iki ayrı milletin fertleri, kimine göre biri İngiltere'de diğeri İtalya'da bulunan iki şehrin halkı arasındadır. Konuyu daha geniş bir açıdan ele alanlar için ise bu çatışma kuzeyin soğuk ve kibirli insanları ile Akdeniz'in sıcak kanlı ve güler yüzlü sâkinleri arasındadır. Konuyu hangi açıdan ele almış olurlarsa olsunlar hemen hemen hepsinin birleştikleri nokta, romandaki kahramanların şahsında iki milletin birbirlerine uymayan ve çatışan yönleri bulunduğudur. Ancak, önemli olan husus, bu çatışmayı şu veya bu şekilde tespit etmiş olmakla bir sonuca varamıyacağımızdır. Yapmamız gereken şey, Forster'in ne maksatla böyle bir zıtlığı ortaya koyduğunu, iki milletin fertlerini karşı karşıya getirmekle neyi göstermek istediğini ortaya koymaktır. Aynı şey A Passage to Indiadaki durum için de söz konusudur. Hatta, Howards End'deki Schlegeller ile Wilcoxlar arasındaki ilişkileri de aynı açıdan görmek mümkündür. Bu hususu tespit ettikten sonra da yazarımızın, ayrı milletlerin fertleri arasındaki bu çatışmayı ortadan kaldırmak ve bir uzlaşma sağlamak için ne gibi hâl çâreleri gösterdiğini, bunların ne derece sağlam ve gerçek hayatta uygulama imkânı bulunup bulunmadığını belirlemeğe çalışacağız.

Where Angels Fear to Tread'de olayların akışı, roman kahramanlarının gösterdiği gelişmeler ve değişiklikler göz önüne alınarak sonunda hangi tarafın kârlı çıktığı, hangi tarafın

kayba uğradığı ve böylelikle mutluluğa erip ermediği konularının değerlendirilmesi bu soruların cevabını bulmamıza yardımcı olacaktır.

Kızının bir İtalyan genci ile evlenmesine asla razı olmayan ve bunu önlemek için oğlunu İtalya'ya gönderen Mrs. Herri-ton umduğunu elde edemediği gibi hem kızını, hem torununu kaybetmek felâketine uğramıştır. Lilia, Sawston'ın sıkıcı havasından kaçıp kafasını dinlemek için gittiği İtalya'da tatsız ve başarısız bir evlilik yapmış ve hayatından olmuştur. Harriet (Lilia'nın görümcesi) Lilia'nın çocuğunu gizlice kaçırmak isterken ölümüne sebebiyet vermiştir. Lilia'nın kayınbiraderi Philip, annesi tarafından dul gelini Lilia'nın evliliğine engel olmak üzere gönderildiği İtalya'dan eli boş döndüğü gibi Caroline âşık olduğu halde karşılık görememiştir. Başlangıçta, Gino ile dostluk kurmayı başarır. Bebek öldükten sonra İngiltere'ye dönerken Caroline'ın aslında Gino'yu sevdiğini öğrenir, hayâl kırıklığına uğrar. Eli boş ve ümitleri kırılmış olarak memleketine dönmek zorunda kalır. Ailenin reisi durumunda bulunan anneleri Mrs. Herriton'a gelince, dul gelininin istemedikleri bir adamla evlenmesini engellemek için İtalya'ya gitmesini plânlamış ama bu seyahat başta kendisi olmak üzere bütün aile için bir fâcia ile bitmiştir. Görüldüğü gibi İngilizler açısından olayların gelişmesi ve sonuçlanması bir felâket sayılabilecek kadar kötü olmuştur. Romanı, kahramanların maddî ve mânevî çıkarları açısından değerlendiren tenkitçiler bu hususta az da olsa birbirinden farklı görüşler ileri sürmüktedirler.

Bir kısım tenkitçilere göre, İtalya'nın olağanüstü bir rûhî ve manevî gücü vardır. Bu itici güç, İngilizler üzerinde etkili olmuş, onların hayat görüşlerini değiştirmiş, karakterleri üzerinde olumlu etki yapmıştır. İngilizler, bilhassa Philip ve Caroline bu tesiri daha da şiddetli hissetmişler, neticede İtalyanları anlamışlardır. Dünyanın taa ilk çağlarından beri insanları altüst etmiş olan İtalya, bir avuç İngilizli, hayatları boyunca bir daha mâruz kalamıyacakları bir gücün etkisi altına alarak âdeta onları şaşkına uğratmıştır.⁸⁷ Bazı tenkitçiler ise Forster'in tâbiriyle "ruhî olgunluğa erişmemiş" olan İngilizler "insan sevgisinin güzellikten daha etkili olduğu bir İtalya ile temasa gelmekle 'olgunlaşmışlardır'" demekle İtalya'nın insanları değiştirecek kadar tesirli bir güce sahip olduğunu iddia etmektedirler.⁸⁸ Philip'in karakterindeki değişimin kendisinin, İtalya'nın açık kalpli, tabîî ve insana canlılık kazandıran değerlerini takdir etmesi, İngiliz orta sınıfının mürâîliğinden ve resmiyetinden nefret etmesi açısından değerlendirilebileceğini belirten McDowell, devamla İngilizler üzerinde etki yapan asıl unsurlardan birinin İtalya'nın arka plânda kalmakla birlikte, orta sınıf İngilizlerin yaşadığı sıkıntılı, değişmez hayata karşı canlı, serbest bir yaşayış tarzı bahsetmesi olduğunu, aynı tesirin A Room with a View'daki İngilizler üzerinde de görüldüğünü belirtiyor.⁸⁹ "İngilizlerle İtalyanlar arasındaki bütün engelleri ortadan kaldıran şey İtalya'nın insanlar arasındaki ilişkileri kolaylaştıran kahveleri, operalarıdır. İngilizlerin hemen hemen hepsi ilk defa olarak bu memlekette şahsî ilişkilerin varlığının farkına varıyorlar."⁹⁰

şeklindeki sözleriyle Wilde, İtalya'nın büyüleyici ve etkileyici gücünü belirtmiş olmaktadır. L. Brander ise, İngilizlerin "İtalyanlarla temasa gelmeleriyle duygulu insanlar olmağa başladıklarını ve Gino'nun, Philip'in iyi yönlerinin ortaya çıkmasına ve onun bir an için mükemmel bir insan olmasına yol açtığını ve ancak bundan sonradır ki Caroline'a aşk ilân ederek ona sanki "Pan'ın ruhuyla dokunmuş" olmasını yine İtalya'nın İngilizler üzerinde uyandırdığı olumlu etkiye bağlamaktadırlar.⁹¹ Macaulay, "İngilizler eskiden beri hoş, tatlı bir hastalığa karşı özellikle hassastırlar. Bu da İtalyanlara âşık olma hastalığıdır" demek sûretiyle onların İtalya ve İtalyanlar karşısında böyle bir zaafı bulduğunu belirtiyor.⁹²

İngiltere ve İtalya'yı, akıl ve his dünyalarının temsilcisi olarak ele alanlara göre Sawston, hisleri feda etmek uğruna akıllı geliştirmiş, İtalya ise Gino'nun durumunda olduğu gibi, aklın kavrayamayacağı ve hâkim olamayacağı bir şekilde duygulara önem vermiş, onları olgunlaştırmıştır.⁹³ İngilizlerin kurtuluşu bir kere daha dışarıdan gelmiş, İtalya'nın işe karışmış olması sonucu, kendi yaradılışında bulunan mânevî güç sayesinde mükemmelliğe erişemiyen İngilizler, İtalya'nın mistisizmi sayesinde kurtuluşa ermişlerdir.⁹⁴

Londra yakınındaki ufak İngiliz kasabasının, aslında İngiliz orta sınıfının özelliklerini temsil ettiğini belirten A. Wilde, burada oturan Herritonların da diğerleri gibi kibar tavırlı, geleneklere bağlı yaşayış tarzını benimsemiş ve farkında olmadan gösterdikleri mürâfî davranışlara sahip "kimse-

ler olduğunu ve böyle insanlardan ve bu insanların oturduğu yerden Forster'in hiç hoşlanmadığını" belirtiyor.⁹⁵ D.S. Savage ise, bu konuda yazdığı makalede, Sawston'ın bu hususiyetleriyle Mrs. Herriton'da kendisini gösterdiğini ve bu kadının samimiyetsizliğinin, hesaplılığının, soğukluğunun Sawston dünyasının kendini beğenmiş havasını yansıttığını ileri sürüyor.⁹⁶ Bir makalesinde aynı konuya temas eden Shahani'ye göre Sawston'ın temsil ettiği orta sınıf dünyası, hayat bahşeden kaynakların tılandığı kuru bir nehir yatağı gibidir.⁹⁷ Lilia'nın İngiltere'den ziyaret maksadiyle ayrılışı M. Rose'un nazarında, Sawston'dan ve onun temsil ettiği dünyanın bayağı, kasvetli ve garazkâr havasından kaçışı demektir.⁹⁸ Buna karşılık İtalyan kasabası Monteriano ve içinde oturan basit insanların İngilizler çatışan onlara ters düşen yönleri nelerdir ? İtalyanları diğerlerinden iyi tanıdığı iddiasında bulunan Philip'e göre herşeyden önce samimidirler:

"İtalyanları benim kadar iyi tanımış olsaydın onun (Gino)bütün sözlerinde fevkalâde samimi olduğunu anlardın. İtalyanlar aslında canlı kimselerdir: ölüme ve sevgiye seyredilmeğe değer bir manzaraya bakar gibi bakarlar."

(WA, 96)

Wilde, yukarıda sözünü ettiğimiz eserinde Monteriano'nun İtalya'nın özelliklerini yansıttığını belirttikten sonra bu şehrin duvarları arasında Mrs. Herriton'da ve milletinde bulunmayan bütün niteliklerin bulunabileceğini belirtiyor. Forster'in bazı hikâyelerinde tasvir ettiği gibi burası "vahşî bir yer olmayıp aksine müthiş ve esrarlı bir yerdir."⁹⁹

Monteriano'da bir dişçinin oğlu olan Gino'ya gelince o, McDowell'in tespitine göre "o derece anlaşılması güç bir kim-sedir ki şahsında temsil ettiği İtalyanların nitelikleri kolaylıkla tavsif edilemez. Hassas olmaktan çok anlaşılması güç bir karaktere sahiptir ve bu durumun şahıslar arasında olduğu kadar iki millet arasında bir mesele olduğunu kavramaktan uzaktır."¹⁰⁰ Gino'nun karakterinin karmaşık ve anlaşılmaz olduğu şeklindeki görüşlere katılan diğer bir tenkitçi de onun "enerjisi, hayata bağlılığı, sertliği ve esrrı ile memleketinin şaşırtıcı özelliklerini taşıdığını" söylüyor.¹⁰¹ Hatta bazıları, romanın fevkalâde üstün gücünün bu yakışıklı İtalyan gencinin şaşırtıcı bir canlılık ve gzelliikle çizilen portresinden ileri geldiğini iddia ederek, bu yakışıklılığına karşılık beğenilecek meziyetleri olmadığını ve İngilizlerin gözünde bayağı bir insan olarak kaldığını ileri sürüyorlar.

Forster'in eski Yunan'da geçerli olan bediş gzelliiklerin hayrnı olduğunu, onun idealindeki güzelliğin eski Yunan heykellerinde ifadesini bulan güzellik olduğunu biliyoruz. Scott, Gino'nun, bu putperestlik dönemi genlerinde görülen şevk ve yaşama zevki ile dolu insanı temsil ettiğini iddia ediyor.¹⁰² Wilde da bu görüşe katılarak Gino'nun, Forster'in idealinde yaşattığı ilkel insan tipini sembolize ettiğini söylüyor. Ona göre bu gencin lkesi "İtalya'nın o geniş ve zengin açık havasıdır."¹⁰³

Monteriano'nun bulunduğu bölge tabiş gzelliikler bakımından fevkalâde zengindir. Sonu gelmez zeytin ağaçları ve göz kamaştırıcı menekşeler romana esrarlı bir güzellik, insanı

cezbeden, başını döndüren bir manzara şeklinde tasvir edilmiştir. Philip'in, bu esrarlı güzelliğin etkisinde kaldığını, onun câzibesine kapıldığı İtalya'nın ruhunda büyük değişiklikler meydana getirdiğini söyleyen Gilomen¹⁰⁴, bu ifadesiyle öteki yazarların kanatini paylaşmış oluyor.

İngilizlerin, İtalya'nın etkisiyle gerçeği gördükleri, İtalyan ruhunun onlar üzerinde uyarıcı, rahatlatıcı bir rol oynadığı kanaatinde olan yazarlar¹⁰⁵, İngiliz modern şehir hayatından kurtulmanın, İngilizlerin ruhuna belirli bir nispette İtalyan ruhunun karışmasına bağlı olduğunu iddia ediyorlar. Godfrey'e göre ise, Philip ile Miss. Abbott, İtalya'nın ilkel, duygusal mistisizmi ile Sawston'un manevî ve fikrî alanda elde ettiği başarıları bir âhenk içinde birleştirebildikleri için kurtulmuşlar ve mutluluğu bulmuşlardır.¹⁰⁶

Bu görüşlerin doğruluk derecesini tespit için İngilizlerin İtalya gezisini ve orada başlarına gelenleri yeniden hatırlamamız gerekiyor. İngilizler sadece birkaç gün için İtalya'ya gelmişlerdir. Üstelik, ailelerinin değerli bir ferdi, genç gelinleri Lilia'yı kaybetmenin acısı ve buna sebebiyet verdiğini sandıkları Gino'ya karşı besledikleri öfke ve hiddet duygusu ile dolu olarak yola çıkmışlardır. İtalya'nın güzel manzaraları, ılık havası, güneşi ve canlılığı ne derece etki ederse etsin, bu insanların sadece birkaç gün içinde hayat görüşlerini değiştirecek kadar etkilendiklerini kabul etmek mümkün değildir. İtalyan genci Gino ile evlenen Lilia için böyle bir değişiklik söz konusu olabilirdi. Ama o da evlilik hayatı

boyunca dâimâ mutsuz olmuş, kocası ile uyuşamamış ve genç yaşta ölmüştür. Şâyet iki milletin ilişkileri bu genç karı koca arasındaki anlaşmazlıklar açısından incelenseydi tenkitçilerin belirttikleri şekilde bir etkidен söz edilebilirdi. Sadece birkaç gün süreyle bir arada bulunan ve ancak birkaç saat süreyle görüşme imkânı bulabilen kimselerin birbirlerine derin etki de bulunmaları, dünya görüşlerini değiştirecek kadar İngiliz karakterine nüfûz edebilmeleri, gerçek hayat şöyle dursun, bir romanda bile kabul edilmesi güç bir olaydır. Aslında İngilizler üzerinde etkili olduğu iddia edilen Gino böyle bir kaabiliyeti hâiz olmayan, bedenî güzelliğinden ve duygulu, saf bir insan oluşundan başka bir özelliği bulunmayan bir kimsedir. McDowell bu önemli noktayı görüp, eserinde bu hususa temas etmek lüzûmunu duyan tenkitçilerdendir. Ona göre Gino:

"...diğer karakterlere nazaran daha az inandırıcıdır, çünkü o pek derinliğine tahlil edilmediği gibi romanda karşımıza pek seyrek çıkan bir karakterdir...Kendisinin İtalyayı sembolize ettiği farzedilse bile, bu memleketin bir takım başka boyutları da vardır. O bunları yeterince temsil etmekten uzaktır." 107

İtalya hakkında kullanılan ifadeler, yapılan tasvirler de böyle bir memleketin, insanları etkiliyecek güce sahip olamayacağı intibainı uyandırmaktadır. "Dünya yaratılalıberi insanların keyfini kaçırın", "kavga ve dinden başka birşey olmayan Ortaçağ ile yine kavga ile birlikte güzelliğın yer aldığı Rönesans'ın mirasçısı" olan İtalya, âhenkli ve istikrarlı bir memleket olamaz. Kaldı ki, yüzyıllarca aynı topraklarda yaşayan,

aynı sosyal şartlara tâbi olan insan toplumlarında bile bir türlü giderilemeyen ve neticede savaşımlara, kavgalara yol açan çok çeşitli anlaşmazlıklar günümüzde bile görülmektedir. Bizce, Forster'in bu romanıyla anlatmak istediği şey, A Passage to India'da olduğu gibi, bir ümitten, bir idealden öteye geçemiyen "insanların herşeye rağmen dost olabilecekleri" temasıdır. Bu mesele, yine öteki romanda olduğu gibi/cevapsız bırakılmıştır. İki toplum arasındaki kültür farklılıklarını gayet güzel tasvirlerle ortaya koyan, anlaşmazlık konusu olan meseleleri bir ilim adamı maharetiyle göz önüne seren yazarımız, bunların artandan kalkması için gösterdiği hâl çârelerinin geçersiz olduğunu kendisi de anlamış olmalı ki bir daha roman yazmaktan ve bu romanlarında aynı konuları işlemekten vazgeçmiştir. İnsanları birleştirici, bir potada eritici bir ideali ne kendisi görebilmiş ne de roman kahramanlarına gösterebilmiştir. Sınırları ve mahiyeti müphem bir hümanizmin bu konuda çok yetersiz kaldığına şahid olmuştur. İnsanlar, önlerinde hiçbir yol gösterici, bir mürşid olmadan doğru yolu ve mutluluğu bulabilselerdi, dünya kurulalı beri zaman zaman ortaya çıkan filozoflara, düşünörlere hatta dinlere lüzum kalmazdı. Forster'in "only connect" şeklinde formüle ettiği prensibi böylelikle geçerliliğini ve bağlayıcı özelliğini kaybetmiş, bir temenniden öteye geçememiştir.

N O T L A R

1. Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974), s. 55
2. F. Elgin Hunt, Social Science (New York: 1961), s.306-8
3. Sadri Maksudi Arsal, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları (İstanbul: 1955), s. 38
4. Hunt, aynı eser, s. 308
5. Güvenç, aynı eser, s. 56
6. "Some Philosophers in Fiction," NAR, CCXX (December 1924), s. 378
7. Arsal, aynı eser, s. 14-15
8. Sadri Ertem, Politika Felsefesi, (İstanbul: 1935), s. 143-4
9. TC, s. 18-19
10. Geoffrey Wagner, "The Novel of Empire," EC, 20:2 (April 1970), s. 232
11. Forster, "Reflections in India I: Too Late," NA (January 21, 1922), s. 615
12. Vareen, M. Bell, "Comic Seriousness in 'A Passage to India'," SAQ, LXVI (Autumn 1967), s. 609-610
13. Frederick P. McDowell, E.M. Forster (New York: Twayne, 1969), s. 100
14. HD, s. 39
15. James R.A. Scott, Fifty Years of English Literature (London: Longmans, 1956), s. 70
16. M.J.C. Echeruo, "E.M. Forster and the 'Undeveloped Heart'," ESA, V (September 1962), s. 153
17. aynı makale, s. 154

18. Richard J. Voorhees, "Novels of E.M. Forster," SAQ, LIII
(January 1954), s. 95
19. TC, s. 18
20. aynı yerde.
21. Arsal, aynı eser, s. 38
22. J.B. Beer, Achievement of E.M. Forster (London: Chatto-
Windus, 1968), s. 67-68
23. Alan Wilde, Art and Order (New York: New York University
Press, 1964), s. 8
24. Denis Godfrey, E.M. Forster's Other Kingdom (London:
Oliver-Boyd, 1968), s. 150-151
25. Alice R. Bensen, "E.M. Forster's Dialectic: Howards End,"
MFS, I (November 1955), s. 17
26. Wilfred Stone, The Cave and the Mountain (Stanford Univ.
Press, 1966), s. 241
27. TC, s. 13
28. aynı yerde.
29. aynı eser, s. 13-14
30. aynı eser, s. 44
31. T.R. Fyuel, "Something in the Air," Ec (September 1972),
s. 84
32. Andrew Shonfield, "The Politics of Forster's India," Ec,
XXX (January 1968), s. 63
33. AH, s. 17
34. Forster, "Reflections in India I: Too Late," NA (January
21, 1922), s. 615
35. Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri (İstanbul: 1959), s. 49-50
36. aynı eser, s. 103
37. aynı eser, s. 204

38. aynı eser, s. 117
39. Stone, aynı eser, s. 320
40. Forster, aynı makale, s. 615
41. aynı yerde,
42. Turhan, aynı eser, s. 210
43. aynı eser, s. 204
44. Robert Escarpit, Edebiyat Sosyolojisi (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968), Çeviren: Ali Türkay Yazıcı, s. 117
45. TC, s. 316-317
46. AH, s. 22
47. aynı yerde.
48. HD, s. 22
49. aynı eser, s. 14
50. aynı eser, s. 19
51. aynı eser, s. 9
52. aynı eser, s. 60
53. aynı eser, s. 28
54. AH, s. 16-17
55. Nirad Chaudhuri, "Passage to and from India," Ec, II (June 1954), s. 23
56. Yusuf Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, Cilt III (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950), s. 375
57. Susanne Howe, Novels of Empire (New York: 1950), s. 38
58. AH, s. 16
59. E.M. Forster (London: Evans Brothers, 1970), s. 86
60. A.S.B., "Hommage A Monsieur Forster," NA, XLIII (August 4, 1928), s. 590
61. Shonfield, aynı makale, s. 63-65

62. E.M. Forster (London: Hogart Press, 1969), s. 125
63. Ranjee G. Shahani, "Some British I Admire: V: Mr. E.M. Forster," AR, XLII (July 1946), s. 273
64. W.H. Mason, A Passage to India (Oxford: Blackwell's, 1968), s. 45
65. E.M. Forster: A Critical Study (London: Rupert Hart-Davis, 1970), s. 193
66. K. Natwar Singh, "Only Connect...Forster and India," LHY (July 1969), s. 10
67. Santha Rama Rau, "Indian Entries from a Diary by E.M. Forster," HM, 224:1341 (February 1962), s. 52
68. "E.M. Forster and Samuel Butler," PMLA, LXI (September 1946), s. 816
69. "Passage to More than India," in Malcolm Bradbury (ed.), Forster (New Jersey: 1966), s. 161
70. Brander, "Aspects of E.M. Forster," LHY (July 1969), s. 98
71. "Vision and Discovery in E.M. Forster's 'A Passage to India'," in Charles Shapiro (ed.), Twelve Original Essays on Great English Novelists (Detroit: 1958), s. 258
72. "Passage to and from India," Ec, II (June 1954), s. 20
73. AH, s. 18-19
74. The Writings of E.M. Forster (London: Hogart Press, 1970), s. 171
75. AH, s. 24-25
76. aynı eser, s. 13
77. Creation and Criticism : A Passage to India, (Nebraska: 1971), s. 29-30
78. aynı eser, s. 169
79. AH, s. 25

80. Macaulay, aynı eser, s. 173
81. Rex Warner, E.M. Forster (London: The British Council, 1964), s. 12 ve Alan Wilde, aynı eser, s. 17
82. H.T. Moore, E.M. Forster (New York: Columbia University Press, 1965), s. 21
83. Bonamy Dobree, The Lamp and the Lute: Studies in Six Modern Authors (London: Clarendon Press, 1929), s. 75
84. Jonathan Spence, "E.M. Forster at Eighty," NR, CXLI (October 1959), s. 18
85. Frederick Karl and Marvin Magalaner, "E.M. Forster", in A Modern Guide to Great Twentieth English Novel (New York: 1965), s. 103
86. aynı eser, s. 91
87. Rose, aynı eser, s. 42-44 ve Geoffrey, aynı eser, s. 38
88. Warner, aynı eser, s. 14
89. aynı eser, s. 44-50
90. Wilde, aynı eser, s. 22
91. Brander, aynı makale, s. 100
92. Brandër, aynı eser, s. 35
93. Godfrey, aynı eser, s. 41
94. aynı eser, s. 104-105
95. Wilde , aynı eser, s. 17
96. "E.M. Forster," in Malcolm Bradbury (ed.), E.M. Forster (New Jersey: 1966), s. 57-58
97. Shahani, aynı makale, s. 272
98. Rose, aynı eser, s. 40-41
99. Wilde, aynı eser, s. 18
100. McDowell, aynı eser, s. 48-49

101. Frederick C. Crews, E.M. Forster: The Perils of Humanism,
(New Jersey: Princeton University Press, 1967), s.113
102. Scott, aynı eser, s. 67-68
103. Wilde, aynı eser, s. 19
104. "Fantasy and Prophecy in E.M. Forster's Work," ES, XXVII
(August 1946), s. 101
105. Holt, aynı makale, s. 806 ve Shahani, E.M. Forster: A Re-
assesement (Mysore, India: Kitab Mahal, 1962), s.76
106. Godfrey, aynı eser, s. 42-43
107. McDowell, aynı eser, s. 49

POLİTİK ÇATIŞMA :

Bundan önceki bölümde, Forster'in romanlarında, farklı toplumlar arasında görülen zıtlıkların ve çatışmaların çok karmaşık olduğunu, ırk, din, kültür ve politika meselelerinin iç içe bulunduğunu belirtmiştik. Yine, toplumlar arasında anlaşmazlık konusu olan hususlardan bazılarının, insanların elinde olmayan sebeplerden ileri geldiğini, bir takım hoşgörü sahibi fertlerin ve kuruluşların çabalarına rağmen önlenemeyen bu zıtlıkların kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştik. Bunların yanı sıra, milletlerin tarihiyle beraber ortaya çıkan ve ardı arası kesilmeden günümüze kadar devam eden politik çatışmalar, insanların bilerek ve isteyerek yaptıkları, plânladıkları, kısa veya uzun vâdeli programların eseridir. Milletlerarası politika büyük ölçüde karşılıklı menfaate dayanır. Bunun içindir ki, her millet kendi çıkarını korumak için her türlü vasıtayı mubah addetmekte; doğruluk, adâlet, sadakat gibi ahlâkî unsurlar hemen hemen her zaman kâğıt üzerinde kalmaktadır. Bunun sonucu olarak da, dünya üzerinde devamlı bir çekişme sürüp gitmekte, devamlı ve sağlam bir barış kurulamamaktadır. Hükûmetler ve onların temsilcileri politik çıkarları uğruna insanlar ve milletler arasında mevcut her çeşit ayrılığı istismara çalışarak, yerine ve zamanına göre tahrik etmek sûretiyle istifade yollarını aramışlardır. Özellikle emperyalist ve materyalist devletlerin dış politikasının esası olan "böl ve yönet" şeklinde ifade edilen strateji, zamanımızda bile uygulama alanı bulan etkili ve geçerli bir politika metodu olarak hükûmünü sürdürmektedir.

Devletlerin politik çıkarlarına vasıta yaptıkları en önemli faktörlerden biri de ırk ayırımı konusudur. Irk ayırımı ile politik meselelerin yakın ilişkisine temas eden G.H. Thomson, bu iki faktörün bir araya gelmesiyle, insanı insandan, toplumu toplumdan ayıran engeller yarattığını belirtiyor ve diyor ki :

"İrk ayırımı çok kere devlet otoritesiyle ve kendi dininden olmayanları kabul etmeme eğilimiyle birlikte ortaya çıkar."¹

Thomson'un isabetli bir şekilde kaydetmiş bulunduğu durum A Passage to India'da da aynıyle vârittir. Irk ayırımı ile politikanın ilişkisi meselesi, Forster'in de üzerinde durduğu ve romanına konu edinecek kadar önemli addettiği bir problemdir. Ona göre de:

"İnsanlar aynı bütünün parçaları olduklarını duymaktan zevk alırlar. Bu duyguyu yerleştirmenin yollarından biri de onlara saf ırktan geldiklerini söylemektir. Bu husus, diktatörlerin kendi sahte ilimlerini kabul ettirmelerinin ne kadar kolay olduğunu gösteriyor."²

İrk ayırımının yanında din ve kültür çalışmalarının da politika ile olan yakın ilişkisi sayısız tarihî vâkıalarla ispatlanabilecek bir husus olmasına ve çeşitli eserlere konu teşkil etmiş bulunmasına rağmen, A Passage to India'nın politik bir roman olup olmadığı, yazarın iki toplum arasındaki politik meseleleri ortaya koymak ve bunlara çözüm yolları getirmek isteyip istemediği, tenkitçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Eserin mahiyet itibarıyla politik bir tema'sı bulunduğunu ileri sürenlerin yanında, yazarın asıl hedefinin bu olmadığını, poli-

tik konuların söz konusu edilmesiyle birlikte bunların, fertler arasında cereyân eden ilişkilere bir ortam teşkil etmekten ileri gidemediğini iddia edenler de vardır.

N.C. Chaudhuri, bu eserin esas itibariyle politik bir eğilimi bulunduğunu, Hindistan'daki İngiliz görevlilerine karşı kaleme alınmış açık bir hiciv olduğunu, ve bu şekliyle romanın bir dereceye kadar, Hindistan'daki İngiliz idâresi hakkında verilmiş kesin bir hüküm sayılabileceğini belirtiyor.³ Eserin politik olduğunu iddia edenlerden J.P. Levine, romanın konusunun "ırk üstünlüğü duygusuyla birleşmiş siyâsî sömürgecilik" şeklinde nitilemekte⁴, bir başkası da "Hindistan toplumunun ufak bir bölümünü ele alıp, bu bölüm vasıtasıyla, nerede bir azınlık varsa, nerede başkasına tâbi bir gurup, idarecilerle günlük ilişki kurmağa mecbur kalırsa orada mevcut bulunan gerilimi göstermek istediğine" işâret etmektedir.⁵ A. Shonfield, "kitap esasen şahsî ilişkileri konu almakla birlikte asıl tema'sının, ilişkilerin politika yüzünden nasıl anlaşılmasa bir duruma sokulduğunu göstermek istediğini, bununla beraber önemli bir politik roman sayılabileceğini ve yazarı tarafından da böyle kabul edilmiş olması gerektiğini" belirtiyor ve "şurası muhakkaktır ki kitaptaki olaylar, politik davranışlar arasındaki çatışma etrâfında cereyân etmektedir. Eser Hindistan târihinde dönüm noktası olan bir devrede yazılmıştır...ve yönetim metodlarının doğurduğu sonuçlar hakkında idârecilere sert ve acı bir uyarı niteliği taşımaktadır."⁶ diyerek sözlerini tamamlıyor.

Aynı konuda görüşlerini ortaya koyan P. Benita "önceki tenkitçilerin gereğinden fazla üzerinde durmuş olmalarıyla birlikte

eserin sosyal ve politik unsurlarının çok önemli olduğunu, eser-
 rin İngilizlerin Hindistan'daki idâresi hakkında bir belge ola-
 rak ele alınamıyacağını, ancak, yazarının politik konulardaki
 vukûfunun da ihmâl edilemeyeceğini belirtiyor ve Doğu ile Batı
 arasında, siyâsî ayrılıklardan çok daha esaslı farklılıklar bu-
 lunmasına rağmen Aziz ile Fielding arasındaki ilişkileri güçleş-
 tiren ve dostluk kurulmasını engelleyen oldukça belirli siyâsî
 baskılar mevcut olduğunu" ilâve ediyor.⁷

Romanın politik muhtevâsı hakkında bir makalesi bulunan
 Meyers ise bu konuya geniş yer ayırmıştır. Ona göre, tenkitçi-
 ler Büyük Harb'in (I. Dünya Harbi) sona ermesi ile yayınlandığı
 tarih olan 1924 yılı arasında Hindistan'da cereyân eden önemli
 olayların farkında değillerdir ve Forster'in bu olayları romanı-
 na almadığını ileri sürmekle haksızlık etmektedirler. Gerçekte
 Forster Hindistan hakkında yazdıklarını, 1912 yılının değil 1924
 yılının şartları açısından ele almıştır. Harp öncesinde, sömür-
 gelerdeki muhalif fikirleri ve 1912 yılını (kitapta anlatılan
 olayların cereyân ettiği yıl), sanki 1922 de (kitabın yazıldığı
 ve yayınlandığı yıl) cereyân ediyormuş gibi tasvir etmiştir.
 1912-1922 arası Hindistan için büyük önemi olan bir dönemdir ve
 özellikle bu dönemde Hindistan'daki milliyetçi güçler etkili
 bir şekilde faaliyet göstermeğe başlamışlardır. Bu dönemde
 Hindistan'da ve bütün dünyada meydana gelen önemli olaylar,
A Passage to India'ya politik anlamını kazandırmış, Forster bu
 romanında, ırk ilişkilerinin arkasındaki siyâsî manâyı, İngiliz-
 lerin adâlet ve hükûmet anlayışlarını, Hindu-Müslüman birliğini,
 Hindistan'daki mahallî devletleri, milliyetçilik ve bağımsızlık

hareketlerini anlatmıştır. Forster bu siyâsî kanaatlerine, olayları tek tek inceleyerek varmıştır, fertlerden başlayıp milletlere doğru hareket etmiştir.⁸

B. Bergonzi de bu görüşe katılan yazarlardandır. Ona göre de "A Passage to India sömürgeci zihniyetin sonunun başlangıcını gösteren, hatırlanmaya değer bir eserdir."⁹

Romanın muhteva bakımından politik bir eser sayılamıyacağını iddia eden yazarlardan K. Frederick, Forster'in "politik meselelere vukûfu ve geniş tecrübesi ile, politik olmaktan çok beşerî sayılabilecek bir konu olan ırklar ve milletler arası gerilimin tezâhürleri ile ilgilendiğini"¹⁰ yazıyor. Moore'un kanaati de aynı merkezdedir. O da "Forster'in asıl maksadının ne politik ve hatta ne de sosyolojik olduğunu, belirli bir yer ve zamana ait eşi bulunmaz bir hikâyeye anlattığını, bunun da yeterli olması gerektiğini"¹¹ ifâde ediyor. Romandaki olaylara temas eden Beer, "o tarihlerde Hindistan'da iş başında bulunan siyâsî ve ekonomik güçlere romanda yeteri kadar ilgi ve dikkat gösterilmediğini, ancak romanın hiçbir zaman bir reelpolitik (sırf politika ile ilgili bir eser) olarak okunmaması gerektiğini, eseri aynı zamanda hem çok mahallî hem de çok evrensel bir özellik taşıdığını ve Hindistan probleminin o zamanki durumuna 'pratik' bir çözüm bulma konusundaki katkısı bakımından romanın değerinin sınırlı"¹² olduğunu iddia etmektedir.

Birbirine zıt görüşleri benimsemiş bulunan tenkitçilerin hangisinin haklı olduğu konusunda bir hüküm verebilmek için bizzat yazarımızın bu meseledeki fikirlerini öğrenmek yerinde olacaktır. Forster, A Passage to India'nın 1960 tarihli bas-

kısına (Everyman) yazdığı notlarda şöyle diyor:

"Romanın, belirli bir devre âit olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte onu yazarken politik hatta sosyolojik bir maksadım yoktu. Asıl maksadımın ne olduğunu araştırmak isteyenler bunun cevabını Peter Burra'nın yazdığı 'Giriş' te bulabilirler."¹³

David Jones ile televizyonda yapmış olduğu bir mülakatta ise yazarımız aşağı yukarı aynı görüşleri belirtmektedir:

"A Passage to India'nın başarı kazanmasından ve okuyucular üzerinde tesir bırakmış olmasından memnunum; çünkü o, herne kadar politik bir eser değilse de politik tarafı benim özellikle ifâde etmek istediğim bir yönü idi."¹⁴

Yazarımız, eserinin tema bakımından politik olup olmadığı sorusuna en doğru cevabı P. Burra'nın vermiş olduğunu söylediğine göre, son olarak adı geçen yazarın sözlerine yer verip, bu konuda bir sonuca varmağa çalışacağız. Peter Burra'nın değerlendirmesi şöyledir:

"Herne kadar o, Dickens gibi, romanlarını bir maksat için yazmamış ise de -- romanlarda bu çeşit konu dışına çıkışlara sık sık rastlanır-- yine de şu gerçek ortadadır ki A Passage to India(1924) Hindistan problemi ile ilgilenen herkesin bigâne kalamıyacağı bir romandır."¹⁵

Görülüyor ki, yazarımız eserini herne kadar politik bir gaye için yazmamış olsa da, politik bir cephesi olduğunu kabul etmektedir. Romanın bu açıdan ele alınıp değerlendirilmesinin mümkün olup olmadığı konusuna açıklık getirmek için bir de ese-

rin okuyucularda uyandırdığı etkiler üzerinde durmak istiyoruz. Bu maksatla, yine öncelikle tenkitçilerin görüşlerine başvurmak yerinde olacaktır.

Chaudhuri'nin iddiasına göre A Passage to India:

"...İngiliz edebiyatından ziyâde Britanya'nın imparatorluk politikası üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Böylelikle bu roman, İngilizlerin hoş gitmeyen uygunsuz olaylardan Pilate'ninkine benzer bir tavırla* ellerini çekmelerine sebep olan halet-i ruhiyenin gelişmesine yardımcı olmuştur. Mr. Forster'in romanı emperyalizm aleyhtarlarının elinde güçlü bir silâh hâline gelmiş ve Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetinin ortadan kalkmasında payı ve katkısı olmuştur."¹⁶

Politik olaylar yönünden eserin etkisi üzerinde duran bir diğer yazar da eserin "sosyal-siyâsî bir belge olarak haklı bir şöhret yaptığını, Hindistan'daki İngilizlerin çok mükemmel ve dehşet verici tasvirleri ile İngiliz okuyucusu üzerinde şiddetli ve uyarıcı bir tesir hâsıl ettiğini ve İngilizlerin Hindistan'dan çekilmesinin hızlandırılması gerektiğine inananların sayısının artmasına yardımcı olduğunu"¹⁷ belirtiyor. Furbank da aynı görüşü paylaşan yazarlardandır. Ona göre de Forster'in

*Pontus Pilate: Eski Roma idâresindeki Filistin'de Judaea ve Samaria eyâletlerinin vâlisi. Yahudi meclisini yatıştırmak için Hz. İsa'yı çarmıha gerilmek üzere arzusu hilâfına onlara teslim eden ve sonradan intihara teşebbüs ettiği söylenen şahıs. (M.S. 26-36 ?)

"zamanının öteki İngiliz yazarlarından daha belirli bir politik tesiri olmuştur."¹⁸ Hatta, Hindistan'a tayin edilen İngiliz görevlilerinin vapur yolculuğu sırasında hem bilgi edinmek hem de vakit geçirmek için okumak istedikleri A Passage to India'daki hoşlarına gitmeyen tenkitlere sinirlenerek kitabı denize fırlattıkları söylenir. Bu konuda son sözü yine yazarımıza bırakıyor ve eserin siyasî tesirlerini kendi kaleminden dinlemek istiyoruz: K.N. Singh ile 1962 de yaptığı bir konuşmada şöyle diyor:

"Onun (A Passage to India) bir takım siyasî tesirleri olmuştur. Halkı, Hindistan ile Britanya arasındaki bağları düşünmeğe zorlamış ve bu bağın bütünüyle sağlıklı bir bağ olduğundan şüpheyi düşürmüştür. O, siyasî tesir uyandırmak niyetiyle yazılmamıştır; ben özellikle hikâye ve karakterler ile ilgilenmişimdir. Ama bunu (siyasî tesiri) de hoş karşılamışımdır."¹⁹

Buraya kadar, A Passage to India'nın politik bir roman olarak ele alınıp alınamıyacağını tenkitçilerin ve bizzat yazarımızın görüş ve kanaatlerini aktarmak sûretiyle belirlemeğe çalıştık. Şimdi de, bir eserin politik sayılabilmesi için gerekli şartların neler olduğunu tespiti gayret edecek ve romanımızın bu ölçülere uyup uymadığını meydana koyduktan sonra, eserdeki politik meselelerin tahliline girişeceğiz.

Politics and the Novel adlı eserinde politik romanın tanımını ve özelliklerini veren I. Howe, Stendhal'in bu konuda yapmış olduğu bir benzetmeğe yer veriyor ve diyor ki :

"Stendhal, 'edebî eserde politika yapmak, bir konserin tam ortasında tabanca patlatmağa benzer; bu hareket çok gürültülü ve bayağı olmasına rağmen yine de insanın dikkatini çeken bir şeydir' diyor."²⁰

Howe, sözlerine devamla: "Politik romandan, içinde politik fikirlerin hâkim bir rol oynadığı ve politik ortamın etkili bir sahne meydana getirdiği romanı kastediyorum... En ideal şekliyle kafamda tasarladığım politik roman özellikle iç gerilimler ihtiva eden romandır...Yazar için en iyi ölçü, fikirleriyle ne miktar gerçeği süzüp çıkarabileceği; okuyucu için ise, kendi kanaatlerini altüst etmiş olsa bile, bu gerçeğin ne kadarını kabul edebileceğidir."²¹ diyor. Romancının dikkatinin, toplum içindeki tabakalardan bizzat toplumun kaderine yöneldiğini ve işte bu noktada, politik roman diye adlandırdığı romanın yazılabileceğini ileri süren yazar, böyle bir romanda, toplum fikrinin bütün problemleri ile, karakterlerin şuûruna derinliğine nüfûz etmiş ve böylelikle kahramanların bizzat kendileri tutarlı bir politik sadakat duygusuna ve ideolojik hüviyete sahip olduklarının şuûruna varacaklardır."²² sözleriyle politik romanın özelliklerini belirtmiştir. Bu ölçülere göre romanımız tam anlamıyla bir politik roman sayılabilir. Zira, ileride vereceğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, bu romanda Howe'ın belirttiği şartların hepsi mevcuttur. Eserde politik fikirler hâkim rol oynamakta, olaylar politik çalkantılarla dolu bir ortamda cereyân etmekte ve bir sürü iç gerilim ortaya çıkmaktadır. Yine, toplum fikri, bir sürü problemleri ile kendini göstermiş ve kahramanların zihnini devamlı sûrette işgal etmiş ve onlar bu özel-

likleriyle de bir takım ideolojilerin ve doktrinlerin sahibi ve savunucusu olmuşlardır. Kısaca, eserde Stendhal'in teşbihi- ne uygun, bir değil yüzlerce tabanca patladığına şâhid olmakta- yız. Bu itibarla romanı, politik çatışma bakımından incelemekle isabetli bir yol tutmuş olacağımıza inanmaktayız.

Bu bölümde sık sık kullanacağımız tâbirler ve Forster'in Hindistan ile yakın ilişki kurmuş olduğu 1900-1945 yılları ara- sındaki sosyal ve politik şartlar hakkında bazı bilgiler vermek gerekmektedir. "Hindistan" sözüyle, bağımsızlığını kazanmadan önceki Hint-Pakistan yarımadasını kastediyoruz. "İngiliz-Hindis- tanı", İngilizlerin hâkimiyeti altında bulunan; idârf ve iktisa- df bakımından Britanya İmparatorluğuna bağlı bulunan bölgedir. "Hindistan-İngiliz" ise görevli olarak Hindistan'a gönderilmiş bulunan idareci ve memur sınıfına mensup şahıslar ve bunların aile efradı manâsına gelmektedir. Yine aynı tâbir, yerli kadın- larla İngilizlerin evliliğinden meydana gelen, yani Hindistan' da doğup büyümüş olan yarı İngiliz yarı Hintli zümrenin adıdır.

Hindistan'ın idârf mekanizması ve siyâsf yapısına gelince, bu memleket o günlerde, İngiltere Kralı'nın temsilcisi olan Kral Nâibi (Viceroy) vasıtasıyla yönetilmektedir. Kral Nâibi' nin yardımcılığını, üyelerini kendisinin tâyin ettiği İcra Kon- seyi (Executive Council) yapmaktadır. Her türlü hükûmet mesele- sinde Kral Nâibi'nin emir ve kararları kesindir, değiştirilemez. Kral Nâibi, İngiltere'de bulunan "Hindistan işlerini yürütmekle görevli Dışişleri Sekreteri"nin kontrol ve murakabesinde, bütün Hindistan'da Kral'ın emir ve kararlarını icra etmekle mükelleftir.

Eyâletler, Nâib'in tâyin ettiği vâililerin idâresi altında olup "İngiliz Hindistan'ı" diye adlandırılır. Mihrâcelerin idâresinde bulunan mahallî veya yerli devletlere de "Hindistan Prenslikleri" adı verilir. Kral Nâibi, bazı gayri tabîî ve olağanüstü durumlar hâriç, Mihrâcelerin idâresindeki bu yerli prensliklere müdahale etmez. Bu iki Hindistan, aynı ülkenin parçaları olmalarına rağmen, politik veçheleri itibariyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Sosyal şartlar bakımından Hint toplumunda çeşitli sınıflar ve tabakalar mevcuttur. Hinduizm'in dört basamaklı kast düzeni yanında zenginler, fakirler, okumuşlar, câhillere vardır. Bu çeşitli zümreler ve sınıflar arasında sonu gelmeyen rekabet ve düşmanlık havası sürüp gider. Üstelik, toplumun bu farklı ve çeşitli gurupları arasında anlaşmayı engelleyen tam 845 ayrı dil ve lehçe vardır. Buna bir de 315 milyonluk nüfâsu (1921 de) eklersek o zamanki Hindistan'ın karmaşık durumu hakkında fikir edinmek ve Forster'in romanına konu teşkil eden ortamı anlamak mümkün olacaktır kanaatindeyiz.

Romandaki politik çatışmayı incelerken ve İngiliz idareci sınıfı ile Hindistan halkının bu konudaki ilişkilerini değerlendiren göz önünde bulundurmanız gereken önemli bir husus daha vardır. O da, romanın yazılmağa başlandığı tarih olan 1912 ile, yayınlandığı tarih olan 1924 arasındaki on iki yıllık dönemin siyâsî olayları ve bu tarihlerde Hindistan'ın siyâsî durumudur.²³ Forster'in Hindistan'a yaptığı birinci ve ikinci ziyâretler arasında dünya; bir büyük savaşı (1914-1918), Wilson'ın ondört prensibini (1918), Cemiyet-i Akvâm'ın kuruluşunu (1919),

Rus İhtilâlini (1917) görmüş ve yaşamıştır. Bu arada 1904-5 savaşında Japonların Ruslara karşı kazandığı zafer, 1908-1909 Jön Türk hareketi ve II. Meşrûtiyet, 1910 İran Milliyetçilik Hareketi, 1914 Çin İhtilâli bu dönemde Asya'da cereyân eden önemli siyâsî olaylardır. Wilson prensiplerinden beşincisi olan "Sömürgelerin taleplerinin serbestçe ve açık fikirlilikle tamâmen tarafsız olarak değerlendirilmesi gerektiği" maddesi, imparatorlukların durumunu ciddi sûrette zayıflatmıştır. Bu arada milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tâyin etmesi prensibi (self determination) de bir kurtuluş ve bağımsızlık doktrini olarak taraftar topluyor ve rağbet görüyordu. Sovyet Komintern başkanı ve Politbüro üyesi Zinoviyef, Bakü'de toplanan Doğu Milletleri İslâm Kongresi'nde "Komünist Enternasyonal Doğu halklarına dönüyor ve onlara şöyle diyor: 'Kardeşler, sizleri özellikle İngiliz emperyalizmine karşı kutsal savaşa dâvet ediyorum'" sözleriyle bağımsızlık hareketlerini kışkırtıyordu.

Kısaca özetlediğimiz bu önemli siyasî olaylara ve İngilizlerin Hindistan'a yerleştiği tarihten romanın yayınlandığı zamana kadar geçen döneme dâir daha ayrıntılı bilgi vermekle, hem romanda karşımıza çıkan politik mücadeleleri daha iyi anlayabilmek ve hem de yazarımızın siyasî durumu ortaya koyuşunu, kahramanların şahsında iki toplumun manzarasını tasvir edişini, dolaşısıyla de kendisinin siyâsî temâyülleri ve düşüncelerini belirlemek mümkün olabilecektir.

Bilindiği gibi 1600 yıllarında, önceleri Hindistan'daki ticaret işlerini yürütmek üzere kurulmuş bulunan "East India Company" (Doğu Hindistan Ticaret Kumpanyası), 18 inci yüzyılda

siyâsî ve askerî bakımdan son derece kuvvetli bir duruma gelmiş ve Britanya'nın Hindistan'daki hâkimiyetinin temellerini atmıştır. 19 uncu yüzyılın ortalarında Hindistan'daki diğer bağımsız devletler yavaş yavaş hâkimiyetlerini kaybetmeğe yüz tutarken İngiltere, bu şirketin sahip olduğu bütün hak ve yetkileri devralmış ve böylelikle İmparatorluğun bu memleketteki hâkimiyeti resmî bir hüviyet kazanmıştır. Bu durum, çeşitli huzursuzluk ve anlaşmazlıklara rağmen 19 uncu yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve bu yüzyılın sonlarında, yerli aydınları, halkın kalkınmasıyla ilgilendirmek ve yerlilerin İngilizlerle eşit muamele görmelerini ve Hindistan'da halkça seçilmiş temsilî meclislerin idareyi denetleyebilmelerini sağlamak amacıyla başlayan "swaraj" yani "öz egemenlik" hareketi gitgide Hindistan'ın bağımsızlığını elde etmesini istemeye kadar genişletilmiş ve bu sonuca ulaşmıştır. Bu hareketin temeli, Hindistan'da Batı kültürünü kendisine mâl etmiş bir aydınlar zümresinin çoğalmış olmasına dayanır. İşin bağımsızlık hareketine kadar götürülmesine sebep, İngilizlerin dâvâyı daha çok siyasî yönden ele alıp ona göre tedbirlere baş vurmaları ve ıslâhat yapmalarıdır. Halbuki dâvânın esâsı, yerlilerin çektiği ekonomik sıkıntı idi ve o devam ettikçe halkın, inkılâpçıları var gücüyle ve boyuna artan bir ölçüde desteklemeleri tabîî idi. 19 uncu yüzyılın sonlarında Hindistan halkı, ayrılmış bulunduğu kast, dil ve din farkları dolayısıyla her nevi birlik ve bağımsızlık kavramlarından uzakta idi.

Yüzyılımızın başlarında Hindistan'ı iki kere ziyaret ettiğini bildiğimiz Forster da Hindistan halkının bu durumunu şöyle

tâşvir ediyor:

"Hintli olmakla öğünenler sadece modern demokrasi fikrini benimsemiş Hintlilerdi; çoğunluk hâlâ 'ben Afganlıyım, İranlıyım veya Rajput'um, benim ecdâdım bu memlekete şöyle girmişti v.s., v.s., demektedirler." ²⁴

Bu satırlar bize, A Passage to India'da doktor Aziz'in Türk-Moğol imparatorları Ekber, Alemgir ve Babür Şah'larla öğünmesini ve onlardan sitâyîşle bahsedişini hatırlatıyor.

Hindistan'ı bağımsızlık yolunda yürümekten alıkoymak için İngilizlerin aldığı tedbirler ve verdikleri tâvizler arasında Avrupalıların yerli yargıçlarca yargılanmalarını mümkün kılan "Ilbert Kanunu" nun çıkarılması, aynı yıllarda "Hint Ulusal Birliği" adında bir teşekkülün kurulması ve 1885 te yapılan ilk kongresinden sonra "Hint Ulusal Kongresi" adını alması ve bu teşekkülün propagandaları sâyesinde İngilizlerin ıslâhat yapmak zarureti ile çıkardıkları ve yasama kurullarına, atama sûretiyle değil seçim yoluyla üye sokmak esâsını getiren "Hindistan Kânunu" nun çıkarılması (1892) sayılabilir. 1894-1895 Çin-Japon savaşında Çin'in yenilmesi, Batı kültür ve tekniğini elde eden bir milletin nasıl galip gelebildiğini göstermesi yönünden halkta öğretim ve kültür hevesini arttırmış, 1904-1905 Rus-Japon savaşında Japonların başarı kazanması ise Avrupalı ırkların üstün, Asyalıların kaabiliyetsiz olduklarına dâir yerleştirilmek istenen inancı da yıkmıştır. O sıralarda Kral Nâibi olan Lord Curzon'un eğitim sistemini ıslâha kalkışması halk arasında onun "mümkün olduğu kadar az aydın yetiştirme niyeti beslediği" şeklinde yorumlanmış ve İngiliz düşmanlığını daha da arttırmıştır.

Forster, Hindistan'daki okumuş halk tabakası ile idarecilerin ilişkileri konusundaki müşahedelerini şöyle anlatıyor:

"Okumuş bir Hintliye karşı girişilen bir saldırı binlerce câhil Hintlinin tepkisine yol açıyor ve milliyetçilik dâvâsını körüklüyordu."²⁵

1905 de Lord Curzon'ın istifası ve liberallerin iş başına geçmesiyle karışıklıklar çıkar, toplantı ve mitingler yasaklanır. Bu arada Hintli milliyetçiler, mütediller ve müfritler olmak üzere ikiye bölünmüştür. O sırada, her sınıf ve zümrenin seçimlerde ayrı ayrı temsilini sağlayan bir ıslahât kanunu gerçek egemenliğin Hintlilere geçmesine imkân vermemiştir. Bu kanunu beğenmeyen müfritler 1912-13 yıllarında bazı suikastlere girişirler. Ancak Bengal dışındaki eyaletlerde Birinci Dünya Savaşı'na kadar genel durumda bir yatışma görülecektir.

Hinduların bağımsızlık yolundaki çalışmaları yanında Müslümanlar, Hindu çoğunluğunun egemenliği altına girmeleri sonucunu doğuracak olan Avrupa usûlü seçime karşı olduklarından "Kongre" hareketine katılmamışlar ve daha âdil bir idâre tarzı yolunda teşebbüse girişerek "Moslem League" i kurmuşlardır. Bu sıralarda Osmanlı Sultanı Abdülhamid'in, Müslümanları Hilâfet etrafında toplama yolundaki çabaları Hint Müslümanları arasında tesirini göstermeğe başlamıştır. Osmanlıların Trablusgarp ve Balkan savaşlarında, İngilizlerin Türklere karşı kayıtsız kalmaları Müslümanları kızdırmış, bundan sonra Müslümanların haklarını korumak, Hindistan'a uygun yeni bir idâre tarzı kurulmasını sağlamak ve Hinduların amaçlarının Müslümanlarca benimsenmesine çalışmak uğrunda gayret göstermelerine sebebiyet vermiş-

tir. Böylelikle iki cemaat arasında işbirliği örnekleri görülmeye başlanmış ise de varmak istedikleri noktalar başka olduğundan iki toplum arasında sıkı işbirliği yapılmasını önlüyordu. Bu sırada Almanya'nın İngiltere'ye karşı savaş açması ve bir Alman harp gemisinin Madras'ı topa tutması İngiltere lehinde coşkunluk gösterilerine sebep olur. Bu coşkunluğu gösterenlerin başında yerli prenslikler gelmektedir.

A Passage to India'da Hintli müslümanların zenginlerinden olan toprak sahibi Nawab Bahadur yerli prensliklerden biri olan Mundkul prensliğinden istihza ile bahseder: prensin sadece onbir pâre topla selâmlandığını belirterek, bu devletlerin merkezî Hindistan hükûmeti kadar başarılı olamadıklarını söyler:

"İngiliz Hindistanında akıl ve nizam, sıhhat
bahşeden bir sel gibi her tarafa yayılmıştır!"
(PI, 97)

Forster, ikinci Hindistan ziyâretine âit tuttuğu notlarda yerli devletlere dâir çok ayrıntılı bilgi veriyor. Bu bilgiler, zamanın Hindistan'ı hakkında birer tarihî belge mahiyetini taşımaktadır. Yakın müşahede ve şahsî intibalara dayanan bu notlarda yer yer alaylı ifâdelere de rastlamak mümkündür:

"Politika konusunda tecrübem olmamasına rağmen benzeri ancak 'Gilbert ve Sullivan' operalarının da görülebilecek bu acaip ufak devlet hakkında bilgi vermem gerek."²⁶

Forster'in bahsettiği ufak yerli devlet, kendisinin de bir süre özel sekreterlik yaptığı Dewas State Senior'dır. Bu devletlerden herbirinin sarayı, ordusu, su şebekesi, tenis kulübü ve her akşam aynı saatte değişik havalar çalan değişik bandoları vardır. Ancak, aralarında belirli bir sınır olmadığı

gibi anayasalarını ve politikalarını anlamak mümkün değildir. Bu devletlerin birçoğu mahallî vatanperverlik hareketine rağmen İngilizlere sâdık kalmışlar ve onların her yaptığını takdir etmişlerdir. Eskiden bunların bazıları bir takım özel amaçlar beslemişlerse de bugün Kraliyet'e olan sadakatlari sağlamdır. İngiliz hükûmeti ile yerli prensliklerin ortak çıkarları bulunmasına rağmen iki taraf aralarında ittifak yapmamışlar, hükûmet onlara dâima nâzik davranmış, buna karşılık prensler de yeni fikirlerin yayılmasını önlemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Zamanla bunların Hindistan milliyetçilerine karşı bir güç olarak kullanılabilmelerinin faydasızlığı ortaya çıkınca eski önemli durumlarını ve mahallî imtiyazlarını kaybedeceklerdir.²⁸

İngilizlere hoş görünmekle mevkilerini koruyabilen ve yeni fikirlerle beslenen genç milliyetçilere karşı rahatlarını bozmamak için merkezî hükûmet tarafını tutan mahallî prenslerin sevgi ve bağlılık tezâhürleri İngiliz kuvvetlerinin 15.000 gibi bir sayıya indirilmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1914 de savaşa girmesi üzerine İngiltere'nin Hintli hacılara dokunulmadığı takdirde Mekke ve Medine'ye dokunulmayacağını ilân etmesi üzerine Hintli Müslümanlar bağlılık beyannâmeleri neşrederler. Pâdişâhın "cihad" ilân etmesinin doğrudan doğruya tesirleri zayıf kalmıştır. Yüzbinlerce Hintli Müslümanın Hindistan ordusuna gönüllü yazılmasına mâni olamamıştır. O sırada Hindistan'da bulunan yazarımız Hintli Müslümanların, Türklerin bağımsızlık savaşını desteklemek uğrunda giriştikleri yoğun faaliyetler konusunda ilgi çekici müşahade ve intibalarını bir gazeteye gönderdiği yazısında belirtmiştir.²⁹

Bu yazılara bakılırsa, Hintli Müslümanlar gerçekten samimi-
yetle çalışmışlar, Türk Kızılay'ına para toplamışlar, Türk-
ler lehinde sevgi gösterilerinde bulunmuşlar, gazetelerde
İngilizleri ithâm eden yazılar yayınlamışlardır. Ancak,
Müslümanların "cihad" çağrısına gereği kadar ehemmiyet ver-
memelerinin sebeplerinden en önemlisi --Forster'in de belirt-
tiği gibi -- İngilizlerin karşı propagandalarına kapılmala-
rıdır. Çünkü Hindistan'daki İngiliz egemenliği çok ustaca
yapılan siyâsî manevralar sâyesinde ayakta durabildiği için
onun her türlü sıkıntıdan korunulması zarurî idi. Sözü ge-
çen manvraların rahatça devam ettirilebilmesi ise Hindistan'
daki türlü unsurlar arasında geçimsizlik ve kuşkuların deva-
mına bağlı idi. Bu duyguların en müessirleri ise Müslüman-
lar ile Hindular arasında olanlarıydı. Meselâ, "...bâzı Hind
ulemâsının mücahidleri Vehhâbi göstererek aleyhlerinde Mekke
müftülerinden fetvâlar alıp bütün Hindistan'da neşretmeleri
ve bilhassa kezâ 1870 yılında Mekke müftülerinden Hindistan'
ın "Dârü'l-Harp" değil "Dârü'l-İslâm" olduğu hakkında alınıp
neşredilen fetva, cihad gayretini baltalayıp Hind Müslüman-
larını yavaş yavaş İngilizlere ısındırmış ve daha doğrusu
onları uyuşturup yabancı egemenliğini sessizce kabule sev-
ketmiştir."30

A Passage to India'da da bu türden siyâsî oyun ve ma-
nevralara çok çeşitli örnekler verilebilir. Aziz'i mahkeme
edecek olan hâkimin özellikle Hindulardan seçilmiş olması ve
onun, İngiliz hâkim Ronny'nin adamlarından biri oluşu, neti-
cede pek fazla yaygaraya sebebiyet vermemek için özellikle
düzenlenmiş bir tertiptir. Aziz'in suçlu olduğuna ve nasıl

olsa mahkûm edileceğine inandıkları için mahkûmiyet kararını bir İngiliz yerine Hindu'nun vermesi işlerine geliyordu.(PI, 224)

İngiltere'nin Osmanlı halifesiyle savaşıması Gandhi gibi inkılâpçıların Müslüman aydınları kendi tarafına çekmesini kolaylaştırır. 1919'da "Bütün Hindistan Hilâfet Kongresi", aynı yıl "Hindu-Müslüman Konferansı" toplanır ve İngilizlerle işbirliğinden sakınmak (non-cooperation) hareketinin başlatılması kararlaştırılır.

O günlerde Hindistan'da bulunan yazarımız bu harekete temas ederek; "non-cooperation" teşebbüsünün derhal şiddete dönüşmesinin kaçınılmaz olduğunu, o günlerde Hintlilerin herhangi bir şeye karşı doğrudan doğruya protestoda bulunmalarının mümkün olmadığını, zira hadiseler karşısında çekimser kalma temayülünün Hintlilerin kafasında yer ettiğini, onlardaki fedâkârlık duygusunun çok kere birdenbire ortaya çıkıp sonra kaybolan cinsten, gelip geçici bir duygu olup uzun sürmesi hâlinde çok mükemmel bir seviyeye ulaştığını ve kimsenin karşı koyamayacağı bir duruma geldiğini belirtiyor ve o günlerde okumuş zümrenin hapse girmeği göze almış bulunduğunu anlatıyor.³¹

Bu arada toplanan bir ulemâ konferansı, bundan böyle Müslümanların İngiliz ordusunda hizmet etmemelerine dâir bir fetvâ neşreder. 8 Temmuz 1921 de toplanan Karaçi Hilâfet Kongresi, Müslümanların İngiliz ordusunda hizmet etmelerinin gayri meşru olduğunu ilân eder. Ağustos 1921 de Malabar kıyılarındaki sarp dağlarda toplanan Müslümanların bazı

ileri gelenlerinin yakalanması üzerine ayaklanma olur ve bir "Hilâfet Cumhuriyeti" kurulur. Bir takım İngilizler öldürülür ve ayaklanma güçlkle bastırılır. İngiliz veliahdi bu gergin durum sırasında Hindistan'a gelir. Prensın ziyâreti sırasında bir sürü olay çıkmış, yüzlerce kişi tutuklanmış, bazı yerlerde bomboş caddelerle karşılaşmış ve bu haka- retten üzüldüğünü ifade etmiştir. Forster'in bu ziyârete tekabül eden günlerde Hindistan'ın durumu hakkında yazdıkları, tarihî gerçeklere aynen uymaktadır. Veliahdin ziyâreti sırasında neler yaptığının, nerelere gittiğinin halk arasında konuşma mevzuu olmadığını, çünkü kendisinin "Hintliler için anlam taşıyan bir gelenegın temsilcisi olmadığını, Batı'nın, zamanın gerçeklerine aykırı olarak ortaya çıkardığı geveze ve her zaman yola gelir cinsten bir kral tipini temsil ettiğini belirterek böyle tiplerin Hindistan'ın geleceğı içinde bir yeri ve önemi olmadığını"belirtiyor. Ona göre bu memleketteki bir sürü sıkıntı ve dertlerin yakışıklı bir genci trene bindirip göndermekle yatıştırılamıyacağı konusunda, herkes fikir birliğı içindedir. "Bu ziyâretin sonunda bu genç adamın ağzının tadının bozulduğı söylenebilir ama daha fenâsı, bu gencin memleketlerini ziyâreti yüzünden yüzlerce genç hapishanelere düşmüştür. Prens'in ziyâreti zaman kazanmak için hükûmetin bir tertibi ve aynı zamanda korku alâmeti olarak tefsir edilmiştir."³²

Bundan sonra Gandi'nin, Kral Nâibi'ne, Türk Kuva-yı Milliye'si ile barış yapılması ve Pencap'taki zulümlere son verilmesi konusunda verdiği ültimatomda, bunların yerine getirilmemesi hâlinde "civil disobedience" hareketine giriş-

ceğini belirtmesi; bilâhère çıkan kargaşalıklarda 22 polisin öldürülmesi ve bu yüzden Gandhi'nin bu kararından vazgeçerek itibardan düşmesi ve nihayet tutuklanarak hapse mahkûm edilmesi şeklinde gelişen olaylar 1947 de elde edilen bağımsızlığa kadar sürecektir. Ancak, romanın yazıldığı tarihten sonrakiler bizi ilgilendirmedigi için bu kadarla yetiniyor ve bu konuda son sözü Forster'a bırakarak zamanın Hindistan'ı hakkındaki müşahedelerini öğrenmenin faydalı olacağına inanıyoruz:

"Bugün çalkantılı bir denizdir Hindistan. Sosyal problemler de bu denizin akıntılarında sadece biridir. Müslümanların yanında Hindular vardır; işçi ve sermaye sınıfı teşekkül etmiştir; yerli prenslerin yanında meşrûtiyet taraftarları vardır. Bu denizin nerede patlayacağını, nasıl bir dalga geleceğini kimse söyleyemez." ³³

İşte, romanın yazıldığı tarihlerdeki Hindistan, sosyal, ekonomik ve siyâsî problemleriyle, böyle bir Hindistan'dır. Romandaki siyâsî olayları bu ortam içinde değerlendirmek gerekecektir.

E.M. Forster Hindistan'ı üç kere ziyâret etmiştir. Oxford Üniversitesi'nde öğrenci iken tanıştığı Müslüman dostu Syed Ross Masood'u görmek için ilk defa 1912 gitmiştir. Bu şahıs, yazarımızın Hindistan kültür ve medeniyetini anlamasına yardımcı olan ve onun hayatında önemli bir yeri bulunan şahıstır. 1921 de tekrar Hindistan'a giden yazarımız altı ay süreyle Dewas State Senior prensinin hizmetinde özel sekreter olarak çalışmıştır. 1945 de üçüncü defa, Jaipur'da

toplanan Dünya Yazarlar Konferansı'na (PEN) katılmak maksadıyla giden Forster, bu kısa gezisi sırasında, önceki ziyaretlerinden beri Hindistan'da meydana gelen ekonomik ve politik değişiklikleri yakından müşahade etmiştir. Bu ziyaretlerinde Hint hayatının çeşitli cepheleri hakkında derin bilgi sahibi olmak fırsatını elde etmiş, bu arada Kalidesa, Tagore ve Ikbâl gibi fikir ve edebiyat adamlarıyla tanışmıştır. Hindistan tarihi ve özellikle mazideki büyük Hint ve İslâm İmparatorlukları hakkında da inceleme yapma imkânını elde etmiş, Hint sanatına karşı duyduğu büyük ilgi, onu Hint sanatçıları ile tanışmağa sevk etmiş; Elephants ve Ellora mağaralarını da ziyaret fırsatını kaçırmamıştır. Yerli halkla olan sosyal ilişkilerinde dâimâ nâzik ve dostça davranmış, her sınıf ve dinden insanlarla ilişki kurarak Hindistan'ın sosyal yapısını tanımağa gayret etmiştir. Siyâsî bakımdan Hintlilerin tarafını tuttuğu için, Hindistan-İngilizlerini ırkçı tutumları yüzünden kınamış, Hintlilere nezâket ve iyi niyetle muamele etmeleri inancını anlatmak ve aşılacak istemiştir. Hindistan'da iken halkın toplantılarına katılmaktan zevk almış, İngiltere'ye gelen Hintlilere ötellerde yer ayırtmak gibi yardımlarda bulunmuştur.³⁴ Hindistan üzerine yazılmış eserleri inceleyerek haklarında mütalaalar ve önsözler yazmış, BBC'nin Hindistan için yaptığı yayınlarda konuşmalar yapmıştır. Bu memleketle böyle yakından ilgilenen bir kimsenin romanlarından birine, hatta şâheseri sayılacak olanına Hindistan'ı konu edinmiş olması tabiidir.

A Passage to India'da, İngiltere'den yeni gelmiş olan hâkim Ronny ile annesi Mrs. Moore ve sözlüsü Adela Quested

arasında "İngilizlerin Hindistan'da bulunmalarının sebebi" konusunda tartışma çıkar. Ronny'ye göre, "Hindistan'da havadan başka bahsetmeğe değer birşey yoktur. İşin başı da sonu da bundan ibârettir." (PI, 52) O, Miss. Quested'in, Hindistan-İngilizleri'nin Hintlilere iyi muamele etmedikleri şeklindeki düşüncesi karşısında, kadınların neden böyle ufak tefek şeylerle uğraştıklarını anlayamadığını söyler. Aralarındaki konuşma şöyle devam ediyor:

"Ufak tefek şeyler, ufak tefek ha ! Nasıl söylersin bunu ?"

'Biz buraya iyi davranmak için gelmedik.'

'Ne demek istiyorsun ?'

'Ne demek istiyorsam onu. Burada adâleti yerine getirmek ve asâyişi sağlamak için bulunuyorum. İşte benim duygularım bunlar.

Hindistan kabul salonu değildir.'" (PI, 53)

Bilindiği gibi, emperyalist devletlerin Asya ve Afrika halkını sömürme politikalarına gerekçe olarak gösterdikleri bir bahane vardır: Bu ülkelere adâlet, medeniyet ve barış götürmek.. Aynı düşüncüyü Ronny'nin yukarıdaki sözlerinde de bulmak mümkündür.

Annesi, Ronny'nin bu duygularının ancak Tanrılara mahsus şeyler olabileceğini söyleyince Ronny, Hindistan'da bulunmalarının kendine göre gerekçelerini anlatmağa devam eder:

"...ister Tanrı olalım, ister olmalıyım, bu memleket bize tahammül etmek zorundadır... Davranışlarım nâzik değil diye bu memleket-te hayırlı işler görmek için edindiğim nüfûzumu kayıp mı edeyim ?.. Şunu iyi bilin ki ben burada çalışmak ve bu sefil memleketi cebren elde tutmak için bulunuyorum... Biz

Hindistan'da nâzik davranmıyoruz, davranmağa da niyetimiz yok. Yapacak daha önemli işlerimiz var bizim." (PI, 53)

Yazarımıza göre Ronny bu sözlerinde samimidir. Hergün bir sürü rüşvet, tecâvüz, hırsızlık olaylarına bakmak, haklıyı haksızdan ayırd etmek, yalancı şâhitlerle uğraşmak zordur. Hindistan'a yeni gelen vatandaşları hâriç beklediği takdir ve anlayışı bulamaz. Ronny yukarıdaki sözlerini içinden geldiği gibi, samimiyetle söylemektedir. Ama annesinin nazarında, bugünkü hâliyle, öğrencilik günlerindeki insanı duygularla dolu, saf ve samimi genç delikanlı arasında çok fark vardır. Hindistan'a nâzik davranmağa gelmediği iddiasını tekrarlarırken âdeta bundan zevk alır gibidir. Mrs. Moore ise bu sözlerin gerçek olmadığını düşünmektedir. Ona bakılırsa, Ronny, bu zoraki teessür ifâdesi yerine yürekte gelen bir üzüntü belirtisi göstermiş olsaydı, tamâmen başka bir insan, İngiliz İmparatorluğu da bambaşka bir müessese olacaktı. Adela da, İngilizlerin bu kusurunun farkındadır: "Dünyanın öteki tarafını bile göremiyoruz, bütün yakınımız bu yüzden." der. (PI, 27)

İleride, Ronny'nin eline, iddialarının doğruluğunu ispat edecek bir fırsat geçecektir. "Muharrem" gösterileri sırasında Müslümanlarla Hindular arasında çıkan bir anlaşmazlıkta İngilizler hakemlik etmiş ve ihtilâfın büyümesini önlemişlerdir:

"Ama Ronny o gününü pek fenâ geçirmiş sayılmazdı, zira İngilizlerin Hindistan için gerekli olduğu ispat edilmişti; kendileri ol-

masaydı mutlaka kan dökülecekti...Buraya nâzik davranmağa değil, asâyişi sağlamağa gelmişti ve Adela karısı olacağına söz vermişti; artık bunları anlaması gerekirdi."

(PI, 100)

İngilizlerin, Hindistan'daki varlığının söz konusu olduğu her yerde buna benzer iddialar ileri sürmeleri, yazarımızın özellikle belirtmek istediği bir hususu ortaya koymak içindir. Bu husus tenkitçilerin gözünden kaçmamıştır. Bunlardan biri "O, (Forster) genel olarak İngilizlerin, bulundukları yerde aşırı derecede önemliymişler gibi bir tavır takındıklarını, tahsilli Hintliler vasıtasıyla anlatmak ister gibidir. Halbuki, "İngiltere 'olmaması gereken bir zamanda orada bulunmaktadır, bu da kendi açılarından saygısızlıktır, kabalıktır'"³⁵ Bir başka tenkitçi de İngilizlerin adâleti tesis etme gayreti içinde olduklarını ancak Hintlilerin adâletten daha başka şeyler görmek istediklerini ileri sürüyor ve:

"Hintliler, kendilerinin her zaman göstermeğe hazır oldukları duygu coşkunu İngilizlerde de görmek istiyorlardı." diyor.³⁶

Diğer bir tenkitçi de her iki gurup arasında ilişki kurma yönünden başarısızlık bulunduğunu belirterek "İngilizleri başarısızlıklarından dolayı itham ediyorlarsa bu, dostluk kurma konusunda teşebbüs ve inisiyatifleri ellerinde bulunduran taraf olmalarındandır." diyor.³⁷ Bu yolda ilk hareketi yapması gereken İngilizler ise, teşebbüse girişmek şöyle dursun, Hintlilerin duygularına bile karşılık vermemişlerdir.

Aziz'in hastalığı sırasında kendisini ziyarete gelen Fielding ile diğer Müslümanlar arasında aynı konuda bir konuşma ce-

reyân ediyor. Hamidullah Fielding'e "İngiltere ne hakla Hindistan'ı elinde tutuyor?" diye sorar. Hoşgörüsü, Hintlilere iyi muamelesi ile diğer İngilizlerden ayrılan Fielding "Benim aklımın ermediği bir soru bu." diye cevap verir. "Ben buraya şahsî bir gâye ile geldim, çünkü iş bulmam lâzımdı. İngiltere neden buradadır veya olması gerekli midir, değil midir konusunda size birşey söyleyemem. Benim gücümün üstünde birşey bu." (PI, 116-117) Fielding'in veremediği yahut vermek istemediği cevâbı yazarımız veriyor:

"Bu çeşit sorulara verilecek tek cevap vardır: 'İngiltere kendi menfaati için Hindistan'ı elinde tutuyor.' Ama Fielding bunu söylemek istemedi. Dürüst davranma arzusu içini kemirmişti." (PI, 117)

Forster hakkında bir kitabı bulunan D. Godfrey, "Hindistan'ı gelişigüzel ve sorumsuz bir şekilde ele geçirmiş bulunan İngiltere'nin bu memleketi elinde tutmasının ancak "İngiltere Hindistan'ı kendi menfaati için elinde tutuyor" hükmü ile açıklanabileceğini, bu gerekçeyi savunma yolunda 'Hindistan'ın, Batı'nın mükemmel çalışma sistemine ve adâlet kavramına olan ihtiyâcı' gibi söylenecek bazı şeyler bulunabileceğini, ancak bu iddianın zaman zaman anlamını kaybedecek derecede eskiyip yıprandığını ve hatta uygulama alanı bulabilmesi için ırk üstünlüğü gibi hiçbir esasa dayanmayan bir faraziye ile desteklenmesi gerektiğini" belirtiyor.³⁸

Hindistan'a yeni tâyin edilen memurların birçoğu ve özellikle hanımları "gerçek Hindistan'ı görmek" arzusu içindedirler. Kendilerine anlatıldığı veya kitaplarda okudukları şekilde

tasavvur ettikleri bu memleketin gerçek yüzünü görmek ve tanımak için bazı gezintiler yapmak, dâvetler tertip etmek ve yerli halkla temas etmek sûretiyle bu arzularını gerçekleştirebileceklerini sanırlar. Ama eskiden gelip buraya yerleşmiş olan vatandaşları için gerçek Hindistan diye birşey olmadığı gibi yerlileri tanımak uğrunda en ufak bir gayret göstermeğe değmez. Hindistan'a hiç görmemiş olanlar, yani meseleye dışarıdan bakanlar için Hindistan'ı tanımak gerçekten samimî bir dilek olabilir. Ama uzun süre bu memlekette kalıp ta iki toplum arasında meydana gelen bir sürü karmaşık olaya şahid olmuş olanlar için mesele aynı derecede basit değil dir. Ne kadar iyi niyetle gelmiş olurlarsa olsunlar, kısa sürede eskilerin etkisi altına girmekte ve yerlilere onların gözüyle bakmağa başlamaktadırlar. Romanın birçok yerlerinde, yeni gelenlerle eskiler arasında anlayış farkını ve hadiselerle bakış tarzını belli eden ilgi çekici konuşmalara ve olaylara şahid olmaktadır. Meselâ, Mrs. Moore oğlunun "nâzik muamele etmek için Hindistan'a gelmediği" şeklindeki ifadesine karşı "İngilizler nâzik davranmak için buradadırlar... Çünkü Hindistan dünyanın bir parçasıdır ve Tanrı bizi birbirimize iyi davranalım diye yaratmıştır" şeklinde cevap veriyor. Adela'nın isteği de Hintlileri görmektir. O güne kadar ihtiyar hizmetçisi hariç hiçbir Hintli ile konuşmamıştır. Eskilerden Mrs. Lesley "Ne kadar şanslıymışsın !" der. Ama o, eskiden bu memlekete gelmiş olan genç erkek ve kadınları düşünmektedir. Kafileler hâlinde gelmişler, aynı yiyecekleri yemiş, aynı fikirlerle beslenmişler, sonra aynı kalıplaşmış fikirleri edinip başkalarına tepeden bakmağa başlamışlardır. Kendisi "asla onlar gibi olmak" istememektedir. Hatta ona göre, kendi

vatandaşları âdeta akıllarını kaybetmişlerdir. Dâvete hem yerlileri çağırmışlar hem iyi muamele etmemişlerdir onlara. Bu davranışlarından utanç duymaktadır. Ronny ile evlendikten sonra kendisinin de diğerlerine benziyeceğinden korkmaktadır. Ne kadar gayret etse bundan kurtulamıyacaktır, çünkü kaçınılmaz bir durumdur bu. Yerlilere kötü davranan, onlara müsamaha göstermeyen diğer İngiliz kadınları gibi olursa, utancından yerin dibine geçecektir. Ama bütün bu iyi niyetine rağmen bunlara karşı koyacak gücü yoktur. Aslında "Hindistan'ı dâima bir duvar süsü olarak görebilecekti, asla bir ruh olarak değil." Bu iki kadından başka bir de kolej öğretmeni Fielding vardır. Yerlilerden nefret etmeyen, onları birer insan olarak görmeğe çalışan bu hümanist fikirli yaşlı öğretmen bu hareketleriyle vatandaşlarının nefretini kazanmıştır. Ona göre Mrs. Moore ve Adela gibi hanımlar "yeni gelmiş oldukları için, sathî de olsa herşeye tarafsız bir gözle bakan, yerli misafirleriyle konuşurken seslerini değiştirmeyen" insanlardır. Eskilerin nazarında, yeni gelenlerin bu gibi kanaat ve tutumları yanlıştır, onlar tecrübesiz olduklarından, Hindistan'ı ve halkını iyi tanımadıklarından böyle düşünmekte ve işe ters tarafından başlamaktadırlar. Çünkü yeni gelenler:

"...geleneklerimizi bir tarafa atıyorlar ve bir anda şu gördüğünüz hâdiseler ortaya çıkıyor, yıllarca harcadığınız emekler boşa gidiyor ve idâremizin bıraktığı iyi intiba bir nesil boyunca mahvolup gidiyor. Ben...ben bu işin sonunu iyi görmüyorum Mr. Fielding." (PI, 172)

Yerlilerle iyi ilişkiler kurmuş olan Fielding'in bu tutumu diğerleri tarafından zaman zaman alay konusu edilmektedir. O,

"kendini küçük düşürmekte, atını bile ayağına getirtememektedir." Mahkeme sırasında onun yerlilerin tarafını tutması, vatandaşlarını, özellikle idarecileri çılgına çevirmiştir. "Bir sürü zâlimin arasında tek dürüst İngiliz odur. Esnaf heyetleri ile görüşmekte, beraber yemek yemekte, birbirlerinin ellerine kokular sürünmektedirler. Böyle bir adamın beynine nüfûz etmek hiç de kolay değil...Toplumumuza büyük bir sadakatsizlik göstermiştir." (PI, 205) Yerlilerin İngilizlere karşı gösterdikleri her hareketin arkasında onun bulunmasından şüphe edilir. Yerlilerin avukatlarıyla bir arada görülmüş, bir takı hâinâne düşüncelerle İzci Hareketi'ni desteklemiştir. Üzerinde yabancı pullar bulunan mektuplar almaktaymış, belki de bir Japon casusu imiş. Mahkemenin vereceği hüküm onu da yola getirecektir." (PI, 223) Onun, sanığı hapishanede ziyâret etmiş olması bile hatalı bulunmuştur. "Tavşana kaç, taziya tut diyemezsiniz, hem de bu memlekette." (PI, 158) Fielding'in sadece insanî duyguların sevgiyle yaptığı bu hareketler diğerlerinin nazarında affedilmez kusur sayılmaktadır; birer zaaf alameti olarak kabul edilmektedir. "Sen de suç ortaklarının seviyesine düştün, zayıfsın, zayıf; senin bütün kusurun bu." (PI, 198)

İdareciler, yeni gelenleri sadece itham etmekle kalmayıp onların hareketlerini de takip etmektedirler. Bu durum, İngilizler arasında bile şikâyet konusu olmaktadır. Kulüpte cereyân eden bir olay Mrs. Moore'u fena halde üzmüştür:

"Adela kulüp bahçesinden çıktığında Fielding'in arkasından gitmişti. Mrs. Callendar'ın bunu dikkatle izlediğini gördüm. Herşeye dikkat ederler, tâ ki senin de onlardan olduğunu anlasınlar." (PI, 52)

Yeni gelenler Hindistan'ı görme ve tanıma arzularını gerçekleştirememişlerdir. Mrs. Moore bir süre sonra ölmüş, Miss. Quested ise geçirdiği bir buhran sonucu diğer İngilizlerin gözünden düştüğü gibi Ronny ile de evlenememiştir. Fielding de yerlileri tuttuğu için kulüp üyeliğinden atılmış ve Hindistan'ı terketmek zorunda kalmıştır. Mrs. Moore'un böyle bir âkıbete uğramasının, kötü kaderinin eseri olduğuna işaret eden McDowell onun kaderinin "daha önce Hindistan'a gelmiş ve yerlilere şimdikilerden daha fazla sevgi ve sempati göstermiş olan Avrupalılarınkine benzediğini" belirtiyor.³⁹ Forster'in, romandaki İngilizleri işleyiş tarzına da temas eden aynı yazar, Turton, Burton, Binbaşı Callendar gibi memurları ve bunların hanımlarını acı bir dille anlatıp hicvettiğini, ama Mrs. Moore ve Fielding gibi İngilizleri ise sevgi ve şefkat ile ele aldığını⁴⁰ ifade ediyor. P. Scott'a göre ise Forster "İngilizlerin, ideolojilerinin ifadesini bulduğu meslekî durumları ile ilgilenmemiş, ancak, bu ideoloji ile buna karşı çıkan bir diğer fikrin doğrudan doğruya çatışması konusunu ele almıştır. Çatışan zihniyetlerin birinin, beyaz tenli Anglo-Saxon'ların müstebidâne tahakkümü ile yine beyaz Anglo-Saxon'ların liberal hümanizmi olduğunu ve bunları temsil eden şahısların bir yanda Turton'lar ve Burton'lar ile öte yanda Mrs. Moore, Fielding ve Miss. Quested olduğunu" belirtiyor. Ona göre "Aziz de İngilizler arasındaki çatışmanın bir kurbanıdır."⁴¹

Romandaki olayların ve doğurduğu sonuçların gerçek birer değerlendirmesi olan yukarıdaki ifadelere ilâveten şunu da belirtmek gerekir ki, hümanist anlayışlı İngilizleri, kötü kaderleriyle başbaşa bırakmakla Forster, Hindistan'da insanî duygular-

lara yer olmadığını, insanî ilişkiler kurmak isteyenlere hayat hakkı tanınmadığını, Hindistan'da yaşamak isteyenlerin İngiliz politikasına ayak uydurmak zorunda kalacaklarını belirtmek istemiştir. Ne kadar iyi niyetle gelmiş olurlarsa olsunlar, yeniler de eskilere benzemek, onlar gibi davranmak, hiç değilse olup bitenlere ses çıkarmamak sûretiyle buradaki hayatlarını devam ettirebilirler. Zaten Forster'in varmış olduğu sonuç da budur:

"...böyle zamanlarda İngilizlerin kaderi, kendilerinden öncekilerin âkıbetine benzer, öncekiler de bu memlekete çeki-düzen vermek niyetiyle gelmişlerdi ama sonunda buranın tozuna bulanmışlar ve kalıbına uymuşlardır." (PI, 220)

İngilizlerin kendi memleketlerinde iken birer memur veya idareci olarak takındıkları tavır ve davranışlar ile Hindistan'da görev aldıktan sonraki durumları arasında bir karşılaştırma yapan ve aradaki farkın sebeplerini belirlemeğe çalışan V. M. Bell, bunların Hindistan'da bir bakıma sürgünde bulunduklarını ve bu durumun kendilerini kedere ve ümitsizliğe düşürdüğünü ifade ediyor ve memurların Hindistan'daki hüznün ve keder verici durumlarını kulüplerinde yahut idare binalarının toplandığı merkezlerde gizlice tatmin imkânını bulduklarını, İngiltere'de iken herbirinin hiçbir özelliği olmayan silik birer devlet memuru olduklarını ilâve ediyor.⁴²

Bir başka yazar da, İngilizlerin Hindistan'a gelip göreve başladıktan sonra artık mensup oldukları sınıfın birer ferdi, devlet kademesinin çeşitli seviyelerinde birer memur olmaktan çıkıp hâkim duruma geldiklerini belirtiyor. Ona göre, herbirinin ifa etmek zorunda olduğu görevleri vardır ve zamanı gelince

bunun mükâfatını göreceklardır.

Hindistan'daki siyâsî karışıklıkların ve tatsız olayların neden ileri geldiği ve niçin önlenemediği konusunu belirliye- bilmek için her iki tarafın zihniyetini ve bu zihniyetin sonu- cu olan davranışlarını görmek, bu sûretle de hangi tarafın hak- lı, hangisinin haksız olduğunu, kusurun büyüğünün kime ait bulun- duğunu anlamak gerekmektedir. Bu maksatla önce İngilizlerin siyâsî tutumunu ve takip ettikleri politikanın esaslarını ince-lemek, sonra aynı şeyleri Hint toplumunda araştırmak sûretiyle bir sonuca varmak mümkün olabilecektir.

A Passage to India'da İngilizlerin siyâsî tavır ve tutum- ları gayet başarılı tasvirlerle anlatılmış, onların yerlilere karşı besledikleri duygular ilgi çekici diyaloglarla ortaya konulmuştur. Vereceğimiz örneklerle, yazarımızın Hindistan' daki anlaşmazlık ve kavgaların perde arkasında cereyân eden olaylarda ve bu olayları doğuran politik anlayışta İngilizle- rin zaafını, kusurlarını ve hatâlarını nasıl ortaya koyduğunu da göstermiş olacağız.

İdarecilerin yerlileri tanımak ve onlarla yakınlaşmayı sağlamak için verecekleri partiye halkın ileri gelenlerinin dâvet edilmesi düşünülmektedir. Hâkim Ronny'ye göre Hindis- tan'daki insanlara önem vermeğe değmez." Yerliler, nazarında kibirli ve kaba bir insan olan Mrs. Turton da bu sözü tasdik eder. Ronny bundan cesaret alarak devam eder:

"Bir patırtı çıkınca tahsilli Hintlilerin bize birfaydası yoktur, bu yüzden onlarla uzlaşmaya değmez. Gördüğünüz insanların önemi yoktur bi- zim için. Bunların çoğu fitnedir." (PI, 42)

İngilizlerin gözünde yerlilerin en bâriz yönleri hilekârlık, fesatçılık, düzenbazlıktır. Hile düşünmedikleri zaman ya afyon çekerler, ya da kadınlarla meşguldür kafaları. Onlara göre meselâ Marabar gezisine, duası uzun sürdüğü için yetişemeyen Hindu doktora para yedirerek geziye katılmamasını, bu sûretle Aziz ile Adela'nın yalnız kalmasını sağlamışlardır. Hatta, İngilizler duanın bile sahte olduğu fikrindedirler: "Ben o duaların ne demek olduğunu bilirim." Mahkeme sırasında yerlilerin Mrs. Moore'u şahid olarak dinlenmesini istemeleri bile bir tertiptir. Hatta avukat olarak Mahmud Ali'nin tutulmuş olması da önceden düşünülmüş bir oyundur. Zira adı geçen avukat böyle dalavereli işlerde tecrübe sâhibidir. Hintlilerin göze batan bazı söz ve davranışları bir yana, gerçekten samimî hareketleri bile kötü niyet eseridir İngilizler için. Tecavüz olayının duyulmasından sonra İngilizlerin öfkesi son haddini bulmuştur. Collector çarşıdan geçerken henüz bu hadiseden haberleri olmayan hamallar ve seyyar satıcılar oturdukları yerden kalkıp selâm verirler. Collector "Sizin ne mal olduğunuzu anladım şimdi; bunu ödeyeceksiniz !" diye öfkeyle söylenerek geçip gider. İngilizlerin düşmanlık duygusu o dereceye ulaşmıştır ki, Hintlilerin aile hayatına bile dil uzatacak kadar ileri giderler. Aziz, tutuklandıktan sonra evini ararlar; masasının çekmece-sinde bir kadın resmi bulurlar. Kendisinin bir ırz düşmanı olduğuna delil bulmuş gibi sevinirler. Ancak Fielding, resimdeki kadının Aziz'in karısı olduğunu söyleyince McBryde mânâlı bir tebessümle "Demek karısı ha, bu karıları iyi bilirim ben !" diye cevap verir. (PI, 180)

İngilizlerin nazarında Hintlilerin önemli bir kusuru da dedikoducu olmalarıdır. Mrs. Moore'un, yola çıkmadan önce söylediği, Marabar mağaraları ile ilgili birkaç söz, önemli bir delil-miş gibi kulaktan kulağa dolaşmış ve mahkemede kullanılmak üzere para karşılığında avukata satılmıştır. Buna benzer şeyler, İngilizlere göre, olağandır: bir türlü ardı arkası gelmez. Üstelik yerliler yalancılardır da. Hastahane baştabibinin "bildiği tek şey bu memlekette bulunduğu yirmi sene içinde kimsenin ona doğruyu söylemediğidir." (PI, 57)

İngilizlere bakılırsa yerlilerin tahsilli olanları ile anlaşmak daha kolaydır. Onların diğerleri kadar zararı dokunmaz. Asıl mesele cahil halk tabakasıdır. Aziz, tutuklanmadan önce tanıştığı bir İngiliz subayı ile polo oynamıştır. Aziz'i tanımayan ve ikisinin ayrı ayrı kimseler olduğunu sanan subay:

"...Tam benim dediğim gibi. Yalnız başına olursa yerli iyidir. Lesley ! Lesley ! Geçen ay sizin meydanda maç yaptığım yerliyi hatırlıyor musun ? O pekalâ iyi birisiydi. Yerli polo oynayabiliyorsa mesele yok demektir. Önem vermemiz gereken şu okumuş takımıdır." (PI, 192-193)

Mrs. Moore ile Aziz'in camide karşılaşp dostça bir konuşma yapmış olmalarına bile tahammül edemeyen Ronny annesini âdetâ sorguya çeker. Aziz'in hastahanedeki âmiri hakkında hiç de iyi duygular beslemediğini öğrenince, bu sözlerin arkasında mutlaka kötü niyet bulunduğunda ısrâr eder:

"İşte okumuş Hintlilerin son oyunu da bu. Eskiden korkudan dalkavukluk ederlerdi, ama genç nesil erkekçe kafa tutmanın daha çok işe yara-

diğana inanıyor. Bunun idarecilere karşı daha faydalı ve kârlı olduğunu sanıyorlar. Ama yerliler ister dalkavukluk etsin ister kabadayı davransınlar, söyledikleri her sözün arkasında dâima birşey saklıdır, dâima."

(PI, 36)

Gördüğümüz gibi, İngilizlerden birisi, tahsilli Hintlileri tercih ettiğini belirtirken bir diğeri onlardan şikâyet etmektedir. Forster, bir makalesinde bu konuya temas ediyor. İngiliz politikacılarının işlerine geldiği zaman eğitimin önemi-ne inandıklarını, Hintlilere eğitim ve kültür imkânları sağlamakla öğündüklerini, işlerine gelmediği zaman da eğitimin zararlı olduğunu ileri sürdüklerini belirtiyor:

"Şurasını da hatırdâ tutmak lâzımdır ki, bizler, her hangi bir fikri tasvip etmemek ve bunun doğuracağı sonuçları kötülemek isterssek bunu propagandaya atfederiz. Tasvihi ettiğimiz zaman da, bunun eğitimin bir sonucu olduğunu söyleriz."⁴⁴

Hintlilerin bu türlü kusur ve zaaflarından şikâyet etmekle birlikte İngilizler, Hintlilere karşı her zaman kibirli, alaylı hatta kırıcı hareketlerde bulunurlar, ama kendileri bunun farkında değillerdir. Yahut, farkında iseler de üzerinde duracak kadar önem vermezler. Zira kendileri her bakımdan onlardan üstündürler. Yine şu meşhur "Bridge" partisine dönelim ve İngilizlerin, aslında zaaf alâmeti olan davranışlarına bakalım. Bu dâvete yerlilerin ileri gelenlerini çağırılmışlardır ama beklediklerinden fazla ziyaretçi gelmiş olmasından da hoşlanmamışlardır. Hele peçeli kadınların gelmiş olması âdetâ rahatsız etmiştir onları. Bazılarının kulübün bahçesine at sırtında gir-

miş olmaları ve kaza eseri olarak çiçekleri ezmeleri karşısında iyice sinirlenmişlerdir. Ev sâhibi olarak Mrs. Turton misâfirleri karşılaması gerekirken aksine yanlarına gitmemiş, yerlilerin kendisinin yanına gelmeleri gerektiğini söylemiştir. Nawab Bahadur hariç hiçbirinin elini bile sıkmak istememiştir. Misafirlerin dâvete icâbet etmelerinin bazı gizli hesaplara dayandığını, bir takım sinsi niyet ve oyunların eseri olduğunu düşünecek kadar şüpheli ve vesveselidirler. Mr. Turton bir yandan misâfirleri süzerken bir yandan da "şu neye gelmiş acaba, muhakkak şu kontrat işi içindir; Muharrem meselesini iyi tarafıma getirmek istiyor. Al işte, Belediye binası ile ilgili yönetmeliğin kaçamak tarafını aramak isteyen astrolog da burada" derken şüpheli ve art fikirli bir tutum içindedir. Sonradan da göreceğimiz gibi, yerlilerin böyle oyun ve dalavereleri yoktur, olsa bile, bir dereceye kadar tabîî karşılanabilir. Zira, kendileri her bakımdan İngiliz idâresine tâbi, onların emri ve tâlimâtı ile hareket eden, onlardan maaş alan kimselerdir. Bir takım işlerini yürütmek için, her memlekette olduğu gibi, idarecilere nüfûz etmek, onların takdirini kazanmak zorunda olabilirler. Kaldı ki, İngilizlerin kendileri bile böyle bir dâvetin göstermelik olduğuna, samimiyetten uzak bulunduğuna inanmaktadırlar. Bizzat dâveti tertipleyen Mrs. Turton, gerek kendilerinin gerek Hintlilerin âdeta zorlama ile bir araya geldiklerini bilmektedir:

"Ne diye gelirler bilmem ki ? Onlar da bizim kadar nefret ederler böyle şeylerden." Mrs. McBryde'a sorun, bakın. Karısına gına gelin-

ceye kadar kocası peçeli kadınlara böyle partiler verdirmişti." (PI, 44)

İngilizlerin bu tür hareketleri sadece bu dâvete mahsus değildir. Meselâ Miss. Derek, Bridge partisini alaya almakla kalmıyor, aslında bütün adayı bir "komik opera" farzediyor. Ona göre "insan, bu yerlilerin gülünç tarafını göremezse yandı demektir" (PI, 51). Buna benzer olayları Aziz'in mahkemesi sırasında da görüyoruz. İngiliz hanımlarının oturması için önceden salona sandalyeler taşınmıştır. Vakûr görünmek için bilhassa yapmışlardır bunu. Üstelik dinleyicilerin bulunduğu yerden daha yüksek bir yere oturmuşlardır. Avukatın itirazı üzerine bu sandalyeler kaldırılır. Bu kadar basit bir olay bile "İngiliz gururunun büyük kayba uğraması" şeklinde tefsir edilir. Zaten, mahkeme sırasında hafif bir fenalık geçiren Miss. Quested'in diğer dinleyicilerden ayrı bir yere oturtulması sadece hava alıp ferahlaması için değil, "birçok sebeplerden dolayı münasip bir değişiklik" olarak nitelendirilmiştir. Buradaki "birçok sebep" in neler olduğunu tahmin etmek zor değildir. Hintlilerin, hangi sebeple olursa olsun İngilizlere karşı anlayışlı davranmaları ve onların gösteremediği veya göstermek istemediği fedakârlıklarda bulunmaları bile İngilizleri memnun etmemiştir. İngilizler, Aziz'e ağır bir ceza verilmesine çalışmakta, tecâvüz olayında taammüd bulunduğunun ispat edilmesini istemektedirler. Neticede beraat eden Aziz önce mânevî tazminat davâsı açmak ister, sonra vazgeçer. İngilizler, beraat etmiş olsa da onun suçlu olduğuna inandıklarından bu olayı "zavallı kız ifâde vermek cesaretini gösteremediği için düşen Marabar Dâvâsı"

olarak hatırlamışlardır. L. Brander, mahkeme sırasında çıkan olayları ve İngilizlerin yaptıklarını kasdederek "Hindistan'daki İngiliz halkı, dâvâ sırasında tasvir edildikleri şekilde gülünç davranmış olamazlar" demek sûretiyle yazımızın onları mübalağalı bir şekilde anlatmış olduğunu söylemek istiyor.⁴⁵ Bizce, gerçek tarihî olaylar göz önüne alındığı ve İngilizlerin yerlilere revâ gördükleri muameleler hatırlandığı takdirde mahkeme sırasında meydana gelen olayların hiç de mübalağalı olmadığı ortaya çıkar. İngilizlerin gülünç duruma düşmeleri kendilerini üstün görme duygusundan ve bu duyguyu yerliler huzûrunda göstermek istemelerindendir.

Mrs. Moore ile Miss. Quested'in Hindistan'a yeni geldikleri günlerde Aziz, Fielding ve Hindu profesör Godbole'un da bulunduğu bir sohbet sırasında birlikte sigara içilir. Ronny bundan fena hâlde içerler; sözlüsünün iki yerli ile sigara içmesinin uygun olmadığını ifade eder. Ona göre "Hintlilerin en iyileri bile tuhaf mahluklardır; insanı hayâl kırıklığına uğratırlar."

İngilizlerin Hintliler karşısındaki durumunu sadece duygu ve düşünceleri yönünden değil, onlar karşısında aldıkları tavır ve hareketler yönünden de incelediğimizde, onların tahakküm arzusunu, zaman zaman istihza, zaman zaman da hakarete kadar varan davranışlarını müşahade ediyoruz.

Hastahanenin başhekimî Callendar, maiyetinde çalışan Müslüman doktor Aziz'i tam akşam yemeği vakti yanına çağır-mıştır. Trafik sıkışıklığı yüzünden Aziz zamanında yetişememiş, ama binbaşı da bir not bırakmak lüzûmunu duymadan çekip

gitmiştir. Bu yüzden Aziz'i fenâ hâlde azarlar. Buna benzer bir olay da önceki yıl meydana gelmiş, İngiliz memurun evine araba ile giden Hintli bir bey uşaklar tarafından geri çevrilerek "daha münasip bir şekilde" gelmesi ihtâr edilmiştir. Aziz de başhekimin evine varınca o sırada evden çıkmakta olan iki İngiliz kadını kendisine sormadan, hatta selâmını bile almadan arabasına binip gitmişlerdir. Binbaşının evden ayrılırken birşey deyip demediğini öğrenmek isteyen Aziz'e uşak cevap vermez. Aslında Binbaşı, uşağın bile tekrarlamaktan utandığı "Aziz'in de..." gibi lâflar sarfetmiştir.

İngilizlerin yerlilere karşı besledikleri, düşmanlık derecesine varan duyguların en belirli örneklerinden biri de aşağıdaki konuşmadır. Hastahane baştabibinin, arkadaşları ile aralarında geçen bu konuşma özellikle kadınların, hislerine kapılarak ortalığı karıştırdıklarını, bu tutumlarıyla da erkekler üzerinde olumsuz etkide bulunduklarını gösteren tipik bir sahnedir:

"'Evet, bir yerliye yapılacak en iyi muamele ölmesine müsaade etmektir.'

Mrs. Moore, kibar ama sahte bir tebessümle:

'Ya cennete giderse' diye sordu.

'Benden uzak olsunlar da nereye giderlerse gitsinler, canımı sıkıyorlar.'" (PI, 29)

Bir otomobil gezintisi sırasında ufak bir kaza olmuş, Miss. Quested'i arabasıyla gezdirmekte olan Nawab Bahadur, kazadan sonra şoförünü kendi başına bırakıp Miss. Derek'in arabasına binmiştir. Bu kadar basit bir olay bile İngilizlerin gözünde suç teşkil eder. Aslında büyük bir kusur değildir ama "beyaz" birisinin asla işlemeyeceği bir suçtur.

Ronny'nin nazarında, aynı suçu işlemiş olsalar bile, bir Hintli ile bir İngilizin aynı ölçülere göre değerlendirilmesi hatâdır. "Suç denilince İngilizlerin suçunu düşünüyorsunuz, burada psikoloji başkadır... Hintli bir kötülük yaparsa, sadece kötülük yapmakla kalmaz; çok garip ve tuhaf bir hâl alır." (PI, 142)

İngilizlerin hareketlerinin, zaman zaman hakaret derecesini de aşip tecâvüz mahiyetini aldığını belirtmiştik. Öyle ki, Miss. Derek adındaki kadın, yanında çalışmakta olduğu Mihrâcenin arabasını almış, daha doğrusu, kendi ifadesiyle "yürütmüştür." Zaten "ahmağın arabaya ihtiyacı yoktur." Kendisi, onun arabasında görünmekle, Mihrâcenin itibârının artmasına sebep olmuştur. Basit bir memur olduğu halde, toplumda belirli bir yeri ve itibârı olan Mihrâceye buşekilde davranması ve ondan saygısızca bahsetmesi, yine kadınların duygusal davranışlarına iyi bir örnek teşkil ediyor. Yine aynı kadın Mihrâcenin cins tazısını göstererek "İşte şu da köpeği, zavallı küçük şeytan ! Reislerin toplantısına köpek götürdüğünüzü düşünün ! Sanki reisleri götürüyormuşsunuz gibi duygulu ve anlamlı birşey değil mi ?" şeklinde saygısız ve lâubâli lâflar sarfeder. Bir başkası da yerlileri domuza benzetir: "Şu domuzlar mesele çıkarmak için tetikteler." Karşındaki de tasdik eder onu: "Domuzlar, evet, dediğin gibi."

Mahkeme hâdisesi siyâsî havayı son derece gerginleştirmiş ve aradaki nefreti düşmanlığa vardıracak kadar büyütüştür. Hastahane baştabibi ameliyat ettiği Nureddin'in durumunu vahşi bir zevkle anlatmağa başlar:

"Üst dişlerinden beşi, alttakilerden ikisi, bir de burnunun kanadı gitti, güzelliğinden eser kalmadı... İhtiyar Panna Lâl, eline bir ayna verince Nureddin ağlamaktan bir hâl oldu... Ben güldüm, güldüm emin olun, siz de olsanız gülerdiniz. Eskilerin şen, esmer delikanlısı şimdi yara bere içinde... Keşke ben de şu eski asistanımı doğrasaydım, bu insanlara ne yapsan az gelir." (PI, 225)

İngilizlerin, nâdiren de olsa yerlilere nâzik davranmak istedikleri de olur. Ama bu, içlerinden geldiği için değil, yaptıkları bâzı hatâları tamir etmek veya nâzik görünmüş olmak içindir. Nawab Bahadur'un araba gezintisi dâvetini kabul etmekle Ronny "yerlilere hakettikleri zaman saygılı davranılabileceğini göstermek fırsatının doğduğunu" düşünmüştür. Ama bâzen de -- Marabar mağaralarında meydana gelen olay gibi -- yerlilerin dâvetlerini kabul edip onlarla gereğinden fazla samimi olunca dâimâ tatsız bir olay beklenir, çok kere bir takım yaksız muameleyle karşılaşır insan. Bu konuda diğerlerinden daha fazla tecrübe sahibi olan McBryde, bu süre zarfında edindiği tecrübeleri Fielding'e anlatır:

"Bu memlekette yirmi beş yıllık tecrübem vardır... Ve bu yirmi yılda İngilizlerle Hintliler ne zaman birbirleriyle sosyal bakımdan samimiyet kurmağa çalışsalar dâima bir felâket zuhûr etmiştir. Münasebet kurulacaktır, nezâket de gösterilecektir elbet, ama samimiyet asla !..Altı yıldır Chandrapore'da görevliyim, bu zaman zarfında herşey yolunda gitmişse, karşılıklı saygı ve itibar varsa bu, her iki tarafın da bu basit kaideye riâyet etmiş olmasındandır." (PI, 171-172)

Bir keresinde de Ronny bir yerli avukatı birlikte sigara içmeğe dâvet etmiş, o da bunu fırsat bilerek herkese yaymış ve hâkim ile sıkı fıkı görüştüğünü ileri sürerek müşteri celbetmeğe kalkışmıştır. Bu, Ronny'ye ders olmuştur. Artık sigarasını kulüpte kendi milletinden insanlar arasında içmeği tercih edecektir. Romanın başında yerlileri tanımak arzusunda bulunan Miss. Quested'e, tecrübelerine dayanarak bir takım tavsiyelerde bulunan eski İngilizlerden biri şöyle der:

"...yerliler insanla tanıştıktan sonra artık eskisi kadar hürmet etmez olurlar." (PI,29)

Bir diğeri söze karışarak yerlilerin, bir kere tanıştıktan sonra değil, bir sürü toplantıdan sonra bile saygılı olmayı öğrenemediklerini ilâve eder. "En iyisi mümkün olduğu kadar onlardan uzak durmaktır."

İngilizlerin yerlilerden uzak durmalarını sağlayan en faydalı vasıta, "kulüp" denilen yerlerdir. Hemen hemen her büyük şehirde bulunan kulüpler, İngilizlerin kendi aralarında toplanmalar yaptıkları, sohbet ettikleri yerlerdir. A Passage to India'da ise, kulüplere daha değişik bir hüviyet kazandırılmak istendiği ve bunların, İngiliz politikasının tâyin ve tespit edildiği birer siyâsî karargâh şeklinde tasvir edildiği görülmektedir. Bu müesseseler İngiliz tahakkümünün birer sembolü gibi sunulmakta, iki toplum arasında maddî bir engel mahiyeti almış bulunmaktadır. Zira Hintliler, misâfir olarak dahi Chandrapore'daki kulübe kabul edilmezler. Hinduların hiçbir zaman giremediği, ancak birkaç Müslümanın yemek yiyebildiği kulüplere yerli kadınlar hiç giremezler, zira erkeklerden kaçarlar. Forster'in romanda anlattığına göre "insanları tek tek ele alır-

sanız bu gibi meselelerin önemi yoktur ama "bir kulüp olarak o, asla bir değişiklik yapmak temâyülünde değildir." (PI, 69) Yazarımızın bu sözleriyle, kulübün âdetâ mânevî bir şahsiyetinin bulunduğu, İngiliz devlet otoritesini temsil eden bir güce sahip olduğu anlatılmak isteniyor. Kulüp konusunu ele alan yazarlardan Mason'a göre : "Kulüp, Sawston'ın, emperyalizm perdesindeki aksi, Wilcoxizm'in büyütülmüş şeklidir."⁴⁶ Kulüpte özellikle İngiliz kadınlarının durumuna temas eden Gilomen'e göre: "..kadınlar beyinsiz, sathî ve aşırı derecede sahte bir samimiyet göstermeğe alışmış kimselerdir. İngiliz kadınları arasında hor görülen yegâne kadın Mrs. Blakiston'dur, çünkü ufak bir demiryolu memuru ile evlidir...sıcak kalpli okul müdürü hiçbir zaman orada hüsnü kabul görmez. Onun fikirleri ve şahsiyeti İngiliz geleneklerine ve kast duygusuna ters düşmektedir...Ancak, sadece kendi aralarında kibir ve züppeliğe yer yoktur."⁴⁷

Kulüplerin bu şekilde tasvir edilişini doğru bulmayıp gerçeğe uygun olmadıklarını ileri sürenler de vardır. Bu kanaatte olan bir tenkitçiye göre "ırk ayırımı güden kulüpler, toplam kulüp sayısına göre ufak bir azınlık teşkil etmektedir...Memleketin her tarafında şehirlere, kasabalara ve garnizonların bulunduğu yerlere kadar yayılmış olan kulüplerin çoğunluğu her ırktan insana açıktır. Bunlarda uygulanan ayırım başkaydı. Evvelâ bunlar, bilhassa subaylara ve yüksek dereceli memurlara mahsus idiler ve devlet dairelerindeki Hintlilerin sayısı arttıkça bu kulübe üye olan yerlilerin sayısı da artıyordu. İkincisi, sadece Avrupalılara mahsus kulüplerin yer aldığı büyük merkezlerde, herkesin girebileceği kulüpler de bulunmaktaydı...

Üçüncüsü, özel kulüpleri olanlar sadece İngilizler değillerdi. Sadece Hindulara, Müslümanlara ve Parsi'lere mahsus kulüpler de bulunmaktaydı."⁴⁸

Sömürge idaresi altında yaşayan bir memlekette idareci sınıfına ait kulüplere, idare edilen durumundaki yerli halkın girememesi tabii bir olaydır. Hatta bağımsız ülkelerde bile sadece üyelerin kabul edildiği çok çeşitli gaye ve hedefleri bulunan kulüpler mevcuttur. Bizce önemli olan Hindistan'daki İngiliz kulüplerinin birer hükûmî şahsiyet kazanmış olmaları ve yerlilerin nazarında İngiliz otoritesini ve zulmünü temsil eden yerler olarak görülmeleridir. Forster'in kulüpleri tasviri ve anlatımı gerçeğe uygundur. Hindistan'da her cemaatin veya sınıfın kendine mahsus kulüpleri bulunabilir. Ama buralara İngiliz idarecilerinin girememesi diye birşeyin söz konusu olabileceğini sanmıyoruz. Aksine, İngiliz kulüplerine, kendilerinden başkalarının misafir olarak dahi girememeleri, Forster'in acı tenkid ve hicivlerini hak edecek kadar olumsuz bir durumdur. Her türlü hareket serbestisine sahip bulunan İngilizlerin, yerlilere örnek teşkil edecek şekilde kulüplerini herkese açmaları beklenebilirdi. Ama bu da, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, kulüp kavramının taşıdığı anlama aykırı olurdu. Ancak şurası da muhakkak ki, İngilizlerin kulüplerindeki tutumu sadece üye olmayanların girememesi gibi basit bir mesele değildir. "Hepsinin kulüpte Hintlilere karşı takındığı tavır, adâlet duygusundan çok peşin hükümlere dayanan bir şüphe ve güvensizlik tavrıdır."⁴⁹

Nitekim bir Hintli yazar, Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bile bazı şehirlerdeki İngiliz cemaatine ait, sadece

kendilerinin girebildiği yani ırk esasına dayanan kulüplerin bulunduğunu söylüyor ve "Böyle bir tutumla onların, bugünün hür Hindistan'ında, babalarının Forster'da uyandırabildiği sevgiden daha fazlasını toplamaları ihtimâl dışıdır" diyerek gerçeği belirtmiş olmaktadır.⁵⁰

Kendilerini kuvvetli hissettikleri anda yahut yerlilerin şiddetli tepki göstermedikleri hallerde böyle yüksekten atıp tutan, onlara her türlü hakareti yağdıran İngilizler, biraz ciddî bir tehlike ile karşılaşınca, bir yandan yerlilere karşı besledikleri nefret ve düşmanlık hisleri kuvvet kazanırken, öte yandan içlerini bir korku ve endişe kaplar. Her türlü imkân ve kuvvet ellerinde olmasına rağmen ne yapacaklarını şaşırırlar. Aziz'in tutuklanmasından sonraki durumda da böyle olmuştur. Her kafadan bir ses çıkmaktadır. Hizmet itibarıyla en kıdemlileri olduğunu ve bu memleketi hepsinden iyi tanıdığını iddia eden Mc. Bryde'a göre pek vahim olaylar beklemektedir kendilerini. Bu yüzden birlik olmalıdırlar, saflarını sıklaştırmalıdırlar; zira "sürüden ayrılanı kurt kapar." Bu korku ve endişenin etkisiyle hemen hemen bütün İngiliz memurları ve aileleri kulübe sığınmışlar, yerlilerin kendilerine saldırılarını beklemektedirler. Bazıları Muharrem merâsimi için çalınan davulları hücum işareti zannedip korkmağa başlar; bazıları da yerlilerin kulübe girmelerinin imkânsız olduğunu söyleyerek onları yatıştırmağa çalışır. Kadın ve çocukları özel bir trenle oradan uzaklaştırmak, "yerlilerden zorla rehine almak" gibi teklifler ortaya atılır; ama korktukları başlarına gelmez; yerlilerden hiçbir tecâvüz veya saldırı olmamıştır.

Bir tehlike söz konusu olmadığı zamanlarda sun'i ve sahte

de olsa bazı iyi davranış örnekleri gösterebilmiş ve böylelikle yerlileri ümitlendirirken kendilerini de teselli etmiş olan İngilizler, tehlike ânında iç yüzlerini ortaya koymakta, bütün gizli niyet ve plânlarını açığa vurmaktadırlar. İngilizlerin, zuhûr eden bir tehlike karşısında aldıkları tedbirleri, giriştikleri hareketleri tahlil eden M. Rose, onların bu davranışlarında sürü içgüdüsünün büyük rolü bulunduğunu ve bu duygunun, özellikle çok sayıda İngilizin bir araya geldiği zamanlarda ortaya çıktığını belirtiyor. Ona göre Hintliler, İngilizlere karşı nefret ve korku beslemekte, İngilizler de yine korku ve nefret unsuru taşıyan toplu bir nefsi müdafaa duygusuyla hareket etmektedirler. Dâimâ safları sıklaştırma ihtiyâcını duymaktadırlar.⁵¹ Hatta romancının asıl maksadının Hindistan'daki İngilizlerin tıpkı bir sürü gibi davrandıkları ve bu özellikleri dolayısıyla de duygu ve heyecanları ile hareket ettiklerini ispat etmek olduğunu iddia eden yazarlar da vardır.⁵² Tenkitçilerin bu iddiası, Forster'in İngilizler hakkında yaptığı "ruhlarının olgunlaşmadığı" şeklindeki ithâmı doğrulamaktadır.

Bir başka yazar ise İngilizlerin gösterdiği korku alâmetlerini sahte bulmakta, onların bu konuda da bir takım dalavere-lerin peşinde olduklarını iddia etmektedir: "Resmî memurların gösterdiği, gerçek bir korku tezâhürü değildir; hiç değilse telkin edilmek istendiği kadar fazla değildir. Kendilerini cesurmuş gibi gösterebilmek için dâimâ korkulacak birşey varmış gibi davranırlar."⁵³

Forster'in, İngiliz memurlarını korkaklıkla ithâm edişini yerinde bulmadığını, İngilizlerin bu konuda mâsum oldukları

fikrinde olan Chaudhuri'ye göre "Mr. Forster, Chandrapore'daki İngiliz memurlarının, Muharrem törenleri sırasında yerli halkın gösterdiği heyecanlı davranışlar karşısında, kadın ve çocuklarının kulübe sığınmalarını istiyecek kadar sinirli ve endişeli insanlar olarak tasvir etmiştir. İngiliz memurları bence böyle bir korku göstermiş olmakla suçlanamaz. İngilizlerin kusuru cecur olmayışlarında değil, akıllı olmayışlarındadır."⁵⁴

İngilizler göstermiş oldukları korku alâmetlerinde ister samimi olsunlar, ister olmasınlar, bu durumu yaratan kendileridir. Azınlıkta bulundukları için yerli halkın toplu tecâvüzünden endişe etmiş olabilirler. Ama gerçek tarihiî olaylarda görüldüğü gibi İngilizler bu gibi durumlarda derhal kuvvete başvuru olarak meseleyi halletmektedirler. Romanda da yerlilerin herhangi bir tecâvüz olayı söz konusu olmadığı halde İngilizlerin aklına ilk gelen şey kuvvet kullanmak olmuştur. Korkaklık ve akılsızlık sıfatlarının yanına bunlardan daha önemli ve gerçek olan "zalimlik" özelliğini de eklemek gerekir. Nitekim Aziz'in sebep olduğu mağara hadisesi o kadar büyütülmüş ve mübalağa edilmiştir ki İngilizler her türlü tedbiri, her çeşit vasıtayı mubah görmeye başlamışlardır. Özellikle kadınlar fevrî ve hissî davranışlarıyla kocalarını etki altına almaktadırlar. "Bu kadar şeyden sonra artık zâlim davranmanın lâfı mı olur ?" der, Mr. Turton. Karısı da bundan cesaret alarak:

"Tabii. Şunu da dâima hatırlınızda tutun. Siz insanlar zayıfsınız, zayıf, zayıf ! Bir İngiliz kadını göründü mü bunlar neden dirsekleri üstünde mağaralara kadar sürünmesin ? Bunlarla konuşmamalı, yüzlerine tükürmeli, burunlarını

yere sürtmeli; yok briç partisiymiş, yok bilmem neymiş, lüzûmundan fazla nezâket gösterdik gösterdik onlara." (PI, 225)

Yine aynı kadın, yerli Müslümanların "Muharrem merâsimleri bittikten sonra ufak bir kuvvet gösterisinin bir zararı olmıyacağına" inanmaktadır. İngiliz kadınlarının bu tutumundan kendi erkekleri bile şikâyetçidir. Collector "burada işleri berbad eden şu bizim kadınlardır" diye aklından geçirmektedir. Briç partisinde de erkekler iyi davranmağa gayret etmişlerdir ama "kadın milleti" onlara engel olmuştur. Kadınların bu tutumuna dikkati çeken yazarlardan Mason, "yabancı bir milleti idare etmek gibi zor bir işi yüklenmiş olan İngiliz erkekleri Hintlilere karşı şüpheli davranışlarında bir dereceye kadar mâzur görülebilirler, ama kadınları için böyle bir mazeret söz konusu olamaz. Kadınlar daha basit ve bayağı ön yargılar ve katılık alâmetleri göstermişlerdir!"⁵⁵ Kadınların tutumuna temas eden tenkitçilerden L. Trilling de "yerlilerden üstün oldukları fikrinde kuvvetle ısrar eden, hâl ve tavırlarında herkesten fazla kaba ve düşüncesiz olduklarını" belirtiyor.⁵⁶ İngiliz kadınlarının neden böyle davrandıklarını, yerlilerin olduğu kadar kendi erkeklerinin bile gözüne batacak aşırı hareketler gösterdiklerini anlayabilmek için Forster'in arkadaşı Goldsworthy Lowes Dickinson'ın H.O. Meredith'e yazdığı bir mektuptaki satırlara göz atmak gerekiyor. Arkadaşı hakkında yazdığı biyografiden aldığımız bu mektupta Dickinson şöyle diyor:

"...erkeklerden ziyâde kadınlar kabahatlidir. Çocuklarını memleketlerinde bırakmışlardır, yapacak bir görevleri, uğraşacak herhangi bir hayır işi yoktur; boş olan kafalarını ve gö-

nüllerini tenis oynamakla yahut yerlileri hor görüp onlara hakaret etmekle doldurmak istemektedirler."⁵⁷

Arkadaşının çeşitli fikirleri üzerinde kendi mütalaalarını da belirtmiş olan Forster, yukarıdaki cümleler hakkında bir fikir beyân etmemiş ve bir itirazda bulunmamıştır. Bu da, onun, arkadaşı iye aynı kanaatte olduğunu ve İngiliz kadınları hakkında yaptığı tasvirlerin gerçek müşahedelere dayandığını ispat ediyor.

Mahkeme olayından sonra havanın gerginleşmesi üzerine bazı İngilizler Adela'yı teselli etmek için yerlilerin mahvedilmesini kafalarının ezilmesini isteyip içlerini rahatlatmaktadırlar. Kuvvet gösterisine girişmek, korku ve dehşet saçmak bazılarınca tabii bir şeydir, kötü tesirleri olmayacaktır. Zira, yerlilerin hepsi onlardan nefret etmektedir. Nefretlerini bilmiyormuş gibi davranmanın bir faydası yoktur. Ancak sorumlu idareciler yine de ihtiyatlı ve mütedil davranmak niyetindedirler. Bunun sebebi yerlileri kızdırıp isyâna teşvik etmek korkusu olduğu kadar merkezî hükûmetin , hatta İngiliz parlamentosunun dikkatini çekmekten endişe etmeleridir. Heaslop'a "kuvvet gösterisine taraftar olmadığını" söyleyen McBryde, heyecanlanıp, hidde-te gelip olur olmaz şeyler teklif eden vatandaşlarına itidâl tavsiye eder:

"İşlerin her zamanki gibi yerli yerinde olmasını istiyorum, başka türlü davranacak bir sebep olmadıkça tabii... Tek bir Hintli suç işle -- işlemekle ithâm ediliyor o kadar.. Yeni şeyler ortaya çıkmadıkça mevcut duruma göre hareket edin. Bütün Hintlilerin birer melek olduğunu farzedin.." (PI, 192)

Yerlilerin isyânından ve kendilerine bir zarar vereceğinden korktukları zamanlarda onları melek sayabilecek kadar tevâzu gösterdikleri intibâını uyandıran bu ifâdenin altında ağır bir hiciv gizlidir. Ne yazık ki İngilizlerin davranışı sadece yerlileri hicvetmek yahut bazı koruyucu tedbirler almakla kalmıyor. Kendilerini tehlikede hissettikleri anda ilk akla gelen tedbirleri kuvvet kullanmak, olaylara askerî müdahalede bulunmaktır. Mağarada meydana gelen olaya son derece canı sıkılan Ronny, adâleti tesis etmek ve barışı sağlamak niyetiyle geldiğini bir anda unutarak, "Çağırın askerî kıt'aları, temizleyin çarşı pazarı !" diyerek İngiliz politikasının gerçek yüzünü açığa vurmuştur. İngiliz teğmeninin düşüncesi de onunkinden farklı değildir. O da,

"Ordu er geç işe müdahale edecektir... Barabas tepeleri askerî kontrol altında tutulsaydı böyle şeyler vukua gelmezdi. Yapılacak tek şey mağaranın kapısına üç beş Gurka dikmekti." (PI,192)

Buna karşılık Mrs. Blakiston "keşke birkaç Tommy* olsaydı" diye düşünmektedir. Ama teğmene göre İngiliz askeri işe yaramaz:

"...bu memlekete yerli asker lâzım. Verin bana yerlilerin işe yarar takımını; verin Gurkaları, verin Rajputları, verin Jat'ları; Pencap'lıları, Sigh'leri, Marat'ları, Bhil'leri, Afridi'leri verin; Pathan'ları verin. Hatta iş bu raddeye geldi mi çarşı-pazarın ayak takımını da ver-seniz olur. Adamakıllı eğitilmiş olacaklar ama, ben onları istediğimi yere sevkederim." (PI,192)

* Tommy: İngiliz askerine verilen isim.

Görüldüğü gibi İngiliz subayları ve politikacıları kendi askerlerinin lâfını bile etmemektedir. Kendi askerlerini "işe yaramadıkları" için değil ateş altına sürmeğe kıyamadıkları için kullanmak istememektedirler. Yakın tarihe bir göz atılırsa görülecektir ki, İngilizler yaptıkları savaşların hemen hemen hepsinde sömürgelerden getirdikleri askerleri öne sürmüşler, cephenin birinci safında dâima onları kullanmışlardır. Çanakkale'ye Avustralyalıları, Anzakları, Endonezyalıları göndermişler, hatta Türkiye'nin son Kıbrıs harekâtında buraya bir tabur Gurka sevketmişlerdir. Forster, İngiliz teğmeninin ifadesi ile İngilizlerin sömürgeci politikalarının bu çirkin tarafını açığa vurmuş olmaktadır.

Romanda, Chandrapore'un idarî bakımdan en yüksek âmiri durumunda bulunan Collector "her gördüğü yerliyi pataklamak" istemesine rağmen bir taraftan da isyâna yolaçacak ve askerî müdahaleyi gerektirecek hareketlerden kaçınmağa dikkat etmektedir. Çünkü "askerler bir şeyi yoluna koyup, düzene sokabilirlerdi ama bir sürü de dert açarlardı; hele sivil idâreyi aşağılamak-tan çok hoşlanırlardı." (PI, 191)

Görülüyor ki, Hindistan'daki İngiliz idarecileri dahilî işlerinin bozulmaması endişesiyle askerî müdahaleden kaçınmakla birlikte, yabancı milletler ve sömürge halkı söz konusu olduğu zaman ve hele yerli askerleri kullanma imkânı ellerinde iken sık sık bu yola başvurmuşlar, çıkarlarını korumak için zulüm ve vahşet derecesine varan hareketlere girişmekten çekinmemişlerdir. Hindistan tarihinde kara bir leke teşkil eden Amritsar katliâmı da bunlardan biridir.

1919 yılının yazında İngiliz generali Dyer'in, onbin kadar Hintlinin izin almaksızın yaptıkları bir açık hava toplantısı sırasında halka ateş açtırması sonucunda üçyüzden fazla insanın ölüp binden fazlasının yaralandığı ve askerin cephaneli bittiği için ateşi kestiren generalin istifa etmek zorunda kaldığı Amritsar hadisesinin yankıları basına konulan sansür dolayısıyla ancak 1920 Mayıs'ında İngiliz basınında görülebilmektedir. Kısa sürede General Dyer lehinde büyük bir kampanya açılmış ve 28.000 sterlin para toplanıp tesellî mükâfatı olarak kendisine verilmiştir. Amritsar katliâmı ile A Passage to India'daki mahkeme hâdisesi arasında bir irtibat bulunduğunu ispata çalışan Mahood, her iki olayın dasıcak yaz mevsiminde meydana geldiğini ve her ikisine de sebep teşkil eden olayın doktorların tutuklanması olduğunu ifâde ediyor. Olaydan bir süre önce saldırıya uğrayarak ölüme terk edilen Miss. Sherwood adındaki bir kadın misyoner ile romandaki Miss. Quested arasında da bir benzerlik bulunduğunu ileri süren yazar Mrs. Turton'ın "yerlilerin dizleri üstünde sürünerek mağaralara kadar gitmeli" sözü ile Miss. Sherwood adındaki misyoner kızın saldırıya uğradığı caddede oturan yerlilerin karşıya geçmek istedikleri zaman diz ve dirsekleri üstünde sürünerek geçebileceklerini ilân eden ve caddenin belirli yerlerine kazıklar çaktırarak polis zoruyla bu emrin uygulanmasını temine çalışan General Dyer'in "Crawling Order" (Sürünme Kanunu) diye adlandırılan emri arasında âşikâr bir yakınlık bulunabileceğini iddia etmektedir.

Romandaki İngilizlerden birinin sarfettiği "Böyle bir olaydan sonra zulmün lâfı mı olur" şeklindeki sözün, General Dyer'in azlinden sonra lehinde açılan kumpanya ile mahiyet itibariyle

aynı olduğunu belirten Mahood'a göre, iki olay arasında bunlardan başka, Adela'nın ve Miss. Sherwood'un tazminatı reddetmelerinde, mahkemeden sonra Hindularla Müslümanlar arasındaki yakınlaşmanın Amritsar'dan sonra da müşahade edilmesinde, 1880 de çıkarılan ve İngilizlerle ilgili bulunan davâlara yerli hâkimlerin bakabileceğine dâir "Ilbert Kanunu" na gösterilen tepkiyle romandaki mahkemeye bakmakla görevlendirilen yerli hâkim Mr. Das'a karşı çıkılmasında da benzerlikler vardır ve Forster'mağara olayını ve Aziz'in mahkemesi sahnesini yazarken Amritsar olayından büyük ölçüde ilhâm almıştır.⁵⁸ Mahood'un makalesinde belirttiği benzerliklerin doğruluk ihtimâli kuvvetlidir. Bu da, yazarımızın tarihî hadiseleri çok yakından ve ilgi ile takip ettiğinin ve romanına da tarafsız bir gözle aktarmış bulunduğunun bir delilidir. Böylelikle, yazarımızın, zamânın siyâsî olaylarını mübalağa ettiği ve İngilizlere karşı ağır ithamlarda bulunduğu tarzındaki iddialar geçerliliğini kaybetmekte ve aksine Forster'in gerçek olayları daha da hafifleterek ve yumuşatarak işlediği ortaya çıkmaktadır. Aslında, Forster olayları ne şekilde ele almış olursa olsun, İngilizlerin hâkim, polis müdürü, baştabip, subay v.s. gibi tek tek fertler olarak aldıkları tutum ve giriştikleri hareketlerin arkasında, bu gibi tutum ve hareketleri tâyin eden, bunlara yön veren genel bir İngiliz politikasının varlığını tartışmaya gerek yoktur. Bu politikanın esasları, aşağıda vereceğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, yerlilere korku salmak, onları tehdit etmek, yerine göre zulüm ve eziyet etmek ve daha önemlisi, ayrı ırklara ve dinlere mensup unsurları birbirine düşürmek gibi metodlara dayanmaktadır. Romanda da bu politikanın tezâhürlerine sık sık rastlamak mümkündür. Meselâ

Hintlilerin tuttuğu avukat, kendi vatandaşlarının hep alttan aldıklarını ve devamlı olarak birşeyin korkusu altında bulunduklarını farketmiştir. Aslında yerliler korkak kimseler değillerdir ona göre, fakat:

"Heryeri korku sarmıştı, ve İngiliz idâresi buna dayanıyordu." (PI, 181)

İngiliz politikasının esasını teşkil eden korku ve dehşet salma özelliğinin yanında, başarısız olmasının başlıca sebeplerinden biri de "sevgi" den mahrum oluşudur. Fielding, Adela'ya nasihat ederken bu noktaya dokunur: "Hintliler sevilip sevilmediklerini bilirler, burada aldatamazsınız onları. Adâlet asla tatmin etmez onları ve işte bu sebepten İngiliz imparatorluğu diken üstünde durmaktadır." (PI, 270) Fielding İngiltere'ye gidip döndükten sonra Chandrapore'daki memurların büyük bir kısmı değişmiştir. Yeni gelenlerle tanıştıktan sonra şöyle düşünür: "Kulübün kadrosunda ne kadar çok değişiklik olursa, genel vaziyette de o kadar az değişiklik olacak demektir... Bunların bir faydası olmayacak, bu memleket modernleştiği nispette gürültü, patırtı artacak." (PI, 286-287)

Kadroların değişmesine rağmen durumda bir yenilik olmamasının sebeplerinden başlıcası, Chandrapore'daki ve tabiatıyla diğer Hint şehirlerindeki idarecilerin, merkezî hükûmetin ve onun da ötesinde İngiliz parlamentosunun genel politikasına bağlı kalmak zorunda oluşlarıdır. Hâkim Ronny'nin, Aziz'in tahliyesi için kefâleti reddetmiş olmasını, doğru bir politik davranış olarak değerlendirmemiştir. Zira bu davranış:

"Sadece Nawab Bahadur ve diğerlerini kızdırmakla kalmayacaktır, Hindistan hükûmeti de

dikkatle tâkip etmektedir --ve onun arkasında da bir sürü korkak ve dengesizler gürûhu olan İngiliz Parlamentosu vardır." (PI, 191)

Forster, daha romanın başlarında Hindistan'ı tasvir ederken İngiliz İmparatorluğunun Hindistan'daki vaziyetini açık ve o nispette de acı bir dille göz önüne sermiştir:

"Muzaffer generallerin adlarını taşıyan ve birbirlerini dikine kesen yollar, Britanya'nın Hindistan üzerinde ördüğü ağın bir sembolüydü." (PI, 18)

Wilde'a göre "birbirlerini dik açılarla kesen bu yollar, İngilizlerin Hindistan'da zora dayanarak kurmuş oldukları, aklı esaslara dayalı gayri tabii düzeni temsil etmektedirler; öyle bir düzen ki, hayatın, kendi kalıplarına uymayan bütün düzensizlikleri ve dağınıklığı kabul etmemekle veya baskı altına almakla ayakta durabilir."⁵⁹

Aziz'in beraatinden sonra iki toplum arasında meydana gelen gergin hava, ilişkileri içinden çıkılmaz bir duruma sokmuştur. Artık bundan sonra ne "Bridge" partilerinin, ne de mağara gezintilerinin lâfı edilmez olmuştur. Gerçi Vâli Sir Gilbert nezâketini muhafaza etmiş, hatta oldukça alçak gönüllü ve dalkavukça davranmış ise de, temsil ettiği gücün, yerliler karşısında baş eğmesi diye birşey söz konusu değildir. "İngiliz tahakkümü ve resmiyeti tıpkı güneş gibi tatsız bir şekilde hüküm sürüyordu." (PI, 270) İngilizlerin tâviz vermediği ve uygulamada hassasiyet gösterdiği tek konu anavatana, bayrağa bağlılıktır. "Rütbeler silsilesine itaat tartışılmaz. Bunun sonucu olarak da bürokrasi kalın bir tabaka hâlinde her tarafı kaplamış ve

insanî ilişkiler bundan zarar görmüştür."60

Mağara gezintisinden sonra ortaya çıkan olaylar ve mahkeme hâdisesi, İngilizlere eski günlerini hatırlatan ve o günleri hasretle anmalarına sebep olan birer vesile teşkil etmiştir. Kendi durumlarının, eski günlere nazaran daha zayıf ve etkisiz oluşundan şikâyet etmeğe başlamışlardır. O zamanlar bir İngiliz kadınının mahkeme önüne çıkması diye birşey söz konusu olamazdı. Üstelik yerliler, onun özel işlerini tartışmaya bile cesâret edemezlerdi. Kadın ifade verir, hüküm arkadan gelirdi. Collector da, bir İngilizin kendi haysiyetini koruyabildiği ve hiçbir sorgu suâle muhatab olmadığı eski günlerin özlemi içindedir. Aziz, beraat ettikten sonra Chandrapore'ü terketmiş ve Mau vilâyetinde bir Hindu hastahanesinde çalışmaya başlamıştır. O bölgenin Siyâsi Temsilcisi olan Albay Maggs sorumlu olduğu vilâyete şüpheli bir şahsın geleceğini duymuş, ona iş verilmesine rıza gösterdiği için Raca'ya sitem etmiştir. Aziz'i devamlı olarak göz hapsinde tutmaktadır. Ama ne yazık ki üst makamların politikası oldukça değişmiştir. Artık böyle mahallî partirlilere önem verilmez olmuştur. Eskiden olsaydı Raca, Albay'ın sitemindeki manâyı derhal sezerdi, çünkü Siyâsî Temsilcinin korku verici bir otoritesi vardı o zamanlar. Hiç olmayacak zamanda İmparatorluğun bütün hismıyla ortaya çıkıverir, hükûmeti altüst eder, emrine araba verilsin, kaplan avları tertiplensin diye tutturur, misâfirhanenin manzarasını bozuyor diye ağaçları kestirtir, inekleri huzûrunda sağdırtır, hülâsa onların iç işlerine haklı haksız burnunu sokardı. Ama şimdi Siyâsî Temsilcinin nüfûzunun zayıfladığı sezildiği için ufak tefek yerli devletler bile Albay'ın tahammül derecesini ölçmek için onunla âdetâ oyun

oynamağa başlamışlardır. (PI, 306-307)

Görülüyor ki, romanda cereyân eden nâhoş olaylar, eskiden yapılanların yanında çok hafif kalmaktadır. Siyâsî Çatışma bölümünün başında yer verdiğimiz harpler, ihtilâller ve diğer önemli siyâsî olayların Hindistan'daki bu değişiklik üzerinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Şâyet Forster, elli yıl önce yaşamış ve romanının o tarihlerde yazmış olsaydı, anlattıklarından çok daha vahim ve dehşetli olayları tasvir edecek ve bugün birçok İngilizin hoşlanmadığı, hatta tahammül edemediği siyâsî manzaranın çehresi çok daha tahammül edilmez olacaktı.

Forster, siyâsî durumdaki bu değişikliği o tarihlerde yazdığı makalesinde açıklıkla ortaya koymaktadır. Ona göre:

"...herne kadar fertler arasında dostluk ilişkileri ve yüksek dereceli memurlar arasında nezâket ve iltifat alışverişi devam ediyorsa da iki ırk arasında kendiliğinden kurulacak bir dostluğun gerçekleşmesi ümidi zayıftır. Hintliler değişik bir tavır takınmışlardır. On yahut onbeş yıl önce bir Hintli hüsnü kabul görebiliyor idiyse bu...Hintlilerin taşıdıkları ünvanlar ve giydikleri Batı kostümleri yüzündendi..."⁶¹

İngilizlerin yerlilere, taşıdıkları ünvanlara ve giydikleri elbiselere göre muamele ettiklerinin iki bâriz örneği vardır. Kimsenin misâfir olarak bile kabul edilmediği kulübe ancak yerli Müslümanların zenginlerinden ünân sâhibi Nawab Bahadur girebilmektedir. Öte yandan, yerlilerin Avrupa tipi gömlek ve elbise kullanmalarının sebeplerinden biri de polisin gözünden kaçmaktır. Zira, Aziz'in anlattığına göre, kendisi üzerinde

İngiliz elbisesi, yani kolalı gömlek ve şapka ile bisiklete bindiğinde polis sesini çıkarmamakta, fes giydiği zaman bir bahane bulup kendisini azarlamaktadır. Aziz bu konuda Lord Curzon'ın bir hatasına da temas ediyor. Ona göre, Curzon yerlilerin kendilerine pek yakışan millî kıyafetlerini giymelerini tavsiye etmiştir ama işin öte tarafını hiç düşünmemiştir.

İngilizlerin Hintlilerle olan sosyal ilişkilerinde ve özellikle idarî ve siyâsî konularda takındıkları tavırlarda rol oynayan sebepleri araştıran ve bu sebeplerin ışığında onların davranışlarını açıklamaya çalışan tenkitçiler değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre onların şahsiyetleri yoktur, bunun yerine sadece "benlik" kavramı hâkimdir. Başarısızlıklarının en büyük sebebi, kendilerinden öncekiler ve sonrakilerde olduğu gibi, başarısızlıklarını kabul etmemeleridir. Hindistan'ın gerçek tabiatını anlayamamaları, idarelerinin çok başarısız olduğunu bilmemeleri, Hintlilerle olan ilişkilerinin çok sınırlı ve anlamsız olduğunun farkına varamamalarıdır... İngiliz idaresi, bir kuvvet ve irade düzenidir; sevgi ve anlayış düzeni değil."⁶² Mahkeme olayından sonraki mağlubiyete rağmen bu özelliklerinden hiçbirisi değişmemiş bulunan bu insanlar "kendi basit inançlarının mahkûmu olmuşlardır, çünkü statik insanlardır."⁶³ Bir başkası da Forster'in kahramanlarının, yerli halkın ekonomik ve politik kaderlerini ellerinde bulunduran, onların hâmisi ve mütevellisi durumunda olan kimse-ler olarak kendilerinden çok emin olduklarını, onlar için, kendilerine olan emniyetlerini kaybetmeksizin, bu konuda bir fedâ-kârlıkta bulunmaksızın, Forster'in sahip olduğu sezgiyi ve keskin hassasiyeti göstermenin mümkün olmadığını"⁶⁴ belirtiyor.

Hindistan'daki İngilizlerin, gözü kapalı bir kibir duygusuyla hareket eden memurlar olarak "Hindistan ile gerçek ilişkiler kurmak düşünülemediği bir şeydir; 'medeniyet' getirmek iddialarına rağmen, asıl maksatları kendi kanaatlerini ve usullerini Hintlilerle paylaşmak değil, kendilerine tâbi bir halk topluluğunu idâre etmektir. Resmî ilişkiler insanî ilişkilerin yerini almış, sosyal bakımdan samimiyet bir tabu gibi görülmüş... Bu tutumlarıyla İngilizler, Britanya'nın fırlattığı ağa kendileri yakalanmışlardır."⁶⁵ Tenkitçilerin bu tespitleri, romandaki olaylara, yerine ve zamanına göre, uygun düşmekte olup tamamiyle doğru ve isabetli görüşler olarak kabul edilebilir. Ancak, önemli olan husus, evvelâ, yazarımızın kendi vatandaşlarını tarihî ve sosyal gerçeklere uygun olarak tasvir edip etmediği, ikinci olarak da, onların bu duruma düşmelerine, böyle bir şahsiyet ve hüviyet kazanmalarına sebep olan faktörleri nasıl izâh ettiğidir. Her iki konuda da yazarımız çeşitli tenkitçilerin ithamlarına maruz kaldığı gibi takdirlerine de mazhar olmuştur. Bu hususta bazı tenkitçilerin çeşitli iddialarına temas ettikten sonra kesin hükmümüzü vermeğe çalışacağız.

Forster 'in İngilizleri tenkid konusunda, onları çeşitli olaylar ve ifadelerle hicvettiğini, bunu yaparken de gerçeklere sadık kaldığını ve tarafsız davrandığını ileri sürenlerden Moody'ye göre o "Hindistan İngilizlerinin genel gidişâtına ve aynı zamanda kulüben tavrını tasvib edenlere karşı asla nâzik ve yumuşak bir dil kullanmamıştır."⁶⁶ Forster'in, böyle bir ifade kullanmakla, Hindistan İngilizleri hakkında yazılmış romanlarda bir gelenek hâline gelmiş bulunan "idarecilerin ve yüksek dereceli memur ve hâkimlerin tenkitten müstağni bırakılmaları gerek-

tiğine dâir" olan inancı da yıkmıştır.⁶⁷ Hindistan'daki durum ne kadar değişmiş bulunursa bulunsun, İngilizlerin tutumlarında nasıl olumlu bir gelişme görülmüş olursa olsun, İngiliz İmparatorluğuna bağlı başka ülkelerde de aynı durumun müşahade edilebileceğini belirten Singh, oralarda da aynı hataların işlendiğini, İngiliz idarecilerin küstah davranışlarının, ve kadınlarının olumsuz tutumlarının yakın zamanlara kadar devam ettiğini belirtiyor.⁶⁸ Aynı kanaatte olan bir başka yazar da, İngiliz görevlilerinin mübalağalı bir şekilde yahut birbirlerine çok benzeyen tipler olarak tasvir edildiğini söylemenin, Forster'in onları ele alış tarzını değil; onların bizzat kendilerini ve psikolojilerini yansıtan bir ifade olacağını ileri sürüyor. İngilizlerin inanılmaz davranışlar içinde bulunduğunun doğru olduğunu ancak, gerçeklerden uzaklaşan insanların genel olarak böyle davranışlar gösterdiğini belirtiyor.⁶⁹

Yukarıdaki yazarların görüşlerini paylaşmayan, yani Forster'in İngilizleri gerçekten uzak bir görüşle ele aldığını ileri süren bir yazara göre "Forster'in sergilediği İngiliz memurları galerisine karşı İngiltere'de itirazlar yükseldiği şüphesizdir; İngilizlerin böyle olamayacağını söyleyenler çoktur. Bu konuda etraflı bir bilgiye ihtiyaç duymaksızın şunu ileri sürebiliriz ki, Hindistan'daki sivil hizmetlerde çalışan İngilizler sadık, mütevazî insanlardır. Ama Forster, onlara karşı duyduğu kızgınlık sonucunda portrelerini mübalağalı bir şekilde çizmiştir... onun Chandrapore'daki İngilizleri, Hindistan'daki bütün İngilizlerin ulaşabileceği en son sınırı ifade etmektedir.⁷⁰ İngilizlerin içinde bulundukları durumun muhasebesi yapılırken önemli bir noktanın ihmâl edildiğini ileri süren Shonfield ise,

İngilizlerin, Hintlilerin duygularına ve geleneklerine karşı az da olsa hassasiyet göstermiş olabileceklerini, onların hiç de küçümsenemeyecek bir azınlığının, idare ettikleri halka karşı bir dostlukla bağlanmış olabileceğini, aksi halde 1950 lere doğru verilen bağımsızlığa oldukça sâkin ve pürüzsüz bir şekilde geçişin mümkün olamayacağını⁷¹ ileri sürüyor. Bu yazarın unuttuğu veya görmek istemediği şey, bağımsızlık yolunda ne kadar büyük ve kanlı mücadelelerin verildiği; gerek Müslüman gerek Hindu yöneticilerinin ne gibi fedâkârlıklara katlandığı, bu arada yerli halka revâ görülen insanlık dışı muameleleri bilmeyen kalmadığıdır. Bağımsızlığa geçiş, İngilizlerin isteğinin değil, Hintlilerin verdiği mücadelenin ve siyâsî olayların doğurduğu hürriyet ortamının sonucudur. Forster'i gerçekleri yansıtmamakla ithâm eden yazarlardan Horne, insanların ve olayların neden bu kadar inanılmaz ve gerçek dışı olduğu sorusunu sorduktan sonra cevâbını da kendisi veriyor: "Bunmizahı tek, fakat basit bir sebebe dayanır: Mr. Forster Hindistan'ı görmek, orada çalışmak ve Hintlilerle arkadaş olmak için gitmiştir, Hindistan İngilizlerini görmek için değil. Onların âdet ve usulleri, siyâsî düsturları hakkında bildiklerinin çoğunu Hintlilerin bayatlamış dedikodularından toplamıştır. Nasıl alelâde bir İngiliz Hindistan'a gider de, Hintliler hakkında bilgilerinin çoğunu İngilizlerden toplarsa o da öyle yapmıştır. Mr. Forster'in Hindistan'ı görememiş olması çok yazık!"⁷² diyerek üzüntüsünü belli etmektedir. Yukarıdaki itham aksi yönde olsaydı, yani yazarımızın Hintlileri gereği gibi tanımamış ve kulaktan dolma bilgilerle onları anlattığı iddia edilseydi buna hak vermek gerekecekti. Ama, hayatı boyunca sosyal ve

siyâsî olaylarla ilgilenmiş, ömrünün önemli bir bölümünü İngiltere dışında, özellikle Mısır ve Hindistan'da geçirmiş ve bu konuda binlerce sayfalık eser vermiş bir yazar için böyle bir ithamda bulunmak haksızlık olur. Öyle görünüyor ki, bu yazar da birçok vatandaşları gibi Forster'in İngilizleri hicvetmesinden, onları suçlamasından tedirgin olmuştur. Tarihî olaylar incelenirse görülecektir ki, Forster, gerçek siyâsî olayları kısmen değiştirerek ve hafifleterek romanına almıştır. Meselâ Amritsar katliâmına benzer bir olaya romanında yer vermemiştir. Bu sebepten Horne'un iddiasına katılmak mümkün değildir.

Forster'in mâruz kaldığı en ciddi ithamın "gerçeği yansıtmadığı, yani, çizdiği karakterlerin, temsil ettikleri fikirler için yetersiz kaldıkları" olduğunu belirten White'in bu iddiasını⁷³ teyid edecek örnekler çoktur. L. Brander, Forster'in romanlarındaki insanlara benzer kimselere Hindistan'da rastlanabileceğini, ama bunların meslek sahipleri ile bunların hanımları olamayacağını ileri sürüyor ve "Hindistan'daki meslek hayatı, başka yerlerde olduğu gibi, işle ilgiliydi, ırklarla değil. Meslekî hayatta normal olan nezâket ve saygı arada da vardı ve bunlara itibar ediliyordu"⁷⁴ diyor. Ancak, şurasını hatırdan çıkarmamak lâzımdır ki, Forster'in ele aldığı insanlar bir yanda İngiliz memurları öte yanda bunlarla birlikte çalışan yerli görevlilerdir. İki toplumun ilişkilerini incelerken elbette toplumun bu iki tabakasını ele almak zorundaydı. Büyük halk toplulukları ile, yani köylü, işçi, esnaf gibi insanlarla İngiliz idareci sınıfının doğrudan doğruya temas etmeleri, karşılıklı ilişkiler içine girmeleri mümkün değildir. Hindistan'da

İngiliz memur ve görevlilerinin, belki az sayıda ticaret erbâ-
bının dışında başka Avrupalı bulunmadığına göre Forster'in her
iki toplumdan temsilci olarak seçtiği insanların uygun olmadı-
ğını iddia etmek yersizdir.

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir ki, Forster'in roma-
nında anlattığı olaylar ve tasvir ettiği İngiliz memurları, Hin-
distan'da bulunduğu sırada bizzat edindiği izlenimlere dayan-
maktadır. Romanlarının dışında yazmış olduğu makale, mektup,
hatırât v.s. türünden yazılara bakılırsa, kendisinin zamanın
siyâsî ve sosyal olayları ile ne kadar yakından ilgilendiği ve
bu konularda fikir beyân ettiği görülecektir. Üstelik, bir in-
sanın, hele bir yazarın kendi milletini, kendi vatandaşlarını
gereği gibi tanımadığı iddiası yersizdir. Romandaki olaylara
gelince, bunlar hiç te inanılmıyacak cinsten olağanüstü şeyler
değildir. Evvelce de belirttiğimiz gibi, gerçekte cereyân eden
siyâsî mücadeleler ve çatışmalar bir romana konu teşkil edecek
derecede korkunç ve inanılmaz sahnelerle doludur.

Buraya kadar söz konusu ettiğimiz İngilizler, herhangi bir
görevle anvatandan Hindistan'a gönderilmiş bulunan ve orada ça-
lışmak, ticaret yapmak için kendiliklerinden gitmiş olanlardır.
Bunların yanında bir de, İngilizlerle yerlilerin izdivâcından
ortaya çıkan melezler vardır ki bunlara "Anglo-Indians" (Hindis-
tan İngilizleri) denmektedir. Biz, şimdiye kadar Hindistan-İn-
gilizi tâbiriyle aslen İngiliz olan memur ve idareci sınıfını
kâstetmiş bulunuyoruz. Esasen romanda da bunlar yer yer Hindis-
tan-İngilizi diye anılmaktadır. Ancak, bunları melez ırktan
gelen diğer yerli İngilizlerden ayırmak gerekir. Romanda bu

tipin temsilcisi Nawab Bahadur'un şoförlüğünü yapan Mr. Harris'tir.

Britain's Betrayal in India adlı eserinde Hindistan İngilizlerinin tarifini yapan ve sosyal ve hukukî durumlarını açıklayan Frank Anthony şunları yazıyor:

"Hindistan'daki İngilizlerin bile, Hindistan-İngiliz'i'nin gerçekte kim ve ne olduğu hakkında kesin bir fikri yoktur...İngiliz Parlamentosu tarafından 1925 te çıkarılan Hindistan Kanunu'nun tarifine göre: 'ebeveyni Hindistan'da ikamet edegelmiş bulunan ve erkek tarafından Avrupalı soyundan gelen bütün şahıslar Hindistan İngiliz'i'dir'"⁷⁵

Anthony'ye göre meselâ Hindistan İngilizi olan bir pilot İngiliz adı taşıyorsa, bir mükâfat kazandığı takdirde bu şahsın İngiliz olduğu iddia edilirdi. Fakat nâdiren de olsa bir suç işlediği takdirde İngiliz gazeteleri bu kimseyi Hindistan-İngiliz olarak tavsif etmeğe dikkat gösterirlerdi. Silâhlı kuvvetlere asker celbi bile bu karışıklığa bir misâl teşkil etmektedir. İki kardeşten biraz esmer olanı Hint ordusuna, nispeten açık renkli olanı ise İngiliz ordusuna alınırdı.

Romandaki Hindistan İngilizi Mr. Harris olaylarda hiçbir rolü olmayan basit ve silik bir şahsiyettir. Arabası kaza yaptıktan sonra Nawab Bahadur kendisini yol ortasında bırakıp başka bir arabaya binmiştir. Bir Avrupalı gibi görünmeğe çalışmaktadır ama üzerinde yerli elbisesi vardır. Hâkim ırkın yüzündeki tek belirtisi bozuk dişleridir. "Hem Hintliler hem İngilizlerle birlikte bulunduğu zaman durumunun zavallılığını daha çok farkedirdi, çünkü hangi tarafa ait olduğunu kestiremezdi!"(PI,95-6)

F. Anthony "melez bir cemaati ifade eden bu iki kelimelik tâbir (Hindistan-İngiliz), belki bazı ucuz romancıların, bu cemaati pejmürde kılıklı ve güvenilmez yarım-kanlı kimseler şeklinde tasvir etmeleri sebebiyle zihinlerde istihfaf uyandıran bir kavram olmuştur." diyor. Forster, yazarın sitem ettiği ucuz romancılardan değildir. Ancak, İngilizlerin bu insanlara karşı uyguladığı taraflı ve haksız politikayı tenkid maksadıyla romanda böyle bir sahne meydana koymuştur. Anthony'nin eserinde anlattığı, Hindistan İngilizlerine yapılan muamele ile romandaki arasında büyük bir benzerlik görülmektedir. Yukarıda, Forster'in, İngilizleri gerçeğe aykırı bir şekilde tasvir ettiğini ileri süren Horne, aynı iddiayı melezler için de ileri sürüyor ve "Diyelim ki İngiliz diye bir millet var." Ya Hindistan İngilizleri ? Nereden gelmiştir bunlar ? Hangi ülkede, hangi âlemde otururlar?" diye soruyor.⁷⁶ Bizce yazarın bu endişesi en az önceki kadar yersizdir. Ne İngiltere'den gelen İngilizlerin ne de yerli halkın itibar etmediği ve kıymet vermediği bu insanlar başka türlü anlatılamazlardı. Horne'un sorusuna, başka bir yazarın sözleriyle cevap verip bu bahsi kapatmak istiyoruz:

"Müslümanlar gibi Hindistan-İngilizleri memleketlerinden sürülmüş gibidirler, bu gibi kimselerin dilini konuşurlar, onların elbiselelerini giyerler ve onların yemeklerinden yerler."⁷⁷

İngilizlerin Hindistan'daki tutum ve davranışlarının sebebi, onları bu tür hareketlere iten âmiller nelerdir ? Birçoklarınınca inanılmaz olarak kabul edilen tavırların ötesinde ne gibi faktörler vardır ? Bu soruların cevabını da yazarımız

gerek romanında gerek öteki eserlerinde oldukça ayrıntılı bir şekilde vermiştir. İngiliz memurlarının tipik temsilcisi olan Ronny'nin bu işe tâyin edilinceye kadar geçirdiği tecrübeler ve yetiştirme tarzı şöyle anlatılıyor:

"Bir özel okul, Londra Üniversitesi, bir yıl süren imtihan hazırlığı, belirli bir eyâlette bir takım memuriyetler, bir iki attan düşme ve bir de ateşli hastalığa yakalanma gibi şeyler, Hintlileri ve memleketlerinde yaşayan herkesi anlıyabilmek için yegâne eğitim yolu şeklinde takdim ediliyordu Adela'ya." (PI,85)

Forster'in bir özel okulda okuduğu ve bu okullara son derece şiddetle karşı çıktığını biliyoruz. Bu okullara olan nefreti o derece şiddetlidir ki 1933 de yazdığı bir makalesinde şöyle diyor:

"Okul hayatımın en mutsuz dönemidir ve bana oynadığı en kötü oyun kendisini ufak çapta bir dünya imiş gibi göstermiş olmasıdır. Beni, dünyanın ne kadar tatlı, ne kadar şirin ve lâtif olabileceğini ve ne kadarının anlaşılabilir olduğunu idrâk etmeme mâni olmuştur." ⁷⁸

Bir başka yazısında da "İngiltere'nin kalbi nasıl orta sınıf ise, orta sınıfın kalbi de özel okul sistemidir...Bu olağanüstü müessese bu memlekete mahsustur...Her iyi şeyi bu okula atfederler, ona taparlar"⁷⁹ demekle orta sınıfa karşı beslediği nefretin temelinde bu okulun bulunduğunu açığa vurmuş olmaktadır. Romandaki İngiliz memurlarının çoğu böyle bir okuldan yetişmişlerdir. Hindistan'da takındıkları tavır ve tutumlarda, kökü bu okullardaki eğitim sistemine kadar uzayan sebepler vardır.

A Passage to India'daki İngilizlerin temsilcisi durumundaki Mr. ve Mrs. Turton'ların, Burton'ların ve kulübün diğer üyelerinin bu özel okulların mahsûlü olduklarını belirten Mason,⁸⁰ özel okul geleneğinin , İngiltere'den ziyâde Hindistan'da daha kuvvetle ortaya çıktığını ifade eden Rose⁸¹, iki önemli gerçeği ortaya koymuş olmaktadırlar. Bunların yanında, Forster'in bu okul sistemine karşı çıkmakla, hatta bu okullara karşı nefret beslemekle tanındığını ama bu okulların yerine konulabilecek bir sistem getirip getirmediğinin bilinmediğini ileri süren Warner⁸²de haklı bir soru sormaktadır. R. Macaulay'ın da kafası bu noktaya takılmıştır. Ona göre de bu okul meselesi oldukça şaşırtıcıdır. "Gerçekten erkek çocuklar ders görmek ve oyun oynamak için birkaç yıl süreyle bir arada yaşamak üzere bu okullara gönderilmek yerine, evde oturup gündüzlü okullara gidecek olsalardı daha başka türlü kimseler olarak mı yetişeceklerdi ? Anlaşılmaz birşey bu, ama öyle sanıyorum ki herkes böyle söylediğine göre bunu kabul etmekten başka çare yok galiba."⁸³

Demek ki sadece yazarımız değil, birçok kimse bu okullar hakkında olumlu fikirlere sahip değildir. Özellikle zengin orta sınıf ailelerinin çocuklarının devam ettiği, erkeklere mahsus bu paralı okulların, İngiliz memur, idareci ve politikacılarının çoğunluğunun okuyup yetişmesinde ve karakterlerinin teşekkülünde büyük payı olduğu anlaşılmaktadır. Forster'in özellikle bu yönden özel okullara nefret beslediği görülmektedir. Nitekim, romandaki hâkim Ronny de bu okulların mahsulüdür. Hastahane baştabibi, vâli Sir Gilbert, Collector ve muhtemelen öteki yöneticilerin birçoğu da aynı okullardan mezun olmuşlardır.

Bu gibilerinde görülen en bâriz özellik ise, yazarımıza göre, ruhlarının olgunlaşmamış, duygu ve heyecan yönünden zayıf kalmış olmalarıdır. Bu husus, temelde özel okul sistemine bağlı olduğu için, Forster'in, üzerinde sayfalarca yazı yazdığı önemli bir meseledir. Taşrada görev yapan ve soğuklukları ile, kendilerini beğenmişlikleri ile tanınan İngiliz idarecilerinin bu tutumları, onun, ısrarla üzerinde durup işlediği bir konudur. Romandaki Burton'lar, Turton'lar, Ronny'ler ve McBryde'lar:

"...çok iyi gelişmiş bedenî yapıları, oldukça gelişmiş zihinleri, ama hiç olgunlaşmamış ruhları ile dünyaya atılırlar. Ve İngilizlerin taşrada karşılaştıkları güçlüklerden geniş çapta sorumlu olan bu olgunlaşmamış ruh'tur. Olgunlaşmamış bir ruh, soğuk değil, aradaki fark önemlidir." 84

İngiliz karakterinde en büyük kusur olarak gördüğü bu özellik sadece A Passage to India'daki İngiliz memurlarının değil, öteki romanlarda da rastladığımız duygusuz, soğuk, başka insanlarla dostluk kurmağa yanaşmayan tiplerin de ortak yanıdır. Howards End'de zengin iş adamı Mr. Wilcox ve oğulları; Where Angels Fear to Tread'de Philip ve öteki Herriton'lar; The Longest Journey'de Rickie ve A Room with a View'daki Cecil ve benzerleri hep aynı hastalıktan muzdarip kimselerdir. Bunların karşısında ise duygulu, sıcak kanlı, sezgi kabiliyetine sahip tipler vardır. A Passage to India'daki Mrs. Moore da bu sonuncu kategorinin temsilcisi durumundadır. Hindistan'a gelir gelmez Aziz ile dost olmayı başaran, oğlunun katı fikirlerine karşı çıkan, bu özellikleriyle sonradan yerli halkın dilinde efsâneleşen bir insandır. Yukarıda özelliklerini belirttiğimiz her

iki gurup insanın da orta sınıfa mensup ve muhtemelen aynı özel okullardan yetişmiş olmaları farzedilirse, bu takdirde, aynı okulların, Forster'in yakındığı tipte olgunlaşmamış insanlarla birlikte duygulu, sıcak kanlı kimseleri de yetiştirmiş olabileceği akla geliyor ki bu da yazarımızın iddiasının aksini göstermesi bakımından önemlidir. Meselâ, insanî duyguları, liberal düşünceleri ve yerlilerin yegâne dostu olan Mr. Fielding de böyle bir okuldan mı mezundur ? Bu özel okullar sadece erkeklere mahsus olduğuna göre, kocalarından daha mutassıp, daha müsamahasız olan kadınların bu karakterinin ortaya çıkmasına sebep ne olabilir ? Bütün bu sorular ve ihtimaller cevaplandırılmadıkça yazarımızın ısrarla üzerinde durduğu ve eleştirdiği özel okullar ve bunlardan mezun olan olgunlaşmamış tipler konusunda kesin birşey söylemek ve yazarımızın iddialarını kabul etmek doğru olmayacaktır. Nitekim Trilling de: bu "olgunlaşmamış ruh" temasının Forster'in kafasında bir sâbit fikir hâline geldiğini belirtiyor.⁸⁵ Romanda, okul müdürü Fielding'in, Aziz'i kasederek: "Ben bu adamla asla dost olamam, ne de başkasıyla" derken, onun da aynı dertten muzdarip olduğunun anlaşıldığını ifade eden Gillie adındaki yazara karşılık⁸⁶, bir başkası : "sosyal sistemlerin Forster'i ilgilendirmedini, onun daha ziyâde kalp ve gönül meseleleri ile alâkadar olduğunu, sosyal adâletsizliğe karşı bir tedâvi yolu değil ancak bir panzehir olarak 'ferdin mutluluğu' konusunu ileri sürdüğünü"⁸⁷ iddia ediyor. Böyle olduğunu kabul etsek dahi romanda tek tek fertler olarak hemen hemen hiç kimsenin mutluluğa ermediğini, hatta Forster'in ideal tipleri olan olgun ve anlayışlı insanların daha mutsuz ve âkıbetlerinin daha kötü olduğunu

göz önüne alırsak, yazarımızın bu konuda da istediğini veremediğini, idealini gerçekleştiremediğini görürüz. Hemen hemen bütün romanlarında ne tek tek insanlar, ne de bunların bağlı olduğu toplumlar yakın dostluk ilişkileri kuramamışlardır. Bu da gösteriyor ki, ne özel okullardan mezun olmuş bulunmak ne de olgun bir rûha, anlayışlı bir idrâke sahip olmak dostluk ilişkileri kurmağa yetmiyor. Hele dost olacak insanlar ayrı ırklara, dinlere ve medeniyetlere mensup olurlarsa...Forster'a hak vermek zorunda olduğumuz yegâne husus, İngiliz memurlarının gereği gibi yetişmediklerine, tecrübe sâhibi olmadıklarına ve bu durumları ile taşraya gittiklerinde başarısız olduklarına dâir ileri sürdüğü iddialardır. Gerçekten, İngiliz idârecilerine, sosyal, siyâsî ve tarihî konularda daha mükemmel bilgi ve kültür verilmiş, yabancı ülkeler ve bu ülkelerin insanları hakkında oraya varmadan önce sağlam bir kanaat sahibi olmaları sağlanmış olsaydı, belki romanda görülen olaylara benzer üzücü, kırıcı durumların ortaya çıkması önlenmiş olurdu.

Forster'in, İngilizlerin başarısızlıklarına sebep olarak gösterdiği 'olgunlaşmamış ruh' iddiasına karşı çıkan R. Macaulay çok ilgi çekici örnekler vererek bu iddianın doğru olmadığını ispata çalışıyor:

"Şüphesiz pek az insanın rûhu olgunluğa erişmiştir...Bizler, başkalarına nazaran, ızdırap ve sefâlet karşısında daha çok müteessir oluruz, bizim milletimiz ceza kanunundan işkenceyi kaldıran ilk millet olmuştur, bizim yüreğimiz hayvanlara karşı daha şefkatle çarpar...ve hiçbir millet kendi hükûmetinin yabancılara karşı işlediği çok kötü ve tiksindirici hak-sızlıkları bizim kadar açık bir şekilde kınamıyor." 89

İngilizler kendi vatandaşlarına karşı âdil ve müşfik davranmış olabilirler. Başkalarına yapılan haksızlıkları kınayanlar da bulunabilir. Ama önemli olan, her zaman ve her yerde İngiliz çıkarlarını korumak prensibi ile hareket eden siyâsîlerin bu konularda yabancılara karşı ne derece müşfik ve merhametli olduklarıdır. Hindistan'da görülen olayların benzerlerini, İngiliz hâkimiyetinde yaşamış diğer birçok ülkede de görmek mümkündür. Birinci Dünya Harbi'nde Türklere karşı zehirli gaz kullanmanın bir mahzuru olmayacağını, çünkü onların insandan sayılamıyacağını söylediği bilinen Churchill'in zihniyeti, bunun en bâriz misalidir. Macaulay, yukarıdaki itirazlarına rağmen sonunda "herkes böyle düşündüğü için" İngilizlerin "olgunlaşmamış insanlar" olduğu yolundaki iddiayı kabule mecbur olmuştur.

İngilizlerin Hindistan'da takip ettikleri politikanın mâhiyeti, idârecilerin yerli halka karşı takındıkları tutum ve tavırları, yazarımızın bu politikayı ve davranışları nasıl alaylı bir dille hicvettiğini, bu politikanın ve davranışların temelindeki sebep ve etkenleri neye bağladığını, tenkitçilerin lehte ve aleyhte görüşleri ile birlikte vermiş bulunuyoruz. Şimdi de, İngiliz idâresi altında yaşayan yerli halkın bu idareye ve onların temsilcilerine karşı ne gibi bir hareket tarzı takip ettiğini ve ne gibi sonuçlar ve başarılar elde ettiklerini görmeğe çalışacağız. Bu maksatla yeniden romana dönüp 1912-1922 yılları arasındaki siyâsî ortam içinde Hindistan halkının tutumunu, Müslümanların ve Hinduların tavır ve hareketlerindeki kusurlarını, hatalarını, bunların yanında da bağımsızlık yolunda giriştikleri

mücadelenin romana ne şekilde yansıtıldığını anlatmağa gayret edeceğiz.

Yerli halkın İngilizlere karşı gösterdiği tepki, onların iyi olanlarına, kendilerine yakınlık gösterip iyi muamele edenlerine karşı başka; kaba ve zalim olanlarına karşı başkadır. Daha önce de gördüğümüz gibi, yerlilere iyi muamele edenlerin başında Hindistan'a yeni gelen iki hanım, Mrs. Moore ve Adela Quested vardır. Aziz, daha ilk karşılaşmasında Mrs. Moore'un diğerlerine benzemediğini farketmiştir: "Siz beni anlıyorsunuz, ötekilerin neler hissettiklerini de bilirsiniz, ah onlar da size benzeseydi !" demiştir. Hatta hanımın kendisine hitap tarzından onun memlekete yeni geldiğini anlamıştır. Onun için yapmıyacağı şey yoktur; onu mutlu etmek için hayatını bile verebilir. Kendisine o kadar içten bağlanmıştır ki, mahkemeden sonra kendisinden Adela'yı affetmesini istese, onun bu arzusunu da yerine getirecektir. Çünkü şerefine dokunacak hiçbir hareketi olmamıştır. Adela'ya yazdığı mektupta hâfızasında kutsal bir isim olarak muhafaza ettiği Mrs. Moore'u hiç unutamayacağını söyler. Mrs. Moore ile birlikte gelmiş bulunan Adela için de intibaları pek iyidir yerlilerin. Henüz mağara olayı ortaya çıkmamıştır. Genç kız, Nawab Bahadur ile karşılaşınca elini uzatıp hatırını sormuştur. Yaşlı Hintli onun bu hareketinden memlekete yeni geldiğini anlamıştır. Hindistan'a eskiden gelmiş olmakla birlikte yerlilerle arası iyi olanlardan biri de Fielding'dir. Aziz : "Fielding'den başka hiçbir İngiliz bizi anlamıyor" diye düşünür. Hastalığı sırasında kendisini ziyârete gelmesi yerli Müslümanları memnun etmiştir: "İngilizlerin en iyisi...ne kadar nâzik !" Mahkemeden önceki gergin durumda

Fielding'in, Hamidullah'ı herkesin önünde selâmlamış olması bile onu minnettar etmiştir.

Yerli halkın ileri gelenleri, eskiden beri edindikleri tecrübelerle dayanarak, kendilerine böyle iyi muamele edenlerin bir müddet sonra eskilerin tesiriyle değişeceklerini, onlara benziyeceklerini bilmektedirler. Hamidullah İngiltere'de iken yakından görüştüğü bir ailenin çocuğunun Hindistan'a geldiğini ama kendisini aramadığını söyler, haber gönderip evine çağırmayı düşünür. Ama öteki İngilizlerin durumu berbad edeceğinden korkar. Mağara gezintisi sırasında Aziz ile Adela arasında geçen bir konuşmada da aynı konuya temas edilir. Adela, Hintlilere kötü davranan öteki İngiliz kadınları gibi olmak istemediğini, ama buna karşı koyacak gücünün olmadığını söyleyerek bu meselede Aziz'in yardımını ister. Çünkü kendisine "aradan bir yıl geçmeden kendilerinin de eskiler gibi kaba, saygısız ve küstah kimseler olacağı" söylenmiştir. Aziz bu sözlerle karşı içinden geldiği, inandığı için değil, "can noktasına dokunulmuş olduğu için" Öyleyse size yalan söylemişler" der.

İşte, henüz ortada can sıkıcı, huzur bozucu bir olay yokken, mağara hadisesi ve mahkeme işi ortaya çıkmamışken yerlilerin iyi İngilizler hakkında bu derece içten ve hâlisâne duyguları vardır. Geçici bir süre için bile olsa, onlardan insanî muamele görmüş olmak memnun etmiştir yerlileri. Ama ne yazık ki, araya bir takım tatsız olaylar girip iki cemaatin araları açılınca her iki taraf da gerçek hislerini belli edecektir.

Hindistan'a yeni gelen ve kendilerine insanî muamelede bulunan İngilizlerin dışında öteki memurlar ve kadınlarına karşı yerli

halkın tavrı ve tutumu çok farklıdır. Hemen hemen hepsinde dâima bir şüphe, endişe hâkimdir. İngilizlerin her hareketi dâimâ kötüye yorulur, davranışlarının arkasında bir oyun, bir hile bulunduğuna hükmedilir. Meselâ yerlileri partiye dâvet eden Turton'ların bu isteği içlerinden gelmemiştir, daha üst kademedeki âmirlerinin emriyle düzenlenmiştir. Mahkeme salonunda İngilizlerin kendi aralarında gülüşmeleri, ne konuştukları duyulmadığı halde, yeni bir zulüm planladıkları şeklinde yorumlanır. Mrs. Moore'un İngiltere'ye gönderilişinin arkasında da kasıt vardır: Yerliler lehinde şahadet edeceğinden şüphe edilmiştir. Mahkemeden sonra öteki İngilizlerin gözünden düşen Adela, bir süre Fielding'in okulunda kalmıştır. Bu durum halk arasında, "ikisinin bir takım gizli ilişkileri bulunduğu" şeklinde söylentilere yol açar. Yerliler buna benzer şâyîâlar çıkarmaktan hiç geri durmazlar. Mrs. Moore'un ölüm haberi duyulduktan sonra "bir İngiliz, yerliyi kurtarmağa çalışan annesini öldürmüş" şeklinde bir rivâyet yayarlar. Hatta Mrs. Turton, Merkezî Hindistan'daki bir su projesi yapılırken, suyun topraklarından geçmesi karşılığında bir Raca'dan rüşvet bile almıştır. Yüksek dereceli bir memurun rüşvet alması akla yakın görünmüyorsa da, daha önce Fielding'in bir Avrupalı tren memuruna rüşvet vererek trende yer bulduğunu anlattığı düşünülse yerlilerin bu şüphelerinde pek de haksız olmadıkları anlaşılmaktadır.

Kendi erkeklerinin bile zaman zaman şikâyetçi olduklarını gördüğümüz İngiliz kadınlarına karşı yerlilerin tutumları hiç de olumlu değildir. "Hamidullah İngiltere'de iken onlardan

hoşlanırmış" ama Hindistan'da onlara ters düşen birşey vardır." Yerlilerin çoğunluğu onların "kibirli ve sahtekâr" oldukları konusunda birleşirler. Hatta Hintli dostları feda etmeden bu kadınlarla dost olmanın imkânı yoktur. Bu kadınların çoğunda bir sezgi gücü vardır. Sezdikleri birşeyi de kocalarına anlatıp alay ederler, bu şekilde işkence yapmaktan zevk alırlar.

Yerli halkın İngiliz idaresinin baskı ve zulmüne karşı tevessül ettikleri hareketlerden biri de casus kullanmalarıdır. "Casuslar bir sivrisinek sürüsü kadar kalabalıktırlar." Casus olarak kullanılan kimseler, uşaklar, hizmetkârlar ve seyislerdir. "Her üç uşaktan biri mutlaka casustur." Pencerelelerin, perdelerin arkasında konuşmaları dinleyen bir veya daha fazla hizmetçi bulunur. Hizmetçilerin çoğu casus olmasalar bile her zaman tetiktedirler, kulaklarını açarlar. Uşakların bu davranışı, bir takım aslı astarı olmayan rivayetler çıkarmaktan, konuşulanları yalan yanlış başkalarına aktarmaktan ve işleri daha da berbad etmekten başka işe yaramaz.

Yerli halkın bunlardan daha etkili olabilecek bir takım hareketleri görülürse de, bunlar, ilişkileri düzeltecek, İngilizleri yola getirecek davranışlar olmaktan çok kendilerini tatmin için, İngilizlere hakaret ederek onları küçük düşürmek için yaptıkları pasif direnme kabilinden şeylerdir. Aziz, Fielding ile otururlarken içeri Ronny girince ayağa kalkmaz. Mahkemenin sonra Fielding'e sevgi gösterileri yapan öğrenciler küstahlık dolu bir takım dalkavukça hareketler, şımarıklıklar yaparlar, kendisini çılgınca alkışlarlar. Ama "bu alkışların arkasında biraz da istihza gizlidir, 'İngilizler hep birbirlerine sokulurlar' manasındadır." Yerlilerin birbirlerini daha

makûl şekilde destekledikleri de olur. Nawab Bahadur'un mahkeme masraflarını üzerine alması, Aziz beraat edinceye kadar Müslüman kadınların açlık grevine karar vermeleri gibi. Ama İngilizlerin nazarında hiçbir kıymeti olmayan, "pek ortalıkta görünmedikleri için ölü mü diri mi oldukları anlaşılamıyan bu kadınların açlık grevinden ölmeleri bile durumda bir değişiklik yapmıyacaktır." Bunlara ilâveten, Nawab Bahadur, yerlilere yapılan kötü muameleyi protesto için İngilizlerin vermiş olduğu "Nawab" ünvanını terkedip basit bir vatandaş olarak yaşamaya karar vermiştir.

İngilizlerin arkasında atıp tutan, kendi aralarında her türlü itham ve tenkidi rahatça yapabilen Hintliler, İngilizlerle karşılaştıkları zaman ya aşağıdan almakta yahut onlara imâlı, alaylı sözlerle takılmaktan başka birşey yapmamaktadırlar. Baştabibin kendisini çağırması üzerine gitmeğe hazırlanan Aziz sakız çiğnemektedir. Ağzını temizleyip sonra gitmesini tavsiye edenlere "Ben Hintliyim, sakız çiğnemek bir Hintli âdetidir. Baştabibin buna katlanması gerek." demesine rağmen biraz sonra dişlerini temizleyip âmirinin yanına gitmiştir. Çağrıldığı dâvete gitmeyip "Canım isterse giderim, istemezse gitmem" demiş, bilâhère âmirlerini gücendirmiş olmaktan endişe duymaya başlamıştır.

Hintlilerin arkadan arkaya nefret ve düşmanlık belirtileri göstermeleri yanında, zaman zaman yüz yüze konuşma cesâretini bulabildiklerini yahuk kendilerini dinleyebilecek kadar yakın olanlara karşı bir takım sitemlerde, şikâyetlerde ve itirazlarda bulunduklarına şâhid oluyoruz. Baştabibin evinin önünde

kendisine sormadan arabasını alan kadınlardan, kendisini yemek vakti çağırıp sonra beklemeden giden baştabipten Mrs. Moore'a şikâyet eden Aziz, beraat ettikten sonra Adela'yı affetmesini ve tazminattan vazgeçmesini isteyen dostlarının yanında genç kadına hakaret etmiş, ondan "pis kocakarı" diye bahsetmiş, "bana vereceği parayla kendisine koca satın alsın" şeklinde lâflar sarfetmiştir. Hamidullah'ın Adela ile yaptığı konuşmada Aziz'i savunması, genç kızın ona yapmış olduğu kötülükleri sayarak, bütün bunların sebebinin "...dinimiz ve cemiyetimiz hakkındaki cehâletinizdir." (PI, 262) demesi, bu iddiamızı teyid eden bir misâldir.

Mahmud Ali de mahkemede İngilizlere sandalye getirilmesine itiraz etmiştir ama bir avukat olarak herkesin huzurunda yaptığı bu itiraz, kendi cesaretinden çok hukukî durumunun verdiği kuvvetin eseridir.

Yerlilerin, nâdiren de olsa, daha aktif hareketlere, münferit çıkışlarla birlikte bazı toplu eylemlere giriştiklerini de görüyoruz. Mahkemeden sonra yerli çocukların duvarlara İngilizler aleyhinde bazı yazı ve resimler çizip, mahkeme önünde bağırıp çağırmaları; Rafi adında birisinin, arkadaşlarının arkasına saklanarak "Korkak İngilizler !" diye bağırması gibi. Öte yandan, İngilizleri mahkemeye getiren arabaya taşlar atılmıştır. Bu eylemlerin hedefi, İngilizleri yıldırma, onlardan intikam almaktır. Hiçbirinde belirli bir düzen veya program yoktur. Toplum psikolojisinin sevkiyle girişilmiş fevrî ve gelişigüzel davranışlardır. Meselâ, Müslümanların Muharrem merâsimleri sırasında caddede yürüyen kalabalığın, tâyin edilen

resmî güzergâhı terkederek İngilizlerin idare binalarına karşı yürümek istemesi, kâğıt kulelerin geçişine engel oluyor diye telefon tellerinin kesilmesi, Nureddin'in yaralarına antiseptik yerine biber konulduğu ve baştabibiin "işkence ettim o marsığa" dediği duyulunca toplanan kalabalığın çılgın bir öfke ile hastahaneye yürümek ve "Nureddin'i kurtarmak için baştabibe eziyet etmek istemeleri gibi. Bunlardan başka, mahkeme bitip Aziz beraat ettikten sonra dağılan kalabalığın yolları tıkaması, İngilizlerin ara sokaklardan kaçmağa mecbur kalışları da havayı gerginleştiren, düşmanlığı arttıran olaylardır. "İngilizler tırtıl gibi kıstırılmışlardı, kolayca temizlenebilirlerdi."

İşte, basit bir meseleden başlayıp nümayişlere hatta isyâna kadar varan bu olaylar, başlangıçta beliren anlaşma ve uyuşma ümitlerini kırmış, yerlilerin en mütedil olanlarında bile İngilizlere karşı nefret uyandırmış, bir daha adını anmamak üzere dostluk reddedilmiştir. İftiraya uğradıktan sonra "İngiliz aleyhtarı oldum artık, daha önce olmuş olsaydım bir sürü belâdan kurtulurdum" diyen Aziz, bundan sonra bir Müslüman devletinde iş bulmak isteyecektir. Çünkü "orada kendisine hakaret edecek İngilizler olmayacaktır." İngiliz nefreti ve düşmanlığı o raddeye varmıştır ki, Fielding İngiltere'den döndükten ve bir takım yanlışlıklar düzeltildikten sonra bile, bir zamanlar en yakın dostu olan adama "seni istemiyorum, özel hayatımda hiçbirinizi istemiyorum...Bundan sonra kalbim sadece kendi milletim için çarpacak." der, Aziz. (PI, 315) Artık, ister kadın ister erkek olsun hiçbir İngilizle dost olmak istememektedir.

Hintlilerin İngiliz idaresinin baskısına ve zulmüne karşı düzenli, programlı bir direniş gösteremediği, Hintlilerin temsilcisi durumunda bulunan kahramanların birçok kusur ve zaaf-ları yüzünden milletlerini temsilde zayıf kaldıkları, tek bir-leştikleri noktanın İngilizlere karşı besledikleri nefret ol-duğu iddiasında büyük bir gerçek payı bulunduğu ortadadır.

Yerlilerin bu türlü davranışlarını tahlil eden yazarlardan Rose, Hindistan için "İngilizlere karşı nefrette birleşen bir memleket" diyor.⁹⁰ Yazara göre, "o zamana kadar hiçbir şekil-de sağlanamayan birlik, İngilizlere zarar vermek, onlara sövüp saymakla kurulabilmiştir... Ne İngilizlerin ne de Hintlilerin, korku ve nefrete dayandığı müddetçe yapıcı bir gelecekleri ol-mayacaktır."⁹¹ İki toplum arasında, biri olumlu diğeri olumsuz yönde iki yakınlaşma olduğunu; olumlu olanın iyi niyet, sevgi, nezâket ve sempati duyguları ile birleşmeğe teşebbüs; olumsuz olanın da kolay elde edilebilecek bir sonuç, yani İngilizlere karşı şüphe ve nefrette birleşme yolu olduğunu ifade eden ya-zar, gelenekleri, tarihleri, sanat ve dinleri ayrı olan Hindu ve Müslüman kitlesinin böylece bir araya gelip ittifak kurduk-larını belirtiyor.⁹² Romanda bu iddiayı teyid eden bir sahne vardır: Hamidullah'ın bir toplantıya giderken uğradığı bir evde milliyetçi olarak bilinen birkaç kişinin bir araya gelip konuş-tuklarını görür. İçlerinde Hindular, Müslümanlar, iki Sigh, iki Parsi, bir Jain ve bir de yerli Hristiyan vardır. "İçlerinden birisi İngilizleri kötülediği müddetçe herşey yolunda gidiyor-du, ama yapıcı bir başarıya ulaşılammıştı, ve şâyet İngilizler Hindistan'ı terkedecek olsa bu meclis de dağılırdı!" (PI, 111)

Avrupalı bir milletin hâkimiyeti altında yaşayan Doğuluların

onlardan nefret etmelerinin tabii birşey olduğunu, bu idare ne kadar uzun sürerse nefretin de o nispette artacağını belirten Forster şöyle diyor:

"Bu satırları yazdığım sıralarda (1923) Türkler Almanlardan nefret ediyor, Fransa'ya sevgi besliyorlardı; Suriyeliler Fransa'ya karşı nefret duyuyor, İngiltere'den hoşlanıyorlardı... ama bu duyguların hiçbirinde istikrar yoktur. Hükümetleri bu duyguları ebedî imiş gibi göstermek isterlerse de çabucak değişirler."⁹³

Çok çeşitli ırkların ve mezheplerin kaynaştığı esrarlı bir memleket olan Hindistan'da ortak düşman sayılabilecek olan İngilizlere karşı yerli halkın birlik kurmasında, nefret duygusundan daha etkili birşey olamazdı. Aynı memlekette yaşamış olmalarına, bir takım ortak yanları bulunmasına rağmen Hindularla Müslümanların daha etkili bir organizasyon kurup siyasî mücadeleye girişmeleri için İngiliz düşmanlığı yeterli bir sebep teşkil etmiştir. Hindistan bağımsızlığını kazandıktan sonra iki toplumun ayrı devletler kurmuş olmaları da göstermiştir ki, kültürleri, dinleri, tarihleri, sanatları ve hepsinden önemlisi ırkları ayrı olan toplumların aynı çatı altında yaşamaları zaten mümkün olamazdı. İnsanlık tarihi boyunca çok çeşitli din ve ırklara mensup insanları yüzyıllarca huzur ve barış içinde idâre edebilmenin tek örneğini Osmanlı İmparatorluğu vermiştir. Bunun da başlıca sebebi, ırk, din ve renk farkı gözetilmeksizin insanlara eşit muamele edilmesi, üstün bir adâlet ve hukuk düzeninin kurulmuş olmasıdır. Hindistan'daki İngiliz idâresinin kendi iddialarına rağmen, böyle bir düzeni kuramamış olmaları yerli halk arasında huzursuzluk ve memnuniyetsizlik yaratmış,

onların bu memleketten çıkmalarına kadar ardı arası kesilmeyen mücadeleler verilmiştir.

Hintlilerin İngilizlere karşı takip ettikleri hareket hattı, giriştikleri mücadele ve savaşta başarılı olamamalarının sebepleri arasında ve belki de en başında kendi kusur ve zaafı vardır. Bunu, Hintlilerin kendileri de bilmekte ve yeri gelince bunlardan yakınmaktadırlar. Yerli Müslümanlar arasında en makûl düşünenlerden olan Hamidullah arkadaşına: "Doğru olduğuna inandığın birşeyi ihmâl etmemelisin, işlerimizi ihmâl ettiğimiz için Hindistan böyle perişân durumdadır" demiştir. (PI, 16) Yine aralarında yaptıkları bir tartışmada (toplantıda hem Müslümanlar hem Hindular vardır), başarısızlıklarının sebebini ruhânî ve mâneviyatçı olmalarına atfederler. Bir başkası buna itiraz eder. Ona göre asıl sebep ruhânilik değil, "işbirliği yapamamak, randevulara sadık kalmamak, trenlere vaktinde yetişememek" gibi tembellik ve ihmâlkârlık eseri olan kusurlardır.

Hintlilerin başarısızlıklarının sebepleri konusunda zaman zaman yaptıkları tartışmalarla birlikte, siyâsî ve ekonomik bağımsızlığın elde edilebilmesi için neler yapılması gerektiği meselesi de konuşulmaktadır. Yerli halkın aydın tabakası arasında Hindistan'ın bir millet olup olamayacağı, millî bir birlik kurulup kurulamayacağı konusunda değişik fikirler ileri sürülmüştür. Herşeyden önce yerli halkın içinde bulunduğu durum esâret olarak kabul edilmektedir. Aziz'i savunan avukat Mahmud Ali, yine bir Hintli olan hâkim Das'a, mahkeme sırasında "Mesleğimi mahvediyorum, ama ne çıkar, hepimiz teker teker mahvolacağız,

...Ne ben dâvâyı savunuyorum, ne de sen dâvâya bakıyorsun, ikimiz de esiriz" diye bağırır. (PI, 23)

Aydınlar arasında kendilerinin birer esir olduğunu bilenlere karşılık "Şu anda Hindistan sâkinlerinin birçoğu Hindistan'ın nasıl idare edildiğine bile aldırış etmezler." (PI, 119) Forster, Hindistan'a yaptığı son gezide edindiği intibaları anlatırken şâhid olduğu en büyük değişikliğin, halkın politikaya karşı ilgisinin artmış bulunması olduğunu söylüyor. Ona göre: "Politikanın Hintlileri nasıl şiddetli ve devamlı bir sûrette meşgul ettiğini görmemiş iseniz modern Hintliyi anlamınıza imkân yoktur. Sanat meseleleri, sosyal hatta ekonomik problemler bile ikinci derecede kalır onun için."⁹⁴ Bu münasebetle şunu ifade edelim ki Forster romanını yazdığı sıralarda Hindistan'daki bağımsızlık hareketleri ve milliyetçilik cereyanı henüz şuurlu ve teşkilâtlı bir seviyeye gelmemişti. Şâyet romanını 1940 larda yazmış olsaydı, memleketlerinin nasıl idare edildiğinden bile haberi olmayan Hintliler yerine, herşeyden ziyâde politikaya önem veren vatandaşlarla karşılaşacaktı.

Yerliler arasında, Hindistan'ın hâlihâzır durumuna bakarak gelecek için ümitsizliğe düşenler de vardır. Bu konuda yerlileri anlayan ve onların dertlerini paylaşan Fielding, Aziz'e : "Sizler gerçekten acınacak hâldesiniz. Neye dâir şiir yazacaksın ? Hep 'gül soldu' diye tekrarlayıp duramazsın ya ! Henüz Hindistan'ın sahibi olmamışken, 'Hindistan, benim Hindistan'ım' gibi hamâsî şiirler yazamazsın." (PI, 288) derken, o günlerin ümitsiz ve hazin durumunu ifade etmiş olmaktadır.

Yerli aydınların temsilcisi durumunda bulunan ve yakın dostu

Fielding ile siyâsî tartışmalar yapabilen Dr. Aziz'e göre:

"Hindistan'ı, hislerimizden başka hiçbir şeyin üzerine binâ edemeyiz. Bütün bu reformların, Muharrem için kurulan uzlaştırma komitelerinin, tazia'nın boyunu mu kısaltalım, yoksa başka yoldan mı geçirelim gibi lafların ne faydası var ? Ne lüzum var şu 'Eşraf Meclisleri'ne, İngilizlerin tenimizin rengi ile alay ettikleri şu resmî dâvetlere ?"

Fielding bu duruma oldukça doğru ve isabetli bir teşhis koyar:

"İşe ters taraftan başlamak demektir bu, değil mi ? Bunu ben biliyorum ama, müesseselerle hükûmetler bilmezler ki !" (PI, 122)

Önceleri politika ile ilgilenmeyen Aziz'in kafası artık Hindistan'ın geleceği ile meşguldür. "Hindistan Japonya'yı örnek almalıdır. Bir millet olmadıkça bu memleketin evlâtlarına saygı ile muamele edilmesine imkân yoktur." (PI, 279) Önceleri Japonya'yı örnek almaları gerektiğini düşünen Aziz sonunda bundan vazgeçer, kendi atalarını daha uygun bulur:

"İngilizlerin yerine kimi istiyorsunuz, Japonları mı ?' diye istihzalı bir tavırla sordu Fielding. 'Hayır, Afganlıları, kendi atalarımı.'

'Hindu dostlarınız bundan hoşlanırlar mı dersin ?'

'Bu iş yoluna konabilir --Doğulu devlet adamlarının katılacağı bir konferans toplanır.'

(PI, 335)

Meyers'e göre, Forster'in bazı siyâsî fikirlerinde hayret verici bir kehânet mevcuttur. Aziz, İngilizlere karşı sadece

Hindu-Müslüman birliğin kurulacağını önceden bilmekle kalmamış, bağımsızlığa gelecek harpte ulaşılacağını da tahmin etmiştir. 1955 de toplanan Bandung Konferansı bu kehânetini de doğru çıkarmıştır.⁹⁵

Fielding, Hindistan'da bulunmaktan memnundur. Ama, İngilizlerin büyük çoğunluğu Hindistan'ı sevmediği için, dâima şikâyet ettikleri için, bu memlekette kalmalarına bir mazeretleri de olmasa gerektir. Fielding'in yerlilere tavsiyesi "Siz de defedin onları !" şeklindedir. Aziz, bu gibilerini diğerlerinden ayırd etmenin kolay olmayacağını düşünmektedir. Hindu doktor Ram Chand ise bu işin, yani İngilizleri kovmanın sadece güç değil, aynı zamanda hatalı bir iş olacağını söyler: "Güç olmaktan ziyâde hatalı olur. Hiçbir kibar Hintli onları defetmenin yerinde bir hareket olacağını düşünmez. İşte biz burada diğer milletlerden ayrılıyoruz. Öyle ruhânî insanlarız ki..?" Konuşmanın cereyân ettiği yerde bulunanların bir kısmı bu görüşlere katılır, bazıları itiraz eder. Sonunda, Hintlilerin kayıtsız ve ihmâlkâr oldukları kanaatine varılır. Aziz, yine eski günlerin hasreti içindedir: "Keşke Babür zamanında yaşasaydım, onun için döğüşür, ona şiirler yazardım... Bize bir hükümdâr gerek, Hamidullah, hayatımız daha kolay olurdu o zaman." (PI,279) Aziz'in bu sözleriyle kasdetmek istediği şey Hintlilerin bir liderden, bir önderden mahrum olmaları ve böyle birisinin hasretini çekmeleridir.

Aziz ile Fielding mağara gezintisinden dönerlerken söz yine bağımsızlıktan, İngilizleri memleketten atmaktan açılır. Her ikisi de henüz Adela'nın durumundan habersizdirler. Aziz'in

tutuklanmasından birkaç dakika önceki düşünceleri ile, beraatini müteakıp ileri sürdüğü fikirleri arasındaki farka dikkati çekmek istiyoruz. Fielding, Mahmud Latif adındaki uşağın cacasusluk, fitnecilik yaptığını hatırlatarak: "M.L. ler ve onun gibilerini kullandığınız müddetçe bizi bir türlü kovamazsınız" der. Mahmud Ali'nin duymasını istemedikleri için ondan rüumuzla bahsederler. Aziz bu söze karşılık:

"Sizi kovmak mı ? Böyle berbat işlerle ne diye rahatımı bozayım ? Politikacılara bırakın bunu.." der. (PI, 168)

Aziz'in akrabası olan Hamidullah, çok sevdiği bu dostunun siyâsetle ilgilenmediğine memnundur. Çünkü "siyâset insanın hem şahsiyetini hem meslek hayatını mahveder, ama yine de siyâset olmadan başarıya ulaşamaz." (PI, 111)

Aradan zaman geçip de iki toplum arasındaki gerginlik ve düşmanlık son haddine varınca durum değişmiştir. Mrs. Moore ölmüş, Adela ile Ronny nişanı bozmuşlar, Mr. Fielding kulüpten atılmış ve İngiltere'ye dönmeğe karar vermiş, Aziz çalıştığı hastahaneden ayrılıp bir Hindu devletinde iş aramağa başlamıştır. Yine iki dost sohbet etmektedirler. Söz şiiirden açılır. Aziz, "Annemin babası da şâirmiş, isyânda size karşı savaşmış, yeni bir isyân olsa ben de ondan aşağı kalmazdım..." der. İngilizleri kovmanın politikacıların işi olduğunu söylemiş olan Aziz artık isyandan ve savaştan bahsetmeğe başlamıştır.

Mahkemenin beraatle neticelenmesi Hindularla Müslümanlar arasında bir yakınlaşma sağlamış, dostluk kurma arzusu belirmiştir. Aziz'in dâvâsına bakan hâkim Das onu ziyârete gelmiş,

bir ilâç ile bir de kayınbiraderinin dergisinde yayınlanmak üzere bir şiirini istemiştir. Aziz, Das'ın söz konusu ettiği derginin sadece Hindulara mahsus olduğunu sandığını söyleyince Mr. Das "Hindular için değil, bütün Hintliler için" der. Aziz buna "Genel olarak Hintli diye bir varlık yoktur." cevabını verir. Buna karşılık, İngilizlerle dost olmanın imkânsızlığını anladığı, onlara karşı duyduğu nefretin son haddine vardığı bir anda, artık dost olarak kabul etmediği Fielding'e şöyle bağıırır:

"Hindistan bir millet olacak ! Kim olursa olsun yabancı yok artık ! Hindu, Müslüman ve Sigh hep birlik olacak ! Yaşasın, yaşasın Hindistan ! Yaşasın, yaşasın !" (PI,355)

Forster, kahramanının bu heyecanlı konuşmasına karşı kanatini belirtmek gereğini duyar: "Hindistan bir millet olacak ha ! Ne kadar boş ve yersiz bir hayâl !" Aziz'in öfkesi ve heyecânı son haddini bulmuştur. Bağırmağa devam eder:

"Kahrolsun İngilizler işte ! Buna şüphe yok. Çekip gidin buradan beyler, hem de kısa zamanda. Biz birbirimizden nefret edebiliriz, ama en çok sizden nefret ediyoruz. Sizi ben kovamazsam Ahmet yapar bunu, Kerim yapar, aradan beşyüz yıl geçse de sizi defedeceğiz, evet, İngilizleri teker teker denize dökeceğiz..."
(PI, 335)

Hindistan bir millet olacaktır, ama ne zaman ? Aziz, beş yüzyıl sonra da olsa İngilizleri kovacakları ümidindedir ama daha yakın bir gelecekte bunu başaracaklarına inanmaktadır:

"Hepiniz, Turton'lar, Burton'lar, hepiniz çekip gidin !..Gidin, gidin hepiniz diyorum.

Ne diye başımızı bu kadar belâya sokuyoruz ?
Eskiden sizi ithâm ederdik, şimdi kendimizi
suçluyoruz, akıllanıyoruz. İngiltere'nin ba-
şı derde girmedikçe sükûtumuzu muhafaza edi-
yoruz, ama bir dahaki Avrupa harbinde...Hah
işte o zaman sıra bize gelecek." (PI,334)

Bir önceki harpte, yâni Birinci Dünya Harbinde dünyada
cereyân eden siyâsî olayların ve mücadelelerin Hindistan üze-
rinde pek olumlu bir etkisi olmamıştır. Osmanlı Sultanı'nın
cihâd çağrısı ve Türklerin Hristiyanlara karşı kazandıkları
zaferler Hintli Müslümanlar arasında siyâsî bir kaynaşmaya ve
Hindularla işbirliği yapmalarına sebep olmuşsa da, harpten ka-
zançlı çıkan İngiltere Hindistan'daki baskısını daha arttırma
yolunu tutmuştur. Aziz, bir dahaki harpten ümitlidir. Gerçek-
ten Hindistan'ın resmen bağımsızlığını kazanması İkinci Dünya
Harbinden iki yıl sonraya rastlar. Aziz'in, dolayısıyla Fors-
ter'in bu sözlerinin kehânet derecesinde bir tahmin olduğunu,
tarihi olayların yazarımızı haklı çıkardığını görüyoruz.

Yazarımızın, romanın bir yerinde milliyet sınırlarını
aşıp universal bir dünya kardeşliği idealine ulaşılması gerek-
tiğini belirten bir ifadesine rastlıyoruz. Aziz'in yazmış ol-
duğu "şiiirlerden birinde --ihtiyar Godbole'un tek beğendiği
şiiir buydu -- aslında hiç te ilgilenmemiş olduğu anavatani bir
tarafa bırakmış ve doğrudan doğruya milletlerarası ruh ve fikir
birliğine varmıştı." Bunu dinleyen Godbole : "Bak bu pek gü-
zel işte, ah genç dostum, bu pek değişik ve çok güzel. Ah, ye-
rinde sayıyormuş gibi görünen Hindistan, başka milletler zaman-
larını israf ederken, oraya varacak." (PI, 305-6) sözleriyle

duygularını belirtiyor. Milletlerarası birlikten Hindistan'da yaşayan çeşitli ırkların ileride birlik kurabilecekleri ümidini mi kastedtiği, yoksa gerçekten bütün dünya milletlerinin kardeş olması idealini mi belirttiği anlaşılmıyor. Ama konuşanlardan biri Müslüman öteki Hindu olduğuna göre kastedtikleri hedef iki toplumun gelecekte birlik kurup aynı çatı altında yaşayacakları bir millet ideali olsa gerektir.

Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Müslümanlarla Hindulardan hangisinin daha aktif rol oynadığı ve sonuca ulaşılmasında daha çok hizmeti geçtiği konusunda romanda açık bir yorum bulunmamakla birlikte, Forster'in baş kahramanının bir Müslüman olması ve Hinduların ikinci derecede kahramanlar olarak tanıtılması tenkitçiler arasında çeşitli tefsirlere yol açmış ve yazarımızı itham altında bırakan iddialar ortaya atılmıştır. Romanda Müslümanlar Hinduların birbirlerinden nefret ettiklerini, birbirlerine itimad etmediklerini görmüş ve bunun sebeplerinin başında, iki cemaat arasındaki çok çeşitli ayrılıkların, din, ırk, kültür, âdet ve gelenek farklarının bulunduğu; öte yanda İngiliz politikacılarının da iki cemaatin birleşmesini önlemek için bir takım entrikalar çevirdiğine şahid olmuşuk. İki cemaatin tek birleştiği noktanın İngilizlere karşı besledikleri nefret ve düşmanlık olduğunu, İngilizler olmasa da aralarında tam manasiyle bir dostluk ve birlik kurulamayacağını, bağımsızlıktan sonra ayrı siyâsî sınırlar içinde kalmalarının bunu ispat ettiğini belirtmiştik. Din çatışması bölümünde de ifade ettiğimiz gibi Aziz'in "protagonist" olarak seçilmiş olması, yazarımızın Hinduizm'den çok İslâmiyet'e karşı yakınlık duymasından veya Müslümanları Hindulara tercih etmiş

olmasından ileri gelmiyordu. Forster'in, Cambridge'de okuyan bir Müslüman öğrenci ile sıkı bir arkadaşlık kurup onun vasıtasıyla Hindistan'ı tanımış olması, kendisinin böyle bir tercihte bulunmasına sebep teşkil etmiş olabilir. Esasen, Aziz, Hindistan milliyetçiliğini temsilden uzak, zayıf, istikrarsız bir tiptir. Aziz'in yerine bir Hindu'yu seçtiği takdirde, bu kahramanını daha şuurulu, canlı ve aktif bir şekilde tasvir ve takdim etmiş olacağını söylemek ancak bir tahminden ibaret kalır. Yazarımızın Aziz'i seçmiş olması karşısında en fazla tepki gösteren Hintli yazar Chaudhuri'dir. Ona göre Forster, Hindu tiplerinin çoğunu Yerli Prenslikler'den almıştır, ki bunlar, modern Hindistan'da rastlanamıyacak derecede geleneksel halk tipini temsil eden kimselerdir. Hele "Aziz, aynı/seviyede kabul edilip kendisiyle konuşmak bir yana, onun kapısının eşinden adımını atmasına bile izin vermiyeceği" bir kimsedir. Bu tiplerin birçoğu Hür Hindistan'da da çok rastlanan zararlı, sıkıcı insanlardır. "Ama bence Forster'in daha ciddi hatası, Hint-İngiliz ilişkilerini konu edinen bir romanda, başlıca karakterler olarak Müslümanları ele almış olmasıdır. Çünkü, milliyetçilik hareketi dev adımlarla ilerlemeğe başladığı günden beri Müslümanlar iki taraflı oynamışlardır. Bu davranışları sadece politik bakımdan gerçekçi ve etkili olmakla birlikte, başka hiçbir hususta tatmin edici değildi. Müslümanlar, İngilizlere karşı Hindularınkinden daha derin ve acı bir nefret besliyorlardı; çünkü kendilerini bir imparatorluktan mahrum bırakan İngilizlerdi. Buna rağmen, onlar, İngilizler tarafından, Hindu milliyetçilerine karşı bir denge unsuru olarak kullanılmak gayesiyle iltifatlarla mazhar olmuşlar ve onların bu yoldaki

teklif ve iltifatlarını hoş karşılayıp geri çevirmemişlerdir. Hesaplarını kurnazca yapmışlardı, çünkü biliyorlardı ki kendileri yerine Hindular savaşıyorlardı ve zafer gerçekleştiği zaman ganimetten alacakları hisse garantili idi. Bu arada, İngilizleri de istismar etmekte fayda vardı; bu oyun beklenilenden daha iyi bir sonuç vermiş ve Hint Müslümanları için bağımsız bir devlet doğmuştur. Forster'in neden bir Hindu'yu seçmediğinin sebebini bildiğimi sanıyorum. O da diğer İngilizlerin, Hindistan'da Müslümanlara karşı beslediği sevgiyi ve Hindulara karşı taşıdıkları nefreti paylaşıyordu... Öte yandan, İslâmî düzen, Hristiyan Avrupa'nın tabii bir düşmanı olagelmisti. Hindistan, bir anlamda, Hristiyan Batı ile Müslüman Orta-Doğu' arasında hâlâ sürüp giden din dışı çatışmanın bir mahsulü idi. Bir başka sebep te, Avrupa medeniyeti ile Hindu medeniyeti arasında tam manasiyle derin ve koyu bir Hind-Avrupa ortak unsuru mevcuttu..." diyor.⁹⁶

Kanaatimizce, Hintli yazar sorduğu suallerin cevâbını kendisi vermiş olmaktadır. İngilizlerle asırlardan beri dünyanın her yerinde mücadele eden Müslümanlar elbette Hindistan'da da kendilerine en tabii rakip olacaklardı. Bu bölümün başında verdiğimiz tarihî bilgiler de gösteriyor ki, İngilizler Hindistanda Hindulardan çok Müslümanlarla uğraşmışlardır. Öte yandan Hinduların, cihanşümûl bir din olan İslâmiyetin bağlayıcı gücünden istifade ettikleri, Halife hareketinin bağımsızlığın kazanılmasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Müslümanlar Hindulardan değil, aksine Hindular Müslümanlardan istifade etmişlerdir. Aziz'in şuurlu bir Müslüman olmadığı, milliyet-

çilik hareketlerini temsil edecek kaabiliyette bir tip olarak ortaya konulmadığı iddia edilebilir ve bu bir dereceye kadar doğrudur. Ama onun yerine herhangi bir Hindu seçilmiş olsaydı, Chaudhuri'nin de belirttiği gibi, İngilizlerle bir takım ortak yönleri bulunması, ve tarihte iki millet arasında, kökü eskilere dayanan siyâsî bir mücadelenin verilmemiş olması sebebiyle, böyle bir kahramanın da bütün Hindistan'ı temsil edecek güçte bir şahsiyet olabileceği iddia edilemezdi. İngilizlerin "cihâd" gayretini baltalamak için sahte mücâhidler icad edip, düzmece fetvâlar çıkarmaları da gösteriyor ki İngilizler için asıl rakip Hindular değil Müslümanlardır. Bayur'un kitabında kaydettiği bir başka husus da bizi teyid edecek mahiyettedir:

"Bugünkü Müslüman aydınlar, Müslüman ahalinin gerek köy ve gerekse şehirlerde Hindulardan daha yoksul olmasını, bütün bu olaylar dolayısıyla hükûmetin Müslümanlara şüpheli hatta düşman nazarıyla bakmış ve onları alçaltıp Hinduları yükseltmeğe çalışmış olmasına atfederler."⁹⁷

Forster'in bir Müslüman karakteri ele almasına tahammül edemeyen Chaudhuri, bir başka yazarın roman hakkında söylediklerini okumuş olsaydı, bu derece şiddetli tepki göstermemiş olurdu kanaatindeyiz. Bu yazar şöyle diyor:

"A Passage to India ne Hindistan, ne de Hindistan'ın problemleri hakkında yazılmış bir roman değildir, aksine o, Hintliler ve özellikle Müslümanlardan bahseden bir romandır."⁹⁷

Romandaki tartışmalara dikkatle baktığımızda görüyoruz ki Forster Hindistan meselesine siyâsî bir çözüm yolu bulmak konu-

sunda kesin bir hükme varmış değildir. Gerek kahramanları arasındaki konuşma ve tartışmalar, gerek siyâsî olayların seyri bize, yazarımızın en azından İngiliz emperyalizmini ve Hindistan'da takip ettiği politikayı acı ve alaylı bir dille tenkid ettiğini, Hindistan'ı bağımsız bir millet olarak görme arzusunu taşıdığını göstermektedir. Romandaki bazı olayların sembolik manâlar ifade ettiğini belirten Meyers, Adela'nın Hindistan'ı fakir, çekingen, zapt ü rapt altına alınamaz, düzensiz, gayri medenî, karmaşık ve haşin bir memleket olarak ithâm etmesinin, aslında bu memleketin emperyalizme ihtiyâcı olduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini, Aziz'in mâsumiyetinin ispat edilmesinin ise Hindistan'ın hürriyete hakkı bulunduğunu ifade eden bir sembol olduğunu, önceleri pasif ve itaatkâr bir insan iken sonradan bağımsız ve milliyetçi bir hüviyet kazanmasının Hindistan'ın hürriyete kavuşacağını belirttiğini ileri sürüyor.⁹⁹ Meyers'in bu iddiaları ihtimâl dahilinde olmakla birlikte, yazarımızın da gerçekten bu gibi sembolleri bilerek kullandığını ve bunlarla neyi anlatmak istediğini tespit etmek mümkün değildir. Bir başka yazar ise aksi kanaati savunmaktadır. Ona göre, "bu romanı bir rehber, belgesel bir kitap olarak okumamak gerekir...bu romanın sayfaları arasından Forster'in İngiliz emperyalizmi karşısındaki tavrını araştırmağa gayret sarfetmek yerine, Hindistan'ın İngilizler üzerindeki çarpıcı tesirini görmek daha yerinde olur."¹⁰⁰ Bizce yazarımız, sembollerle olduğu kadar, gayet açık ifâdeler ve belirli toplumsal olaylarla İngiliz emperyalizmine karşı olduğunu belirtmiştir. Roman dışındaki yazıları göz önüne alınırsa, bu yazılarında savunduğu fikirlerin aksini romanında işlediğini kabul etmek imkânsızdır.

"Yerlilerin İngiliz idâresi altında daha rahat ve müreffeh oldukları şeklindeki geleneksel ve efsânevî mazeret ve gerekçeğe hücum eden"¹⁰¹ yazarımızın İngiliz emperyalizmine karşı olduğu tartışma kabul etmez bir gerçektir. Hatta o "İkinci Dünya Harbi'nden önce hükmünü sürdüren, 'Britanya İmparatorluğu'na karşı eser veren nispeten az sayıdaki İngiliz yazarlarından biridir."¹⁰²

Forster, arkadaşı Dickinson'ın hayatı hakkında yazdığı eserde bu dostunun bazı mektuplarına da yer vermiş ve bu mektuplardaki düşünceler üzerinde fikir beyân etmiştir. Dickinson 20 Ocak 1913 tarihli bir mektubunda "Hindistan'ı idâre etme meselesine bir hâl çâresi göremiyorum. Bizim mevcûdiyetimiz hem bizim hem de onlar için bir felâkettir. Oradan ayrılışımız daha da kötü sonuçlar doğuracaktır... Irklar neden birbirleriyle uyuşamıyorlar ? Hintliler İngilizlerin canını sıkıyorlar da ondan. İşte sarsılmaz gerçek budur." Yazarımız bu fikirlere karşı şu kanaati belirtiyor: "Ben son paragraftaki fikirlere katılmıyorum. Belki o (Dickinson) çok yorgundu, mizac itibariyle çekingen bir insandı, ama Hint toplumunda, benim bu memlekete yaptığım ziyâretlerin hârikulâde bir şekilde geçmesini sağlayan o mutluluğu ve huzûru bulamamıştır."¹⁰³

Aradan 33 yıl gibi uzun bir süre geçmiş ve Hindistan'ın sosyal ve siyâsî durumunda önemli gelişmeler olmuştur. Arkadaşının fikrine katılmadığını beyân eden Forster 1946 da yazdığı yazılarında, yani Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından bir yıl önce, kendisinin de arkadaşı kadar mütereddit ve ümitsiz olduğunu ifade ediyor:

"Hangi siyâsî hâl çâresinin doğru olacağını bilemiyorum. Ama bildiğim şu ki, Hindistan halkı bu kadar zavallı ve hasta görünüşünü terketmeli ve Bombay'da bir çalışma kampında gördüğüm gibi, farelerin aralarında dolmasına müsaade etmemelidirler." 104

Forster'in Hintlileri ele alış tarzı ve onları tasvir edişi konusunda bazı haklı ithamlar yapılmıştır. Hindistan'ın okumuş tabakasını temsil eden ve İngilizlerle sosyal ve siyâsî mücadeleye giren kahramanların hiçbirisi böyle bir ideali gerçekleştirecek derecede kuvvetli şahsiyete sahip kimseler değildir. Shonfield, "hikâyedeki üst sınıfa mensup Hintliler, bu memleketi yönetmek üzere etkili bir idare kurabilecek kabiliyette kimseler olduğu intibâını vermekten uzaktırlar. Son derece sathî, haddinden fazla yumuşak başlı olan bu insanlar kısa zamanda kendilerini harâb ediyorlar" diyor.¹⁰⁵ Gerçekten ne Aziz ne de ötekiler, sömürge idarelerinde çok rastlanan ateşli, idealist, aksiyoncu milliyetçiler olmaktan çok uzaktırlar. Hint halkının çoğunluğu gerçekten bu yapıda insanlardan meydana gelmiş olsa bile, onların bu durumu, İngilizlere, emperyalist emellerini sürdürmek için bir mazeret teşkil etmez. Hindistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu yarımadadaki çeşitli toplumlar arasında, özellikle Hindularla Müslümanlar arasında düşmanlıkların sona ermemiş ve harplerin devam etmiş olması, İngiliz idâresinin üstünlüğünü, adâletini ispat edecek bir husus değildir. Zira, gerek tarihî gerçekler gerek romandaki olaylar göstermiştir ki, İngiliz idâresine büyük ölçüde korku, şiddet ve baskı unsuru hâkimdir. Üstelik, uzun yıllar bu ülkede uyguladıkları iki yüzlü, entrikacı ve bölücü politika, kendile-

ri ayrıldıktan sonra bile etkisini devâm ettirmiş, onların attıkları ayrılık tohumları yeşermesine devâm ederek devamlı bir huzursuzluk kaynağı olmuştur.

Romandan çıkarılabilecek genel sonuçlar konusunda değişik tefsirlere ve değerlendirmelere şâhid oluyoruz. Bunlardan birincisi, yazarımızın büyük bir ciddiyetle ve ısrarla işlemiş olduğu "iyi niyet ve nezâket" unsurunun, iki toplum arasında gerçek dostluğun kurulmasında ve politik meselelerin halinde hiç de kendisinin ümit ettiği kadar önemli bir rolü bulunmadığıdır. Daha doğrusu, iki toplum arasında iyi niyet ve nezâkete dayalı ilişkilerin kurulamamasında, hangi taraf daha fazla suçlu ve kusurlu olursa olsun, iki cemaat arasındaki çok yönlü ayrılıklar önemli rol oynamış olup, iyi niyet ve nezâket bunları ortadan kaldırmaya yetmemiştir. W. Stone, nezâketin ve iyi niyetin İngiliz imparatorluğunun Hindistan'daki durumdan kurtulmasını sağlayacağı fikrinin, duygusal bir düşünce, bir kuruntu olduğu iddiasının; kitabın iyice anlaşılması hâlinde ortaya çıkacağını ifade etmekle birlikte, "kitap, milletlerarası ilişkiler tarihinde kaybedilmiş fırsatlardan birini gerçek yönüyle kaydetmektedir." diyor.¹⁰⁶ Ancak, yazarın unuttuğu veya göremediği husus, iki toplum arasındaki ilişkilerin yüzyıldan fazla bir süre devam ettiği, bu kadar uzun bir süre zarfında gerçekleştirilemeyen dostluğun ve kurulamayan iyi ilişkilerin kaçırılmış bir fırsat sayılamıyacağıdır. İngilizler bu fırsatı defalarca ele geçirmişler, ama kullanmak istemişlerdir. Trilling bu konuda gerçeği yansıtan bir yorumda bulunuyor : "Adâleti tesis etmek, işin başında kâfi gelmemiş olabilir, ama sonraları ne sevgi ne de iyi niyet buna yetmemiştir."

diyor.¹⁰⁷ Romanda iki tarafın birbirlerini karşılıklı olarak suçlamalarının da Hindistan'ın politik ve etnik meselelerini çözemeyeceğini belirten Rose,¹⁰⁸ yine makûl ve isabetli bir yorumda bulunmuş olmaktadır. Romanının yayınlanmasından 22 yıl sonra tekrar Hindistan'a giden yazarımız bu konuya yeniden dönüyor ve yıllarca evvel sadece A Passage to India'da değil, hemen hemen diğer bütün romanlarında işlediği "iyi niyetle bağlanmak" iddiasından vazgeçtiğini ifade ediyor:

"İyiniyet yeterli değildir. Buna büyük bir üzüntü ile kanaat getirmiş bulunuyorum. Aslında, şu anda iyi niyetin bu memlekette hiçbir faydası yoktur. Buna gösterilen tepki hep istihza olmaktadır. Aradaki buzdan, bir parçacık koparabilecek tek şey sevgidir, yahut sevgi imkânı yaratmaktır. Politik hâl çâresi ne olursa olsun, bunun hiçbir zararı olmayacaktır. Ama bu sevgi, içten gelen gerçek sevgi olmalıdır."¹⁰⁹

20-25 yıl gibi bir süre içinde, bir zamanlar şiddetle savunduğu ve ümit bağladığı fikirlerden üzüntü duyarak vazgeçen Forster, bu defa da eskisinden farklı olmayan yeni bir ideale bağlanmış görünüyor: İyi niyetin yerine geçecek gerçek sevgi, içten gelen muhabbet istemektedir. Öyle sanıyoruz ki, Hindistan bağımsızlığına kavuşup İngilizler bu memleketten çekildikten sonra bu ümidini de kaybedecektir. Yazarımızın aradan bir süre geçtikten sonra fikirlerinde ne gibi değişiklikler olduğunu bilmiyoruz ama birçok yazar, Hindistan'da huzur ve barışa ulaşılabilmesinin yegâne yolunun, İngilizlerin bu memleketten çekilmesiyle mümkün olabileceği gerçeğini görmüşler ve yazarımızın bütün ümit ve hayallerine rağmen aslında bunu anlatmak

istediğini belirtmişlerdir. Meyers, romanda gördüğümüz bir sürü anlaşmazlığın ve aksaklığın, hâkim durumda bulunan insanlarla, onlara tâbi olanlar arasında dostluk kurulmasının mümkün olmadığını gösterdiğini, bu soruya verilecek nihâf cevabın olumsuz, yani "Hintliler siyâsî bakımdan bağımsız olmadıkça gerçekleştiremeyeceği" olduğunu söylüyor.¹¹⁰ Aynı görüşü paylaşan Singh de "Bir romancı olarak Forster'in siyâsî çözüm getirmekle sorumlu olmayacağını, bir ırkın diğerine hükmetmesinin ahlakî bakımdan haklı görülecek tarafı bulunmadığını, problemin ortaya konulup son hükmün verilmiş olduğunu, İngiliz idaresinin birkaç muharebe kazanmış ama harbi kaybetmiş bulunduğunu belirterek: "İngiliz idâresi hüküm sürdükçe Hintlilerle İngilizler dost olamazlar"¹¹¹ diyor. A. Kettle, romanın son paragrafının, bir zamanlar Mahmud Ali'nin sorduğu "İngilizlerle dost olunup olunamayacağı" sorusuna cevap teşkil ettiğini, bu cevabın da "hayır" olduğunu, yani "İngilizlerin Hindistan'dan sürülüp çıkarıldığı, emperyalizme değil, eşitliğe dayalı bir dostluğun kurulabildiği" zaman mümkün olabileceği anlamına geldiğini belirtiyor.¹¹² Romanın sonundaki aynı cümleleri ele alan Stone ise, bu ifadeyi, insanlığın durumu hakkında ümitsizlik ifadesi olarak anlamının yanlış olacağını, yazarın bu sözleriyle, bütün ümitlerin terkedildiğini değil, sonraya bırakıldığını kâsdettiğini ileri sürüyor.¹¹³

Bizce bu yorumlardan sonuncusu akla daha yakın görünmektedir. Forster, siyâsî duruma çare bulamamıştır ama ileride bir tarihte herşeyin çözülebileceği ümidini taşımaktadır. Aziz'in ifadesiyle bu çözüm belki "gelecek büyük harpten sonra" olabilecektir. Gerçi ümitlerinin bazıları suya düşmüş, bel bağla-

diği ideallerin gerçekleşemediğini görmüştür ama yine de ye'se kapılmamıştır. Asıl düşüncesi, aradaki farklar ve ayrılıklar ne olursa olsun, insanların her yerde ve her zaman kardeşçe yaşayabileceği bir dünyanın kurulabilmesidir. İster İngiliz idaresi devam etsin, ister kalsın, onun için önemli olan her türlü şart ve ortama rağmen dost olunabileceğini ispata çalışmaktır. Ne var ki, bunda başarılı olsa bile böyle bir dostluğun siyâsî meselelere hâl çâresi olamayacağını kabul etmek zorundayız. Birbirleriyle çok çeşitli ilişkiler kurmuş olan insanların kendi milletlerinden olduğu kadar yabancılardan da bir sürü dostları vardır. Hatta bu dostluklar çok kere siyâsî sınırları aşacak derecede samimî ve kuvvetli olabilmektedir. Devletleri arasında siyâsî ilişki bulunmayan birçok milletlerin tek tek fertleri arasında çok ileri dostluk ilişkileri kurulabilmektedir. Forster'in yanıldığı nokta, tek tek fertlerin dostluğundan milletlerin dostluğuna varılamıyacağı ve kişisel dostlukların devletlerarası politikayı etkileyemeyeceğidir.

Romanın sonuçları bakımından önemli olan diğer bir konu yazarımızın Hindistan'ın siyâsî durumuna bir çâre gösterip göstermediği, göstermiş ise bunun ne olduğudur. Tenkitçilerin birçoğu, Forster'in bu eseriyle, Hindistan meselesine bir hâl çâresi getirmediğini, problemlerin alternatifinin ne olacağını belirtmediğini, onun da Hindistan hakkında eser vermiş öteki yazarlar gibi, parçaları bir araya topladıktan sonra birleştirmekte başarısız olduğunu, çözüm yolunu okuyuculara bıraktığı konusunda birleşmektedirler.¹¹⁴ Biz de, evvelce de belirtmiş olduğumuz gibi, bu iddialara katılıyor ve Forster'in bu konuda kesin bir hükme ve sonuca varamadığını, bu konuda ümitsizliğe

düştüğü için roman yazmayı bile terkettiğini ilâve etmek istiyoruz. Çeşitli ideolojiler ve inançlar arasında bocalamış, istikrarlı bir düşünce hayatına sahip olamamış bir yazardan daha fazlasını bekleyemezdik.

Forster'a karşı yapılan olumsuz tenkitlerden birisi de Hindistan milliyetçilik hareketine gereği gibi yer vermediğidir. Romanın, 1920 lerde galeyân hâlinde bulunan siyâsî olaylardan hiç bahsetmediği için milliyetçilik aleyhtarı bir eser sayılabileceği iddia edilmiştir. Bu yüzden eserin, büyük çoğunluğu orta sınıfa mensup entellektüellerden meydana gelen Hint milliyetçilerini anlatmadığını, Hindistan'da hiçbir etki uyandırmadığını, İngilizleri sinirlendirmekle birlikte Hintlilerin siyâsî emellerini tatmin etmediği ileri sürülmüştür.¹¹⁵ Hatta, yazarımızın, Hindistan'daki çok karmaşık ve aynı zamanda cüretli siyâsî bağımsızlık hareketlerini anlamadığı ve onlara sempati duymadığı, bu duruma pekâlâ vâkıf olduğu halde, bunları yazmamakta ısrar ettiği ve İngilizlere karşı mevcut siyâsî muhalefeti görmezlikten geldiği belirtilmiştir.¹¹⁶ Romanın milliyetçilik aleyhtarı bir eser olduğunu tekrarlayan bir başka yazar da: "bu kitap son zamanlarda yazdığı denemelerden de anlaşılacağı gibi, millet ve millî güç fikrinden nefret eden bir kimsenin romanıdır." diyor.¹¹⁷

Hindistan'ın 20 inci yüzyıl başındaki siyâsî durumunu hatırlamıza getirirsek, bunların pek azının romanda sahnelendiğini, Amritsar katliâmına benzer bir olaya rastlanamadığını, pasif direnme hareketi olarak tanınmış bulunan hareketin, Hint Müslümanlarının Türkler ve Halife lehinde giriştikleri teşebbüslerin ve buna benzer sayısız sosyal olayın yankılarını bulamadığımızı

görürüz. Bu bakımdan yukarıdaki tenkitçilere hak vermek zorundayız. Gerçekten, böyle bir ortamda böyle bir konuyu ele alan yazarın daha zengin malzeme bulması imkânı varken bunlara yer vermemiş olması merak ve tenkid konusu olacak kadar önemlidir.

Forster'in romanında tarafları teşkil edenlerin mensup oldukları toplumları yeterince ve lâıyıkıyla temsil etmedikleri meselesi de üzerinde durulmaya değer bulunmuştur. Bu iddia İngilizlerden ziyâde Hintliler için söz konusu edilmiştir. Yine Hintli yazar Chaudhuri'nin sözlerine kulak verelim: "Mr. Forster, şahsî bilgi sâhibi olduğu bölümü seçmiştir. Bir İngiliz olarak Hindistan'a kısa bir ziyaret yaptığı için tabîî olarak kendi vatandaşları kadar Hintlileri görüp tanıyamamış...öte yandan, daha geniş ve daha önemli bölümünü görmek için gayret sarfetmemiştir. Öyle görünüyor ki bu roman, İngiliz-Hintli ilişkilerinin daha geniş bölümünü ihmâl ederek nispeten ufak bir kısmını ele almıştır."¹¹⁸ Hemeh hemen aynı mahiyette fikirler ileri süren Shahani de, Forster'in "asıl kahramanının Hindistan olması gerektiği halde, o, gördüğü manzaranın bazı canlı bölümlerini vermiştir, ruhunu değil. Bize sunduğu şey sathî bir manzaradır, derinliklere dalamamıştır" iddiasını ileri sürüyor.¹¹⁹ Hendersen de Forster'in durumu ile Hindistan'daki sağlık görevlilerinin ilgi çekici bir karşılaştırmasını yapıyor: "Bize anlatıldığına göre İngiltere, sağlık teftiş kurulları tesis etmek sûretiyle Hintlilere büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ama bir sağlık müfettişinin mahallelere kadar girmesi beklenebilir mi ? Kendisinin de hastalık kapması ihtimâli vardır. İşte Forster de, tabîî olarak, bir eğitimcinin imkânları dâhilinde, bu kadar ileri gitmeğe teşebbüs edemezdi.

Önemli olan husus şudur ki, Forster'in bu gibi şartlara imkân veren idarî sisteme karşı gösterdiği hiddet, Hindistan'ın böyle bir durumda bulunması sonucunu doğuran sisteme yönelmiyor. Kızgınlığı, Chandrapore'da kendi kabuğuna çekilmiş bulunan bir gurup insanın ötesine geçemiyor. Romanın son sayfaları insan-
da, İngiltere'nin kendi çıkarları için Hindistan'da gerekli oldukları ve birkaç "aydın" sâyesinde işlerin yoluna girebileceği intibâını bırakıyor. Forster, kendilerine iş temin eden İngilizlere dalkavukluk eden meslek sahibi orta sınıf Hintlilerle ilgilenmiştir. Açlık, sefâlet ve pislik içinde yaşayan milyonların hayatından bize hiç bahsetmemiştir. Kendi sınıfından bir gurup insanın yerlilere karşı giriştiği haysiyet kırıcı olaylara karşı infial göstermiş, ama nüfûsun büyük çoğunluğunu teşkil eden "parya" lardan, köylülerden, rençberlerden hiç bahsetmemiştir..."¹²⁰

Yazarımızın eserinde karşı karşıya getirilen insanların temsil ettikleri sınıf ve sosyal tabakalar konusunda daha sert tenkitler yapanlar, Forster'i kasıtlı davranmakla suçlayanlar da vardır. Bunlardan biri "Bizim gerçek Hindistan'ımız...köylerdir. Gerçek şudur ki...orta sınıflar, tüccarlar, tefeciler, avukatlar ve (bizimle aynı yerde çalışanlar hâriç) bir sınıf olarak üniversite mezunları bizisevmezlerdi, ama köylülerin tamamı -- ki nüfûsun onda dokuzunu teşkil ediyorlardı-- bizden hoşlanırlardı. Her iki hâlde de bu duygular bir dereceye kadar karşılıklı idi. ..Aristokrasi sınıfı, orta sınıfın üst tabakası, milyonerler, Prensler, Yüksek Mahkeme Hâkimleri, ileri gelen doktorlar ve avukatlar, Turf ve Willington kulübü üyeleri ile aramız gayet iyi idi. Hintlilerle Avrupalılar bir

arada idi. Bunun yanısıra, hizmetimizde çalışanların yarısı Hintliydi ve bu meslekdaşlarımızla olan ilişkilerimiz çok candan ve samimiydi...Nüfûsun büyük kısmına karşı tavrımız tamâmen başkaydı. Kısaca belirtmek gerekirse bunlara karşı davranışlarımız ne kibirli, ne de kaba idi. Onlar bizim halkımızdı, hayatımız onları mes'ud ve müreffeh kılmağa çalışmakla geçiyordu... Orta sınıfla olan ilişkilerimizde belki soğuk ama tam manâsiyle nâzik idik. Kibirli olduğumuzu iddia etmek pek yanlış sayılmaz. Ama kaba değildik, ama onların gözünde tahammül edilmez kimseler intibâını bırakmış olabiliriz." diyen yazar, İngilizlerin yerlilere karşı gösterdikleri saygısızlık ve hakaretlere de temas ederek şöyle devam ediyor: "Vasat bir İngiliz memurunun Hintli memurları veya hâkimleri birinci mevki tren kompartmanından atmaları gibi olaylar iğrençtir. Ama bu neviden bir tecâvüze karşılık herkesin bir arada rahat ve mutlu bir şekilde seyahat ettiği binlerce olay vardır, ama romanda bunlara rastlamıyoruz." Aynı yazar Hindistan'daki toplumların ve fertlerin eşitliği konusuna da temas ediyor ve sözlerini şöyle tamamlıyor: "Tenkitçiler iki şeyi unutuyorlar: birincisi, eğer iki insan birbirine tamâmen eşit durumda bulunsaydı, birisinin diğerine yardımı söz konusu olamazdı. İkincisi: Hintlilerin başlarındaki İngiliz memurlarını tavsif için kullandıkları ana-baba manasına gelen 'ma-bap' tâbirinin mucidi biz değiliz. Bunu icad eden onlardır ve bizden daha çok sevip kulanmışlardır."¹²¹

Forster'in romanındaki başlıca Hintli kahramanlar, biri Müslüman diğeri Hindu iki doktor, biri ünvan sâhibi diğeri

İngilizlerle oturup kalkabilen iki Müslüman, mahkemedeki dâvâya bakan Hindu hâkim ve bunların dışında birkaç uşak ve çocuktan ibârettir. Bunların tamâmı orta sınıfa veya orta sınıfın üst tabakasına mensup, okumuş, meslek sâhibi kimselerdir. Gerçekten köylü, esnaf, rençber sınıfından kimseye rastlamıyoruz. Dolayısıyla de İngilizlerle asıl halk tabakası arasındaki ilişkilerin mâhiyeti hakkında bir fikir edinme imkânından mahrûmuz. Ancak, iki toplumun siyâsî ilişkilerini söz konusu eden bir romanda, bu ilişkileri yürütebilecek, sosyal ve politik meseleleri tartışabilecek, halka önder ve rehber durumunda olması gereken kimselerin ele alınmış olmasından daha tabii birşey olamazdı. İngiliz idarecilerinin, okumuş halk tabakası dururken doğrudan doğruya köylülerle temasa gelmeleri maddeten mümkün değildir. Kaldı ki, bazı tenkitçiler, okumuş halk tabakasından seçilen Hintlilerin bile, kendilerine verilen temsil görevini yürütemeyecek kadar zayıf ve yetersiz olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bunların yerine alelâde halk tabakasından kimseler yahut köylüler seçilmiş olsaydı, roman-daki meseleleri savunmak şöyle dursun anlamaktan bile mahrum bir gurup insanla karşılaşmış olacaktık. Öte yandan, bağımsızlık mücadelesi veren her toplumda olduğu gibi, bu mücadeleyi halkın aydın tabakası veya eşrâf sınıfı temsil etmiş ve başarıya ulaştırmıştır. Romanın yazıldığı tarihlerde Hindistan'da endüstri gelişmemiş, işçi sınıfı tam manasiyle teşekkül etmemiş bir toplum ve nüfusun büyük kısmı köylü ve esnaftan oluşan bir millet mevcuttu. Hatta bu topluma, bugünkü anlamıyla millet demek bile doğru değildir. Hindistan'ın tarihî ve sosyal geçmişine göz atacak olursak, bağımsızlık mücadelesinde önde ge-

lenlerin, birçoğu İngiliz üniversitelerinden yetişmiş liderler olduğunu görürüz. Bu bakımdan, yazarımızın, Hint köylülerini ihmâl etmekle, tahlillerinde sathî ve yavan kaldığını ileri sürmek yanlıştır. İngiliz idarecilerinin köylülerle olan ilişkilerinde gayet nâzik ve iyi niyetli oldukları iddiasına gelince: yazarımızın ifadesiyle "nasıl idare edildiklerinden bile haberleri olmayan", binlerce değişik lehçe kullanıp, değişik dirlere bağlanmış bulunan kalabalık bir nüfus; açlık, hastalık, sefalet içinde kıvranırken; siyâsî meselelerle ilgilenecek ne imkân ne de vakit bulabilirdi. Bu gibi meseleleri üstlenecek olanlar, her yerde ve her zaman olduğu gibi, aydın tabakası olacaktı. Önemli olan, İngiliz idarecilerinin, doğrudan doğruya temas hâlinde bulundukları, karşılıklı menfaatlerini korumak zorunda bulundukları aydın tabakası ile olan ilişkileridir. Yoksa, bu yazarların iddia ettiği gibi, herşey yolunda gitmiş ve her taraf güllük gülistânlık olmuş olsaydı İngiliz idaresinin daha uzun süre varlığını devâm ettirmesi gerekirdi.

Forster'in tasvir ve tenkit ettiği İngiliz idaresinin romanda anlatıldığı kadar kötü olmadığını iddia ederek bazı misallerle bunu ispata çalışan aynı yazar, Hintlileri bir uçağın yolcularına, mürettebâtı da İngiliz idarecilerine benzetiyor. Hindistân'daki felâketlerin uçağın mürettebâtının hatası yüzünden olmadığını ileri sürüyor ve şöyle devam ediyor:

"Farzediniz ki mürettebat haksızdır, kendilerini yolculara o kadar kaba, sevimsiz ve kibirli tanıtmışlardır ki, yolcular kendileriyle kavga etmeğe hazırdır, hatta onları uçaktan atacaklardır. Ama sonra, bu takdirde

iniş manivelasını nasıl kullanacakları bir tarafa, iniş hiç de sâlim bir iniş olmayacaktır."¹²²

Yazara şunu hatırlatmak yerinde olacaktır: Hintlilerin uçağında İngiliz mürettebatının işi nedir ? Bırakınız kendi uçaklarını kendileri kullansınlar, düşecek olsalar bile kendi hataları yüzünden olacaktır, İngilizlerin değil.

İngiliz idaresini savunmak yolunda gayret sarfeden yazar "İngiliz idaresinin takib ettiği metod ve kullandığı vasıtalar yüzünden sona erdiğini ve çöküşünün hızlandığını söyleyenlerle her zaman mücadeleye hazırım"¹²³ demekle bir önceki ifadesi ile çelişkiye düşüyor. Hintlileri; hem kendilerini idare etmekten âciz, ehliyetsiz kimseler olarak takdim ederken, yazar idarenin sona ermesinde İngilizlerin kabahatli olmadığını ispata çalışıyor. İngilizler kabahatli değilse, sömürge idâresinin sona ermesinde etkili olan bu âciz, yetersiz, beceriksiz Hintliler mi dir ? Her ikisi de değilse, İngiliz sömürge idaresinin sona ermesinde etkili olan sebepler nelerdir ? Yazar bu noktayı cevapsız bırakıyor.

Forster, eserindeki/tutumuyla bir ilim adamı gibi/tarafsız davranmış mıdır ? Tarafsız değilse kimden yanadır ? Bunlar, da eserin değerlendirilmesi bakımından cevaplandırılması gereken önemli sorulardır. Fikir ve düşünce yönünden yazarı temsil ettiğini bildiğimiz Fielding, Adela ile ilgili dâvâda açıkça "ben öbür taraftanım" demiştir. Aziz ile yaptığı bir konuşmada : "Allahâısmarladık, sevgili Fielding, demek ki kendi milletine karşı bizim tarafımızı tutuyorsun öyle mi ?"sorusuna

"Evet, kesinlikle." karşılığını verir. Ama arkasından da taraf tutmaktan pişman olduğunu belirtir. Bizce bu sahne, yazarımızın iki toplum arasındaki durumunu yansıtan, gerçeğe uygun bir sahnedir. Çünkü o, İngilizleri hicvetmekle birlikte Hintlileri de alaya almaktan geri durmamıştır. İlk bakışta tarafsız görünüyorsa da, yine de Hintlilere karşı daha yakın ve samimi bir tutumu vardır. Bu konuda fikir beyân eden yazarların onun, bu konuda bilhassa titizlik gösterdiğini, iki toplum arasındaki kavganın dâimâ dışında kaldığını, ön yargılara kapılmadan hareket ettiğini, ve onun bu tutumunun "bilim adamı dürüstlüğü" şeklinde tavsif edilebileceğini belirtiyorlar.¹²⁴ Buna karşılık, yerlilerin zayıflığını görmüş olmasına rağmen yine de onların tarafını tuttuğunu iddia edenler de vardır.¹²⁵

Yazarımızın, Hindistan'ın o günlerdeki siyâsî durumuna ne gibi bir çâre teklif ettiği konusuna gelince, şimdiye kadar görüşlerini naklettiğimiz tenkitçilerin hiçbirinin temas etmediği, yahut Avrupalıların tarafını tutmak endişesiyle belirtmekten kaçındığı bu konuda, en doğru hükümü Hendersen vermiştir:

"Forster, maalesef, tahammül edilmez İngiliz memurlarının, düşünülerek ve bilerek plânlanmış bir sömürgecilik politikasının âleti olduğunu görememiştir. O İngilizleri bize, nasıl nâzik davranılacağını bilmeyen sadece kaba ve bayağı insanlar olarak gösteriyor ve bizde şu intibâî bırakıyor: Şâyet Hindistan'a giden insanlar kibar ve nâzik kimseler olsaydı herşey yolunda gidecekti. Ama asıl müşkül, Hindistan'da nâzik insanlara yer olmadığıdır."¹²⁶

diyen yazar, iddialarına devamla, Forster'in romandaki kişili-

ğini temsil eden Fielding'in şu sözlerini naklediyor:

"..Hindistan ordusunu beslemek ve idareye gelin sağlamak için İngilizlerin çaya ve Hint kenevirine koymuş oldukları tekeli idâme ettirmek için köylülerden harağ toplandığını bilmekte ama söylemek istememektedir. Böyle işlerin de nezâketle, incelikle görülmesine imkân yoktur." ¹²⁷

Henderson'un değerlendirmeleri, romanın politik açıdan en doğru ve isabetli yorumudur. Hindistan, bu memlekette oturanların öz vatanıdır. İngilizler ise istilacı, sömürgeci bir milletin temsilcileridir. İki toplumun aynı terazinin kefelelerine konularak değerlendirilmesi bizi/yanlış bir sonuca sevkeder.

Forster'in bir romancı olarak siyâsî meselelere çözüm yolu getirmek zorunda olmadığı, problemleri ortaya koymakla vazifesini yapmış olabileceği ileri sürülebilir. Nitekim Singh, bu görüşü benimsemiş ve "bir romancı olarak siyâsî hâl çâresi bulmak Forster'in sorumluluğu değildir." diyor. ¹²⁸ Cemil Meriç de bir roman hakkında yazdığı bir tenkid yazısı vesilesiyle şöyle diyor:

"Tarihçiler vak'aların tahlil ve tesbitine girişmek için en az otuz yıl geçmesini beklerler. Roman da, fırtınalı bir çağı tasvir etmekte aynı sabrı, aynı ihtiyatkârlığı göstermek zorunda değil midir? Romancının işi ne sisleri yoğunlaştırmak, en anlaşmazlıkları körüklemektir. Önce bir müşâhittir o, bir müşahit, yani bir araştırmacı." ¹²⁹

Forster bir sosyolog ve tarihçi olmadığı gibi devlet adamı da değildir. Elbette siyâsî çözüm bulmakla sorumlu tutulamaz. Ancak, her sanat eserinin, bu arada romanın da insanlara ileteceği bir mesajı, bir tema'sı olmalıdır. Bizce A Passage to India'nın en büyük noksanı sosyal bakımdan bir mesajdan yoksun oluşudur. Ferdi plânda yaymak istediği ideal, diğer romanlarında olduğu gibi "insanlar birleşiniz" dir. Ama toplumsal seviyede bir mesajı yoktur. Bazı ipuçları vermekle birlikte meselelerin hallini okuyuculara bırakmıştır. Irk, din, kültür meselelerinde olduğu gibi politik problemlerin hallinde de kararsızdır. Bağlandığı ideallerin gerçekleşemeyeceğini kendisi de anlamıştır. Romanının son paragrafı, bizce, Hintlilerle İngilizlerin birleşmesi ve mutlu olarak yaşaması konusunda değil, bütün insanlığın sosyal problemleri konusunda da yazarımızın ümitsizliğinin açık bir ifadesidir.

Kısaca Forster, İngilizlerin Hintlilere kötü ve haksız muamele etmelerini protesto etmiş, Hintlilerin zayıf yönlerini ve hatalarını ortaya koymuş, Hindistan'daki İngilizlerin şahsında İngiliz politikasının kısır görüşlü ve kötü niyetli yönlerini teşhir etmiş, Hintli milliyetçilerin İngiliz aleyhtârı hareketlerini yakından müşahede etmiş, İngilizlerin, yerli devletleri milliyetçilik cereyanına karşı kullanma stratejisini görmüş; İngilizlerin Hindistan'dan çekilmeleri gerektiği inancını her zaman korumuştur.

N O T L A R

1. G.H. Thomson, The Fiction of E.M. Forster (Detroit: Wayne State University Press, 1967), s. 228
2. TC, s. 19
3. "Passage to and from India," Ec, II (June 1954), s. 19
4. Creation and Criticism: A Passage to India, (London: Chatto-Windus, 1971), s. 4 (Intr.)
5. Erskine-Hill, Howard and Roy Thomas, "A Passage to India: Points of View," AWR, XV (Summer 1965), s. 45
6. "The Politics of Forster's India," Ec, XXX (January 1968), s. 63
7. "Passage to more than India," in Forster, Malcolm Bradbury, ed., (New Jersey, 1966), s. 170
8. Meyers, Jeffrey, "The Politics of A Passage to India", CE, (May 1970), s. 334
9. Bernard Bergonzi, The Situation of the Novel (London: Macmillan, 1971), s. 179
10. Frederick Karl and Marvin Magalaner, "E.M. Forster," in A Readers Guide to Great Twentieth Century English Novel (New York, 1965), s. 120
11. H.T. Moore, E.M. Forster (New York: Columbia University Press, 1965), s. 40
12. J.B. Beer, Achievement of E.M. Forster (London: Chatto-Windus, 1968), s. 134-135
13. Forster, "Notes to A Passage to India," (London: Everyman's Library, 1960), s. ix
14. David Jones, "E.M. Forster, on his Life and his Books," Lr, LXI (January 1, 1959), s. 11
15. Peter Burra, "Introduction to 'A Passage to India' (London: Everyman's Library, 1960), s. xiii

16. Nirad C. Chaudhuri, "Passage to and from India," Ec, II (June 1954), s. 19
17. Phyllis Bentley, "The Novels of E.M. Forster," CE, IX (April 1948), s. 354
18. P.N. Furbank, "Tribute to E.M. Forster," Times (London), 28 December 1968, s. 15
19. K. Natwar Singh, "Only Connect...Forster and India," LHY (July 1969), s. 109
20. Irwing Howe, Politics and the Novel, A Fawcett Premier Book (New York, 1967), s. 17
21. aynı eser, s. 19-26
22. aynı eser, s. 21
23. Bu konudaki bilgileri, ana hatlarıyla, Y. Hikmet Bayur'un Hindistan Tarihi adlı eserinden aldık.
24. AH, s. 354
25. Forster, "Reflections in India-I : Too Late," NA (21 Jan. 1922), s. 615
26. HD, s. 15
27. HD, s. 15-16
28. AH, s. 57
29. Forster, "India and the Turk," NA (30 September 1922), s. 844-845
30. Y. H. Bayur, aynı eser, s. 398
31. Forster, "Reflections in India 2 : The Prince's Progress," NA (28 January 1922), s. 646
32. aynı makale, s. 644-645
33. Forster, "Indians in England," NSN (27 August 1938), s. 311-2
34. Forster, "Reflections...2," s. 615
35. Geoffrey Wagner, "The Novel of Empire," EIC, 20: 2 (April 1970), s. 234
36. J.B. Beer, Achievement of E.M. Forster (London: Chatto-Windus, 1968), s. 135

37. J.B. Beer , Achievement of E.M. Forster (London: Chatto-Windus, 1968), s. 135
38. Denis Godfrey, E.M. Forster's Other Kingdom (London: Oliver-Boyd, 1968), s. 167
39. Frederick P. McDowell, E.M. Forster (New York: Twayne, 1969), s. 123
40. aynı eser, s. 99
41. Paul Scott, "India: A Post Forsterian View," EDH, 36 (1970), s. 124
42. Vareen M. Bell, "Comic Seriousness in 'A Passage to India'," SAQ, LXVI (Autumn 1967), s. 614
43. E.F.C. Ludowyk, "Return to 'A Passage to India'," LHY (July 1969), s. 46
44. Forster, "India and the Turk," NA (30 September 1922), s. 844
45. L. Brander, E.M. Forster: A Critical Study, (London: Rupert Hart-Davis, 1970), s. 184
46. W.H. Mason, A Passage to India, s. 8
47. W. Gilomen, "Fantasy and Prophecy in E.M. Forster's Work," ES, XXVII (August 1946), s. 109
48. James Halliday, "Thinking About India," BM (August 1972), s. 133
49. Mason, aynı eser, s. 7
50. Singh, aynı makale, s. 44-45
51. Rose, aynı eser, s. 83
52. Brander, aynı eser, s. 179
53. Bell, aynı makale, s. 613
54. Chaudhuri, aynı makale, s. 21
55. Mason, aynı eser, s. 7-8
56. aynı eser, s. 128
57. GLD, s. 186

58. M.M. Mahood, "Amritsar and Chandrapore," Ec (September 1973), s. 26-29
59. Wilde, aynı eser, s. 124
60. Rose, aynı eser, s. 83
61. Forster, "Reflections...I," s. 614-615
62. Wilde, aynı eser, s. 125
63. Bell, aynı makale, s. 614-616
64. E.F.C. Ludowyk, aynı makale, s. 42-43
65. B. Parry, aynı makale, s. 169
66. Philipa Moody, A Critical Commentary on E.M. Forster's 'A Passage to India', (London: Macmillan, 1968), s. 42
67. Brander, aynı eser, s. 179
68. Singh, aynı makale, s. 42-43
69. Bell, aynı makale, s. 613
70. Trilling, aynı eser, s. 125
71. Shonfield, aynı makale, s. 64
72. E.A. Horne, "Mr. Forster's 'A Passage to India'," NS, XXIII (August 16, 1924), s. 514
73. G.M. White, "'A Passage to India': Analysis and Revaluation," PMLA, LXVIII (December 1953), s. 654
74. Brander, aynı eser, s. 194
75. F. Anthony, Britain's Betrayal in India (New Delhi: Allied Publishers, 1969), s. 1-11
76. Horne, aynı makale, s. 543
77. W. Stone, The Cave and the Mountain (London: Oxford Univ. Press, 1966), s. 325
78. Forster, "Breaking Up," SP (July 28, 1933), s. 119
79. AH, s. 14
80. Mason, aynı eser, s. 7
81. Rose, aynı eser, s. 83

82. R. Warner, E.M. Forster (London: The British Council, 1964), s. 10-11
83. R. Macaulay, The Writings of E.M. Forster (London: Hogart Press, 1970), s. 173-174
84. AH, s. 15
85. Trilling, aynı eser, s. 26
86. C. Gillie, Movements in English Literature: 1900-1940 (Cambridge University Press, 1975), s. 176
87. P.D. Zimmerman, "E.M. Forster, 1879-1970," NW, LXXV (June 22, 1970), s. 84
89. Macaulay, aynı eser, s. 170-171
90. Rose, aynı eser, s. 80
91. aynı eser, s. 86
92. White, aynı makale, s. 646-647
93. AH, s. 287-288
94. TC, s. 315-316
95. Meyers, aynı makale, s. 337-338
96. Chaudhuri, aynı makale, s. 21-22
97. Bayur, aynı eser, s. 398
98. Horne, aynı makale, s. 543
99. Meyers, aynı makale, s. 337
100. Moody, aynı eser, s. 3
101. Meyers, aynı makale, s. 336-337
102. J.P levine, aynı eser, s. 30-31
103. GLD, s. 117
104. TC, s. 316
105. Shonfiled, aynı makale, s. 63
106. Stone, aynı eser, s. 325
107. Trilling, aynı eser, s. 129

108. Rose, aynı eser, s. 89
109. TC, s. 322-323
110. Meyers, aynı makale, s. 335
111. Singh, aynı makale, s. 110
112. A. Kettle, "E.M. Forster's 'A Passage to India'," in Twentieth Century Interpretations of 'A Passage to India', Andrew Rutherford (ed), (New Jersey, 1970), s. 45
113. Stone, aynı eser, s. 328
114. S. Howe, Novels of Empire (New York: Columbia University Press, 1950), s. 78.,
Chaudhary, aynı makale, s. 20.,
E.A. Niles, "Oriental Mystery," Ind, Vol 113 (August 30, 1924), s. 134.,
Klingopulos, "Mr. Forster's Good Influence," in The Pelican Guide to English Literature, Vol:7 (1961), s. 255
115. Singh, aynı makale, s. 45-46
116. Shonfield, aynı makale, s. 68
117. K.W. Gransden, E.M. Forster (Edinburgh: Oliver-Boyd, 1970), s. 83
118. Chaudhuri, aynı makale, s. 20
119. R.G. Shahani, "Some British I Admire, V : Mr. E.M. Forster," AsR XLII (July 1946), s. 273
120. P. Hendersen, The Novel Today: Studies in Contemporary Attitudes (London: Lane, 1936), s. 93-95
121. James Halliday, "Thinking About India," BM (August 1972), s. 129-131
122. aynı makale, s. 128
123. aynı makale, s. 134
124. J.R.A. Scott, Fifty Years of English Literature (London: Longmans Greens, 1956), s. 70 ; Mason, aynı eser, s. 50 ve Edwin Muir, "Mr. Forster Looks at India," Nat, Vol: 119 (October 8, 1924), s. 379
125. C. Connolly, Enemies of Promise (London: Routledge, 1938), s. 258

126. Hendersen, aynı eser, s. 92-93
127. Singh, aynı makale, s. 43
128. C. Meriç, "Bir Romanın Düşündürdükleri," Sebil, 21 Ocak 1977, s. 6

S O N U Ç

E.M. Forster'in eserlerindeki sosyal meseleleri ve farklı toplumlar arasındaki zıtlıkları ve çatışmaları incelediğimiz bu araştırmada, öncelikle toplumsal muhtevâsı bulunan üç romanını ele aldık. Bu romanlarda en önemli sosyal anlaşmazlıklardan biri olan din ayrılığı ve dinleri farklı insanların anlaşmazlıklarını incelediğimiz ilk bölümde söz konusu edilen dinlerden Hristiyanlık, İslâmiyet ve Hinduizm'i ayrı ayrı ele alarak yazarımızın dine karşı tavrını ve bakış açısını tespit ettik. Bu tespitlerimize göre, Hristiyanlığın ne teolojisi, ne âyin ve ibâdet usulleri, ne kiliseleri ve ne de din adamları yazarımızı tatmin etmemiş; bu yüzden Hristiyanlık karşısında kesin bir tavır almış; bu dini ve mensuplarını acı ve alaylı bir dille hicvetmiştir. Boş lâflardan ibaret olmakla nitelendirdiği Hristiyanlığın Teslis anlayışını da manâsız bulan Forster, bütün insanlığa hitâp etmekten uzak, dar görüşlü ve öteki dinlere ve mensuplarına karşı müsamahasız olan bu dine düşmanlık derecesinde bir nefret beslediğini her vesile ile açığa vurmuştur. Romanlarda rastladığımız din adamları ve misyonerler, kimsenin itibâr etmediği, zayıf, donuk, zavallı tipler olarak tasvir edilmişlerdir. İngiliz kiliseleri, insanın içini sıkan, estetik güzellikten mahrum, kasvetli yerlerdir. İtalyan kiliselerinin mimarî güzelliğini, dış görünüşünü beğenen yazarımızın, bu mâbedlerin câzip bulduğu yönü, temsil ettikleri inanç ve düşünce sistemi değil, sadece göze hoş görünen manzarasıdır. Birçoğu gösteriş için ibâdet eden, başı derde

girdiği zaman kiliseyi hatırlayan kimseler olan roman kahramanlarının hiçbirinin kiliseyle başı hoş değildir. Romanlarda karşımıza çıkan bir sürü sosyal problemin çözümünde, dolayısıyla insanların birbirleriyle dost ve kardeş olmalarında Hristiyanlık hiçbir zaman bir çâre olarak sunulmamış; insanların başına gelen felâketlerden kurtuluş yollarını aramada hiçbir faydası olmamış ve insanların zor günlerinde sığındıkları mânevî bir sığınak olarak rol oynamamıştır. Aksine, bu dinin asıl desteğini paradan aldığı ve manevî gücünün arkasında siyasî bir gücün gizlenmiş bulunduğu, milletlerarası politikada Hristiyanlığın bir istismar konusu yapıldığı anlatılmak istenmiştir. Romanlarındaki kahramanlar aslında samimî ve dindar Hristiyanlar olmadıkları için felâket ânında bile bu dine bağlanmakla şahsî ve toplumsal problemlerini çözemeyeceklerini bilmekte, başka bağlanacak kaynakları olmadığından felâketlerden kurtulamamaktadırlar. Yazarımızın Hristiyanlığa itibar etmemesinin asıl sebebi, bu dinin kendinden olmayanlara karşı düşmanlık beslemesi ve bütün insanlığa hitâb etmekten uzak bir din oluşundandır. İnsanların kardeşliği ve milletlerin dostluğu konusunda bir çâre ve yol gösterici olmaktan çok uzak bulunan Hristiyanlık insanlara mutluluk getirememiş olan ve gelecekte de getirme ihtimâli bulunmayan zavallı bir dindir. Forster de birçok batılı düşünür gibi bu dinden ümidini kesmiş ve mutluluğu ve kurtuluşu başka yerlerde aramıştır.

İslâmiyeti oldukça yakından tanıdığını bildiğimiz Forster her ne kadar Hinduizm'i inceledikten sonra İslâmiyet'e geçmiş

ve bu geçişin kendisinde bazı olumlu değişiklikler meydana getirdiğini ifade etmiş olmasına; ziyaret ettiği camiler ve türbeler hakkında takdîrkâr ifadeler kullanmış, ezan okuyan müezzinin sesinden etkilendiğini belirtmiş bulunmasına rağmen A Passage to India'da bu dinin de birleştirici bir rol oynamaktan uzak, hurâfelerle dolu, bütün insanlığa hitâb edemeyen bir inanç sistemi olarak takdim edildiğini görüyoruz. Bu romandaki yerlilerin hiçbirisi, dinî görev ve sorumluluklarını yerine getiren, şuurlu, bilgili müslümanlar değildir. Hindistan'ın bağımsızlık hareketinde önemli bir faktör olarak rol oynamış bulunan İslâmiyetin bu gücü ve etkisi hakkında hemen hemen hiçbir işârete rastlamadığımız bu romanda Müslümanlar âciz, tembel, zavallı insanlar olarak tasvir edilmişlerdir. İngilizler müslümanların sosyal ve siyâsî ilişkilerinde, farklı dinlere ve ırklara mensup insanların dostluk ilişkileri kurmalarında hiçbir önemli rolü bulunmayan İslâmiyet de insanlara mutluluk getirecek bir sistem olarak sunulmamıştır. Gerçi romanın yazıldığı günlerde Hindistan'da İslâmiyetin durumu ve müslümanların içinde bulunduğu şartlar yazarımızın tasvirlerine uygun düşüyorsa da, mücerret olarak İslâmiyetin bağlayıcı gücünü, birleştirici özelliğini sezemediğini, özüne nüfûz edemediğini gördüğümüz Forster'in, İslâmiyetin tasavvuf cephesini de ihmâl ettiğini, edindiği bilgilerin satıhta kaldığını anlamış bulunmaktayız. Aslında, yazarımızın ümit ve ideallerine en uygun düşen din olması gereken; bütün insanlığa hitâb etmesi, sonsuz bir hoşgörü ve merhamet duygusu ile ırk, renk, soy, sop, zengin, fakir ayırımı gütmeyen cihanşümûl bir inanç sistemi olması dolayısıyla Forster'i

diğer bütün dinlerden daha fazla tatmin etmesi icâbeden bu din karşısında yazarımızın da çevresinin baskısından ve Batı' da yaygın olan propagandanın etkisinden kurtulamıyarak ona karşı çıktığını, onu gereği gibi tanıma fırsatını kaçırdığını tespit etmiş bulunuyoruz.

Hinduizm'e gelince, mâbedlerinin ihtişamı, propagandaya önem vermeyen ve insanlardan başka diğer bütün yaratıkları da içine alan hayat felsefesi ile yazarımızı cezbeden bu din, öte yandan, âyin ve ibâdetlerindeki gülünç sahneler, Tanrı anlayışının müphem oluşu yüzünden onu tatmin etmekten uzak kalmıştır. Romandaki Hindular, Müslümanlardan daha zavallı, sağlık ve temizlik şartlarına riâyet etmeyen, korkak ve çekingen mahlûklardır. Bu hâliyle, Hinduizmin de insanlığın mutluluğu ve kurtuluşu için sunacağı bir mesajı yoktur.

Görüldüğü gibi Forster, bu üç dinden hiçbirinde aradığını bulamamış, ancak bunların yerine ne gibi bir inanç ve düşünce sistemi getirdiğini de belirtmemiştir. Herbirinin bazı olumlu ve olumsuz yönlerini belirtmiş, beğendiği yahut sevmediği taraflarını açıklamış, ancak, genel olarak, dinlerin insanları mutluluğa eristirecek birer güç olmadığı inancını muhafaza etmiştir. Cemâat rûhuna önem veren, mensuplarını toplu halde ibâdet etmelerini isteyen dinlere karşı olmakla birlikte insanların birbirlerini sevmeleri, kaynaşmaları gerektiği idealinin; cemaat olmadan , yâni insanların bir araya gelmesini sağlayacak en büyük güç olan inanç birliği kurulmadan bu sevginin ve kaynaşmanın mümkün olamayacağını farkedememiştir. Hayatı boyunca idealindeki inanç ve düşünce sistemini aramış

bütün insanlığı içine alan, kimseyi dışarıda bırakmayan bir düzenin peşinde koşmuş, sonunda böyle bir ideale erişmekten ümidini kestiği içindir ki baştanberi büyük bir şevkle ve heyecanla işlediği sevgi ve dostluk temasını gerçekleştirecek bir ortam bulamayınca roman yazmaktan vazgeçmiştir.

İrkçılığa, üstün ırk inancına şiddetle karşı olduğu bilinen yazarımız, romanlarında özellikle İngilizlerin üstün ırka mensup olmakla öğünmelerini, başkalarını hor görmelerini, acı bir dille alaya almış; bu çeşit peşin hükümler yüzünden uğradıkları başarısızlıkları, başlarına gelen felâketleri göstermek istemiştir. Toplumlar arasında başlıca anlaşmazlık konusu olan ırk ayırımı meselesini, çok canlı sahneler ve ilgi çekici diyaloglarla ortaya koyarak ırk üstünlüğü fikrinin asılsız olduğunu belirtmeğe çalışmıştır. İngilizlerin kendilerine yakıştırdıkları bütün üstünlükleri ve meziyetleri yeri ve zamanı gelince hicvederek toplumlar arasında ırk ayırımı probleminin ortadan kaldırılması gerektiğini anlatmak istemiştir. İngilizlerin Hintlilere atfettiği bütün kusur ve zaafların kendilerinde de bulunduğunu, İtalyanlara karşı besledikleri peşin hükümlerin asılsız birer kuruntu olduğunu ortaya koymuştur. Ayrı toplumlarda, âdet, örf, gelenek gibi kültürel farkların sebep olduğu anlaşmazlıkları ve bunların doğurduğu zıtlık ve çatışmaları bir mizâh üslûbu ile ortaya koyarak dostluğa engel teşkil eden bu gibi engellerin aşılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak, çok çeşitli faktörlerin etkisiyle her toplumun bünyesinde yer etmiş, asırlardan beri insanların hayatına işlemiş bulunan bu gibi özelliklerin doğurduğu ayrılıkların nasıl

telâfi edileceğini belirtmemiştir. İki milletin, aradaki bütün engellere ve ayrılıklara rağmen nasıl dost olabilecekleri yolunda bir çâre ve çözüm yolu gösterememiş, din bahsinde olduğu gibi okuyucuyu problemlerle başbaşa bırakmıştır. Anlaşıldığına göre, kendisi de böyle bir çözüm yolu bulmaktan âciz kalmıştır.

Politik konuları işlediği romanında, İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı; şüphe, tehdit, baskı ve korkuya dayanan politikalarını yermiş, bu politikanın çirkin yönlerini, bunu uygulamakla yükümlü ve sorumlu olan memur sınıfının içine düştüğü müşkül durumu çok etkili bir mizâh havası içinde vermeğe çalışmıştır. Buna karşılık yerli halkın İngilizlerle olan ilişkilerinde zayıf, yetersiz ve âciz kaldıklarını göstermek istemiş; onların, bağımsızlık, Hindistan'ın birliği gibi millî meseleleri başarıya ulaştıracak seviyeye gelmemiş; böyle idealleri temsil den uzak şahsiyetler olarak tasvir etmiştir. Ancak, bu konuda ihmâl ettiği taraf, romanında yerli halkı temsil eden kimselerin, o tarihlerde bağımsızlık mücadelesine katılan heyecanlı ve ateşli aydınlar arasından seçilmemiş olmasıdır. Öte yandan, Hindistan'daki olayları çok yakından takip etmiş olmasına rağmen, bağımsızlık ve milliyetçilik hareketlerinin hız kazandığı bir dönemde yazmış bulunduğu romanında, bu olaylara hemen hemen hiç temas etmemiş, toplumun gayet ufak bir bölümün ele aldığı için tarihte büyük yankılar uyandırmış bulunan olaylara yer verme imkânını elde edememiştir. Hindistan'ın o günkü siyâsî durumuna hâl çaresi olarak elle tutulur bir çözüm yolu teklif etmediği gibi, bu bölümde de

hâl çâresini okuyucuya bırakmıştır.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, Forster'in, insanlar arasında bütün engellerin kaldırılması ve şahsî dostluklardan millî dostluklara varılması şeklinde ifade edilebilecek olan hümanizm anlayışı gerçekleşmesi imkânsız, hayâlî bir idealden, bir ütopyaadan ibârettir.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

E.M. FORSTER'İN ESERLERİ:

Abinger Harvest, Penguin Books, 1967

Albergo Empedocle and Other Writings, New York: Liveright, 1971

Aspects of the Novel, Penguin Books, 1963

Collected Short Stories, London: Sidgwick and Jackson, 1966

England's Pleasant Land, London: The Hogart Press, 1940

Goldsworthy Lowes Dickinson, London: Edward Arnold, 1973

The Hill of Devi, Penguin Books, 1965

Howards End, Penguin Modern Classics, 1965

The Longest Journey, London: Oxford University Press, 1960

Marianne Thornton, New York: Harcourt-Brace, 1956

The Life to Come and Other Stories, London: Edward Arnold, 1972

Maurice, London: Edward Arnold, 1971

A Passage to India, London: Edward Arnold, 1960

Pharos and Pharillon, London: The Hogart Press, 1972

A Room with a View, Penguin Modern Classics, 1966

Two Cheers for Democracy, London: Edward Arnold, 1972

Where Angels Fear to Tread, Penguin Modern Classics, 1966

E.M. FORSTER'İN ÇEŞİTLİ YAZI VE MAKALELERİ:

"Affable Hawk," The Spectator, July 23, 1932, s. 125

"The Art and Architecture of India," The Listener, September 10, 1953, s. 419-421

- "Black List for Authors ?" The Listener, August 8, 1946, s. 174
- "The Blue Boy," The Listener, March 14, 1957, s. 444
- "Breaking Up," The Spectator, July 28, 1933, s. 119
- "The 'Censorship' of Books," The Nineteenth Century, April 1929, s. 444-445
- "A Conversation," The Spectator, August 13, 1937, s. 269-270
- "Efficiency and Liberty," The Listener, March 9, 1938, s. 497-8
- "Here's Wishing," The Listener, January 5, 1939, s. 18
- "Ghosts Ancient and Modern," The Spectator, November 21, 1931, s. 672
- "Good Society," New Statesman and Nation, June 23, 1934, s. 951-2
- "A Great History," Athenaeum, July 9, 1920, s. 42-43
- "India and the Turk," Nation and Athenaeum, September 30, 1922, s. 844-845 (signed F.)
- "Indians in England," New Statesman and Nation, August 27, 1938, s. 311-312
- "The Individual and his God," The Listener, December 3, 1940, s. 801-802
- "International Congress of Writers," New Statesman and Nation, July 6, 1935, s. 9
- "The Ivory Tower," The Atlantic Monthly, January 1939, s. 51-58
- "A Letter," Twentieth Century, February 1955, s. 99-101
- "Literature and History," Athenaeum, January 2, 1920, s. 26-27
- "The Long Run," New Statesman and Nation, December 10, 1938, s. 971-972

"A Magistrate's Figures," New Statesman and Nation, October 31, 1953, s. 453

"Missionaries," Athenaeum, October 22, 1920, s. 545

"The N.C.C.L.," New Statesman and Nation, May 15, 1948, s. 396

"The Next War," New Statesman and Nation, January 23, 1932, s. 90

"The Psychology of Monarchy," New Statesman and Nation, February 22, 1936, s. 260

"Reflections in India, I: Too Late," Nation and Athenaeum, January 21, 1922, s. 614-615

"Reflections in India, 2: The Prince's Progress," Nation and Athenaeum, January 28, 1922, s. 644-646 (unsigned)

"A Smack for Russia," The Listener, May 12, 1937, s. 943

"The Temple," Athenaeum, November 26, 1919, s. 947

"Terminal Note," (to Maurice), September 1960, s. 235-241

"Tourism v. Thuggism," The Listener, January 17, 1957, s. 214

"The University and the Universe," The Spectator, March 17, 1933, s. 369

"The World Mountain," The Listener, December 2, 1954, s. 977-8

E.M. FORSTER VE ESERLERİ ÜZERİNE YAZILMIŞ KİTAPLAR:

Ackerley, Joe R., E.M. Forster: A Portrait, London: Ian McKelvic, 1970

Anthony, Frank, Britain's Betrayal in India, New Delhi: Allied Publishers, 1969

Arsal, Prof. Sadri Maksudi, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, İstanbul: Çeltüt Basımevi, 1955

- Batho, Edith and Bonamy Dobree, The Victorians and After, London: Cressett, 1950
- Bayur, Y(usuf) Hikmet, Hindistan Tarihi, Cilt: III, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950
- Beer, J.B., Achievement of E.M. Forster, London: Chatto-Windus, 1968
- Bergonzi, Bernard, The Situation of the Novel, London: Macmillan, 1971
- Borrello, Alfred, An E.M. Forster Dictionary, New Jersey: Scarecrow, 1971
- _____, An E.M. Forster Glossary, New Jersey: Scarecrow, 1972
- _____, E.M. Forster: An Annotated Bibliography of Secondary Materials, New Jersey: Scarecrow, 1973
- Bowen, Elizabeth, English Novelists, London: William Collins, 1942
- Bradbury, Malcolm, Forster: A Collection of Critical Essays, New Jersey: Spectrum Books, 1966
- _____, (ed) A Passage to India, London: Macmillan, A Casebook, 1970
- Brander, Laurence, E.M. Forster: A Critical Study, London: Rupert Hart-Davis, 1970
- Colmer, John A., (ed) A Passage to India, London: Edward Arnold, 1967
- Connolly, Cyril, Enemies of Promise, London: Routledge, 1938
- Crews, Frederick C., E.M. Forster, The Perils of Humanism, New Jersey: Princeton University Press, 1967
- Dataller, Roger (Pseud. of A.A. Eaglestone), The Plain Man and the Novel, London: Nelson, 1940

- Dobree, Bonamy, The Lamp and the Lute: Studies in Six Modern Authors, London: Clarendon Press, 1929
- Ertem, Sadri, Politika Felsefesi, İstanbul: Vakıf Kitabevi, 1935
- Escarpit, Robert, Edebiyat Sosyolojisi, Çeviren: Ali Türkay Yazıcı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968
- Fraser, G.S., The Modern Writer and His World, Penguin, 1970
- Gillie, Christopher, Movements in English Literature: 1900-1940, Cambridge University Press, 1975
- Godfrey, Dennis, E.M. Forster's Other Kingdom, London: Oliver Boyd, 1968
- Gransden, K. W., E.M. Forster, Edinburgh: Oliver-Boyd, 1970
- Güvenç, Bozkurt, İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974
- Hendersen, Philip, The Novel Today: Studies in Contemporary Attitudes, London: Lane, 1936
- Howe, Irwing, Politics and the Novel, New York: A Fawcett Premier Book, 1967
- Howe, Susanne, Novels of Empire, New York: Columbia University Press, 1950
- Hunt, F. Elgin, Social Science, New York : 1961
- Kelvin, N., E.M. Forster, Southern Illinois University Press, 1967
- Kirkpatrick, B. J., A Bibliography of E.M. Forster, London: Rupert Hart-Davis, 1968
- Leavis, F.R., The Common Pursuit, London: Chatto-Windus, 1952
- Levine, June Perry, Creation and Criticism: 'A Passage to India', London: Chatto-Windus, 1971
- Levine, Richard A., Backgrounds to Victorian Literature, Calif.: Chandler Publishing Co., 1967
- Macaulay, Rose, The Writings of E.M. Forster, London: Hogart Press, 1970

- McConkey, James, The Novels of E.M. Forster, New York: Cornell University Press, 1957
- McDowell, Frederick P., E.M. Forster, New York: Twayne, 1969
- Mason, W. H., A Passage to India, Oxford: Blackwell's, 1968
- Moody, Philipa, A Critical Commentary on E.M. Forster's 'A Passage to India', London: Macmillan, 1968
- Moore H(arry) T., E.M. Forster, New York: Columbia University Press, 1965
- Natwar-Singh, K., (ed) E.M. Forster: A Tribute with Selections from His Writings on India, New York: Harcourt Brace and World, 1964
- Oliver, H.J., The Art of E.M. Forster, Melbourne University Press, 1962
- Rose, Martial, E.M. Forster, London: Evans Brothers, 1970
- Rutherford, Andrew, Twentieth Century Interpretations of 'A Passage to India': A Collection of Critical Essays, New Jersey: Prentice Hall, 1970
- Scott, James R.A., Fifty Years of English Literature, London: Longmans Greens, 1956
- Shahani, V.A., E.M. Forster: A Reassessment, Mysore: Kitab-Mahal, 1962
- _____, (ed) Perspectives on E.M. Forster's 'A Passage to India', New York: Barnes and Noble, 1968
- Stallybrass, Oliver, Aspects of E.M. Forster, London: Edward Arnold, 1969
- Stone, Wilfred, The Cave and the Mountain, London: Oxford University Press, 1966
- Thomson, G. H., The Fiction of E.M. Forster, Detroit: Wayne State University Press, 1967

Tindall, William York, Forces in Modern British Literature,
A Vintage Book, New York, 1956

Trilling, Lionel, E.M. Forster, London: Hogart Press, 1969

Turhan, Prof. Dr. Mümtaz, Kültür Değişmeleri, İstanbul: İstanbul
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1959

Warner, Rex, E.M. Forster, London: The British Council, 1964

Watt, Ian, The Rise of the Novel, California University Press,
1971

Wilde, Alan, Art and Order, New York University Press, 1964

E. M. FORSTER ÜZERİNE YAZILMIŞ MAKALELER:

Allen, Glen O., "Structure, Symbol and Theme in 'A Passage to
India'", Publications of Modern Language and Literature,
December 1955, s. 934-954

Anand, Mulk Raj, "Profile of E.M. Forster," Literary Half
Yearly, July 1969, s. 3-7

A.S.B., "Hommage A Monsieur Forster," Nation and Athenaeum, XLIII
(August 4, 1928), s. 589-591

Ault, Peter, "Aspects of E.M. Forster," Dublin Review, CCXIX
(October 1946), s. 109-134

Beaumont, Ernest, "Mr. E.M. Forster's Strange Mystics," Dublin
Review, CCXXV (Autumn 1951), s. 41-51

Beebe, Maurice and Joseph Brogunier, "Criticism of E.M. Forster,
A Selected Checklist," Modern Fiction Studies, VII (Autumn
1961), s. 284-292

Bell, Varen M., "Comic Seriousness in A Passage to India,"
South Atlantic Quarterly, LXVI (Autumn 1967), s. 606-617

- Bensen, Alice R., "E.M. Forster's Dialectic: *Howards End*," Modern Fiction Studies, I (November 1955), s. 17-22
- Bentley, Phillis, "The Novels of E.M. Forster," College English, IX (April 1948), s. 349-356
- Bowen, Elizabeth, "A Passage to E.M. Forster," in Aspects of E.M. Forster, Edited by Oliver Stallybrass. London: Edward Arnold, 1969
- Boyle, Alexander, "Novels of E.M. Forster," Irish Monthly, LXXVII (September 1950), s. 405-415
- Bradbury, Malcolm, "Two Passages to India: Forster as a Victorian and Modern," in Aspects of E.M. Forster, edited by Oliver Stallybrass.
- Brander, Laurence, "E.M. Forster and India," Review of English Literature, III (October 1962), s. 77-84
- _____, "Aspects of E.M. Forster," Literary Half Yearly, July 1969, s. 95-104
- Brinton, Crane, "Victorian Political Thought: Conclusions," in Backgrounds to Victorian Literature, edited by Richard A. Levine, San Francisco: 1967
- "Britons Decry Soviet Action", New York Times, October 30, 1958, Section 3, Column 1
- Brower, Reuben A., "Beyond E.M. Forster: Part I- The Earth," Foreground, I (Spring-Summer 1946), s. 164-174
- _____, "Beyond E.M. Forster: Part II - The Unseen," The Chicago Review, II (Fall-Winter 1948), s. 102-112
- Brown, E(dward) K(illoran), "E.M. Forster and the Contemplative Novel," University of Toronto Quarterly, III (April 1934), s. 349-361

- Brown, E.K., "The Revival of E.M. Forster," Yale Review, XXXIII (June 1944), s. 668-681
- Burke, Kenneth, "Social and Cosmic Mystery: A Passage to India," Lugano Review, I : 5:6 (1966), 140-155
- Burra, Peter, "Introduction," to 'A Passage to India,' Everyman's Library, 1934
- Chaudhuri, Nirad C., "Passage to and from India," Encounter, II (June 1954), s. 19-24
- Colmer, John, "Howards End Revisited," Literary Half Yearly, July 1969, s. 9-22
- Dobree, Bonamy, "Kindness and More Kindness," Literary Half Yearly, July 1969, s. 1
- Doughty, Howard N. Jr., "The Novels of E.M. Forster," Bookman, LXXV (October 1932), s. 542-549
- Echeruo, M.J.C., "E.M. Forster and the 'Undeveloped Heart!'," English Studies in Africa, V (September 1962), s. 151-155
- Erskine-Hill, Howard and Roy Thomas, "A Passage to India: Two Points of View," Anglo-Welsh Review, XV (Summer 1965), s. 44-50
- Frederick, Karl and Marvin Magalaner, "E.M. Forster," in A Readers Guide to Great Twentieth Century English Novel, New York: 1965
- Furbank, P.N., "Tribute to E.M. Forster," Times (London), 28 December 1968, s. 15
- _____, "Personality of E.M. Forster," Encounter, XXXV (November 1970), s. 61-68
- _____, "Introduction" to Maurice, London: Edward Arnold, 1971

Fyuel, T.R., "Something in the Air," Encounter, September 1972,
s. 84

Gaines, Clarence H., "Some Philosophers in Fiction," North
American Review, CCXX (December 1924), s. 375-378

Garnett, David, "Forster and Bloomsbury," in Aspects of E.M.
Forster, edited by Oliver Stallybrass.

Gerber, Helmut E., "E.M. Forster: An Annotated Checklist of
Writings About Him," English Fiction in Transition, II
(1959), s. 4-27

Gilomen, W., "Fantasy and Prophecy in E.M. Forster's Work,"
English Studies, XXVII (August 1947), s. 97-112

Gowda, H.H. Anniah, "To the Caves," Literary Half Yearly,
July 1969, s. 23-24

Hale, Nancy, "A Passage to Relationship," Antioch Review, XXI
(Spring 1960), s. 19-30

Halliday, James, "Thinking About India," Blackwoods Magazine,
August 1972, s. 126-136

Harris, Wilson, "A Comment on A Passage to India," Literary
Half Yearly, July 1969, s. 35-40

Harrison, Gilbert A., "The Modern E.M. Forster," New Republic,
CL (January 11, 1964), s. 15-16

Holt, Lee E(lbert), "E.M. Forster and Samuel Butler," Publi-
cations of Modern Language and Literature, LXI (September
1946), s. 804-819

Horne, E.A., "Mr. Forster's 'A Passage to India'," New
Statesman, XXIII (August 16, 1924), s. 543-544

Jennings, Elizabeth, "Aware and Unaware," Encounter, April 1972,
s. 83

- Jones, David, "E.M. Forster, on His Life and His Books,"
Listener, LXI (January 1, 1959), s. 11-12
- Kain, Richard M., "Vision and Discovery in E.M. Forster's
A Passage to India," in Twelve Original Essays on Great
English Novels, edited by Charles Shapiro, Detroit: 1958,
s. 253-275
- Keir, W.A.S., "A Passage to India Reconsidered," Cambridge
Journal, V (April 1952), s. 426-435
- Kettle, Arnold, "E.M. Forster's A Passage to India," in
Twentieth Century Interpretations of 'A Passage to
India'," edited by Andrew Rutherford, New Jersey: 1970,
- Klingopulos, G.D., "Mr. Forster's Good Influence," in The
Pelican Guide to English Literature, Vol. 7 (1961), s. 245
- Langbaum, R., "A New Look at E.M. Forster," Southern Review,
IV (Winter 1968), s. 33-49
- Leach, Elsie, "Forster's A Passage to India," Explicator, XIII
(November 1954), Item 13
- Leavis, F(rank) R(aymond), "E.M. Forster," Scrutiny, VII
(September 1938), s. 185-202
- Leavis, F.R., "Meet Mr. Forster," Scrutiny, XII (Autumn 1944),
s. 121-123
- Ludowyk, E.F.C., "Return to A Passage to India," Literary Half
Yearly, July 1969, s. 41-48
- Lunan, N.M., "The Novels of E.M. Forster," Durham University
Journal, VI (March 1945), s. 52-57
- McDonald, Walter E., "Forster's A Passage to India," Explicator,
XXV (March 1967), Item 54

- McDowell, Frederick P.W., "The Newest Elucidations of Forster," English Fiction in Transition, V (1962), s. 51-58
- Mahood, M.M., "Amritsar and Chandrapore," Encounter, September 1973, s. 26-29
- Marcus, Frank, "Only Disconnect," The Sunday Telegraph, 30 November 1975, s. 16
- Meriç, Cemil, "Bir Romanın Düşündürdükleri," Sebil, 21 Ocak 1977, s. 6
- Meyers, Jeffrey, "The Politics of A Passage to India," College English, May 1970, s. 329-338
- Morton, A(rthur) L(eslie), "E.M. Forster and the Classless Society," in Language of Men, London: Cabbott Press, 1945
- Muir, Edwin, "Mr. Forster Looks at India," Nation, Vol. 119 (October 8, 1924), s. 379-380
- Niles, E.A., "Oriental Mystery," Independent, Vol 113 (August 30, 1924), s. 134
- Parry, Benita, "Passage to more than India," in Forster, edited by Malcolm Bradbury, New Jersey: 1966
- Pedersen, Glenn, "Forster's Symbolic Form," Kenyon Review, XXI (Spring 1959), s. 231-249
- Pritchett, V.S., "E.M. Forster," New Statesman, LXXIX (June 12, 1970), s. 846
- Raina, M.L., "Imagery of A Passage to India: A Further Note," English Literature in Transition, 10:(1967), s. 8-9
- Rau, Santha Rama, "Indian Entries from a Diary by E.M. Forster," Harpers Magazine, 224:1341 (February 1962), s. 45-46

- Richards, I.A., "A Passage to Forster," Forum, LXXVIII (December 1927), s. 914-929
- Savage, D(erek) S., "E.M. Forster," in E.M. Forster, edited by Malcolm Bradbury, New Jersey: 1966
- Scott, Paul, "India: A Post Forsterian View," Essays by Divers Hands, 36 (1970), s. 113-132
- Shahani, Ranjee G., "Some British I Admire, V: Mr. E.M. Forster," Asiatic Review, XLII (July 1946), s. 270-273
- Shonfield, Andrew, "The Politics of Forster's India," Encounter, XXX (January 1968), s. 62-69
- Shusterman, David, "The Curious Case of Professor Godbole: A Passage to India Re-examined," Publications of Modern Language and Literature, LXXVI (September 1961), s. 426-35
- Singh, K. Natwar, "Only Connect...Forster and India," Literary Half Yearly, July 1969, s. 105-114
- Smith, H.A., "Forster's Humanism and the Nineteenth Century," in Forster, edited by Malcolm Bradbury, New Jersey: 1966
- Spence, Jonathan, "E.M. Forster at Eighty," New Republic, CXLI (5 October 1959), s. 17-21
- Sprott, W.J.H., "Forster as a Humanist," in Aspects of E.M. Forster, edited by Oliver Stallybrass.
- Stone, Wilfred, "Forster on Love and Money," in Aspects of E.M. Forster, edited by Oliver Stallybrass.
- "The English Character," New York Times, 29 January 1926, s. 20
- Truitt, Willis H., "Thematic and Symbolic Ideology in the Works of E.M. Forster--In Memoriam," Journal of Aesthetics and Art Criticism, 30, I (Fall 1971), s. 101-109

- Voorhees, Richard J., "Novels of E.M. Forster," South Atlantic Quarterly, LIII (January 1954), s. 89-99
- Wagner, Geoffrey, "The Novel of Empire," Essays in Criticism, 20:2 (April 1970), s. 229-242
- Wall, Stephen, "Qualities of Forster," New Statesman, LXXVI (July 19, 1968), s. 87
- Warren, Austin, "The Novels of E.M. Forster," American Review, IX (Summer 1937), 226-251
- _____, "E.M. Forster," in Forster, edited by Malcolm Bradbury, New Jersey: 1966
- Weimer, Sanford R. and David H. Stewart, "Forster's A Passage to India," Explicator, XX (May 1962), Item 73
- White, Gertrude M., "A Passage to India: Analysis and Revaluation," Publications of Modern Language and Literature, LXVIII (December 1953), s. 641-657
- Whittemore, Reed, "E.M. Forster: 1879-1970," New Republic, CLXII (June 20, 1970), s. 28
- Wilson, Angus, "A Conversation with E.M. Forster," Encounter, IX (November 5, 1957), s. 52-57
- Witte, W., "The Sociological Approach to Literature," Modern Language Review, XXXVI (1941), s. 86-94
- Woolf, Virginia, "The Novels of E.M. Forster," Atlantic Monthly, CXL (November 1927), s. 642-648
- Zimmerman, Paul D., "E.M. Forster, 1879-1970," Newsweek, LXXV (June 22, 1970), s. 84
- Zwerdling, Alex, "The Novels of E.M. Forster," Twentieth Century Literature, II (January 1957), s. 171-181

